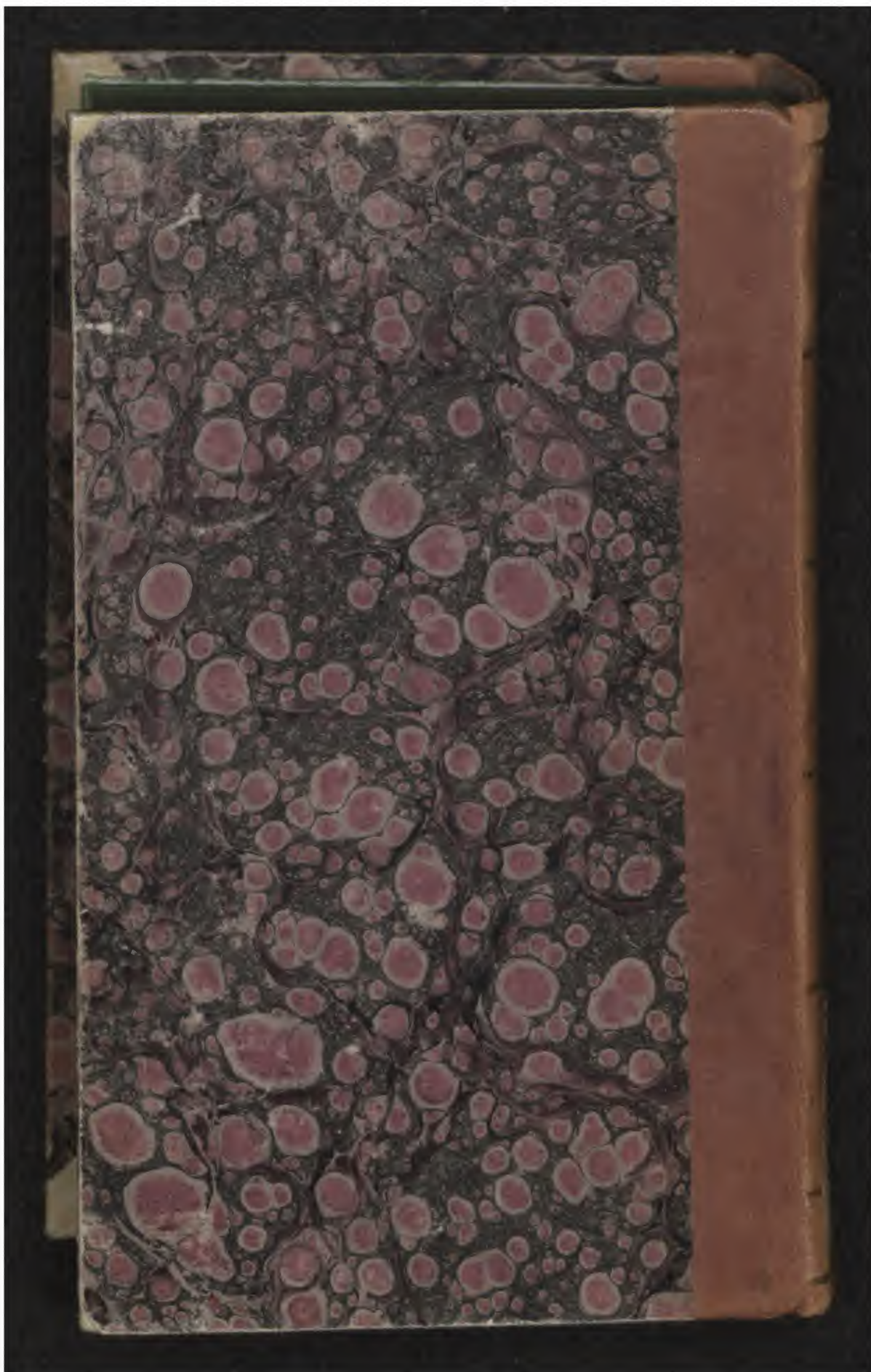

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di
Firenze.
Ald.3.1.1

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di
Firenze.
Ald.3.1.1

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di
Firenze.
Ald.3.1.1

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di
Firenze.
Ald.3.1.1

Ald. 3/1

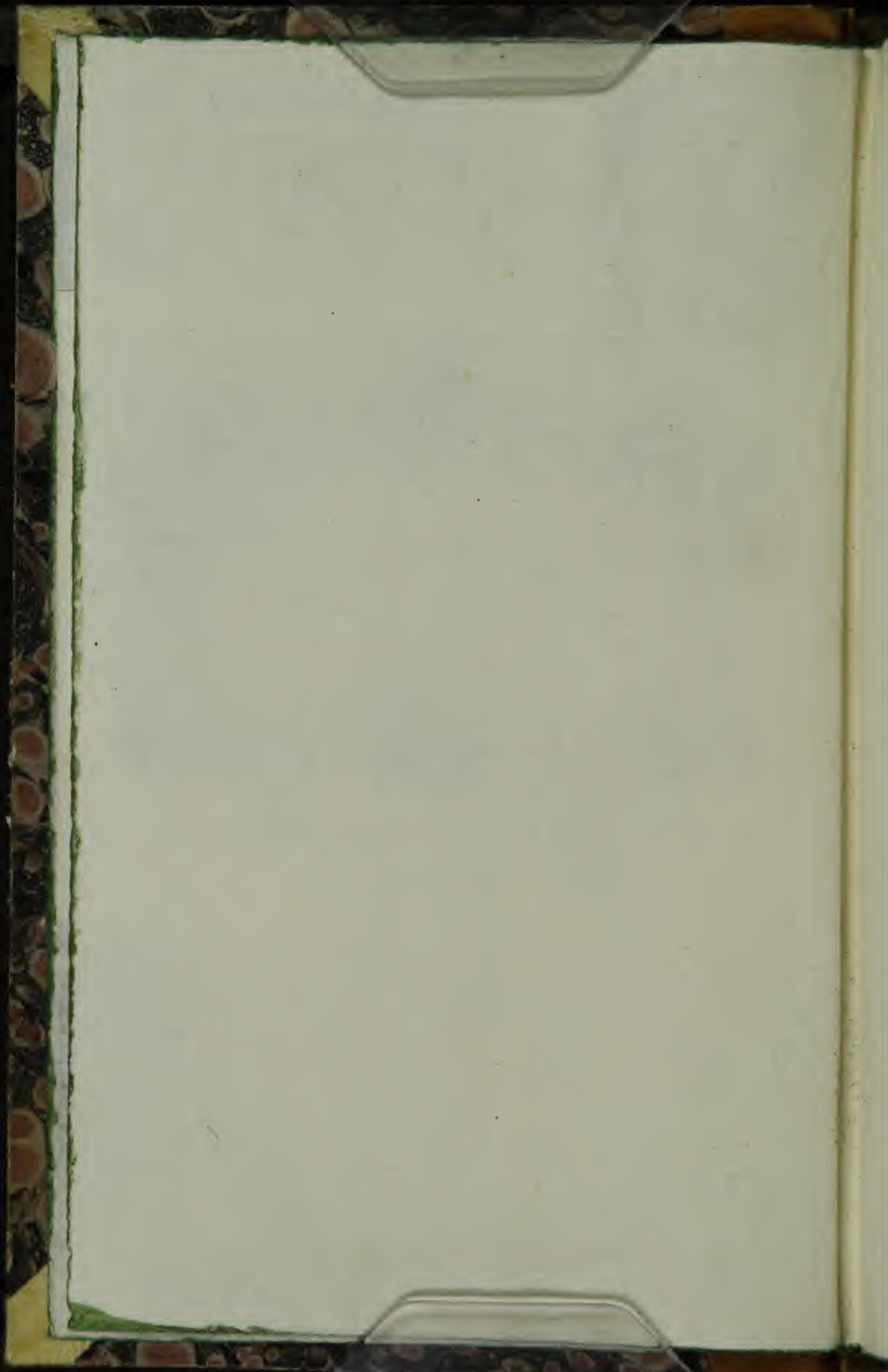
Ex Libris Joannis Nenoni

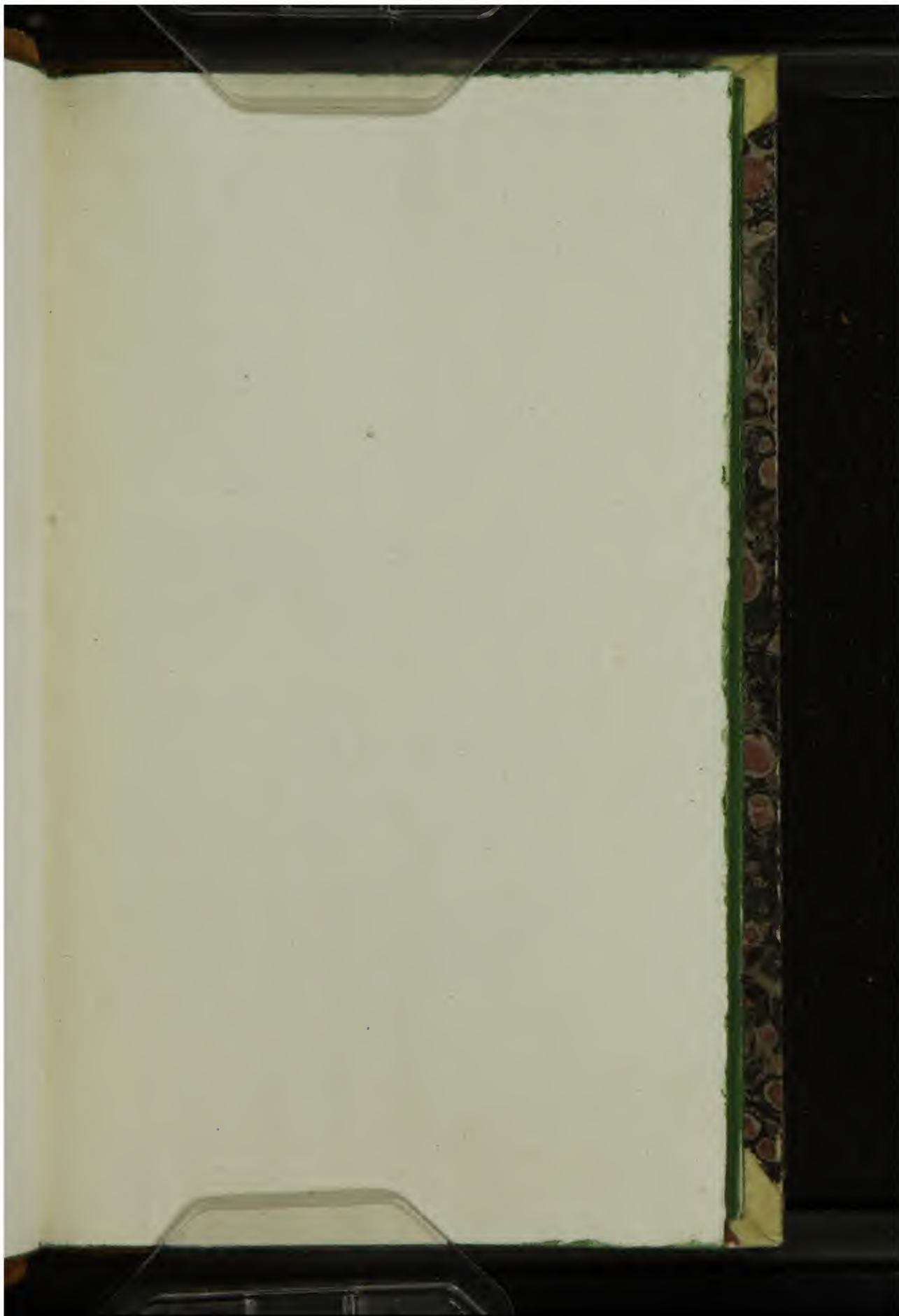
1874

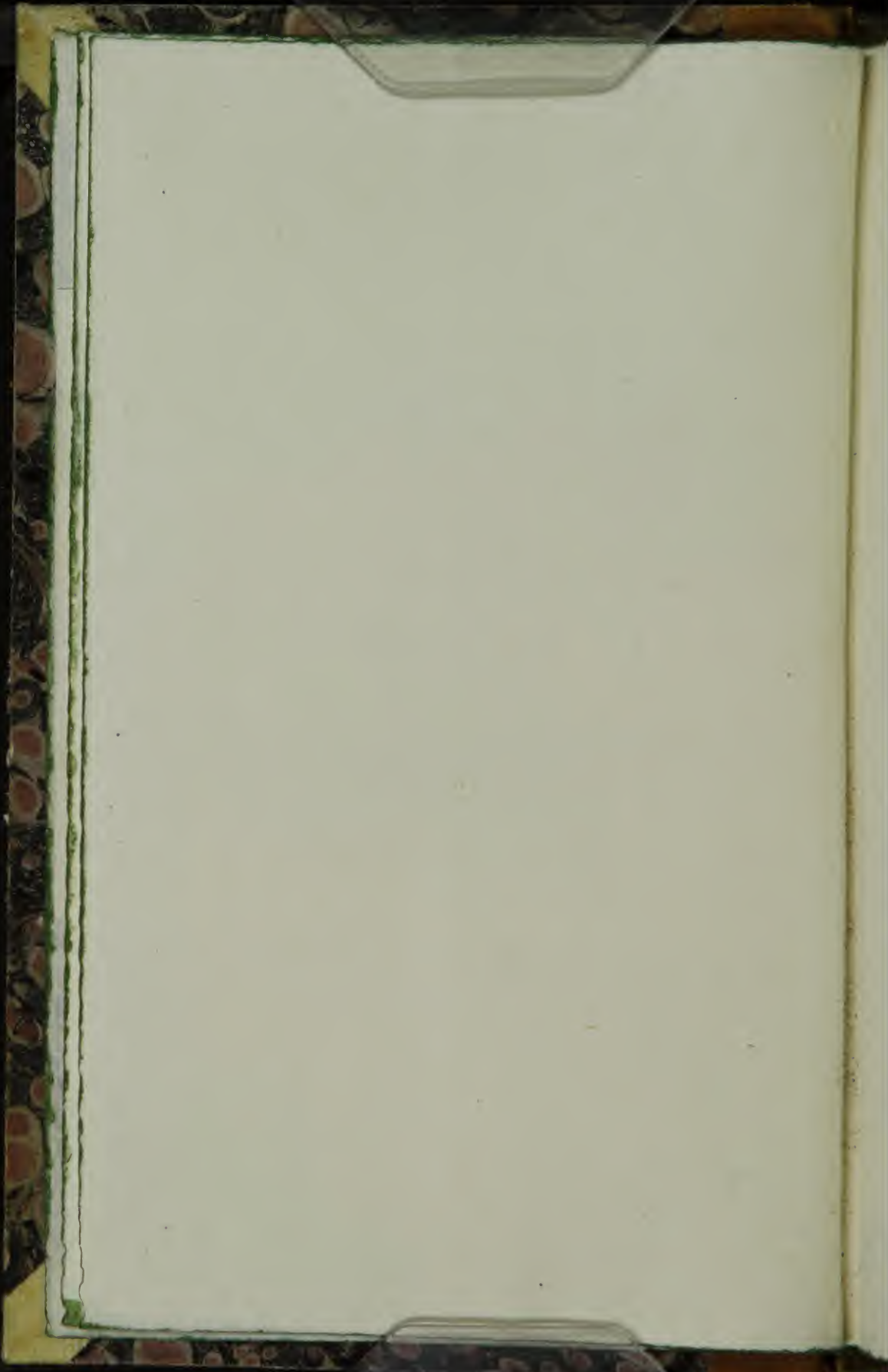
Gi. Vancini
p859

82 p 8

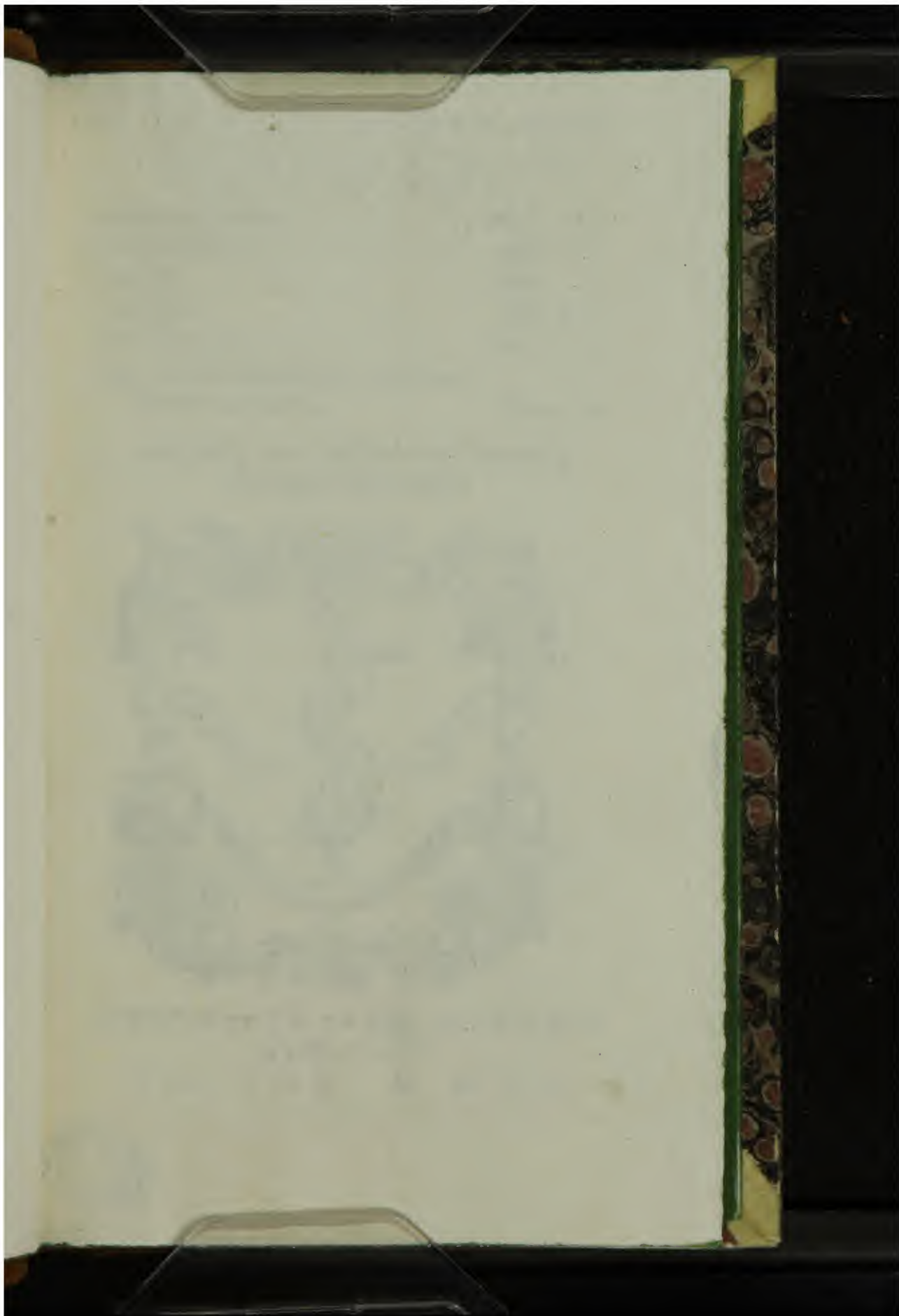

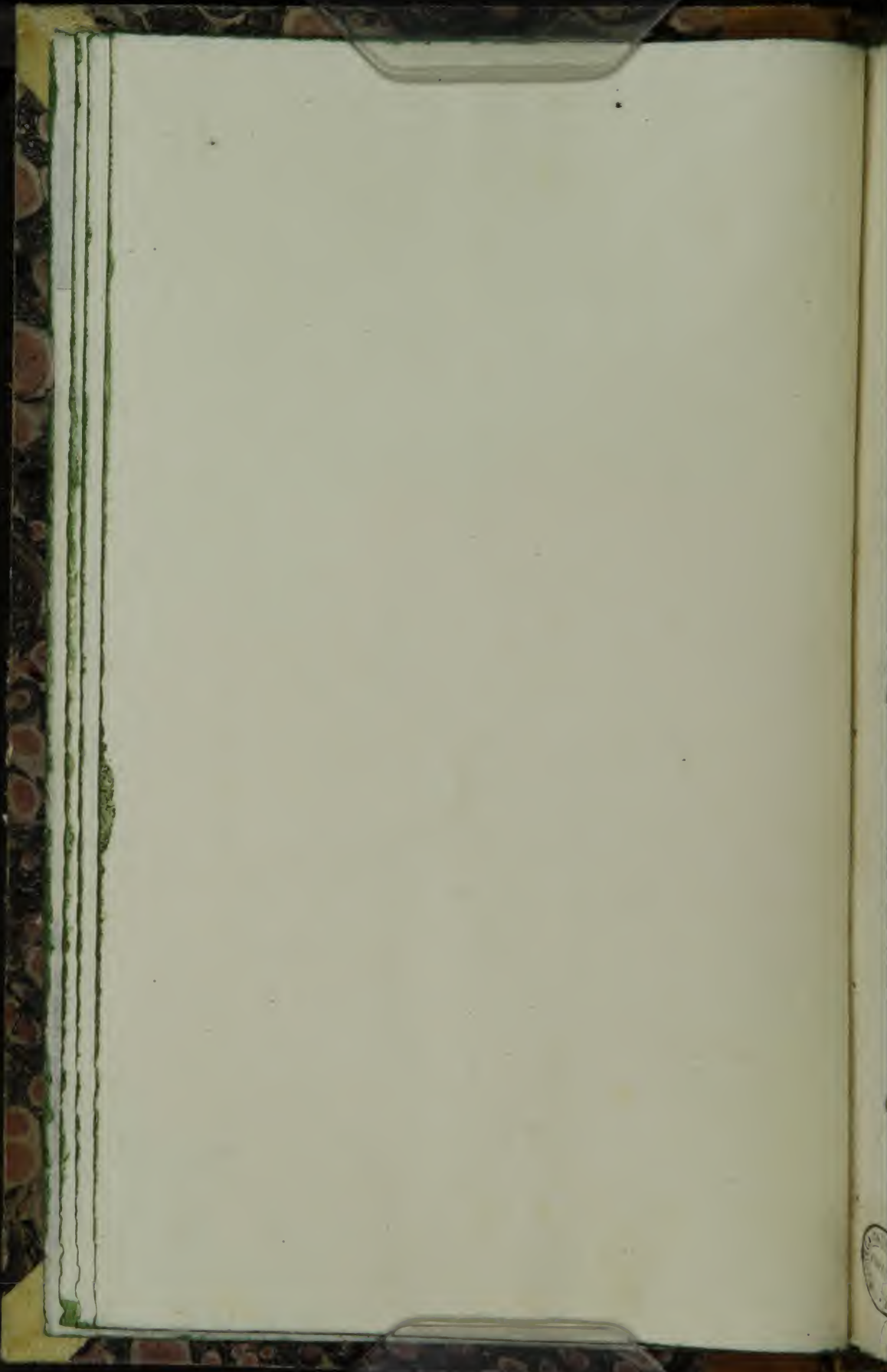

M. TVLLII CICERONIS DE PHI-
LOSOPHIA VOLVMEN SE-
CVNDVM, IDEST,

De natura deorum	libri	III.
De diuinatione	libri	II.
De fato	liber	I.
De legibus	libri	III.
De vniuersitate	liber	I.
Q. Ciceronis de petitione Consulatus ad Marcum fratrem	liber	I.

*Cum scholijs, & coniecturis Pauli Manutij de
locis aliquot obscurioribus.*

CORRIGENTE PAVLO MANVTIO
ALDI FILIO.
VENETIIS, M. D. LII.

ALFREDI REGIS

DE REGIBUS

DE ANGLIA

DE NORWICIA

DE DORSETIA

DE WILTSHIRE

DE BERKSHIRE

DE HANTS

DE BEDFORD

DE HERTFORD

DE MIDDLESEX

DE GLouc

DE RUTLAND

DE LINCOLN

DE NORFOLK

DE SUFFOLK

DE ESSEX

DE MIDDLESEX

DE GLouc

DE RUTLAND

DE LINCOLN

DE NORFOLK

DE SUFFOLK

DE ESSEX

DE MIDDLESEX

DE GLouc

DE RUTLAND

DE LINCOLN

DE NORFOLK

DE SUFFOLK

DE ESSEX

DE MIDDLESEX

DE GLouc

DE RUTLAND

DE LINCOLN

DE NORFOLK

DE SUFFOLK

DE ESSEX

DE MIDDLESEX

DE GLouc

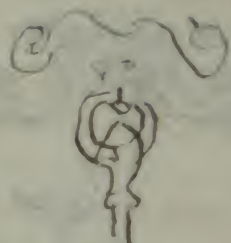
DE RUTLAND

DE LINCOLN

DE NORFOLK

DE SUFFOLK

DE ESSEX

AD MARCEL L V M CERVIN V M,
Reuerendissimum Sanctæ Crucis Cardinalem,
Pauli Manutij, Aldi filij, in alterâ Cice=
ronis philosophiæ partem præfatio.

St genus hominum, qui ita sentiunt :
philosophari, aut totum nihil esse ; aut
E nō eorum esse, qui rerum agendarum
in studio uersantur . quorum in alte=
ro mihi uidentur , cum homines sint,
bestiarum consuetudinem imitari, quæ tantū ea, quæ
pedibus teruntur , quæq; adsunt, intuentur, nihil al=
tum suspiciunt, nihil longinquum cogitant: in altero
res à natura copulatas uelle seiungere. nam qui ab a=
ctiōe rerum philosophiam excludit, is, quantū in se
ipso est, corporis & animi societatem dirimit, cum &
corpus regimine animi, & animus ministerio corporis
indigeat. sed proferunt multos, quibus ignoratio phi=
losophiæ non obstitit, quo minus ea, quæ uolebant, re=
ctissime perficerent. quasi uero sit eadem rerum omni
um natura, & quod uni aliqua in causa cōtingerit, id
cuiilibet omnibus in causis posse cōtingere credibile sit.
naufragium facit natationis ignarus: arripit tabulā,
& amplexu tenens, ad litus incolumis à fluctibus ap=
pellitur. num iccirco natandi peritiā negemus esse uti=
lem, quòd, sine ea qui fuit, è periculo tempestatis eua=
serit? incidit aliquis in febrem, non curatur, & con=
ualescit: tollemus igitur medicinā, quoniam sunt qui
sine eius ope sanentur? nihil minus: nisi si ea, quæ in
casu sita sunt , anteponimus ijs, quæ ratio gubernat.

A ij

quod idem de philosophia dicendum est. nam ut illud
demus, sine ea multos esse laudem consecutos: non &
hoc dabimus, fore, ut sine eadem consequi omnes pos-
sint. non eiusdem semper generis agenda sunt res. est,
ubi prudentia uel mediocris abunde satisfaciat: est itē,
ubi mentis altior speculatio requiratur. hoc extremū
qui poterit, sequitur ut & illud primum possit: sed
qui illud primum, non & hoc extremum. quod cum
ita sit: utrum præstet habere, facilis est dūdicatio. in
optione enim, & eligēdi potestate nemo fere est quin
totum partibus censeat esse præferendum: propterea
quòd non totum in partibus, sed partes includuntur
in toto. Ergo cum perspicuum hoc sit, accidere & pos-
se, & solere, ut philosophia cognitio utilitatem affe-
rat, ignoratio detrimentum: dubium non est, quin ea
uideatur esse cum rerum actione coniungenda. sed
iđem coniungi posse negant: quo argumento? aiunt
eas dissimili in genere uersari, alteram in otio, alte-
ram in negotijs: itaque se non uidere, qui possit in
utraque unus excellere. Hic ego Ceruine præstantissi-
me meam memoriam non excutiam, ut ea, quæ lege-
rim, aut audiuerim, reminiscar. non est consilium, quæ
ad illos redarguendos faciant, ueterum è scriptis erue-
re. uolo, ut exemplo tuo refellantur. Romæ uiuis, &
uixisti multos iam annos. nunquam omnino tua uir-
tus tam illustri loco latuit: sed postea quàm te Pau-
lus III. incredibili Pontifex non modo sapientia, sed
bonitate etiam ornatus, in altiore dignitatis gradu col-
locatum, suorum omnium cōsiliorum & participem,
& adiutorem esse uoluit; tum uero clarissime sese

ostendit lumen animi, ingenijq; tui; ut nullus esset ho-
nor tantus, qui in te collatus, non uideretur ei, qui
contraxisset, magnam esse iudicij laudem allaturus. ita-
que paulo post Cardinalis factus es, & factus tanto
bonorum applausu, tantaq; letitia, quantam in ani-
mis hominum recte sentiētium summa dignitas uirtu-
ti tributa potuit excitare. quo toto tempore ualde tu
quidem fuisti, atque es etiam nunc, districtus à nego-
tijs, maximeq; ab ijs, quæ & ad sedandas Christiano-
rum principum discordias, & ad reprimendam Lu-
theranæ hæresis immanitatem pertinet: sed te tamen
à philosophiæ studio nulla res unquam potuit diuelle-
re. sic & animo, & corpori suis cuique muneribus
apte distributis, quotidie ferè modo à cognitione ad res
agendas, modo à rebus agendis ad cognitionem tradu-
ctus, teq; ipse in hoc quasi circulo identidem reuoluēs,
effecisti quod ab ijs, de quibus initio dixi, fieri posse ne-
gatur, ut & in tractandis negotijs, & in consideran-
dis rerum humanarum diuinarūq; causis occupatus,
dispari in studio, pari tamen cum laude uerferis. ex
quo intelligitur, ab ijs, qui rerum actioni se dant, &
percipi philosophiam, & tractari posse: debere autem
ostendimus: est igitur eorum, qui aliter existimant,
sententia omnis explodēda. nos quidem & nostra spō-
te commoti, & tuo exemplo impulsī, quotidie magis
philosophiam admirantes, in eius cognitione cupimus
acquiescere, ad eamq; magnis defatigati laboribus &
molestijs tanquam ad iucundissimum diuersorū pro-
peramus. quò si peruenero, uel potius cum peruene-
ro (cur enim meam ipse cupiditatem omnibus optimis

non prosequar?)tum ego quidem multo,quàm nunc,
facilius tua in me merita uel tuebor,uel etiã illustra=
bo.interea non sumus otiosi:utinam potius aliquanto
minus occupati. prouinciam cepimus duram , atque
difficilem,ueterum scriptorum libros emendare dum
uolumus.omnino in hoc onere sustinendo ualde suda=
mus:sed animus tuarum cohortationum memoria cõ
firmatus,manet in officio,manebitq̃;dum id,quod in
stituimus,absoluatur.nunc edemus Ciceronis libros de
philosophia,sanè multis à mendis, potissimum ex ana=
tiquo Bernardini Maffei,qui te maxime obseruat,iuue=
nis eloquentissimi,libro uindicatos.qui cum ita dige=
sti essent,ut in duas partes tributi legerentur ; cumq̃;
ego ex ijs partibus eam maxime uellem tibi inscriptã
emittere:feci,ut eam deligerem,in qua de natura deo=
rum eleganter et acute disputatur:ut,quoniam ualde
tibi pro tua ueteri erga me uolũtate,proq̃; sum=
mis officijs deberi fructus industriæ meæ
uidentur;ij dum ad maturitatem
peruenerint,his te interim
quasi floribus ob=
lectares.

2
M. TVLLII CICERONIS DE NA=

TVRA DEORVM AD MAR=

CVM BRVTVM

LIBER I.

Um multæ res in philosophiâ nequæ
quâ satis adhuc explicata sunt, tum
perdifficilis Brute, quod tu minime
ignoras, et perobscura quæstio est de
natura deorû: quæ et ad agnitiônem anî
mi pulcherrima est, et ad moderandam religionem ne
cessaria. de qua tã uariæ sunt doctissimorû hominum,
tamq; discrepantes sententiæ, ut magno argumêto esse
debeat, causam, id est principium philosophiæ, esse sciē
tiam, prudenterq; Academicos à rebus incertis assensio
nem cohibuisse: quid est enim temeritate fortius? aut
quid tam temerarium, tamq; indignum sapientis gra
uitate, atque cōstantia, quàm aut falsum sentire, aut,
quod non satis explorate perceptum sit, et cognitum,
sine ulla dubitatione defendere? uelut in hac quæstio
ne, plerique, quod maxime uerissimile est, et quò om
nes duce natura uehimur, deos esse dixerunt: dubi
tare se protagoras: nullos esse omnino Diagoras me
lius, et Theodorus Cyrenaicus putauerunt. qui uero
deos esse dixerunt, tanta sunt in uarietate, ac dissensio
ne constituti, ut eorum molestum sit annumerare sen
tentias. nam et de figuris deorû, et de locis, atq; sedi
bus, et actione uitæ multa dicuntur: de q; his summa
philosophorû dissensione certatur. quod uero maxime

A iiij

DE NATURA DEORVM

rem, causamq; continet, utrum nihil agant, nihil mo-
liantur, an ab omni curatione, & administratione re-
rum uacent; an contra ab his & à principio omnia fa-
cta, & constituta sint, & ad infinitum tempus regā-
tur, atque moveantur: in primis magna dissensio
est: eaq; nisi dijudicatur, in summo errore necesse est
homines, atque in maximarū rerum ignoratione uer-
sari. Sunt enim philosophi, & fuerunt, qui omnino
nullam habere censerent humanarum rerum procu-
rationem deos. quorum si uera sententia est, quæ po-
test esse pietas? quæ sanctitas? quæ religio? hæc enim
omnia pure, ac caste tribuenda deorum numini ita
sunt, si animaduertuntur ab ijs, & si est aliquid à dijs
immortalibus hominū generi tributū. sin autē dij ne-
que possunt nos iuuare, nec uolūt, nec curāt omnino,
nec, quid agamus, animaduertūt, nec est quod ab his
ad hominum uitam permanare possit: quid est, quòd
ullos dijs immortalibus cultus, honores, preces adhibea-
mus? in specie autem fictæ simulationis, sicut reliquæ
uirtutes, ita pietas inesse non potest: cum qua simul
& sanctitatem, & religionem tolli necesse est: qui-
bus sublati, perturbatio uitæ sequitur, & magna
confusio. atq; haud scio, an, pietate aduersus deos sub-
lata, fides etiam, & societas humani generis, & una
excellentissima uirtus iustitia tollatur. Sunt autem
alij philosophi, et hi quidem magni, atque nobiles, qui
deorum mente, atque ratione omnem mundum admi-
nistrari & regi censeant: neque uero id solum, sed
etiam ab ijsdem uitæ hominum consuli, & prouideri:
nam & fruges, & reliqua, quæ terra pariat, &

tempestates, ac temporum uarietates, cœliq; mutationes, quibus omnia, quæ terra gignat, maturata pubescant, à dijs immortalibus tribui generi humano putant, multaq; quæ dicentur in his libris, colligunt: quæ talia sunt, ut ea ipsa dij immortales ad usum hominum fabricati penè uideantur. contra quos Carneades ita multa differuit, ut excitaret homines nō sordides ad uerū inuestigandi cupiditatem: res enim nulla est, de qua tantopere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. quorum opiniones cum tam uariæ sint, tamq; inter se dissidentes: alterum fieri profecto potest, ut earum nulla; alterum certe non potest, ut plus una uera sit. qua quidem in causa & beneuolos obiurgatores placare, & inuidos uituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse pœniteat, alteri se didicisse gaudeant. nam qui admonent, amice docendi sunt: qui inimice insecantur, repellendi. multum autem fluxisse uideo de libris nostris, quos complures breui tempore edidimus, uariumq; sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subito studium extitisset; partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium, multis etiam sensi mirabile uideri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quæ lucem eriperet, & quasi noctem quandam rebus offunderet, desertæq; disciplinæ, & iam pridem relictae patrociniū nec opinatum à nobis esse susceptum. nos autem nec subito coepimus philosophari: nec mediocrem à primo tempore ætatis in eo studio operam, curamq; consumpsimus, & cum minime uidebamur, tum maxime philosophabamur.

DE NATURA DEORVM

quod & orationes declarant refertæ philosophorum
sententijs; & doctissimorum hominum familiaritates,
quibus semper domus nostra floruit; & principes illi
Diodorus, Philo, Antiochus, Posidonius, à quibus in=
stituti sumus. & si omnia philosophiæ præcepta refe=
runtur ad uitam, arbitramur nos & publicis, & pri=
uatis in rebus ea præstitisse, quæ ratio et doctrina præ=
scripserit. sin autem quis requirit, quæ causa nos impu=
lerit, ut hæc tam sero literis mandarem: nihil est,
quod expedire tam facile possimus. nam cum otio lan=
gueremus, & is esset Reip. status, ut eâ unius cõsilio,
atque cura gubernari necesse esset: primû ipsius Reip.
causa philosophiam nostris hominibus explicandâ pu=
taui, magni existimans interesse ad decus, & laudem
ciuitatis res tam graues, tamq; præclaras latinis etiam
literis contineri. eoq; me minus instituti mei poeni=
ret, quòd facile sentio, quàm multorum non modo di=
scendi, sed etiam scribendi studia commouerim: com=
plures enim græcis institutionibus eruditi, ea, quæ di=
dicerant, cum ciuibus suis communicare non poterât,
quòd illa, quæ à Græcis acceperant, latine dici posse
diffideret. quo in genere tantû profecisse uidemur, ut
à Græcis ne uerborum quidem copia uinceremur. Hor=
tata est etiam, ut me ad hæc conferrem, animi agri=
tudo, fortune magna, & graui commota iniuria. cu=
ius si maiore aliquam leuationem reperire potuissem,
non ad hanc potissimû confugissem. ea uero ipsa nul=
la ratione melius frui potui, quàm si me nō modo ad
legendos libros, sed etiam ad totâ philosophiam per=
tractandâ dedissem. omnes autem eius partes, atque o=

omnia membra tum facillime nascuntur, cum totæ quæ-
stiones scribendo explicantur: est enim admirabilis quæ-
dam continuatio, seriesq; rerû, ut alia ex alia nexa, &
omnes inter se aptæ, colligatæq; uideantur. qui autem
requirunt, quid quaq; de re ipsi sentiamus, curiosius id
faciunt, quam necesse est: nō enim tam auctores in di-
sputando, quā rationis momēta quæreda sunt. quin etiā
obest plerunq; ijs, qui discere uolunt, auctoritas eorū,
qui se docere profitentur: desinunt enim suū iudicium
adhibere: id habent ratū, quod ab eo, quē probant, iu-
dicatū uident, nec uero probare soleo id, quod de Py-
thagoreis accepimus: quos ferunt, si quid affirmarēt in
disputando, cum ex ijs quæreretur, quare ita esset, re-
spondere solitos, ipse dixit. ipse autem, erat Pythago-
ras. tantum opinio præiudicata poterat, ut etiam sine
ratione ualeret auctoritas. qui autem mirantur nos
hanc potissimum disciplinam secutos, his quatuor Aca-
demicis libris satis responsum uidetur. nec uero deser-
tarum, relictarumq; rerum patrocinium suscepimus:
non enim hominum interitu sententiæ quoq; occidūt,
sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut hæc in philo-
sophia ratio contra omnia differendi, nullamq; rem
aperte iudicandi, profecta à Socrate, repetita ab Ar-
cesila, confirmata à Carneade, usque ad nostram ui-
guit ætatem: quam nunc propemodum orbam esse in
ipsa Græcia intelligo. quod non Academiæ uitio, sed
tarditate hominum arbitror contigisse. nam si singulas
disciplinas percipere magnū est, quāto maius omnes?
quod facere ijs necesse est, quibus propositum est, uerū
reperiendi causa, & contra omnes philosophos, &

DE NATURA DEORVM

pro omnibus dicere . cuius rei tantæ , tamq; difficilis
facultatem consecutum esse me non profiteor , secutū
esse præ me fero . nec tamē fieri potest , ut , qui hac ratio
ne philosophētur , ij nihil habeāt quod sequātur . dictū
est hac de re alio loco diligentius : sed quia nimis indoci
les quidam , tardiq; sunt , admonendi videntur sapius :
non enim sumus ij , quibus nihil uerum esse uideatur ;
sed ij , qui omnibus ueris falsa quadam adiuncta esse
dicamus , tanta similitudine , ut in ijs nulla insit cer
ta iudicandi , & assentiendi nota . ex quo existit illu
d , multa esse probabilia : quæ quanquam non per
ciperentur , tamen quia uisum haberent quendam in
signem , & illustrem , his sapientis uita regeretur . sed
iam , ut omni me inuidia liberem , ponam in medio
sententias philosophorum de natura deorum . quo qui
dem loco cōuocandi omnes videntur . qui , quæ sit eārū
uera , iudicent . tum demum mihi procax Academia ui
debitur , si aut consenserint omnes , aut erit inuentus
aliquis , qui , quid uerum sit , inuenerit . itaq; mihi libet
exclamare , ut Statius in Synephebis :

- » Pro deum , popularium omnium adolescentium
- » Clamo , postulo , obsecro , oro , ploro , atque imploro fidē :
non leuissima de re , ut queritur ille fieri in ciuitate fa
cinora capitalia ,
Ab amico amante argentū accipere meretrix nū uult :
sed ut adsint , cognoscant , animaduertant , quid de
religione , pietate , sanctitate , cerimonia , fide iure=
iurando , quid de templis , delubris , sacrificijsq; solen=
nibus , quid de ipsis auspicijs , quibus nos præsumus ,
existimandum sit : hæc enim omnia ad hanc de dijs im

mortalibus quæstionem referenda sunt. profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, adducere coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio. quod cum sæpe aliàs, tum maxime animaduerti, cum apud C. Cottam familiarem meum accurate sanè, & diligenter de dijs immortalibus disputatum sit. Nam cum ferijs Latinis ad eum ipsius rogatu, accersituq; uenissem, offendi eum sedentem in exhedra, & cum C. Velleio senatore disputantem, ad quæ tum Epicurei primas ex nostris hominibus deferebant. aderat etiam Q. Lucilius Balbus: qui tantos progressus habebat in Stoicis, ut cum excellentibus in eo genere Græcis compararetur. tum ut me Cotta uideret, peropportune, inquit, uenis: oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio: cui pro tuo studio nō est alienum te interesse. Atqui mihi quoque uideor, inquam, uenisse, ut dicis, opportune: tres enim trium disciplinarū principes conuenistis. M. enim Piso si adesset, nullius philosophiæ, earum quidem, quæ in honore sunt, uacaret locus. Tum Cotta, si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad Balbum missus est, uera loquitur: nihil est, quod Pisonē familiarem tuū desideres: Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re cōcinere uidetur, uerbis discrepare. quo de libro uelim scire Balbe quid sentias. Ego ne? inquit ille. miror Antiochum, hominē in primis acutum, non uidisse; interesse plurimum inter Stoicos, qui honesta à cōmodis, nō nomine, sed genere toto disiungerent; et Peripateticos, qui honesta cōmiscerent cōmodis; ut ea inter se magnitudine, et quasi gradibus, nō genere differrēt: hæc enim est nō

DE NATURA DEORVM

uerborum parua, sed rerum permagna dissensio. uerum hæc aliàs. nunc quod cœpimus, si uidetur. Mihi uero, inquit Cotta, uidetur. sed ut hic, qui interuenit, me intuens, ne ignoret quæ res agatur, de natura agebamus deorum. quæ cum mihi uideretur perobscura, ut semper uideri solet: Epicuri ex Velleio sciscitabar sententiam. quamobrem, inquit, Vellei, nisi molestum est, repete quæ cœperas. Repetam uero: quam nō mihi, sed tibi hic uenit adiutor: ambo enim, inquit arridens, ab eodem Philone nihil scire didicistis.

Tum ego, quid didicerimus, Cotta uiderit: tu autem nolo existimes me adiutorē huic uenisse, sed auditorem, & quidem æquum, libero iudicio, nulla eiusmodi astrictum necessitate, ut mihi, uelim, nolim, sit certa quædam tuenda sententia. Tum Velleius fidēter sanē, ut solent isti, nihil tam uerens, quā ne dubitare aliqua de re uideretur; tanquam modo ex deorum cōcilio, & ex Epicuri intermundijs descendisset, audite, inquit, non commentitias, futesq; sententias, non opificem, ædificatoremq; mundi Platonis de Timæo deum, nec anum fatidicam Stolcorum *πρόνοιν*, quā latine licet providentiam dicere: neque uero mūdum ipsum animo, & sensibus præditum, rotundum, ardentem, uolubilem deum, portenta, & miracula non differentium philosophorum, sed somniantium. quibus enim oculis intueri potuit uester Plato fabricam illam tanti operis, qua construi à deo, atque ædificari mundum facit? quæ molitio? quæ ferramenta? qui uectes? quæ machinæ? qui ministri tanti muneris fuerunt? quemadmodum autem obedire, & parere uo

luntati architecti aer, ignis, aqua, terra potuerunt unde uero orta illa quinque formæ, ex quibus reliquæ formantur, apte cadentes ad animum efficiendū, parietesq; sensus? longū est iter ad omnia. quæ talia sunt, ut optata magis, quā inuenta uideantur. sed illa palmaris quidem, q, qui nō modonatū mundū introduxerit, sed etiam manu penē factum, is eū dixerit fore sempiternū. hūc censes primis, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quidquam, quod ortum sit, putet æternū esse posse? quæ est enim coagmentatio nō dissolubilis? aut quid est, cuius principiū aliquod sit, nihil sit extremum? Pronœa uero si uestra est Lucili, eadē requiro quæ paulo ante, ministros, machinas, omnē totius orbis designationem, atque apparatū: sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonius deus, sempiternū. ab utroque autem sciscitor, cur mundi adificatores repente extiterint, innumerabilia ante secula dormierint. non enim, si mundus nullus erat, secula non erant. secula nunc dico, non ea, quæ dierū noctiumq; numero annuis cursibus cōficiuntur. nam fateor ea sine mundi conuersione effici non potuisse: sed fuit quædam ab infinito tempore æternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur; spatio tamen qualis ea fuerit, intelligi non potest: quod ne incogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cū tempus esset. isto igitur tam immenso spatio quæro Balbe cur Pronœa uestra cessauerit. laborem ne fugiebat? at iste nec attingit deum, nec erat ullus, cū omnes naturæ numini diuino, cœlum, ignes, terra, maria parerent. quid autem erat, quod con=

DE NATURA DEORVM

cupisceret deus mundum signis, et luminibus tanquā
Aedilis ornare? si ut deus ipse melius habitaret: antea
uidelicet tēpore infinito in tenebris tanquā in gurgu
stio habitauerat. post autem, uarietate ne eū delectari
putamus, quā coelū & terras exornatas uidemus? quā
ista potest esse oblectatio deo? quā si esset, nō ea tādū
carere potuisset. An hæc, ut ferè dicitis, hominum
causa à deo constituta sunt? sapientū ne? propter pau
cos ergo tanta est facta rerum molitio. an stultorum?
at primum causa non fuit, cur de improbis bene me
reretur: deinde quid est assecutus, cū omnes stulti sint
sine dubio miserrimi, maxime quod stulti sunt? mi
serius enim stultitia quid possumus dicere? deinde q
ita multa sunt incōmoda in uita, ut ea sapientes com
modorum compensatione leniant, stulti nec uitare ue
nientia possint, nec ferre præsencia. Qui uero mun
dum ipsum animantē, sapientemq; esse dixerunt, nul
lo modo uiderunt animi naturam, intelligētes in quā
figuram cadere posset: de quo dicam paulo post. nunc
autem hætenus admirabor eorum tarditatem, qui
animantem, immortalem, & eundem beatum, & ro
tundū esse uelint, quod ea forma ullam neget esse pul
chriorem Plato. at mihi uel cylindri, uel quadrati, uel
coni, uel pyramidis uidetur esse formosior. Quæ uero
uita attribuitur isti rotundo deo? nempe ut ea celeri
tate cōtorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidē pos
sit. in qua non uideo ubinam mens constans, & uita
beata possit insistere: quodq; in nostro corpore si mi
nima ex parte significetur, molestum sit; cur hoc idem
non habeatur molestum in deo? terra enim profecto,
quoniam

quoniam pars mundi est, pars est etiam dei. atqui terra maximas regiones inhabitabiles, atque incultas uideamus, quod pars earum appulsu solis exarserit, pars obriguerit niue, pruinaque, longinquo solis abscessu. quæ, si mundus est deus, quoniam partes mundi sunt, dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt. Atque hæc quidem uestra Lucili. qualia uero sint, ab ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quaesivit, aquam dixit esse initium rerum; deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret. Si dii possunt esse sine sensu et mente, cur aquæ adiunxit, si ipsa mens constare potest uacans corpore? Anaximandri autem opinio est nati uos esse deos, longis intervallis orientes, occidentesque, eoque innumerabiles esse mundos. sed nos deum nisi sempiternum intelligere qui possumus? post Anaximenes aera deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, et infinitum, et semper in motu: quasi aut aer sine ulla forma deus esse possit, cum praesertim deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat; aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur. inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem, et modum mentis infinitæ uel ac ratione designari, et confici uoluit: in quo non uidit, neque motum sensui coniunctum et continentem in infinito ullum esse posse, neque sensum omnino, quo non ipsa natura pulsa sentiret. deinde si mentem istam quasi animal aliquod esse uoluit, erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur. quid autem interius mente? cingitur igitur corpore externo.

B

DE NATURA DEORVM

quod quoniam nō placet, aperta simplexq; mens nū-
lare adiuncta, quæ sentire possit, fugere intelligentiæ
nostræ uim & notionem uidetur. Crotoniates autem
Alcmeo, qui soli, & lunæ, reliquisq; sideribus, ani-
mōq; præterea diuinitatem dedit, non sensit sese mor-
talibus rebus immortalitatem dare. nam Pythagoras,
qui censuit animum esse per naturam rerum omnē
intentum & comitantem, ex quo nostri animi cape-
rentur, non uidit detractiōe humanorum animorū
discerpi, & dilacerari deū; & cū miseri animi essent,
q̄ plerisque contingeret, tum dei partem esse miserā:
quod fieri non potest. cur autem quidquam ignoraret
animus hominis, si esset deus? quomodo porro deus iste,
si nihil esset animus, aut infixus, aut infusus esset in
mundo? tum Xenophanes, qui mente adiuncta omne
præterea, quod esset infinitum, deū uoluit esse, de ipsa
mente ita reprehenditur, ut ceteri; de infinitate autē
uehementius, in qua nihil neque sentiens, neque con-
iunctum esse potest. nam Parmenides commentitium
quiddam coronæ similitudine efficit: Stephanē appel-
lat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit cœ-
lum, quem appellat deum. in quo neque figuram di-
uinam, neq; sensum quisquam suspicari potest. mul-
tāq; eiusdem monstra, quippe qui bellum, qui discor-
diam, qui cupiditatem, cæteraq; generis eiusdem ad
deum reuocat: quæ uel morbo, uel somno, uel obli-
uione, uel uetustate delentur. eademq; de sideribus.
quæ repressa iam in alio, in hoc omittantur. Em-
pedocles autem multa alia peccans, in deorum opinio-
ne turpissime labitur. quatuor enim naturas, ex

quibus omnia constare uult, diuinas esse censet: quas
et nasci, et extinguere perspicuum est, et sensu omni ca-
rere. nec uero Protagoras, qui sese negat omnino de
dijs habere quod liqueat, sint, non sint, quales ue sint,
quidquam uidetur de natura deorum suspicari. quid
Democritus, qui tum imagines, earumq; circuitus in
deorum numero refert, tum illam naturam, quæ imagi-
nes fundat, ac mittat, tum scientiam, intelligentiamq;
nostram, non ne in maximo errore uersatur? cum
idem omnino, quia nihil semper suo statu maneat,
neget esse quidquam sempiternum: non ne deum ita
tollit omnino, ut nullam opinionem eius reliquam fa-
ciat? quid aer, quo Diogenes Apolloniatas utitur deo,
quem sensum habere potest, aut quam formam dei?
iam de Platonis inconstantia longum est dicere: qui in
Timæo, patrem huius mundi nominari negat posse: in
legum autem libris, quid sit omnino deus, inquire oportere
non censet. quod uero sine corpore ullo deum uult
esse, ut Græci dicunt, ἀσώματον; id quale esse possit,
intelligi non potest: careat enim sensu necesse est, ca-
reat prudentia, careat uoluptate: quæ omnia unā cū
deorum notione comprehendimus. idem et in Timæo
dicit, et in legibus, et mundum deum esse, et cælum,
et astra, et terram, et animos, et eos quos maiorum
institutis accepimus: quæ et per se sunt falsa perspi-
cua, et inter sese uehementer repugnantia. atq; etiam
Xenophon paucioribus uerbis eadem fere peccat: facit
enim in ijs, quæ à Socrate dicta retulit, Socratem di-
sputantem, formam dei quæri non oportere, eundemq;
et solem, et animum deum dicere, et modo unum,

DE NATURA DEORVM

tum autem plures deos. quæ sunt iisdem in erratis fe-
re quibus ea, quæ de Platone dicimus. atq; etiã Anti-
sthenes in eo libro, qui physicus inscribitur, populares
deos multos, naturalẽ unũ esse dicens, tollit uim et na-
turam deorum. nec multo secus Speusippus Platonem
auunculum subsequens, & uim quandam dicẽs, quæ
omnia regantur, eamq; animalem, euellere ex animis
conatur cognitionem deorum. Aristoteles quoq; in ter-
tio de philosophia libro multa turbat, à magistro Pla-
tone uno dissentiens: modo enim menti tribuit omnẽ
diuinitatem; modo mundũ ipsum deum dicit esse; mo-
do quendam alium præficit mũdo; eiq; eas partes tri-
buit, ut replicatione mundi quadam motũ regat, atq;
tueatur: tum coeli ardorem deũ dicit esse, non intelli-
gens cælum mundi esse partẽ: quem alio loco ipse desi-
gnarit deum. quo modo autẽ coeli diuinus ille sensus
in celeritate tanta conseruari potest? ubi deinde illi tot
dij, si numeramus etiam coeli deum? cum autem sine
corpore idem uult esse deum, omni illum sensu pri-
uat, & prudentia. quo porro modo mundus moueri
potest carens corpore? aut quo modo semper se mouẽs
esse quietus & beatus potest? nec uero eius condiscipu-
lus Xenocrates in hoc genere prudentior: in cuius li-
bris, qui sunt de natura deorum, nulla species diuina
describitur: deos enim octo esse dicit; quinq; eos, qui
in stellis uagis nominantur; unum, qui ex omnibus si-
deribus, quæ infixæ cælo sunt, ex dispersis quasi mem-
bris simplex sit putandus deus; septimum solem adiũ-
git, octauamq; lunã: qui quo sensu beati esse possint,
intelligi nõ potest. ex eadem Platonis schola Ponticus

Heraclides puerilibus fabulis refert libros: & tamen modo mundum, tum mentem diuinam esse putat: errantibus etiam stellis diuinitatem tribuit, sensuq; deū priuat & eius formam mutabilem esse uult: eodēq; libro rursus terram, & cœlum refert in deos. nec uero Theophrasti inconstātia ferenda est: modo enim mēti diuinum tribuit principatum, modo cœlo, tum autem signis, sideribusq; cœlestibus. nec audiendus eius auditor Strato, is qui physicus appellatur; qui omnem uim diuinā in natura sitam esse cēset, quæ causas gignendi, augendi, minuendi ue habeat, sed careat omni sensu, & figura. Zeno autem (ut iam ad uestros Balbe ueniam) naturalem legem diuinam esse censet, eamq; uim obtinere reēta imperantem, prohibentēq; contraria. quam legem quo modo efficiat animantē, intelligere non possumus. deum autem animantem certe uolumus esse. atque hic idem alio loco æthera deum dicit, si intelligi potest nihil sentiens deus, qui nunquā nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in uotis. alijs autem libris rationem quandam per omnem pertinentem naturam, ut diuinam, esse affectam putat. idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumq; mutationibus. cum uero Hesiodi theogoniam interpretatur, tollit omnino usitatās, perceptasq; cognitiones deorū: neque enim Iouem, neque Iunonē, neq; Vestam, neq; quenquam, qui ita appelletur, in deorum habet numero, sed rebus inanimatis, atq; mutis per quandā significatiōē hæc docet tributa nomina. cuius discipuli Aristonis nō minus magno in errore sententia est: qui neque formam dei in

DE NATURA DEORVM

telligi posse censeat, neq; in dijs sensum esse dicat, dubi-
 tetq; omnino deus animans nec ne sit. Cleanthes aut, qui Zenonem audiuit unà cum eo, quem proxime no-
 minaui, tum ipsum mundum deum dicit esse, tum to-
 tius naturæ menti, atque animo hoc nomen tribuit, tū
 ultimū, & altissimū, atque undique circumfusum, &
 extremum omnia cingentem, atq; complexum ardo-
 rem, qui æther nominetur, certissimum deum iudicat.
 idem quasi delirans in ijs libris, quos scripsit cōtra uo-
 luptatem, tum fingit formam quandam, & speciem
 deorum, tum diuinitatem omnem tribuit astris, tū ni-
 hil ratione censet esse diuinius. ita fit, ut deus ille, quē
 mente noscimus, atque in animi notione tāquā in ue-
 stigio uolumus reponere, nusquam prorsus appareat.
 at Perseus eiusdē Zenonis auditor eos dicit esse habitos
 deos, à quibus magna utilitas ad uitæ cultum esset in-
 uenta, ipsasq; res utiles, & salutare deorum esse uo-
 cabulis nuncupatas. ut ne hoc quidem diceret, illa in-
 uenta esse deorū, sed ipsa diuina. quo quid absurdius,
 quàm aut res sordidas, atque deformes deorum hono-
 re afficere; aut homines iam morte deletos reponere in
 deos, quorum omnis cultus esset futurus in luctu? iam
 uero Chrysippus, qui Stoicorum somniorum uasferri-
 mus habetur interpres, magnam turbam congregat
 ignotorum deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne
 coniectura quidem informare possimus, cum mens no-
 stra quiduis uideatur cogitatione posse depingere: ait
 enim uim diuinā in ratione esse positam, & uniuersa
 naturæ animo, atque mente; ipsumq; mundum
 deum dicit esse, & eius animi fusionem uniuersam

tum eius ipsius principatum, qui in mente & ratione
uerfetur, communemq; rerū naturam uniuersa, atq;
omnia continentem, tum fatalem umbram, et neces=
sitatem rerum futurarum: ignem præterea, & eum,
quem antea dixi, æthera: tum ea, quæ natura fluerēt,
atque manarent, ut aquam, & terram, & aera, so=
lem, lunam, sidera, uniuersitatemq; rerum, qua om=
nia containerentur, atque homines etiam eos, qui im=
mortalitatem essent consecuti. idemq; disputat, æthera
esse eum, quem homines Iouem appellarent; quiq; aer
per maria manaret, eum esse Neptunum; terram, eam
quæ Ceres diceretur, similiq; ratione persequitur uoca=
bula reliquorum deorum. idemq; etiā legis perpetuæ,
& æternæ uim, quæ quasi dux uitæ, & magistra of=
ficiorum sit, Iouem dicit esse: eandemq; fatalem ne=
cessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum
ueritatem; quorum nihil tale est, ut in eo uis diuina
inesse uideatur. & hæc quidem in primo libro de na=
tura deorum: in secundo autem uult Orphei, Musæi,
Hesiodi, Homeriq; fabellas accommodare ad ea, quæ
ipse primo libro de dijs immortalibus dixerit: ut etiam
ueterrimi poetæ, qui hæc ne suspicari quidem sint, Stoi=
ci fuisse uideantur. quem Diogenes Babylonius conse=
quens in eo libro, qui inscribitur de Minerva, partum
Iouis, ortumq; uirginis ad physiologiam traducens dis=
iungit à fabula. Exposui ferè non philosophorum
iudicia, sed delirantium somnia: nec enim multo absur=
diora sunt ea, quæ poetarum uocibus fusa, ipsa sua=
uitate nocuerunt, & qui ira inflammatos, & libidine
furentes induxerunt deos, feceruntq; ut eorum bella,

DE NATURA DEORVM

pugnās, praelia, uulnera uideremus, odia prae-
 terea, dissidias, discordias, ortus, interitus, quarelas, lamen-
 tationes, effusas in omni intemperantia libidines, adul-
 teria, uincula, cum humano genere concubitus, mor-
 talesq; ex immortalī procreatos. cum poetarum autem
 errore coniungere licet portenta magorum, Aegyptio-
 rumq; in eodem genere dementiam: tum etiam uulgi
 opiniones, quae in maxima inconstantia, ueritatis igno-
 ratione uersantur. ea qui consideret quam incōsulte ac
 temere dicantur, uenerari Epicurum, & in eorū ipso-
 rum numero, de quibus haec quaestio est, habere de-
 beat: solus enim uidit primum esse deos, quod in om-
 nium animis eorum notionem impressisset ipsa natu-
 ra: quae est enim gens, aut quod genus hominum,
 quod non habeat sine doctrina anticipationem quan-
 dam deorum? quam appellat περόληψιν Epicurus, id est
 anteceptam animo rei quandam informationem, sine
 qua nec intelligi quidquam, nec quaeri, nec disputari
 possit. cuius rationis uim atq; utilitatem ex illo coele-
 sti Epicuri de regula, & iudicio uolumine accepimus.
 quo igitur fundamentum huius quaestionis est, id prae-
 clare iactum uidetis. cum enim non instituto aliquo,
 aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatq; ad
 unum omnium firma consensio: intelligi necesse est, esse
 deos, quoniam insitas eorum, uel potius innatas cogni-
 tiones habemus. de quo autem omnium natura cōsen-
 tit, id uerum esse necesse est. esse igitur deos confiten-
 dum est. quod quonia fere constat inter omnes non
 philosophos solum, sed etiam indoctos: fateamur con-
 stare illud etiam, hanc nos habere siue anticipatio-

nem, ut ante dixi, siue prænotionem deorum: sunt enim rebus nouis noua ponenda nomina, ut Epicurus ipse $\pi\rho\acute{\omicron}\lambda\eta\iota\nu$ appellauit, quam antea nemo eo uerbo nominarat. hanc igitur habemus, ut deos beatos, & immortales putemus. quæ enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem inculpsit in mentibus, ut eos æternos & beatos haberemus. quod si ita est, uere exposita illa sententia est ab Epicuro; quod æternum beatumq; sit, id nec habere ipsum negotij quidquam, nec exhibere alteri; itaque neque ira, neq; gratia teneri; quod, quæ talia essent, imbecilla essent omnia. si nihil aliud quæreremus, nisi ut deos pie coleremus, & ut superstitione liberaremur, satis erat dictum: nam & præstans deorum natura hominū pietate coleretur, cum & æterna esset, & beatissima; habet enim uenerationē iustam quidquid excellit: et metus omnis à ui atque ira deorum pulsus esset: intelligitur enim, à beata immortaliq; natura & iram & gratiam segregari: quibus remotis, nullos à superis impendere metus. sed ad hanc confirmandam opinionē inquirat animus & formam, & uitam, & actionem mentis, atque agitationem in deo. ac de forma quidem partim natura nos admonet partim ratio docet: nam à natura habemus omnes omnium gentium, speciem nullam aliam, nisi humanam deorum: quæ enim alia forma occurrit unquam aut uigilanti cuiquam, aut dormienti? sed ne omnia reuocentur ad primas notiones, ratio hoc idem ipsa declarat. nam cum præstantissimam naturam, uel quia beata est, uel quia sempiterna, conuenire uideatur eandem esse pulcher-

DE NATURA DEORVM

rimam, quæ compositio membrorum, quæ conformatio lineamentorum, quæ figura, quæ species humana potest esse pulchrior: uos quidem Lucili soletis (nam Cotta meus modo hoc, modo illud) cum artificium effingitis, fabricamq; diuinam, quàm sint omnia in hominis figura non modo ad usum, uerum etiam ad uenustatem apta, describere. quòd si omnium animantium formam uincit hominũ figura, deus autem animans est: ea figura profecto est, quæ pulcherrima sit omnium, quoniamq; deos beatissimos esse constat, beatus autẽ esse sine uirtute nemo potest, nec uirtus sine ratione constare, nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura: hominis esse specie deos confitendum est. nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus; nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem. hæc quanquã & inuenta sunt acutius, & dicta subtilius ab Epicuro, quã ut quiuisset possit agnoscere: tamen fretus intelligentia uestra dissero breuulus, quàm causa desiderat. Epicurus autem, qui res occultas, et penitus abditas nõ modo uiderat animo, sed etiam sic tractat, ut manu, doceat eã esse uim, & naturam deorum, ut primum non sensu, sed mente cernatur, nec soliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quæ ille propter firmitatem *sepe sepe* appellat, sed imaginibus similitudine, & transitione perceptis, cum infinita simillarum imaginum species ex innumerabilibus indiuiduis existat, & ad deos affluat, cũ maximis uoluptatibus in eas imagines mentem intentam, infixamq; nostram intelligentiam, capere quæ sit & beata natura, & æterna. summa uero uis infinitatis, & magna, ac diligenti contemplatione

dignissima est: in qua intelligi necesse est, eam esse naturam, ut omnia omnibus paribus paria respondeant: hanc ἰσωνομίαν appellat Epicurus, id est æquabilemtributionem. ex hac igitur illud efficitur, si mortaliū tanta multitudo sit, esse immortalium non minorē. Et si, quæ interimant, innumerabilia sunt, etiam ea, quæ cōseruent, infinita esse debere. Et quærere à nobis Balbe soletis, quæ uita deorum sit, quæq; ab ijs degatur ætas. ea uidelicet, quæ nihil beatius, nihil omnino bonis omnibus affluentius excogitari potest: nihil enim agit: nullis occupationibus est implicatus: nulla opera molitur: sua sapientia, et uirtute gaudet: habet exploratū fore se semper tum in maximis, tum in æternis uoluptatibus. hunc deum rite beatum dixerimus, uestrum uero laboriosissimū. siue enim ipse mundus deus est; quid potest esse minus quietum, quàm nullo puncto temporis intermisso uersari circum axē cœli admirabili celeritate? nisi quietum autem nihil beatum est. siue in ipso mūdo deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum uicissitudines, ordinesq; conseruet, terras et maria contemplanis hominum commoda, uitasq; tueatur: nā ille est implicatus molestis negotijs, et operosis. nos autem beatam uitam in animi securitate, et in omnium uacatione munerum ponimus: docuit enim nos idem qui cætera natura effectum esse mundum, nihil opus fuisse fabrica, eamq; rem ei esse tam facilem, quàm uos negatis effici sine diuina posse solertia, ut innumerabiles natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. quod quia quēadmodum natura efficere sine aliqua

DE NATURA DEORVM

mente possit, non uidetis: ut tragici poetae, cum explica-
re argumenti exitum non potestis, cōfugitis ad deum.
cuius operam profecto non desideraretis, si immēsam,
& interminatā in omnes partes magnitudinem regio-
num uideretis: in quam se inijciens animus, et inten-
dens, ita late, longeq; peregrinatur, ut nullam tamen
orā ultimi uideat, in qua possit insistere. in hac igitur
immesitate latitudinum, longitudinum, altitudinū
infinita uis innumerabilium uolitat atomorū: quae in-
teriecto inani cohaerescunt tamen inter se, & aliae ali-
as apprehēdentes continuantur: ex quo efficiuntur ha-
rerum formae, atque figurae: quas uos effici posse sine
follibus, & incudibus non putatis. itaq; imposuistis
in ceruicibus nostris sempiternum dominum, quem di-
es, & noctes timeremus; quis enim non timeat omnia
providentem, & cogitantem, & animaduertentem,
& omnia ad se pertinere putantem, curiosum, &
plenum negotij deum? hinc uobis exitit primum illa
fatalis necessitas, quam εἰμαρμένη uicis dicitis: ut quidquid
accidat, id ex aeterna ueritate, causarumq; continua-
tione fluxisse dicatis. quāti autē haec philosophia aesti-
manda est, cui, tanquam aniculis, & ijs quidem indo-
ctis, fato fieri omnia uideantur? sequitur μαυτικὴ ue-
stra, quae latine diuinatio dicitur: qua tanta imbueremur
superstitione, si uos audire uellemus, ut aruspices,
augures, arioli, uates, & coniectores nobis essent co-
lendi. his terroribus ab Epicuro soluti, & in liberta-
tē uindicati, nec metuiamus eos quos intelligimus, nec
sibi fingere ullam molestiam, nec alteri quærere; &
pie sancti q; colimus naturam excellentem, atq; prae-

stantem. Sed elatus studio uereor ne longior fuerim. erat autem difficile rem tantam, tamq; præclarā, inchoatam relinquere. quāquam non tam dicendi mihi ratio habenda fuit, quā audiendi. Tum Cotta comiter, ut solebat, Atqui, inquit, Vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sanè ex me quidē audire potuisses: mihi enim nō tam facile in mentem uenire solet, quare uerum sit aliquid, quā quare falsum. idq; cum sæpe, tum cū te audirem, paulo ante contigit. roges me, qualem deorum naturam esse ducam: nihil fortasse respōdeam. quæras, putem ne talē esse, qualis modo à te sit exposita: nihil dicam mihi uideri minus. sed antequā aggrediar ad ea, quæ à te disputata sunt, de te ipso dicā quid sentiam. sæpe enim de L. Crasso, familiari tuo illo, uideor audisse, cū te rogatis omnibus sine dubio anteferret, & paucos tecū Epicureos è Græcia compararet. sed q̄ ab eo te mirifice diligi intelligebam, arbitrabar illum propter beneuolentiam id uberius dicere. ego autē, & si uereor laudare præsentem, iudico tamen de re obscura, atq; difficili à te dictum esse dilucide; neq; sententijs solum copiose, sed uerbis etiam ornatijs, quā solēt uestri. Zenonem, quem Philo noster Coryphæum appellare Epicureorum solebat; cum Athenis essem, audiebam frequenter, & quidem ipso auctore Philone; credo ut facilius iudicarem, quā illa bene refellerentur; cum à principe Epicureorum accipissem, quemadmodum dicerentur. non igitur ille, ut plerique, sed isto modo, ut tu, distincte, grauitate, ornate. sed quod in illo mihi usu sæpe uenit, idē modo, cū te audirem, acciderat, ut moleste ferrem tātum inge-

DE NATVRA DEORVM

nium (bona uenia me audies) in tam leues, ne dicam
in tā ineptas, sententias incidisse. nec ego nunc ipse ali
quid afferam melius: ut enim modo dixi, omnibus fe
re in rebus, & maxime in physicis, quid nō sit, citius,
quā quid sit, dixerim. roges me, quid, aut qualis sit
deus: auctore utar Simonide: de quo cum quāsiuisset
hoc idem tyrānus Hiero, deliberandi causa sibi unum
diem postulauit: cum idē ex eo postridie quæreretur, bi
duum petiuit: cum sēpius duplicaret numerū dierū,
admiransq; Hiero quæreretur cur ita faceret, quia quā
to, inquit, diutius considero, tanto mihi res uidetur ob
scurior. sed Simonidem arbitror (non enim poeta solū
suauis, uerum etiam ceteroqui doctus sapiensq; tradi
tur) quia multa uenirent in mentem acuta, atq; sub
tilia, dubitantem quid eorum esset uerissimum, despe
rasse omnem ueritatem. Epicurus uero tuus (nam cū
illo malo differere, quā tecum) quid dicit, quod non
modo philosophia dignum esset, sed etiā mediocri pru
dentia? quæritur primum in ea quæstione, quæ est de
natura deorum, sint ne dii, nec ne sint. difficile est ne
gare: credo, si in concione quærat: sed in huiuscemo
di sermone, & confesso, facillimum. itaq; ego ipse Pon
tifex, qui cerimonias, religionesq; publicas sanctissime
tuendas arbitror, is hoc, quod primum est, esse deos,
persuaderi mihi non opinione solum, sed etiam ad ue
ritatem planē uelim: multa enim occurrunt, quæ con
turbent, ut interdū nulli esse uideantur. sed uide, quā
tecum agam liberaliter. quæ cōmunia sunt uobis cū
ceteris philosophis, nō attingam, ut hoc ipsum: placet
enim omnibus fere, mihiq; ipsi in primis, deos esse: ita=

q non pugno:rationem tamen eam, quæ à te affer-
tur, non satis firmam puto. quod enim omnium gen-
tium, generumq; hominibus ita nideretur, id satis ma-
gnum esse argumentum dixisti, cur esse deos confite-
remur. quod cū leue per se, tum etiam falsum est. pri-
mū enim unde notæ tibi sunt opiniones nationū? equi-
dem arbitror, multas esse gentes sic immanitate effe-
ratas, ut apud eas nulla suspicio deorum sit. quid? Dya-
goras, Atheos qui dictus est, posteaq; Theodorus, non
ne aperte deorum naturam sustulerunt? nam Abderē-
tes quidē Protagoras, cuius à te modo mētio facta est,
sophistes temporibus illis uel maximus, cū in principio
libri sui sic posuisset, de dijs neq; ut sint, neq; ut non
sint habeo dicere, Atheniensium iussu urbe atq; agro
est exterminatus, libriq; eius in concione combusti. ex
quo equidem existimo tardiores ad hanc sententiam
profitendam multos esse factos, quippe cum pœnam
ne dubitatio quidem effugere potuisset, quid de sacri
legis, quid de impijs, periurisque dicemus?

» -Tubulus si Lucius unquam,

» Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius,-

ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam periurus, aut tã
impius fuisset? nō est igitur tã explorata ista ratio ad
id, quod uultis, confirmandū, quàm uidetur. sed quia
commune est hoc argumentum aliorum etiā philoso-
phorum, omittā hoc tēpore, ad uestra propria uenire
malo. concedo esse deos: doce me igitur, unde sint, ubi
sint, quales sint corpore, animo, uita. hæc. n. scire desin-
dero. abuteris ad omnia atomorum regno & licentiā.
hinc quodcunq; in solū uenit, ut dicitur, effingis, atq;

DE NATURA DEORVM

efficis. quæ primū nullæ sunt: nihil enim est, q̄ uacet corpore: corporibus autem omnis obsidetur locus: ita nullum inane, nihil esse indiuiduū potest. hæc ego nūc physicorum oracula fundo: uera an falsa, nescio; sed ueri tamen similia, quàm uestra: ista enim flagitia Democriti, siue etiam ante Leucippi, esse corpuscula quædam leuia, alia aspera, rotunda alia, partim angulata, curuata quædam, & quasi adunca; ex his effectum esse cælum, atque terras, nulla cogente natura, sed concursu quodā fortuito. hanc tu opinionē C. Vellei usque ad hanc ætatē perduxisti, priusq̄; te quis de omni uitæ statu, quā de ista auctoritate deiecerit: ante enim iudicasti Epicureū te esse oportere, quàm ista cognouisti. ita necesse fuit aut hæc flagitia animo cōcipere, aut susceptæ philosophiæ nomē amittere. qd̄ enim mereas, ut Epicureus esse desinas? nihil equidē, inquis, ut rationem uitæ beatæ, ueritatēq̄; deseram. ita igitur est ueritas? nam de uita beata nihil repugno: quā tu ne in deo quidē esse censes, nisi planē otio languescat. sed ubi est ueritas? in mundis credo innumerabilibus, omnibus minutis tēporū punctis, alijs nascentibus, alijs cadentibus; an in indiuiduis corpusculis, tam præclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? sed oblitus liberalitatis meæ, qua tecū paulo ante uti cœperam, plura complector. concedam igitur ex indiuiduis constare omnia: quid ad rem? deorū enim natura quæritur. sint sane ex atomis. non igitur æterni. quod enim ex atomis sit, id natū aliquādo sit. si natum, nulli dii ante quàm nati. & si ortus est deorū, interitus sit necesse est, ut tu paulo antede Platonis mundo

mundo disputabas. ubi igitur illud uestrum beatum,
& æternum? quibus duobus uerbis significatis deum.
quod cum efficere uultis, in dumeta correptis: ita. n.
dicebas, non corpus esse in deo, sed quasi corpus; nec
sanguinem, sed quasi sanguinem. hoc persæpe facitis,
ut, cum aliquid nõ uerisimile dicatis, & effugere re=
prehensionem uelit, afferatis aliquid, quod omnino
ne fieri quidẽ possit: ut satius fuerit id ipsum, de quo
ambigebatur, cõcedere, quã tam impudẽter resistere.
uelut Epicurus, cum uideret, si atomi ferrentur in lo=
cum inferiore suapte pondere, nihil fore in nostra po=
testate, q̃ esset earum motus certus, & necessarius, in=
uenit quo modo necessitatẽ effugeret; quod uidelicet
Democritum fugerat: ait atomum, cum pondere &
gravitate directo deorsum feratur, declinare paulu=
lum. hoc dicere turpius est, quã illud, quod uult,
non posse defendere. idem facit contra dialecticos. a
quibus cum traditum sit, in omnibus disiunctionibus,
in quibus aut etiam, aut nõ, poneretur, alterutrũ ue=
rum esse: pertimuit, ne, si concessum esset huiusmodi
aliquid, aut uiuet cras, aut nõ uiuet Epicurus, alter=
utrum fieret necessariũ: totum hoc aut etiã, aut non,
negauit esse necessariũ. quo quid dici potest obtusius?
urgebat Arcefilas Zenonem, cũ ipse omnia falsa dice=
ret, quã sensibus uiderentur: Zeno autem nonnulla
uisa esse falsa, nõ omnia. timuit Epicurus, ne, si unũ
uisum esset falsum, nullum esset uerum: omnes sensus
ueri nuncios dixit esse: nihil horum, nisi callide: gra=
uiorem enim plagam accipiebat, ut leuiorem repelle=
ret. idem facit in natura deorũ: dum indiuiduorum

DE NATURA DEORVM

corporum concretionem fugit, ne interitus & dissipatio consequatur, negat esse corpus deorum, sed tãquã corpus; nec sanguinem, sed tanquam sanguinem. mirabile uidetur, q̃ non rideat aruspex, cum aruspicem uiderit: hoc mirabilius, q̃ uos inter uos risum tenere possitis, non est corpus, sed quasi corpus. hoc intelligerem quale esset, si id in cereis fingeretur, aut fictilibus figuris: in deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum: ne tu quidem Vellei: sed non uis fateri: ista enim à uobis quasi dictata redduntur: quæ Epicurus oscitans hallucinatus est, cum quidẽ gloriaretur, ut uidemus in scriptis, se magistrum habuisse nullum. quod & non prædicanti tam facile quidẽ credam, sicut mali ædificij domino glorianti se architectum nõ habuisse: nihil enim olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne e' puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem audire potuit: quem uirum dij immortales: & sunt qui putant audiuisse, ipse non uult: credo plus nemini. Pamphilum quendam Platonis auditorem ait à se Sami auditum: ibi enim adolescens habitabat cum patre & fratribus, q̃ in eã pater eius Neocles agripeta uenerat. sed cum agellus eum non satis aleret, ut opinor, ludi magister fuit. sed hunc Platoniscũ mirifice contemnit Epicurus. ita metuit, ne quid unquã didicisse uideatur. in Nausiphane Democriteo tenetur. quem cũ à se nõ neget auditum, uexat tamẽ omnibus cõtumelijs. atqui si hæc Democritea nõ audisset, quid audierat? quid est in physicis Epicuri non à Democrito? nã etsi quædam cõmutauit, ut quod paulo ante de inclinatione atomorũ dixi: tamen pleraq;

dicit eadem, atomos, inane, imagines, infinitatem loco-
 rum, innumerabilitatemq; mundorum; eorum ortus,
 & interitus, omnia ferè, quibus naturæ ratio contine-
 tur. nunc istuc quasi corpus, & quasi sanguinè, quid
 intelligis? ego enim scire te ista melius quàm me, non
 fateor solum, sed etiam facile patior. cum quidem se-
 mel dicta sunt, quid est quod Velleius intelligere pos-
 sit, Cotta nō possit? itaq; corpus quid sit, sanguis quid
 sit, intelligo: quasi corpus, & quasi sanguis quid sit,
 nullo prorsus modo intelligo. Nec tu me cælas, ut Py-
 thagoras solebat alienos: nec consulto dicis occulte, tã-
 quam Eraclitus: sed, quod inter nos liceat, ne tu quidē
 intelligis. illud uideo pugnare te, species ut quædam sit
 deorum, quæ nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil
 expressi, nihil eminentis, sitq; pura, levis, perlucida. di-
 cemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud
 nō est, sed simile corpori: nec ille fusus, & candore mi-
 xtus rubor sanguis est, sed quædā sanguinis simili-
 tudo: sic in Epicureo deo nō res, sed similitudines rerum
 esse. fac id, quod ne intelligi quidē potest, mihi esse per-
 suasum: cedò mihi istorū adumbratorū deorum linea-
 menta, atq; formas. nō deest hoc loco copia rationum,
 quibus docere uelitis humanas esse formas deorum:
 primum, q̄ ita sit informatum, anticipatumq; menti-
 bus nostris, ut hominì, cum de deo cogitet, forma oc-
 currat humana: deinde, ut, quoniam rebus omnibus
 excellat natura diuina, forma quoq; esse pulcherri-
 ma debeat, nec esse humana ullam pulchriorem. ter-
 tiam rationem affertis, quòd nulla in alia figura do-
 micilium mentis esse possit. primum igitur quidq; cō

DE NATURA DEORVM

sideremus quale sit. arripere. n. mihi uidemini quasi uestro iure rem nullo modo probabilē. quis tam cæcus in contemplandis rebus unquam fuit, ut non uideret species istas hominum collatas in deos aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum à uitæ prauitate conuerterent; aut superstitutione, ut essent simulacra, quæ uenerantes, deos ipsos se adire crederent? auxerunt autem hæc eadem poeta, pictores, opifices. erat autem non facile agentes aliquid & molientes deos in aliarum formarum imitatione seruare. accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulchrius uideatur. sed tu hoc physice nō uides, quàm blanda conciliatrix, & quasi sui sit lena natura. an putas ullam esse terra mariq; beluam, quæ non sui generis belua maxime delectetur? quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equæ conrectatione, equus uaccae? an tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suæ? quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura præscripsit, ut nihil pulchrius quàm hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putaremus? quid censes, si ratio esset in beluis, non suo quasq; generi plurimum tributuras fuisse? at mehercle ego (dicam enim ut sentio) quāuis amem ipse me, tamen nō audeo dicere pulchriorem esse me, quàm ille fuit taurus, qui uexit Europam. non enim hoc loco de ingenijs, aut de orationibus nostris, sed de specie, figurâq; quaeritur. quod si fingere nobis, & iungere formas uelimus, qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus inuehens beluis, adiunctis humano

corpori, nolis esse? difficili in loco uersor. est enim uis tanta naturæ, ut homo nemo uelit nisi hominis similis esse; & quidem formica formicæ. sed tamen cuius hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cū essem, è gregibus epheborum uix singuli reperiébantur. uideo, quid arriseris: sed ita tamen res se habet. deinde nobis, qui, concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam uiria sæpe iucunda sunt. næuus in articulo pueri delectat Alcæum. at est corporis macula næuus. illi tamen hoc lumen uidebatur. Q. Catulus, huius collegæ & familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est eius.

» Constiteram exorientem auroram forte salutans,

» Cum subito à læua Roscius exoritur.

» Pace mihi liceat coelestes dicere uestra,

» Mortalis uisus pulchrior esse deo.

huic pulchrior deo? at erat, sicut hodie est, peruersissimis oculis. quid refert? si hoc ipsum falsum & uenustum illi uidebatur, redeo ad deos: ecquos si non tam strabones, at petulos esse arbitramur? ecquos næuum habere? ecquos silos, flaccos, frontones, capitones, quæ sunt in nobis? an omnia emendata in illis? detur id uobis. num etiam est una omnium facies? nam si plures, aliam esse alia pulchriorem necesse est. igitur aliquis non pulcherrimus deus. si una omnium factes est, florere in cælo Academiā necesse est. si enim nihil inter deum, & deum differt: nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio. quid, si etiam Vellei falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogi-

DE NATURA DEORVM

tantibus speciem nisi hominis occurrere: tamen ne ista
tam absurda defendes? nobis fortasse si occurrit ut dis-
cis: Iouem, Iunonem, Mineruam, Neptunum, Vulca-
num, Apollinem, reliquos deos ea facie nouimus, qua
pictores, fictoresq; uoluerunt; neq; solum facie, sed
etiam ornatu, etate, atque uestitu: at non Aegyptij,
nec Syri, nec ferè cuncta barbaries: firmiores enim ui-
deas apud eos opiniones esse de bestijs quibusdā, quā
apud nos de sanctissimis templis, et simulacris deorū.
etenim fana multa expoliata, & simulacra deorū de
locis sanctissimis ablata uidemus à nostris: at uero ne-
fando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut
selem uiolatum ab Aegypto. quid igitur censes? Apim
illum sanctum Aegyptiorum bouem, non ne deum ui-
deri Aegyptijs? tam hercle, quā tibi illam nostram
Sospitam, quam tu nunquam ne in somnis quidem ui-
des, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo,
cum calceolis repandis. at non est talis Argiua, nec
Romana Iuno. ergo alia species Iunonis Argiuis, alia
Latinis. & quidē alia nobis Capitolini, alia Afris Am-
monis Iouis. non pudet igitur physicum, id est specu-
latorem, uenatoremq; naturā, ab animis consuetudine
imbutis petere testimonium ueritatis? isto enim modo
dicere licebit Iouem semper barbatum, Apollinē sem-
per imberbem, caecos oculos Mineruā, caeruleos esse Ne-
ptuni. & quidem Athenis laudamus Vulcanū eum,
quem fecit Alcamenes. in quo stante, atque uestito le-
uiter apparet claudicatio non deformis. claudū igitur
habebimus deū, quoniā de Vulcano sic accepimus. Age
& his uocabulis deos esse facimus, quibus à nobis no-

minatur. at primum quot hominū linguæ, tot nomina deorū. nō enim, ut tu Velleius quocunque ueneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. deinde nominū nō magnus numerus ne in Pōtificijs quidem nostris, deorū autem innumerabilis. an sine nominibus sunt? istud quidem ita uobis dicere necesse est. quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina? quā bellum erat Vellei, confiteri potius nescire quod nescires, quā ista effutientem nauscare, atque ipsum sibi displicere. an tu mei similem putas esse, aut tui deū? profecto nō putas. quid ergo? solem dicam, aut lunā, aut cœlū deū? ergo etiam beatum quibus fruētem uoluptatibus? & sapientem. qui potest esse in eiusmodi trūco sapientia? hæc uestra sunt. si igitur nec humano uisu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare deos esse? non audes sapienter id quidem. etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. noui ego Epicureos omnia sigilla numerantes: quanquam uideo nō nullis uideri, Epicurū, ne in offensionem Atheniensium caderet, uerbis reliquisse deos, re sustulisse. itaque in illis selectis eius, breuibusq; sententijs, quas appellatis κρυπίας δόξας, hæc, ut opinor, prima sententiā est: Quod beatum & immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium. In hac ita exposita sententiā, sunt qui existiment, quod ille inscitia planè loquēdi fecerit, fecisse consulto. de homine minime uasro male existimant. dubium est enim, utrū aliquid dicat iste beatum & immortale, an, si quod sit beatū, id esse immortale. non animaduertunt, hic eum ambigue lo-

DE NATURA DEORVM

cutum esse, sed multis alijs locis & illum, & Metro-
dorum tam aperte, quàm paulo ante te. ille uero deos
esse putat: nec quenquam uidi, qui magis ea, quæ ti-
menda esse negaret, timeret, mortem dico & deos. qui
bus mediocres homines nō ita ualde mouentur, hī ille
clamat omnium mortalium mentes esse perterritas. tot
millia latrocinantur morte proposita. alij omnia, quæ
possunt, fana compilant. credo, aut illos mortis timor
terret, aut hos religionis. sed quoniā non audes (iam
enim cum ipso Epicuro loquor) negare esse deos, quid
est quod te impediat aut solem, aut lunam, aut mun-
dum, aut mentem aliquam sempiternam in deorū na-
tura ponere? nunquam uidi, inquis, animam rationis
consilijq; participem in ulla alia, nisi humana figura.
quid? solis nunquidnam, aut lunæ, aut quinq; erran-
tium siderum simile uidisti? sol duabus unitis orbis ul-
timis partibus definiens motum, cursus annuos cōficit.
huius hanc illustrationem eiusdem incensa radijs men-
struo spatio luna complet. quinque autem stellæ eun-
dem orbem tenentes, aliæ proptus à terris, aliæ remo-
tius, ab ijsdem principijs, disparibust temporibus eadem
spatia conficiunt. nunquid tale Epicure uidisti? ne sit
igitur sol, ne luna, ne stellæ: quoniam nihil esse po-
test, nisi quod attigimus, aut uidimus. quid? deum
ipsum num ne uidisti? cur igitur credis esse? tollamus
ergo omnia, quæ aut historia nobis, aut noua ratio af-
fert. ita sit, ut mediterranei mare esse non credant:
quæ sunt tantæ animi angustia; ut, si Seriphi natus es-
ses, nec unquam egressus ex insula, in qua lepuseulos.
uulpeculasq; sepe uidisses, non crederes leones, & pan-

theras esse, cum tibi, quales essent, diceretur? si uero de
elephanto quis diceret, etiam irrideri te putares? Et tu
quidem uellei non uestro more, sed dialecticorum, quæ
funditus gens uestra non nouit, argumenti sententiã
conclusisti: beatos esse deos sumpsiisti. cõcedimus. bea-
tum autem sine uirtute neminem esse posse, id quoque
damus, & libenter quidem. uirtutẽ autem sine ratio-
ne constare non posse, conueniat id quoque necesse est.
adiungis, nec rationem esse nisi in hominis figura. quẽ
tibi hoc daturũ putas? si enim ita esset, quid opus erat
te gradatim istuc peruenire? quid autem est istuc gra-
datim? sumpsiisses tuo iure. nã à beatis ad uirtutem, à
uirtute ad rationẽ uideo te uenisse gradibus: à ratio-
ne ad humanam figuram quo modo accedis? præcipi-
tare istuc quidem est, nõ descendere. nec uero intelligo,
cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere,
quàm homines deorũ. quæres, quid intersit. si. n. hoc illi
simile sit, esse illud huic uideo. sed hoc dico, nõ ab ho-
minibus formæ figuram peruenisse ad deos: dij enim
semper fuerunt, & nati nunquã sunt, si quidẽ ætera-
ni sunt futuri. at homines nati: ante igitur humana
forma, quàm homines, ea qua erant forma dij immor-
tales. nõ ergo illorum humana forma, sed nostra di-
uina dicenda est. uerũ hoc quidẽ, ut uoletis. illud quæ-
ro, quæ fuerit tanta fortuna: nihil enim in rerũ natu-
ra ratione factum esse uultis, sed tamẽ quis iste tantus
casus, unde tam felix concursus atomorum, ut repente
homines deorum forma nascerentur? semina deorũ de-
cidisse de cœlo in terras putamus, et sic homines patrũ
similes extitisse? uellem diceretis: deorum cognitionẽ

DE NATURA DEORVM

agnoscerem non inuitus. nihil tale dicitis: sed casu esse
factum, ut deorum similes essemus. Et nunc argumen-
ta quaerenda sunt, quibus hoc refellatur? utinam tam
facile uera inuenire possem, quam falsa conuincere.
etenim enumerasti memoriter, et copiose, ut mihi qui
de admirari liberet in homine esse Romano tantam
scientiam, usque à Thalete Milesio de natura deorum
philosophorum sententias omnes ne tibi illi delirare ui-
si sunt, qui sine manibus et pedibus constare deum posse
decreuerunt? nec hoc quidem uos mouet considerantes
quæ sit utilitas, quæq; opportunitas in homine membro-
rum, ut iudicetis membris humanis deos non egere? quid
enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si
nihil comprehendatur? quid reliqua descriptione om-
nium corporis partium? in qua nihil inane, nihil sine
causa, nihil superuacaneum est. itaq; nulla ars imita-
ri solertiam naturæ potest. habebit igitur linguam deus,
et non loquetur; dentes, palatum, fauces nullum ad
usum: quæq; procreationis causa natura corpori affin-
xit, ea frustra habebit deus: nec externa magis, quam
interiora. cor, pulmones, iecur, cæteraq; , detracta uti-
litate, quid habent uenustatis? quandoquidem hæc esse
in deo propter pulchritudinem uultis. istis ne fidentes
somnia non modo Epicurus, et Metrodorus, et Her-
machus contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemq;
dixerunt, sed meretricula etiam Leontium contra Theo-
phrastum scribere ausa sit? scito quidem illa sermone,
et Attico. sed cum tantum Epicuri hortus habuerit li-
centiæ, etiam soletis queri? Zeno quidem etiam litiga-
bat. quid dicam Albutium? nam Phædro nihil ele-

gantius, nihil humanius. sed stomachabatur senex, si-
 quid asperius dixeram: cum Epicurus cōtumeliosissi-
 me Aristotelem uexarit, Phædoni Socratico turpissi-
 me maledixerit, Metrodori sodalis sui fratrem Timocra-
 tem, quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis uo-
 luminibus conciderit, in Democritum ipsum, quem secu-
 tus est, fuerit ingratus, Nausiphanem magistrum suum,
 à quo nihil didicerat, tam male acceperit. Zeno qui-
 dem non eos solū, qui tum erant, Apollodorum, Syllū,
 ceterosq; figebat maledictis, sed Socratem ipsum, parē-
 tem philosophiæ, latino uerbo utens, scurrām Atticū
 fuisse dicebat, Chrysippum nunquam nisi Chesippū uo-
 cabat. tu ipse paulo ante, cum tanquam senatum phi-
 losophorum citares, summos uiros desipere, delirare, de-
 mentes esse dicebas. quorum si nemo uerū uidit de na-
 tura deorum, uerendum est ne nulla sit omnino. nam
 ista, quæ uos dicitis, sunt tota cōmentitia, uix digna
 lucubratione anicularū. non. n. sentitis, quā multa
 uobis suscipienda sint, si impetraueritis, ut cōcedamus
 eandem esse hominum & deorum figuram. omnis cul-
 tus, & curatio corporis erit eadem adhibenda deo,
 quæ adhibetur homini; ingressus, cursus, accubatio,
 inclinatio, sessio, comprehensio, ad extremum etiā ser-
 mo, & oratio. Nam quod & mares deos, & foeminas
 esse dicitis, quid sequatur uidetis. equidem mirari satis
 non possum, unde ad istas opiniones uester ille princeps
 uenerit. sed clamare non desinitis, retinendum hoc esse,
 deus ut beatus immortalisq; sit. quid autē obstat, quo-
 minus sit beatus, si non sit bipes? aut ista siue beatitas,
 siue beatitudo dicenda est (utrūque omnino durū, sed

DE NATURA DEORVM

usu mollienda nobis uerba sunt) uerum ea, quaecunq;
 est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut
 in aliquam mentem æternam, figura membrisq; corpo-
 ris uacuam, cadere non potest? nihil aliud dicis, nisi,
 nūquam uidi solem, aut mundū beatum. quid? mun-
 dū præter hunc unquā ne uidisti? negabis. cur igitur
 nō sexcenta millia esse mundorum, sed innumerabilia
 ausus es dicere? ratio docuit. ergo hoc te ratio nō do-
 cebit, cū præstātissima natura quærat, eaq; beata, et
 æterna, quæ sola in diuina natura sunt, ut immortali-
 tate uincamur ab ea natura, sic animi præstātia uin-
 ci; atque ut animi, item corporis? cur igitur, cū cæteris
 rebus inferiores simus, forma pares sumus? ad similitu-
 dinem. n. deo proprius accedebat humana uirtus, quā
 figura. an quidquā tam puerile dici potest (ut eundē
 locum diutius urgeam) quā si ea genera beluarum,
 quæ in rubro mari India ue gignantur, nulla esse dica-
 mus? atqui ne curiosissimi quidem homines exquirēdo
 audire tam multa possunt, quā sunt multa, quæ ter-
 ra, mar, paludibus, fluminibus existunt. quæ negemus
 esse, quia nunquam uidimus. ipsa uero quā nihil ad
 rem pertinet, quæ uos delectat maxime similitudo?
 quid? canis non ne similis lupo? atque, ut Ennius,
 „ Simia quā similis turpiſſima bestia nobis?
 at mores in utroque dispares, elephanto beluarum nul-
 la prudētior. at figura quæ uastior? de bestiis loquor.
 quid? inter ipsos homines nō ne et simillimis formis di-
 spares mores, et moribus, figura dissimilis? etenim si
 semel Vellei suscipimus genus hoc argumenti, attende
 quò serpat. tu enim sumebas, nisi in hominis figura ra-

tionem inesse nō posse. sumet aliis, nisi in terrestri; nisi in eo, qui natus sit; nisi in eo, qui adoleuerit; nisi in eo, qui didicerit; nisi in eo, qui ex animo constet, & corpore caduco, & infirmo; postremo nisi in homine, atq; mortali. q̄ si in omnibus his rebus obsistis, quid est, q̄ te una forma conturbet? his enim omnibus, quæ proposui, adiunctis, in homine rationem esse, & mentem uidebas. quibus detractis, deum tamen nosse te dicis, modo lineamenta maneant. hoc est non considerare, sed quasi sortiri quid loquare. nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, sed etiam in arbore, quidquid superuacaneū sit, aut usum non habeat, ob stare. quā molestum est uno digito plus habere? quid ita? quia nec speciem, nec usum alium quinque desiderant. tuus autem deus non digito uno redūdat, sed capite, collo, cervicibus, lateribus, aluo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, fœminibus, cruribus. si ut immortalis sit, quid hæc ad uitam membra pertinent? quid ipsa facies? magis illa, cerebrum, cor, pulmones, iecur: hæc enim sunt domicilia uitæ. oris quidem habitus ad uitæ firmitatem nihil pertinet. at eos uituperabas, qui ex operibus magnificis, atque præclaris, cum ipsum mundum, cum eius membra, cælum, terras, maria, cumq; horum insignia solem, lunam, stellasq; uidissent, cumq; tēporū mutationes, maturitates, uicissitudinesq; cognouissent, suspicati essent aliquā excellentē esse, præstātemq; naturā, quæ hæc fecisset, moueret, regeret, gubernaret. qui, etiam si aberrant à coniectura, uideo tamen quid sequantur. tu quod opus tādē magnum, & egregiū habes, quod effectū diuina

DE NATURA DEORVM

mente uideatur, ex quo esse deos suspicere? habeo, in
 quis, in animo insitam informationem quandam dei.
 Et barbatum quidem Iouis, galeatam Mineram. nunc igitur ta-
 les putas? quanto melius hæc uulgus imperitorum: qui
 non membra solum hominis deo tribuunt, sed usum
 etiam membrorum: dant enim arcum, sagittas, hastam,
 clypeum, fuscina, fulmen: Et si, actiones quæ sint
 deorum, non uident, nihil agentem tamen deum non
 queunt cogitare. ipsi, qui irridentur, Aegyptij nullam
 beluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea cape-
 rent, consecrauerunt. ibes maximam uim serpentium
 conficiunt, cum sint aues excelsæ, cruribus rigidis, cor-
 neo proceroque rostro: auertunt pestem ab Aegypto, cum
 uolucres angues ex uastitate Libyæ uento Africo inue-
 ctas interficiunt, atque consumunt. ex quo fit, ut illæ
 nec morsu uiuæ noceant, nec odore mortuæ. possum
 de Ichneumonum utilitate, de Crocodilorum, de Felium
 dicere: sed nolo esse longus. ita concludam tamen, be-
 luas à barbaris propter beneficium consecratas, uestro-
 rum deorum non modo beneficium nullum extare, sed
 ne factum quidem omnino. Nihil habet, inquit, nego-
 tij. profecto Epicurus, quasi pueri delicati, nihil cessa-
 tione melius existimat. at ipsi tamen pueri, etiam cum
 cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: deum
 sic feriatum uolumus cessione torpere, ut, si se com-
 mouerit, uereamur, ne beatus esse non possit. hæc ora-
 tio non modo deos spoliât motu, et actione diuina, sed
 etiam homines inertes efficit, si quidem agens aliquid
 ne deus quidem esse beatus potest. uerum sit sanè, ut uul-
 tis, deus effigies hominis, et imago: quod eius est do-

miciliū? quæ sedes? qui locus? quæ deinde actio uitæ?
quibus rebus, id quod uultis, beatus est? utatur. n. suis
bonis oportet, & fruatur, qui beatus futurus est. nam
locus quidem ijs etiam naturis, quæ sine animis sunt,
suus est cuiq; proprius, ut terra infimum teneat, hæc
inundet aqua, superior aer, ignibus altissima ora red-
datur. bestiarum autē terrenæ sunt aliæ, partim aqua-
tiles, aliæ quasi ancipites, in utraq; sede uiuentes. sunt
quædam etiam, quæ igne nasci putentur, appareantq;
in ardentibus fornacibus sæpe uolitantes. quæro igitur,
uester deus primum ubi habiter: deinde quæ cau-
sa eum loco moueat; si modo mouetur aliquando: pos-
tremo, cum hoc proprium sit animantium, ut aliquid
appetant, quod sit naturæ accommodatum; deus quid
appetat; ad quam deniq; rem motu mentis, ac ratio-
nis utatur: postremo, quo modo beatus sit, quo modo
æternus. quidquid enim horum attigeris, ulcus est. ita
male instituta ratio exitum reperire non potest. sic
enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sen-
su, nec esse in ea ullam soliditatem, neq; eandē ad nu-
merū permanere, eamq; esse eius uisionem, ut simili-
tudine & trāsitione cernatur, neq; deficiat unquā ex
infinitis corporibus similium accessio; ex eoq; fieri, ut
in hæc intenta mens nostra beatā illam naturam, &
sempiternam putet. hoc, per ipsos deos, de quibus lo-
quimur, quale tandem est? nam si tantū modo ad co-
gitationem ualent, nec ullam habent soliditatem, nec
eminentiam: quid interest, utrum de Hippocentauro,
an de deo cogitemus? omnem enim talem confirmatio-
nē animi cæteri philosophi motum inanem uocāt: uos

DE NATURA DEORVM

autem aduentum in animos, et introitum imaginum dicitis. ut igitur Ti. Gracchum cum uideor concionantem in Capitolio uidere, de M. Octauio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanem; tu autem et Gracchi et Octauij imagines remanere, quæ, in Capitolium cum peruenerint, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in deo, cuius crebra facie pelatur animi, ex quo esse beati atque æterni intelligantur. fac imagines esse, quibus pulsantur animi: species duntaxat obijcitur quedam. num etiam cur beata sit, cur æterna? quæ autem istæ imagines uestre, aut unde? à Democrito omnino hæc licentia. sed et ille reprehensus à multis est, nec uos exitum reperitis, totaque res uacillat, et claudicat. nam quid est, quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines? Homerij, Archilochi, Romuli, Numæ, Pythagoræ, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? quo modo illi ergo? et quorum imagines? Orpheum poetam docet Aristoteles nunquam fuisse, et hoc Orphicum carmen Pythagorici ferunt cuiusdam fuisse Cercopis. at Orpheus, id est imago eius, ut uos uultis, in animum meum sæpe incurrit. quid, quod eiusdem hominis in meum alia, alia intuum? quid, quod earum rerum, quæ nunquam omnino fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scyllæ, ut Chimeræ? quid, quod hominum, locorum, urbium earum, quas nunquam uidimus? quid, quod simul ac mihi collibitum est, præsto est imago? quid, quod etiam ad dormientem ueniunt inuocare? tota res Vellei nugatoria est: uos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis tanta est impunitas garriendi. at quam licenter?

center? fluentium frequenter transitio fit uisionum, ut
è multis una uideatur. puderet me dicere non intelli
gere, si uos ipsi intelligeretis, qui ista defenditis. quo
modo. n. probas, cōtinenter imagines ferri? aut, si conti
nenter, quo modo æternæ? innumerabilitas, inquis, sup
peditat atomorum. num eadem ergo ista facient, ut
sint omnia sempiterna? cōfugis ad æquilibritatem: sic
enim ἰσονομίαν, si placet, appellemus: & ais, quo
niam sit natura mortalis, immortalem etiā esse oport
ere. isto modo, quoniā homines mortales sunt, sint ali
qui immortales: et quoniā nascuntur in terra, nascan
tur et in aqua: et quia sunt quæ interimant, sint quæ
conseruent. sint sane: sed ea cōseruent, quæ sunt. deos
istos esse nō sentio. omnis tamen ista rerum effigies ex
indiuuis quo modo corporibus oritur? quæ etiam si
essent, quæ nulla sunt; pellere se ipsa & agitari inter
se concursu fortasse possent; formare, figurare, colora
re, animare nō possent. nullo igitur modo immortalē
deum efficitis. Videamus nunc de beato. sine uirtute
certe nullo modo. uirtus autem actiuosa, & deus ue
ster nihil agens: expers uirtutis igitur: ita ne beatus
quidem. quæ ergo uita? suppeditatio, inquis, bonorū,
nullo malorum interuentu. quorum tandem bonorū?
uoluptatum. credo: nempe ad corpus pertinentium:
nullam enim nouistis nisi profectam à corpore, & re
deuntem ad corpus animi uoluptatem. non arbitror
te Vellei similem esse Epicureorum reliquorum: quos
pudeat earum Epicuri uocum, quibus ille testatur, se
ne intelligere quidem ullum bonum, quod sit seiun
ctum à delicatis, & obscænis uoluptatibus: quas quiz

D

DE NATURA DEORVM

dē nō erubescens persequitur omnes nominatim. quē cibū igitur, aut quas portiones, aut quas uocum & florū uarietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad deos, ut eos perfundas uoluptatibus? at poetæ quidem nectār, ambrosiam, epulas comparant, & aut Iuuentatem, aut Ganymedem pocula ministrātem. tu autē Epicure quid facies? neque enim, unde habeat ista deus tuus, uideo, nec quo modo utatur. locupletior igitur hominum natura ad beatē uiuendū est, quā deorum, quod pluribus generibus fruitur uoluptatū. At has leuiore ducis uoluptates, quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc uerbū) sensibus adhibetur. Quousq; ludis? nā Philo noster ferre nō poterat aspernari Epicureos molles et delicatas uoluptates: summa enim memoria pronūciabat plurimas Epicuri sententias ijs ipsis uerbis, quibus erant scriptæ: Metrodori uero, q̄ est Epicuri collega sapientiæ, multa impudentiora recitabat: accusat enim Timocratem fratrē suum Metrodorus, quod dubitet omnia, quæ ad beatā uitam pertineant, uentre metiri: neque id semel dicit, sed sæpius. annuere te uideo: nota enim tibi sunt. proferrem libros, si negares. neque nunc reprehendo, quod ad uoluptatē omnia referantur: alia est ea quæstio: sed doceo, deos uestros esse uoluptatis expertes: ita uestro iudicio ne beatos quidē. at dolore uacant. satī est id ad illā abundantem bonis, uitā beatissimā? cogitant, inquis, assidue beatos esse se: habent enim nihil aliud, quod agitent in mente. cōprehēde igitur animo, et propone ante oculos, deum nihil aliud in omni æternitate, nisi, mihi pulchre est, et ego beatus sum, cogitantē. nec tamē uideo,

quo modo uideatur iste deus beatus, cū sine ulla intermissione pulsetur, agiteturq; incursione atomorū sempiterna, cumq; ex ipso imagines semp affluāt. ita nec beatus est uester deus, nec æternus. At etiā de sanctitate, de pietate aduersus deos, libros scripsit Epicurus. at quo modo in his loquitur? ut Coruncanū, aut Scæno-
lam Pontifices maximos te audire dicas; nō eum, qui sustulerit omnem funditus religionem; nec manibus, ut Xerxes, sed rationibus, deorū immortalīū tēpla & aras euerterit. quid est. n. cur deos ab hominibus colendos dicas, cum dij nō modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant? at est eorum eximia quædam præstansq; natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendā elicere sapientē. an quidquam eximiū potest esse in ea natura, quæ sua uoluptate lætans, nihil nec actura sit unquā, neq; agat, neq; egerit? quæ porrō pietas ei debetur, à quo nihil acceperis? aut quid omnino, cuius nullum meritum sit, ei deberi potest? est enim pietas, iustitia aduersum deos: cum quibus quid potest nobis esse iuris, cum homini nulla cum deo sit cōmunitas? sanctitas autē, est scientia colendorū deorum: qui quāobrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec accepto ab ijs, nec sperato bono. quid est autem, quòd eos ueneremur propter admirationē eius naturæ, in qua egregium nihil uidemus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberari, cum sustuleris omnem uim deorum. nisi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant, cēses superstitiosos esse potuisse. ego ne Protagoram quidem: cui neutrum liquerit, nec esse deos, nec non esse. horū

D ij

DE NATURA DEORVM

enim sententiæ omnium non modo superstitionē tollunt, in qua inest timor inanis deorum; sed etiam religionem, quæ deorum cultu pio continetur. quid? ij, qui dixerunt totam de dijs immortalibus opinionē fictā esse ab hominibus sapiētibus Reip. causa, ut, quos ratio nō posset, eos ad officium religio duceret; non ne omnem religionem funditus sustulerunt? quid Prodicus Chius? qui ea, quæ prodesse hominum uitæ, deorum in numero habita esse dixit, quam tandē religionem reliquit? quid, qui aut fortes, aut claros, aut potētes uiros tradunt post mortē ad deos peruenisse, eosq; esse ipsos, quos nos colere, precari, uenerariq; soleamus? non ne expertes sunt religionum omniū? quæ ratio maxime tractata ab Euhemero est: quē noster & interpretatus, & secutus est præter ceteros Ennius. ab Euhemero autem & mortes, & sepulturæ demonstrantur deorum. utrum igitur hic confirmasse religionem uidetur, an penitus totam sustulisse? omitto Eleusinā sanctam illam & augustam,

» Vbi initiantur gentes orarum ultimæ:
præterea Samothraciam, eaq; quæ Lemni nocturno aditu occulta coluntur siluestribus sepibus densa. quibus explicatis, ad rationemq; reuocatis, rerum magis natura cognoscitur, quā deorum. mihi quidem etiam Democritus, uir magnus in primis, cuius fontibus Epicurus hortulos suos irrigauit, nutare uidetur in natura deorum. tum enim censet imagines diuinitate præditas inesse uniuersitati rerum: tum principia, memoresq; quæ sunt in eodem uniuerso, deos esse dicit, tum animantes imagines, quæ uel prodesse nobis solent, uel

nocere; tum ingentes quasdam imagines, tantasq; , ut
uniuersum mundum complectantur extrinsecus. quæ
quidem omnia sunt patria Democriti. quàm Democri-
to digniora. quis enim istas imagines comprehendere
animo potest? quis admirari? quis aut cultu, aut re-
ligione dignas iudicare? Epicurus uero ex animis homi-
num extraxit radicitus religionem, cum dijs immorta-
libus & opem, & gratiam sustulit: cum enim opti-
mam & præstantissimam naturam dei dicat esse, ne-
gat idem esse in deo gratiam: tollit id, quod maxime
proprium est optimæ præstantissimæq; naturæ: quid
enim est melius, aut quid præstantius bonitate, & be-
neficientia? qua cum carere deum uultis, neminem deo
nec deum, nec hominem charum, neminem ab eo ama-
ri, neminem diligere uultis. ita fit, ut non modo homi-
nes à dijs, sed ipsi dii inter se ab alijs alij negligantur.
quanto Stoici melius, qui à uobis reprehenduntur. cen-
sent autem sapientes sapientibus etiã ignotis esse ami-
cos: nihil est enim uirtute amabilius. quam qui ade-
ptus erit, ubicunque erit gentium, à nobis diligetur.
uos autem quid mali datis, cum imbecillitatem gra-
tificationem, & beneuolentiam ponitis? ut enim omit-
tam uim & naturam deorũ, ne homines quidem cen-
setis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos, & benia-
gnos fuisse. nulla est charitas naturalis inter bonos?
charum ipsum uerbum est amoris: ex quo amicitia no-
men est ductum: quam si ad fructum nostrum refe-
remus, non ad illius commoda, quem diligimus; non
erit ista amicitia, sed mercatura quadã utilitatũ sua-
rum. prata, & arua, & pecudũ greges diliguntur isto

DE NATURA DEORVM

modo, quod fructus ex eis capiuntur. hominum charitas, & amicitia gratuita est. quanto igitur magis deorum? qui nulla re egentes & inter se diligunt, & hominibus consulunt. quod ni ita sit, quid ueneramur, quid precamur deos? cur sacris Pontifices, cur auspicijs Augures praesunt? quid optamus à dijs immortalibus? quid uouemus? at etià Epicuri liber est de sanctitate. ludimur ab homine non tam faceto, quàm ad scribendi licentiam libero. quæ enim potest esse sanctitas, si dij humana non curant? quæ autem animas natura, nihil curans? uerius est igitur illud nimirum, quod familiaris omnium nostrum Posidonius differuit in libro quinto de natura deorum, nullos esse deos Epicuro uideri; quæq; is de dijs immortalibus dixerit, inuidia detestanda gratia dixisse; neque enim tam desipiens fuisset, ut hominibus similem deum fingeret, lineamentis duntaxat extremis, non habitu solido; membris hominis præditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem; exilem quendam, atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem. quæ natura primum nulla esse potest: idq; uidens Epicurus, re tollit, oratione relinquit deos. deinde si maxime talis est deus, ut nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur; ualeat; quid enim dicam, propitius sit? esse enim propitius potest nemini, quoniam, ut dictis, omnis in imbecillitate est & gratia, & charitas.

Q

Væ cum Cotta dixisset, tū Velle-
ius, Næ ego, inquit, incautus, qui
cū Academico, et eodē rhetore cō-
gredi conatus sum. nā neque indi-
sertū Academicū pertimuissem,
nec sine ista philosophia rhetorē

quamuis eloquentem: neque enim flumine conturbor
inanium uerborum, nec subtilitate sententiarum, si
orationis est siccitas. tu autem Cotta utraq; re ualui-
sti: corona tibi, & iudices defuerūt. sed ad ista aliās.
nunc Lucilium, si ipsi commodum est, audiamus.

Tum Balbus, Eundem equidem, inquit, malle audire
Cottā, dū, qua eloquentia falsos deos sustulit, eadem ue-
ros inducat: est enim & philosophi, & Pōtificis, &
Cottæ, de dijs immortalibus habere nō errātem, et ua-
gā, ut Academici, sed, ut nostri, stabilem, certamq; sen-
tentiā. nā contra Epicurū satis superq; dictū est. sed
auco audire, tu ipse Cotta quid sentias. An, inquit,
oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus præ-
sertim de rebus, quid nō sentire, quā quid sentire, pos-
se dicere? q̄ si haberem aliquid, quod liqueret; tamē te
audire uicissim uellem, cū ipse tā multa dixissem. Tū
Balbus, Gerā tibi morē, & agā quā breuissime potero:
etenim cōiūctis Epicuri erroribus, lōga de mea disputa-
tione detracta oratio est. Omnino diuidūt nostri totā

D liij

DE NATURA DEORVM

istam de dijs immortalibus quaestionem in partes quatuor. primum docent esse deos: deinde quales sint: tum mundū ab his administrari: postremo cōsulere eos rebus humanis. nos autem hoc sermone, quæ priora duo sunt, sumamus: tertium, et quartū, quia maiora sunt, puto in aliud esse tempus differenda. Minime uero, inquit Cotta: nam & ociosi sumus, & ijs de rebus agimus, quæ sunt etiam negotijs anteponendæ. Tū Lucilius, Ne egere quidem uidetur, inquit, oratione prima pars: quid enim potest esse tam apertum, tamq̃; perspicuum, cum cœlum suspeximus, cœlestiaq̃; contemplati sumus: quàm esse aliquod numen præstantissimæ mentis, quo hæc regatur? quod ni ita esset, qui potuisset assensu omnium dicere Ennius,
Aspice hoc sublime cādens, quem inuocāt omnes Iouē.
illum uero & Iouem, & dominatorem rerū, & omnia nutu regentem, & ut idem Ennius,
=patrem diuumq̃; hominumq̃;,
& præsentem, ac præpotentem deum. quod qui dubitat, haud sanè intelligo, cur non idem, sol sit, an nullus sit, dubitare possit. quid enim est hoc illo euidentius? quod nisi cognitum comprehensumq̃; animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec unā cū seculis, ætatibusq̃; hominū inueterare potuisset. etenim uidemus ceteras opiniones fictas, atq; uanas diuturnitate extabuisse. quis enim Hippocentaurum fuisse, aut Chimæram putat? quæ uel anus tam excors inueniri potest, quæ illa, quæ quondam credebantur, apud inferos portenta extimescat? opinionum enim cōmenta delet dies, na-

tura ludicia confirmat. itaque & in nostro populo, & in ceteris deorum cultus religionumq; sanctitates existunt in dies maiores, atque meliores. idq; euenit nō temere, nec casu, sed quod & praesentiam saepe diui suā declarant: ut & apud Regillum bello Latinorum, cū A. Posthumius Dictator cū Octauio Mamillio Tusculano praelio dimicaret, in nostra acie Castor, & Polux ex equis pugnare uisi sunt, & recentiore memoria idem Tyndarida Persem uictum nunciauerunt: P. enim Vatienu, auus huius adolescentis, cū ē praesentura Reatina Romā uenienti noctu duo iuuenes cū equis albis dixissent, Regem Persem illo die captū, senatui nūciauit, et primo, quasi temere de Rep. locutus esset, in carcerem coniectus est, post à Paulo literis allatis, cū idem dies constitisset, & agro à senatu, & uacatione donatus est. atque etiā cū ad fluium Sagrā Crotoniatis Locri maximo praelio deuicissent, eo ipso die auditā esse eā pugna ludis Olimpiæ, memoriae proditū est. saepe Faunorum uoces exaudita, saepe uisæ formæ deorū, quemuis, aut non hebetem, aut impiū deos praesentes esse confiteri coegerūt. praedictiones uero, et praesensiones rerum futurarū quid aliud declarāt, nisi hominibus ea, quæ sint, ostendi, monstrari, portendi, praedicere quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur. quod si ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsū, Tiresiam, Amphiarāum, Calchantem, Helenum, quos tamen augures ne ipsæ quidem fabulae ascīuissent, si res omnino repudiarent: nec domesticis quidē exemplis docti, numen deorū cōprobabimus? nihil nos P. Claudij bello Punico primo temeritas mouebit? qui

DE NATURA DEORVM

etiam per iocum deos irridens, cum cauea liberati pul-
 li non pascerentur, mergi eos in aquam iussit, ut bibe-
 rēt, quoniā esse nollēt. quī risus classe deuicta multas
 ipsi lacrymas, magnā populo R. cladem attulit. quid?
 collega eius Iunius eodē bello non ne tempestate clas-
 sem amisit, cū auspicijs non paruisset? itaque P. Clau-
 dius à populo condemnatus est, Iunius necem sibi ipse
 consciuit. C. Flaminius Celiū religione neglecta ce-
 cidisse apud Thrasimenū scribit, cū magno Reip. u ul-
 nere. quorū exitio intelligi potest, eorū imperijs Remp.
 amplificatam, quī religionibus paruissent. & si con-
 ferre uolumus nostra cū externis, ceteris rebus aut pa-
 res, aut etiam inferiores reperiemur; religione, id est
 cultu deorum, multo superiores. an Aetij Nauij lituus
 ille, quo ad inuestigandum suam regiones uineae termi-
 nauit, contemnendus est? crederem, nisi eius augurlo
 Rex Hostilius maxima bella gessisset. sed negligentia
 nobilitatis augurij disciplina omissa, ueritas auspiciorū
 sprete est, species tantū retenta. itaq; maximae Reip.
 partes, in his bella, quibus Reip. salus continetur, nul-
 lis auspicijs administrantur, nulla parentia seruantur,
 nulla ex acuminibus, nulli uiri uocantur: ex quo in
 procinctu testamenta perierunt. tum enim bella gere-
 re nostri duces incipiunt, cum auspicia posuerunt. at
 uero apud maiores tanta religionis uis fuit, ut qui-
 dam imperatores etiā se ipsos dijs immortalibus capi-
 te uelato uerbis certis pro Rep. deuouerent. multa
 ex Sibyllinis uaticinationibus, multa ex aruspicum re-
 sponis commemorare possum, quibus ea confirmen-
 tur, quae dubia nemini debent esse. atqui & no-

Arorum Augurum, & Hetruscorum, & aruspicum disciplinam P. Scipione, C. Figulo Consulibus res ipsa probauit. quos cum Ti. Gracchus Consul iterum crearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilo minus peregisset, remq; illam in religionem populo uenisse sentiret, ad senatū retulit. senatus, quos ad soleret, referendū censuit. aruspices introducti, responderunt, non fuisse iustum comitiorum rogatorem. tum Gracchus, ut è patre audiebā, incensus ira, ita ne uero? ego non iustus qui & Cōsul rogauī, & Augur, & auspiscato? an uos Thusci ac barbari auspiciorū populi R. iusteneris, & interpretes esse comitiorum potestis? itaque tum illos exte iussit. post autem è prouincia literas ad collegium misit, se, cum legeret libros, recordatū esse, uitio sibi tabernaculum captū fuisse in hortos Scipionis, quòd, cū pomærium postea intrasset habendi senatus causa, in redeūdo, cū idem pomæriū trāsiret, auspicari esset oblitus: itaque uitio creatos esse Consules. Augures rem ad senatū: senatus, ut abdicarent: Consules abdicauerunt. quæ quærimus exempla maiora? uir sapientissimus, atque haud scio an omnium præstantissimus, peccatū suū, quod celari posset, confiteri maluit, quàm hærere in Rep. religionem: Consules summum imperium statim deponere, quàm id tenere punctum temporis contra religionem. magna Augurum auctoritas. quid aruspiciū ars, non ne diuina? hæc innumerabilia ex eodem genere qui uideat, non ne cogatur confiteri deos esse? quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est. deorū autem interpretes

DE NATURA DEORVM

sunt: deos igitur esse fateamur. ac fortasse non omnia
eueniunt, quæ prædicta sunt. ne ægri quidem quia
non omnes cōualescunt, iccirco ars nulla medicina est.
signa ostenduntur à dijs rerum futurarum. in his si
qui errauerunt, non deorum natura, sed hominum cō
iectura peccauit. itaque inter omnes omnium gentiū
sententia constat: omnibus enim innatum est, & in
animo quasi insculptum, esse deos. quales sint, uarium
est: esse nemo negat. Cleāthes quidem noster quatuor
de causis dixit in animis hominum informatas deorū
esse notiones. primam posuit eam, de qua modo dixi;
quæ orta esset ex præensione rerum futurarum: alte-
ram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum,
quæ percipiuntur cœli temperatione, fœcunditate ter-
rarum, aliarumq; commoditatum complurium copia:
tertiam, quæ terreret animos fulminibus, tempestati-
bus, nimbis, niuibus, grandinibus, uastitate, pestilentia,
terræ motibus, & sæpe fremitibus, lapideisq; imbris,
& guttis imbrium quasi cruentis; tum lapidibus, aut
repentinis terrarum hiatibus, tum præter naturam
hominum, pecudumq; portentis, tum facibus uisis
cœlestibus, tum stellis ijs, quas Græci Cometas, nostri
Crinitas uocant: quæ nuper bello Oetauiano magnas
rum fuerunt calamitatum prænunciæ: tum sole ge-
minato, quod, ut à patre audiui, Tuditano, & Aquil-
lio Consulibus euenerat: quo quidem anno P. Africa-
nus sol alter extinctus est. quibus exterriti homines
uim quandā esse cœlestē, & diuinam suspicati sunt.
quartam causam esse, eamq; uel maximam, æquabili-
tatem motus, conuersionem cœli, solis, lunæ, siderumq;

omnium distinctionem, uarietatem, pulchritudinem, ordinem: quarum rerum aspectus ipse satis indicaret, nō esse fortuitas. ut si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum uenerit: cum uideat omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine causa fieri iudicare, sed esse aliquē intelligat, qui præsit, & cui pareatur: multo magis in tātis motibus, tantisq; uicissitudinibus, tam multarum rerum, atq; tantarum ordinibus, in quibus nihil unquam imensa, & infinita uetustas mentita sit, statuatur necesse est, ab aliqua mente tantos naturæ motus gubernari. Chrysippus quidem, quanquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse reperisse uideatur. si enim, inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod uis, quod potestas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. atqui res cœlestes, omnesq; eæ, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici nō possunt: est igitur id, quo illa cōficiuntur, homine melius. id autē quid potius dixerim, quā deum? etenim si dii non sunt, quid esse potest in rerū natura homine melius? in eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse præstantius. esse autem hominem, qui nihil in omni mūdo melius esse, quā se putet, desipientis arrogantiæ est. ergo est aliquid melius: est igitur profecto deus. an uero, si domum magnam, pulchramq; uideris, nō possis adduci, ut, etiam si dominum nō uideas, muribus illam, & mustellis ædificatā putes: tantū uero ornatum mundi, tantam uarietate, pulchritudinemq; rerum cœlestium, tantā uim, & magnitudinē

DE NATURA DEORVM

maris, atq; terrarum, si tuum, ac non deorum immor-
taliū domicilium putes, nō ne plane desipere uidea-
re? an ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse
meliora? terrā autem esse infimā, quam crassissimus
circunfundat aer, ut ob eam ipsam causam, quod etiā
quibusdam regionibus, atq; urbibus contingere uide-
mus, hebetiora ut sint hominum ingenia propter cœli
pleniorē naturam, hoc idem generi humano euenie-
rit, q̄ in terra, hoc est in crassissima regione mundi,
collocati sint. & tamen ex ipsa hominū solertia esse
aliquā mentem, & eā quidem acriorem, & diuinā,
existimare debemus. unde enim hanc homo arripuit?
ut ait apud Xenophontē Socrates. quin & humorē,
& calorem, qui est fusus in corpore, & terrenam ip-
sam uiscerum soliditatem, animum deniq; illum spi-
rabilem si quis quærat unde habemus; apparet, quod
aliud à terra sumpsimus, aliud ab humore, aliud ab
igne, aliud ab aere eo, quem spiritu ducimus. illud au-
tem, quod uincit hæc omnia, rationem dico, & si pla-
cet pluribus uerbis, mentem, consilium, cogitationem,
prudentiam ubi inuenimus? unde susulimus? an cæte-
ra mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi
est, non habebit? atqui certe nihil omnium rerum me-
lius est mundo, nihil præstabilius, nihil pulchrius: nec
solum nihil est, sed ne cogitari quidem quicquam me-
lius potest. & si ratione & sapientia nihil est melius,
necesse est hæc inesse in eo, quod optimum esse conce-
dimus. quid uero tanta rerū consentiens, conspirans,
continuata cognatio? quem nō coget ea, quæ à me di-
cuntur, cōprobare? posset ne uno tempore florere, de-

inde uicissim horrere terra? aut, tot rebus ipsis se im-
mutatibus, solis accessus, discessusq; solstitijs, brumisq;
cognosci? aut æstus maritimi, fretorumq; angustie or-
tu, aut obitu lunæ cōmoueri? aut una totius cœli con-
uersione cursus astrorum dispares conseruari? hæc ita
fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus
profecto non possent, nisi ea uno diuino, et cōtinuato
spiritu continerentur. atque hæc cū uberius disputan-
tur, et fusius, ut mihi est in animo facere, facilius effu-
giunt Academicorū calumniam: cū autem, ut Zeno
solebat, breuius, angustiusq; concludūtur, tū apertiora
sunt ad reprehendendum. nam ut profluens amnis
aut uix, aut nullo modo, conclusa autem aqua facile
corrumpitur: sic orationis flumine reprehensoris uitia
diluuntur, angustia autem conclusæ orationis non fa-
cile se ipsa tutatur. hæc enim, quæ dilatantur a nobis,
Zeno sic premebat. quod ratione utitur, id melius est,
quàm id, quod ratione non utitur. nihil autem mun-
do mellus: ratione igitur mundus utitur. similiter
effici potest, sapientem esse mundum; similiter, beatū;
similiter, æternū. omnia enim hæc meliora sunt, quā
ea, quæ sunt his carentia: nec mundo quidquam me-
lius: ex quo efficitur esse mūdum deū. idemq; hoc mo-
do. nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sen-
tiens. mundi autem partes sentientes sunt: non igitur
caret sensu mundus. pergat idem, & urget angustius.
nihil, inquit, quod animi, quodq; rationis est expers,
id generare ex se potest animantem, cōpotemq; ratio-
nis. mundus autem generat animantes, compotesq; ra-
tionis: animās est igitur mūdus, cōposq; rationis. idem

DE NATVRA DEORVM

similitudine, ut sæpe solet, rationem conclusit hoc modo. si ex oliua modulate canentes tibiæ nascerentur; non dubitares, quin inesset in oliua tibicinis quædam scientia. quid, si platani fidiculas ferrent numero se sonantes? idē scilicet censerēs, in platanis inesse musicā. cur igitur mūdus nō animans, sapiensq; iudicetur, cū ex se procreet animantes, atque sapientes? sed quoniā coepi secus agere, atque initio dixeram; negarā enim hanc primā partē egere oratione, quod esset omnibus perspicuū, deos esse: tamē id ipsum rationibus physicis confirmari uolo. sic enim res se habet, ut omnia, quæ alantur, & crescant, contineant in se uim caloris: sine qua neq; ali possent, neque crescere. nam omne, quod est calidum, & igneum, cietur, & agitur motu suo: quod autem alitur, & crescit, motu quodā utitur certo, & æquabili: qui quandiu remanet in nobis, tandiu sensus, & uita remanet: refrigerato autem, & extincto calore, occidimus ipsi, & extinguimur. quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quantuis insit caloris in omni corpore: negat enim ullum esse cibū tam grauem, quin is die, & nocte concoquatur: cuius etiā in reliquijs inest calor, ijs, quas natura respuerit. iā uero uenæ, et arteriæ micare nō desinunt quasi quodam igneo motu: animaduersumq; sæpe est, cum cor animātis alicuius euulsum, ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. omne igitur, quod uiuit, siue animal, siue terra editum, id uiuit propter inclusum in eo calorē. ex quo intelligi debet, eam caloris naturam uim in se habere uitalē per omnem mundum pertinentem. atq; id facilius cerne-

mus

mus toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, subtilius explicato. omnes igitur partes mundi tangam, quæ maximo calore fulcæ sustinentur. quod primum in terrena natura perspicitur. nam & lapidum conspectu, atque tritu elici ignem uidemus: & recensiti fossione

» =terram fumare calentem,
atque etiã ex puteis iugibus aquam calidam trahi, & id maxime hibernis fieri temporibus, quòd magna uis terræ cauernis cõtineatur caloris, eaq; hieme sit dẽsior, ob eamq; causam calorẽ insitum in terris cõtineat ætius. longa est oratio, multaq; rationes, quibus doceri possit, omnia, quæ terra concipiat, semina, quæq; ipsa ex se generata stirpibus infixæ contineat, ea tẽperatione caloris & oriri, & auferescere. atque aquæ etiam admistum esse calorẽ, primum ipse liquor, tum aquæ declarat effusio, quæ neque cõglaciaret frigoribus, neque niue pruinaq; cõcresceret, nisi eadẽ se admisto calore liquefacta & dilapsa diffunderet. itaq; & aquilonibus, reliquisq; frigoribus adiectis durefcit humor: & idẽ uicissim mollitur tepesfactus, & tabescit calore. atq; etiam maria agitata uentis ita tepescunt, ut intelligi facile possit in tantis illis humoribus inclusum esse calorẽ: nec. n. ille externus, & aduentitiuus habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus, quod nostris quoq; corporibus contingit, cū motu atq; exercitatione recalescunt. ipse uero aer, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris. ille uero & multo quidẽ calore admistus est: ipse. n., oritur ex respiratione aquarum: earum enim quasi

E

DE NATURA DEORVM

uapor quidam aer habendus est. is autem existit motu
eius caloris, qui aquis cōtinetur. quā similitudinē cer-
nere possumus in ijs aquis, quæ effervescent subditis
ignibus. iam uero reliqua quarta pars mundi, ea &
ipsa tota natura feruida est, & cæteris naturis omni-
bus salutarem impertit, & uitalem calorē. ex quo con-
cluditur, cū omnes mundi partes sustineantur calore,
mundū etiā ipsum simili, pariq; natura in tanta diu-
turnitate seruari, eoq; magis, quod intelligi debet, cali-
dum illud, atque igneū ita in omni fusum esse natu-
ra, ut in eo insit procreandi uis, & causa gignendi: à
quo & animantia omnia, & ea, quorum stirpes terra
continentur, & nasci sit necesse, & augefcere. natura
est igitur, quæ cōtineat mundū omnē, eumq; tueatur,
& ea quidem non sine sensu, atque ratione: omnem
enim naturam necesse est, quæ non solitaria sit, neque
simplex, sed cum alio coniuncta, atque connexa, habe-
re aliquem in se principatum, ut in homine mentē, in
belua quiddam simile mentis, unde oriantur rerū ap-
petitus. in arborum autem, et earum rerum, quæ gi-
gnuntur è terra, radicibus inesse principatus putatur.
principatum autem id dico, quod Græci ἡγεμονικὸν uo-
cant: quo nihil in quoque genere nec potest, nec debet
esse præstantius. itaque necesse est illud etiā, in quo sit
totius nature principatus, esse omnium optimum, om-
niumq; rerum potestate dominatuq; dignissimū. uide-
mus autem in partibus mundi (nihil est enim in omni
mundo, quod nō pars uniuersi sit) inesse sensum & ra-
tionē. in ea parte igitur, in qua mūdi est principatus,
hec inesse necesse est, et acriora quidē, atque maiora.

quocirca sapiētem esse mundū necesse est, naturamq;
eam, quæ res omnes cōplexa teneat, perfectiōe ratio
nis excellere, eoq; deum esse mundum, omnemq; uim
mūdi diuina natura cōtineri. atque mundi feruor ille
purior, perlucidior, mobiliorq; multo, ob easq; causas
aptior ad sensus cōmouendos, quā hic noster calor,
quo hæc, quæ nota nobis sunt, retinentur, & uigent.
absurdum est igitur dicere, cum homines, bestiaq; hoc
calore teneantur, et propterea moueantur, et sentiāt,
mūdum esse sine sensu, qui integro, et puro, et libero,
eodemq; acerrimo, & mobiliissimo ardore teneatur;
præsertim cum is ardor, qui est mundi, nō agitur ab
alio, neque externo pulsu, sed per se ipse, ac sua spon-
te moueatur. nam quid potest esse mundo ualentius,
quod pellat, atque moueat calorē eum, quo ille tenea-
tur? audiamus enim Platonem quasi quendam deum
philosophorum: cui duos placet esse motus, unum suū,
alterum externum; esse autē diuinius, quod ipsum ex
se sua sponte moueatur, quā quod pulsu agitur alie-
no. hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab
hisq; principiū motus esse ductum putat. quapropter
quoniā ex mundi ardore motus omnis oritur, is autē
ardor non alieno impulsu, sed sua sponte mouetur:
animus sit necesse est. ex quo efficitur, animātem esse
mundum. atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo
inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior,
quā ulla natura. ut enim nulla pars corporis nostri
est, quæ nō sit minor, quā nosmet ipsi sumus: sic mun-
dum uniuersum pluris esse necesse est, quā partē ali-
quam uniuersi. quod si ita est, sapiens sit mundus ne

DE NATURA DEORVM

cesse est: nam ni ita esset, hominem, qui est mūdi pars,
quoniam rationis est particeps, pluris esse, quā mū-
dum omnem, oporteret. atq; etiā si à primis inchoa-
tisq; naturis ad ultimas perfectasq; uolumus procede-
re, ad deorū naturā perueniamus necesse est. primo. n.
animaduertimus à natura sustineri ea, quæ gignun-
tur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quā
ut ea alendo, atq; augendo tueretur. bestiis autē sen-
sum & motū dedit, & cū quodā appetitu accessum
ad res salutare, à pestiferis recessum: homini hoc am-
plius, q̄ addidit rationem, qua regerentur animi ap-
petitus, qui tū remitterentur, tū continerentur. quar-
tus autē gradus, & altissimus, eorū, qui natura boni,
sapientesq; gignuntur: quibus à principio innascitur
ratio recta, constansq; quæ supra hominē putāda est,
deoq; tribuēda, id est mundo: in quo necesse est perfe-
ctam illam, atq; absolutā inesse rationem. neq; enim
dici potest, in ulla rerum institutione non esse aliquid
extremū, atq; perfectū. ut enim in uite, ut in pecude,
nisi quæ uis obstitit, uidemus naturam suo quodā iti-
nere ad ultimum peruenire; atq; ut pictura, & fabri-
ca, cæteræq; artes habent quendam absoluti operis ef-
fectum: sic in omni natura, ac multo etiam magis, ne-
cesse est absolui aliquid ac perfici. etenim cæteris natu-
ris multa externa, quo minus perficiātur, possunt obsi-
stere: uniuersam autē naturā nulla res potest impedi-
re: propterea q̄ omnes naturas ipsa cohibet, & conti-
net. quo circa necesse est esse illum quartum, & altis-
simum gradum, quò nulla uis possit accedere. is autē
gradus est, in quo rerū omnium natura ponitur: quæ

quoniam talis est, ut præsit omnibus, & eam nulla res possit impedire, necesse est intelligentem esse mundū, & quidem etiam sapientem. quid autem est inscitius, quā aut eam naturam, quæ omnes res sit complexa, non optimam dici; aut, cum sit optima, non primum animantem esse, deinde rationis, & consilij cōpotem, postremo sapientē? qui enim aliter potest esse optima? neque enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarū, optima putanda sit potius, quā deterrima: nec uero, si rationis particeps sit, nec sit tamen à principio sapiens, non sit deterior mūdi potius, quā humana cōditio: homo enim sapiens fieri potest: mundus autem, si in æterno præteriti temporis spatio fuit insipiens, nūquam profecto sapientiam consequetur: ita erit homine deterior. quod quoniam absurdum est, & sapiens à principio mundus, & deus habendus est. neque enim est quidquam aliud præter mundum, cui nihil absit, quodq; undique aptum, atque perfectum, expletumq; sit omnibus suis numeris, & partibus. scite enim Chrysippus, ut clypei causa inuolucrum, uaginam autē gladij, sic præter mundum cætera omnia aliorum causa esse generata, ut eas fruges, atq; fructus, quos terra gignit, animantium causa, animātes autem hominū, ut equum uehendi causa, arandi bouem, uenādi, et custodiendi canem: ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum, & imitandum, nullo modo perfectus, sed quædam particula perfecti. sed mundus, quoniam omnia complexus est, nec est quidquā quod nō insit in eo, perfectus undique est. quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? nihil autem est mente &

DE NATURA DEORVM

ratione melius: ergo hæc mundo deesse non possunt. bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adiungens omnia in perfectis, et maturis docet esse meliora; ut in equo, quàm in equulo; in cane, quàm in catulo; in uiro, quàm in puero: iam quod in omni mūdo optimū sit, id in perfecto aliquo, atque absoluto esse debere. est autem nihil mundo perfectius, nihil uirtute melius: igitur mundi est propria uirtus. nec uero hominis natura perfecta est: & efficitur tamen in homine uirtus. quanto igitur in mundo facilius? est ergo in eo uirtus: sapiens igitur est, et propterea deus. atque hac mundi diuinitate perspecta, tribuenda est sideribus eadem diuinitas: quæ ex mobiliissima, purissimaq; ætheris parte gignūtur, neq; nulla præterea sunt admista natura, totaq; sunt calida, atque perlucida, ut ea quoq; rectissime & animātia esse, & sentire, atq; intelligere dicatur. atque ea quidem tota esse ignea duorum sensuum testimonio confirmari Cle. æthes putat, tactus, & oculorum. nam solis candor illustrior, quàm ullus ignis, quippe qui immenso mūdo tam lōge. lateq; colluceat: & is eius tactus est, non ut tepesciat solū, sed etiam sæpe comburat. quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. ergo, inquit, cum sol igneus sit, oceaniq; alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est, aut ei similis sit igni, quē adhibemus ad usum, atque ad uictum; aut ei, qui corporibus animātiū cōtinetur. atque hic noster ignis, quem usus uitæ requirit, confector est, et cōsumptor omniū, idemq; quocūq; inuasit, cūcta disturbat, ac dissipat: contra ille corporeus, uitalis, & salutaris omnia cōser-

uat, alit, auget, sustinet, sensuq; afficit. negat ergo esse dubium, horum ignium sol utri similis sit, cū is quoq; efficiat, ut omnia floreat, & in suo quæq; genere pubescant. quare cum solis ignis similis eorū ignium sit, qui sunt in corporibus animantiū: solem quoque animantem esse oportet, & quidē reliqua astra, quæ oriūtur in ardore coelesti, qui æther, uel cœlū nominatur, cum igitur aliorum animantiū ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aere aliorum: absurdum esse Aristoteli uidetur, in ea parte, quæ sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Sidera autem æthereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est, & semper agitur, & uiget; necesse est, quod animal in eo gignatur, idem & sensu acerrimo, & mobilitate celerrima esse. quare cum in æthere astra gignantur, consentaneum est, in ijs sensum inesse, & intelligentiam. ex quo efficitur, in deorum numero astra esse ducenda. etenim licet uidere acutiora ingenia, et ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aer sit purus, ac tenuis, quàm illorum, qui utantur crasso cœlo, atque concreto. quin etiam, cibo quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. probabile est igitur, præstantem intelligentiam in sideribus esse, & quæ & ætheream mundi partē incolant, & marinis, terrenisq; humoribus longo intervallo extenuatis alantur. sensum autem astrorum, atque intelligentiam maxime declarat ordo eorū, atque constantia: nihil est enim quod ratione, & numero moueri possit sine consilio: in quo nihil est temerarium, nihil uarium, nihil fortuitum. ordo autem siderū, & in

E ilij

DE NATURA DEORVM

omni æternitate constantia, neq; naturā significat, est enim plena rationis; neque fortunā, quæ amica uarietati constantiam respuit. sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu, ac diuinitate moueantur. Nec uero Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia, quæ mouentur, aut natura moueri censuit, aut ui, aut uoluntate. moueri autem solem, & lunam, & sidera omnia: quæ autem natura mouerētur, hæc aut pondere deorsum, aut leuitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret, propterea quod eorum motus in orbem circumferretur. nec uero dici potest, ui quadā maiore fieri, ut contra naturam astra moueantur: quæ enim potest maior esse? restat igitur, ut motus astrorum sit uoluntarius: quæ qui uideat, non indocte solum, uerum etiam impie faciat, si deos esse neget. nec sanè multū interest, utrum id neget, an eos omni procuratione, atq; actione priuet: mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non uidetur. esse igitur deos ita perspicuum est, ut, id qui neget, uix eū sanæ mētis existimem.

Restat, ut, qualis eorum natura sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quàm à consuetudine oculorū aciem mentis abducere. ea difficultas induxit & uulgo imperitos, et similes philosophos imperitorū, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de dijs immortalibus cogitare. cuius opinionis leuitas confutata à Cotta non desiderat orationem meam. sed cū talem esse deū certa notione animi præsentiamus, primum ut sit animans, deinde ut in omni natura nihil eo sit præstantius: ad hanc præensionem, notionemq; nostram, nihil uideo, quod potius accomodem, quàm

ut primum hunc ipsum mundum, quo nihil fieri excel-
lentius potest, animantem esse, & deum iudicem. hic
quàm uolet Epicurus iocetur, homo non aptissimus ad
iocandum, minimeq; respiciens patriam; & dicat se
non posse intelligere, qualis sit uolubilis, & rotundus
deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat, nūquam
me mouebit. placet enim illi esse deos, quia necesse sit
præstantem aliquā esse naturam, qua nihil sit melius:
mundo autem certe nihil est melius. nec dubiū, quin,
quod animans sit, habeatq; sensum, & rationem, &
mentem, id sit melius, quàm id, quod his careat. ita
efficitur, animantem, sensus, mentis, rationis mūdum
esse compotem. qua ratione, deum esse mundum, con-
cluditur. Sed hæc paulo post facilius cognoscuntur ex
ijs rebus ipsis, quas mundus efficit. interea Vellei nolū
quæso præferre uos planè expertes esse doctrinæ. co-
num tibi ais, & cylindrum, & pyramidem pulchrio-
rem, quàm sphaeram, uideri. nouum etiam oculorum
iudiciū habetis. sed sint ista pulchriora, duntaxat aspe-
ctui: quod mihi tamen ipsum non uidetur: quid enim
pulchrius ea figura, quæ sola omnes alias figuras com-
plexa continet, quæq; nihil asperitatis habere, nihil
offensionis potest, nihil incisum angulis, nihil an-
fraetibus, nihil emīnēs, nihil lacunosum? cūq; duæ for-
mæ præstantes sint, ex solidis globus, (sic enim σφαῖ-
ρα interpretari placet) ex planis autem circulus, aut
orbis, qui κύκλος græce dicitur: his duabus formis
contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se si-
millimæ, à medioq; tantum absit extremum, quantū
idem à summo: quo nihil fieri potest aptius. sed si

DE NATURA DEORVM

hæc non uidetis, quia nunquam eruditum illū pulue-
rem attigistis: an ne hoc physici quidem intelligere po-
tulistis, hanc æqualitatem motus, constantiamq; ordi-
num in alia figura nō potuisse seruari? itaque nihil
potest esse indoctius, quàm quod à uobis affirmari so-
let. nec enim hunc ipsum mundū pro certo rotundū
esse dicitis: nā posse fieri, ut sit alia figura: innumera-
bilesq; mundos, alios aliarū esse formarū. quæ, si bis
bina quot essent didicisset Epicurus, certe non diceret.
sed dū palato, quid sit optimū, iudicat, cœli palatum
(ut ait Ennius) non suspexit. nam cum duo sint ge-
nera siderum, quorum alterum spatijs immutabilibus
ab ortu ad occasum cōmeans, nullum unquam cursus
sui uestigium inflectat; alterum autem cōtinuas con-
uersiones duas ijsdem spatijs cursibusq; conficiat: ex
utraque re & mundi uolubilitas, quæ nisi in globosa
forma esse non posset, & stellarū rotundi ambitus co-
gnoscentur; primusq; sol, qui astrorum obtinet princi-
patum, ita mouetur, ut cum terras larga luce comple-
uerit, easdem modo his, modo illis partibus opacet: ipsa
enim umbra terræ soli officiens, noctem efficit: noctur-
norum autem spatiorum eadem est æquabilitas, quæ
diurnorum: eiusdemq; solis tum accessus modici, tum
recessus, & frigoris, & caloris modum temperant: cir-
cultus enim solis orbiū v defectibus & LX & CCC,
quarta ferè diei parte addita, conuersionem conficiunt
annuam: inflectens autem sol cursum tum ad septen-
triones, tum ad meridiem, æstates, & hiemes efficit, &
ea duo tempora, quorū alterū hiemi senescenti adiun-
ctum est, alterum æstatī. ita ex quatuor temporum

mutationibus omnium, quæ terra, mariq; gignuntur, initia, causaq; ducuntur. iã solis annuos cursus spatijs mensuris luna consequitur: cuius tenuissimum lumē facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. neq; solum eius species ac forma mutatur tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quæ tum est aquilonalis, tum australis. In lunæ quoque cursu est & brumæ quædam, & solstitij similitudo: multaq; ab ea manant, et fluunt, quibus et animantes alantur, augeantq; et pubescant, maturitatemq; assequantur, quæ oriuntur è terra. maxime uero admirabiles sunt motus earum quinque stellarum, quæ falso uocantur errantes: nihil enim errat, quod in omni æternitate conseruat progressus, & regressus, reliquosq; motus constantes, et ratos. pro eo est admirabilius in his stellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiuntur; tum abeunt, tum recedunt; tum accedunt, tum subsequuntur; tum celerius mouentur, tum tardius; tum omnino ne mouentur quidem, sed ad quoddam tempus insistant, quarum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominauerunt: qui tum efficitur, cum solis, & lunæ, & quinque errantium ad eandem inter se comparationem confectis omnium spatijs est facta conuersio. quæ quã longa sit, magna quæstio est: esse uero certam, & definitam, necesse est. nam ea quæ Saturni stella dicitur, quæ uero à Græcis nominatur, quæ à terra abest plurimum, XXX fere annis cursum suum conficit, in quo cursu multa mirabiliter efficiens tum antecedendo, tum retardando, tum uesper

DE NATURA DEORVM

tinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursum
se aperiendo, nihil immutat sempiternis seculorū ætati-
bus, quin eadem iisdem temporibus efficiat. infra au-
tem hanc propius à terra Iouis stella fertur, quæ φάειδov
dicitur; eaq; eundem XII. signorum orbem annis
XII. conficit; easdemq; quas Saturni stella, efficit in
cursu uarietates. huic autem proximum inferiorē or-
bem tenet πυρόεις, quæ stella Martis appellatur; eaq;
IIII. & XX mensibus, VI. ut opinor, diebus mi-
nus, eundem lustrat orbem, quem duæ superiores. infra
hanc autem stella Mercurij est: ea εἰλαβων appellatur
à Græcis: quæ anno ferè uertente signiferum lustrat
orbem, neq; à sole longius unquam unius signi inter-
uallo discedit, tū anteuertens, tū subsequens. infima
est quinq; errantium, terræq; proxima stella Veneris:
quæ φῶσφορ græce, Lucifer latine dicitur, cū antegre-
ditur solem; cum subsequitur autem, Hesperos. ea cur-
sum anno conficit, et latitudinem lustrans signiferi or-
bis, & longitudinem: quod idem faciunt stellæ superio-
res: neq; unquam ab sole duorū signorum interval-
lo longius discedit, tum antecedēs, tum subsequens. hanc
igitur in stellis constantiā, hanc tantā tam uarijs cur-
sibus in omni æternitate conuenientiam tēporum non
possum intelligere sine mente, ratione, consilio. quæ cū
in sideribus inesse uideamus, non possumus ea ipsa nō
in deorum numero reponere. nec uero eæ stellæ, quæ
inerrantes uocantur, non significant eādem mentem,
atque prudentiam; quarum est quotidiana, conueniēs,
constansq; conuersio: nec habent æthereos cursus, neque
cælo inhærentes, ut plerique dicunt physicæ rationis

ignari: nō est enim ætheris ea natura, ut ui sua stellas complexa contorqueat: nam tenuis, ac perlucens, & æquabili calore suffusus æther, nō satis aptus ad stellas continēdas uidetur. habent igitur suā sphaerā stellæ inerrantes ab ætherea coniunctione secretā, & liberam. earum autem perennes cursus, atq; perpetui, cum admirabili, incredibiliq; constantia, declarant in his uim, & mentem esse diuinam: ut, hæc ipsa qui nō sentiat de eorum uim habere, is nihil omnino sensurus esse uideatur. nulla igitur in coelo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio, nec uanitas inest: contraq; omnis ordo, ueritas, ratio, cōstātia. quæq; his uacant, ea mētēta, & falsa, plenaq; erroris eunt circū terras, infra lunam: quæ omnium ultima est, in terrisq; uersatur. cœlestem ergo admirabilem ordinem, incredibilemq; cōstantiā, ex qua conseruatio, & salus omnium omnis oritur, qui uacare mente putat, is ipse mentis expers habendus est. haud ergo, ut opinor, errauero, si à principe inuestigandæ ueritatis huius disputationis principiu duxero. Zeno igitur ita naturā diffinit, ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendū progrediētem uia: censet enim artis maxime propriū esse, creare, & gignere; quodq; in operibus nostrarum artium manus efficiat, id multo artificiosius naturā efficere, id est, ut dixi, ignem artificiosum, magistrum artium reliquarum. atq; hac quidē ratione omnis natura artificiosa est, q̄ habet quasi uiam quandam, & seētā, quam sequatur. ipsius uero mundi, qui omnia complexu suo coerces, & continet, natura nō artificiosa solum, sed planē artifex, ab eodē Zenone dicitur cōsul

DE NATURA DEORVM

trix, & prouida utilitatum, opportunitatumq; omni-
um. atque ut ceteræ naturæ suis seminibus quæq; gi-
gnuntur, augeſcunt, continentur: ſic natura mundi om-
nes motus habet uoluntarios; conatusq; et appetitiones,
quas ὁρμῆς Græci uocant, & his cōſentaneas aſtiones
ſic adhibet, ut noſmet ipſi, qui animis mouemur, &
ſenſibus. talis igitur mens mūdi cum ſit, ob eamq; cau-
ſam prouidētia appellari recte poſſit (græce enim προ-
νοία dicitur) hæc potiffimum prouidet, & in his maxi-
me eſt occupata, primum ut mundus quam aptiſſimus
ſit ad permanendum, deinde ut nulla re egeat, maxi-
me autē ut in eo eximia pulchritudo ſit, atque omnis
ornatus. Dīctum eſt de uniuerſo mūdo: dīctum eſt
etiam de ſideribus: ut iam propemodū appareat mul-
titudine nec ceſſantium deorum, nec ea, quæ agant, mo-
lientium cum labore operoſo, ac moleſto. non enim ue-
nis, & neruis, & oſſibus continentur, nec ijs eſcis aut
potionibus uſcuntur, ut aut nimis acres, aut nimis cō-
cretos humores colligāt: nec ijs corporibus ſunt, ut aut
caſus, aut iētus extimeſcant, aut morbos metuāt ex de-
fatigatione membrorum. quæ uerens Epicurus, mono-
grammos deos, & nihil agentes commentus eſt. illi au-
tem pulcherrima forma præditi, puriſſimaq; in regio-
ne cœli collocati, ita feruntur, moderanturq; curſus,
ut ad omnia cōſeruanda, & tuenda conſenſiſſe uideā-
tur. multæ autem aliæ naturæ deorum ex magnis be-
neficijs eorum non ſine cauſa & à Græciæ ſapiētibus,
& à maioribus noſtris conſtitutæ, nominatæq; ſunt:
quidquid enim magnā utilitatē generi afferet huma-
no, id non ſine diuina bonitate erga homines fieri ar-

bitrabatur. itaque tum illud, quod erat à deo natum, nomine ipsius dei nuncupabatur: ut cum fruges Cererè appellamus, uinum autem Liberum: ex quo illud Terentij,

» Sine Cerere, & Libero friget Venus.

tum autem res ipsa, in qua uis inest maior aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa nominetur deus, ut Fides, ut Mens, quas in Capitolio dedicatas uidemus proxime à M. Aemilio Scauro, ante autē ab Attilio Calatino erat Fides consecrata. uides Virtutis templum, uides Honoris, à M. Marcello renouatum: quod multis ante annis erat bello Ligustico à Q. Maximo dedicatum. quid Opis? quid Salutis? quid Concordiæ? Libertatis? Victoriæ? quarum omnium rerum quia uis erat tanta, ut sine deo regi non posset, ipsa res deorum nomen obtinuit. quo ex genere Cupidinis, et Voluptatis, et Lubentinae Veneris uocabula consecrata sunt, uitiosarum rerum, neque naturalium: quāquam Velleius aliter existimat: sed tamen ea ipsa uitia naturā uehementius saepe pulsant. utilitatum igitur magnitudine constituti sunt ij dii, qui utilitates quasque gignebant. atque his quidē nominibus, quæ paulo ante dicta sunt, quæ uis sit in quoque declaratur deo. suscepit autem uita hominum, consuetudoque communis, ut beneficijs excellētes uiros in cælum fama, ac uoluntate tollerent. hinc Hercules, hinc Castor, et Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber etiam: hunc dico Liberum Semele natum, non eum, quem nostri maiores auguste, sancteque Liberum cum Cerere, et Libera consecrauerunt: quod quale sit, ex mysterijs intelligi potest. sed quod ex nobis natos liberos

DE NATVRA DEOR VM

appellamus, iccirco Cerere nati nominati sunt Liber
 & Libera: quod in Libero seruant, in Libera nō item,
 hinc etiam Romulus, quem quidem eūdem esse Quiri
 num putant: quorum cum remanerent animi, atque
 æternitate fruerentur, dii rite sunt habiti, cū & opti
 mi essent, & æterni. alia quoque ex ratione, & qui
 dem physica, magna fluxit multitudo deorum: qui in
 duti specie humana fabulas poetis suppeditauerunt,
 hominum autē uitā superstitione omni referferunt.
 atque hic locus à Zenone tractatus, post à Cleanthe,
 & Chrysippo pluribus uerbis explicatus est. nā uetus
 hæc opinio Græciam oppleuit, ex eētū Celum à filio Sa
 turno, uinctum autem Saturnum ipsum à filio Ioue.
 physica ratio non inelegans inclusa est in impiis fabu
 las: coelestem. n. altissimam, æthereamq; naturā, id est
 igneam, quæ per sese omnia gigneret, uacare uolue
 runt ea parte corporis, quæ cōiunctione alterius egeret
 ad procreandū. Saturnū autem eum esse uoluerunt,
 qui cursum, & cōuersionem spatiorum, ac tēporū con
 tineret: qui deus græce id ipsum nomen habet: χρόνος
 enim dicitur: qui est idem χρόνος. i. temporis spatium.
 Saturnus autē est appellatus, quod saturetur annis:
 ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia cōsumit
 ætas tēporum spatia, annisq; præteritis insaturabiliter
 expletur. uinctus est autē à Ioue, ne immoderatos cur
 sus haberet, atque ut eum siderum uinculis alligaret:
 sed ipse Iupiter, id est iuuans pater, quem conuersis ca
 sibus appellamus à iuuando Iouem, à poetis pater di
 uumq; hominumq; dicitur, à maioribus autem nostris
 optimus, maximus, & quidem ante optimus, id est be
 neficentissimus,

neficientissimo, quàm maximus; quia maius est, cere-
reque; gratius prodesse omnibus, quàm opes magnas ha-
bere. hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita
dicens,

- » Aspicere hoc sublime candens, quem innuocant omnes
Iouem. plantiusque; alio loco idem,
- » Cui, quod in me est, execrabor hoc, quo lucet quidquid
est. hunc etiam augures nostri cum dicunt, Ioue fulgere,
tonante: dicunt enim caelo fulgente, tonante. Euripi-
des autem, ut multa praeclare, sic hoc breuiter,
» Vides sublime fufum, immoderatum aethera:
- » Qui tenero terram circumuectu amplectitur:
- » Hunc summum habeto diuum: hunc perhibeto Iouem.
Aer autem, ut Stoici disputant, interiectus inter mare
et coelum Iunonis nomine consecratur: quae est soror,
et coniux Iouis, quod et similitudo est aetheris, et cum
eo summa coniunctio. effoeminarunt autem eum, Iu-
nonique; tribuerunt, quod nihil est eo mollius. sed Iuno-
nem à iuuando credo nominatam. Aqua restabat et
terra, ut essent ex fabulis tria regna diuisa. datum
est igitur Neptuno alterum, Iouis, ut uolunt, fratri
maritimum omne regnum: nomenque; productum, ut
Portunus à portu, sic Neptunus à nando, paulum pri-
mis literis immutatis. Terrena autem uis omnis,
atque natura Diti patri dedicata est: qui Dis, ut apud
Graecos πλούτων, quia et recidant omnia in terras, et
orientur e' terris. is rapuit Proserpinam, quod Grae-
corum nomen est: ea enim est, quae πέρσεφώνη graece
nominatur, quam frugum semen esse uolunt, ab-
scuditamque; quæri à matre fingunt. mater autem

DE NATURA DEORVM

est à gerendis frugibus Ceres, tanquam gerēs: casuq;
prima litera itidem immutata, ut à Græcis: nam ab il
lis quoq; Δημήτρη, quasi γημήτρη nominata est. iam
qui magna uerteret Maiors, Minerva autem quæ uel
minueret, uel minaretur. cūq; in omnibus rebus uim
haberent maximā prima, & extrema, principem in sa
crificando Ianum esse uoluerunt: quod ab eundo no
men est ductum: ex quo transitiones peruiæ, Iani; fo
resq; in liminibus profanarū ædium, ianuæ nominan
tur. nam Vestæ nomen à Græcis: ea est. n. quæ ab illis
ἑστία dicitur. uis autem eius ad aras, et focos pertinet.
itaq; in ea dea, quæ est rerum custos intimarum, om
nis & precatio, & sacrificatio extrema est. nec longe
absunt ab hac uī dī penates, siue à penu ducto nomi
ne (est enim omne, quo uestuntur homines, penus) si
ue ab eo, q̄ penitus insident, ex quo etiam penetrales
à poetis uocantur. iam Apollinis nomen est græcum:
quē solem esse uolunt: Dianam autem, & Lunā ean
dem esse putant: cum sol dictus sit, uel quia solus ex
omnibus sideribus est tantus, uel quia, cum est exor
tus, obscuratis omnibus solus apparet; Luna à lucendo
nominata sit: eadem est enim Lucina: itaq; ut apud
Græcos Dianam, eamq; Luciferam, sic apud nostros Lu
nonem Lucinam in pariendo inuocant. quæ eadē Dia
na omniuaga dicitur, non à uenando, sed q̄ in septem
numeratur tanquam uagantibus. Diana dicta, quia
noctu quasi diem efficeret. adhibetur autē ad partus,
quòd ij maturescunt aut septem nonnunquam, aut
plerunq; nouem lunæ cursibus: qui quia mensa spatia
conficiunt, menses nominantur. cōcinneq; ut multa,

Timæus: qui cum in historia dixisset, qua nocte natus Alexander esset, eadem Dianæ Ephesiæ templum deflagruisse; adiunxit, minime id esse mirandum, quod Diana, cum in partu Olympiadis adesse uoluisset, abfuisset domo. Quæ autem dea ad res omnes ueniret, Venerem nostri nominauerunt: atque ex ea potius uenustas, quam Venus ex uenustate. Videtis ne igitur, ut à physicis rebus bene, atque utiliter inuentis tracta ratio sit ad commenticios, et fictos deos? quæ res genuit falsas opiniones, erroresque; turbulētos, et superstitiones penè aniles. Et formæ. n. nobis deorum, et ætates, et uestitus, ornatusque; noti sunt: genera præterea, coniugia, cognationes, omniaque; traducta ad similitudinē imbecillitatis humanæ: nam et perturbatis animis inducuntur: accipimus. n. deorum cupiditates, ægritudines, iracundias: nec uero, ut fabulæ ferunt, bellis, præliisque; caruerunt; nec solum, ut apud Homerum, cum duos exercitus contrarios alij dij ex alia parte defenderent; sed etiam, ut cum Titanis, ut cum gigantibus, sua propria bella gesserunt. hæc et dicuntur, et creduntur stultissime, et plena sunt futilitatis, summæque; leuitatis. sed tamen his fabulis spretis, ac repudiatis, deus pertinenens per naturam cuiusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alij per alia, poterunt intelligi qui, qualesque; sunt, quoque; eos nomine consuetudo nuncupauerit, quos deos et uenerari, et colere debemus. cultus autem deorum est optimus, idemque; castissimus, atque sanctissimus, plenissimusque; pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta et mente, et uoce ueneremur: non enim philosophi solum, uerum etiam maio

DE NATURA DEORVM

res nostri superstitionē à religione separauerunt. nam qui totos dies precabantur, et immolabant, ut sibi sui liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati: quod nomen postea latius patuit. qui autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter pertractarent, et tanquam relegerent, sunt dicti religiosi ex relegendo, ut elegantes ex eligendo, tanquam à deligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes: his enim in uerbis omnibus inest uis legendi eadem, quæ in religioso. ita factum est in superstitioso, et religioso, alterum uerbi nomen, alterum laudis. Ac mihi uideor satis, et esse deos, et quales essent, ostendisse. Proximum est, ut doceam, deorum prouidentia mundum administrari. magnus sanè locus, et à uestris Cotta uexatus: ac nimirum uobiscum omne certamen est. nam uobis uel lei minus notū est, quæ admodum quidque dicatur. uestra enim solum legitis, uestra amatis: ceteros causa incognita condemnatis. uelut à te ipso hesterno die dictum est, animum fatidicā πρόνοιαν à Stoicis induci, id est prouidentiam. quod eo errore dixisti, quia existimas ab his prouidentiam fingi quasi quandam deam singularem, quæ mundū omnem gubernet, et regat. sed id præcise dicitur. ut, si quis dicat Atheniensium Remp. consilio regi, desit illud, Ariopagi: sic, cum dicimus prouidentia mundum administrari, deesse arbitrator, deorum. plene autem et perfecte sic dici existimato, prouidentia deorum mundum administrari. ita salem istum, quo caret uestra natio, in irridendis nobis nolite consumere. et mehercle, si me audiatis, ne experiamini quidem. non decet: non

datum est: non potestis. nec uero hoc in te unum conuenit moribus domesticis, ac nostrorum hominū urbanitate limatum, sed cum in reliquos uestros, tū in eum maxime, quī ista peperit, hominē sine arte, sine literis, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine lepore. dico igitur providentia deorū mundum, & omnes mundi partes & initio cōstitutas esse, & omni tempore administrari: eamq; disputationem tres in partes nostri ferē diuidunt: quarum pars prima est, quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet esse deos: quo concesso, cōfitendum est eorū consilio mundum administrari. secunda est autē, quæ docet omnes res subiectas esse naturæ sentienti, ab eaq; omnia pulcherrime geri. quo cōstituto, sequitur ab animantibus principijs eam esse generatam. tertius locus est, qui ducitur ex admiratione rerum coelestium, atq; terrestriū. Primū igitur aut negandum est deos esse, quod et Democritus simulacra, & Epicurus imagines inducens quodā pacto negat: aut, qui deos esse cōcedant, ijs fatendum est, eos aliquid agere, idq; præclarum. nihil est autem præclarius mundi administratione; deorū igitur cōsilio administratur mundus. quod si aliter est, aliquid profecto sit necesse est melius, & maiore uī præditū, quā deos, quale id cunque est, siue inanima natura, siue necessitas uī magna incitata, hæc pulcherrima opera efficiēs, quæ uidemus. nō est igitur natura deorū præpotēs, neque excellēs, siquidem ea subiecta est ei uel necessitati, uel naturæ, qua cœlū, maria, terræq; regātur. nihil autē est præstātius deo: ab eo igitur necesse est mundū regi. nulli igitur est naturæ obediens, aut subiectus deus.

DE NATURA DEORVM

omnem ergo regit ipse naturam. etenim si concedimus intelligentes esse deos, cōcedimus etiam providentes, & rerum quidem maximarum. ergo utrum ignorāt, quæ res maximæ sint, quoq; hæ modo tractandæ, & tuendæ, an vim non habent, qua tantas res sustineant, & gerant? at & ignoratio rerum aliena naturæ deorū est, & sustinendi muneris propter imbecillitatem difficultas minime cadit in maiestatem deorum. ex quo efficitur id, quod uolumus, deorum providentia mundum administrari. atqui necesse est, cum sint dī, si modo sint, ut profecto sunt, animantes esse, nec solum animantes, sed etiam rationis compotes, inter seq; quasi civili conciliatione & societate coniunctos, unū mundum, ut cōmunem Remp. atque urbem aliquam regentes. sequitur, ut eadem sit in his, quæ in genere humano, ratio, eadem ueritas utrobique sit, eademq; lex: quæ est recti præceptio, prauiq; depulsio. ex quo intelligitur. prudentiam quoque, & mentem à dīs ad homines peruenisse: ob eamq; causam maiorū institutis mens, fides, uirtus, concordia, consecrata, & publice dedicata sunt. quæ qui conuenit penes deos esse negare, cum eorum augusta, & sancta simulacra ueneremur? quòd si inest in hominum genere mens, fides, uirtus, concordia: unde hæc in terras, nisi à superis, defluere potuerunt? cumq; sit in nobis cōsiliū, ratio; prudentia, necesse est deo hæc ipsa habere maiora, nec habere solum, sed etiam his uti in maximis, & optimis rebus. nihil autem est nec maius, nec melius mundo: necesse est ergo eum deorum cōsilio, & providentia administrari. postremo cū satis docuerimus hos

esse deos, quorum insignem vim, & illustrem faciem
 uideremus, solem dico, & lunam, & uagas stellas,
 & inerrantes, & coelum, & mundum ipsum, & ea-
 rum rerum vim, quæ inessent in omni mundo cū ma-
 gno usu, & commoditate generis humani; efficitur,
 omnia regi diuina mente atque prouidentia. Ac
 de prima quidem parte satis dictum est. Sequitur, ut
 doceā omnia subiecta esse naturæ, eaq; ab ea pulcher-
 rime regi. sed quid sit ipsa natura, explicandū est an-
 te breuiter, quo facilius id, quod docere uolumus, intel-
 ligi possit. nanq; alij naturam censent esse vim quan-
 dā sine ratione, cientē motus in corporibus necessarios;
 alij autem vim participem rationis, atque ordinis, tan-
 quam uia progredientem, declarantemq; , quid cuiusq;
 rei causa efficiat, quid sequatur, cuius solertiā nul-
 la ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitā-
 do: seminis enim vim esse tantam, ut id, quanquā sit
 perexiguū, tamen, si inciderit in concipientem, com-
 prehendentemq; naturā, nactumq; sit materiam, qua
 ali, augeriq; possit, ita fingat, & efficiat in suo quidq;
 genere, partim ut tantum modo per stirpes alantur
 suas, partim ut moueri etiam, & sentire, & appetere
 possint, & ex sese similia sui gignere. sunt autem,
 qui omnia naturæ nomine appellent, ut Epicurus, qui
 ita diuidit, omnium, quæ sint, naturam esse, corpora,
 & inane, quæq; his accidunt. sed nos cum dicimus na-
 tura constare, administrariq; mundum, nō ita dicimus
 ut glebā, aut fragmētū lapidis, aut aliquid eiusmodi
 nulla cohærendi natura, sed ut arborem, ut animal, in
 quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, & artis quæ

DE NATVRA DEORVM

dam similitudo. quòd si ea, quæ à terra stirpibus con-
 tinentur, arte naturæ uiuunt, & uigēt: profecto ipsa
 terra eadem ui cōtinetur & arte naturæ, quippe quæ
 grauidata seminibus omnia pariat, & fundat ex sese,
 stirpes amplexa alat, & augeat, ipsaq; alatur uicissim
 à superis, externisq; naturis. eiusdemq; expirationibus
 aer alitur, & æther, & omnia sidera. ita si terra na-
 tura tenetur, & uiget, eadem ratio in reliquo mūdo
 est: stirpes enim terræ inhaerent: animantes autem à
 spiratione aeris sustententur: ipseq; aer nobiscum uidet,
 nobiscum audit, nobiscum sonat: nihil enim eorū sine
 eo fieri potest. quin etiam mouetur nobiscum: quacūq;
 que. n. imus, quacūq; mouemur, uidetur quasi locum
 dare, & cedere. quæq; in medium locum mundi, qui
 est infimus, & quæ à medio in superum, quæq; con-
 uersione rotunda circum medium feruntur, ea cōtinē-
 tem mundi efficiunt, unamq; naturam. & cum qua-
 tuor sint genera corporum, uicissitudine eorum mūdi
 continuata natura est. nam ex terra aqua, ex aqua
 oritur aer, ex aere æther: deinde retrorsum uicissim ex
 æthere aer, ex aere aqua, ex aqua terra infima. sic na-
 turis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsum,
 ultro, citroq; commeantibus, mundi partium conlun-
 ctio continetur. quæ aut sempiterna sit necesse est, hoc
 eodem ornatu, quem uidemus; aut certe per diuturna,
 permanens ad longinquum, & immensum penè tem-
 pus. quorum utrumuis ut sit; sequitur, natura mun-
 dum administrari. quæ enim classium nauigatio, aut
 quæ instructio exercitus, aut rursus (ut ea, quæ natura
 efficit, conseramus) quæ procreatio uitæ, aut arboris,

quæ porro animantis figura conformatioq; membrorū
tantam naturæ solertiam significat, quantam ipse mū-
dus? aut igitur nihil est, quod sentiente natura rega-
tur: aut mundum regi confitendum est. etenim qui-
reliquas naturas omnes, earumq; semina cōtineat, qui
potest ipse non natura administrari? ut si quis dentes,
& pubertatem natura dicat existere, ipsum autē ho-
minem, cui ea existant, non constare natura, nō intel-
ligat ea, quæ efferant aliquid ex sese, perfectiorē habe-
re naturam, quā ea, quæ ex ijs efferantur. omnium
autem rerum, quæ natura administrantur, seminator,
& sator, & parens, ut ita dicam, atque educator, et al-
tor est mundus: omniaq; sicut mēbra, & partes suas,
nutricatur, & continet. quod si mundi partes natura
administrantur, necesse est mundum, ipsum natura ad-
ministrari: cuius quidē administratio nihil habet in se
quod reprehendi possit: ex ijs enim naturis, quæ erant,
quod effici potuit optimum, effectum est. doceat ergo
aliquis potuisse melius. sed nemo unquam docebit. &
si quis corrigere aliquid uolet, aut deterius faciet, aut
id, quod fieri non potuit, desiderabit. quod si omnes
mundi partes ita constitutæ sunt, ut neque ad usum
meliores potuerint esse, neque ad speciem pulchriores:
uideamus, utrum ea fortuita sint, an eo statu, quo co-
herere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante, di-
uinaq; prouidentia. si ergo meliora sunt ea, quæ na-
tura, quā illa, quæ arte perfecta sunt, nec ars ef-
ficat quidquam sine ratione: ne natura quidem ratio-
nis expers est habēda. qui igitur conuenit, signū, aut ta-
bulam pietā cum aspexeris, scire adhibitā esse artem;

DE NATURA DEORVM

cumq; procul cursum nauigij uideris, nō dubitare quin
id ratione atq; arte moueatur; aut cū solariū uel de-
scriptū, aut ex aqua contemplare, intelligere declarari
horas arte, non casu; mundum autem, qui & has ip-
sas artes, & earum artifices, & cuncta cōplectatur, cō-
siliij, & rationis esse expertem putare? quod si in Scy-
thiam, aut in Britanniam sphaeram aliquis tulerit hanc,
quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, cuius
singulae conuersiones idē efficiunt in sole, & in luna,
& in quinque stellis errantibus, quod efficitur in cœlo
singulis diebus, & noctibus: quis in illa barbarie dubi-
tet, quin ea sphaera sit perfecta ratione? hi autem du-
bitant de mūdo, ex quo et oriūtur, & fiunt omnia, ca-
su ne ipse sit effectus aut necessitate aliqua, an ratio-
ne, an mente diuina: et Archimedē arbitrātur plus ua-
luisse in imitandis sphaerae cōuersionibus, quā naturā
in efficiēdis, praesertim cū multis partibus sint illa perfe-
cta, quā hēc simulata, solertius. atq; ille apud actiū
pastor, qui nauē nūquā ante uidisset, ut procul diuinū
et nouū uehiculū Argonautarū ē mōte conspexit, pri-
mo admirans, & perterritus hoc modo loquitur:

- » - tanta moles labitur
- » Fremebunda ex alto ingenti sonitu & spiritu
- » Præ se undas uoluit: uertices uī suscitāt:
- » Ruit prolapsa: pelagus respergit: profluit:
- » Ita dum interruptum credas nimbū uoluer,
- » Dum quod sublime uentis expulsū rapi
- » Saxum, aut procellis, uel globosos turbines
- » Existere iētos undis concursantibus,
- » Nisi quas terrestres pontus strages conciet;

- » Aut forte Triton fuscina evertens specus ,
 » Subter radices penitus undanti in freto
 » Molem ex profundo saxeam ad cœlum uomit .
 dubitat primo, quæ sit ea natura: quam cernit ignotâ:
 idemq; iuuenibus uisis, auditoq; nautico cantu ,
 » Sicut inciti atque alacres rostris perfremunt
 » Delphini= item alia multa.
 » =Syluani melo
 » Consimilem ad aures cantum, & auditum refert .
 ergo ut hic primo aspectu in animum quiddâ sensuq;
 uacuum se putat cernere, post autem signis certioribus
 quale sit id, de quo dubitauerat, incipit suspicari: sic
 philosophi debuerunt, si forte eos primus aspectus mû
 di conturbauerat, postea cum uidissent motus eius fini
 tos, & æquabiles, omniaq; ratis ordinibus moderata ,
 immutabiliq; constantia, intelligere inesse aliquem nō
 solum habitatorem in hac cœlesti ac diuina domo, sed
 etiam rectorem, & moderatorem, & tanquam archi
 tectum tanti operis, tantiq; muneris. nunc autem mihi
 uidentur ne suspicari quidem, quāta sit admirabilitas
 cœlestium rerum, atque terrestriū. principio enim ter
 ra sita in media parte mundi, circumfusa undique est
 hac animabili, spirabiliq; natura , cui nomen est aer ,
 græcū illud quidem, sed receptū iam tamen usu à no
 stris: tritū est enim pro latino . hunc rursus amplecti
 tur immensus æther, qui constat ex altissimis ignibus.
 mutuemur hoc quoque uerbū, dicaturq; tam æther la
 tine, quā dicitur aer: etsi interpretatur Pacuuius ,
 » Hoc, quod memoro, nostri cœlū, Graij perhibēt æthera.
 quasi uero nō Graius hoc dicat. at latine loquitur . si=

DE NATURA DEORVM

quidem nos non quasi græce loquentem audiamus. do-
cet idem alio loco.

Gratiūgena de isto aperit ipsa oratio.

sed ad maiora redeamus. Ex æthere igitur innumera-
biles flammæ siderum existunt: quorū est princeps sol,
omnia clarissima luce collustrans, multis partibus ma-
ior atque amplior, quàm terra uniuersa: deinde reli-
qua sidera magnitudinibus immensis. atque hi tanti
ignes, tamq; multi nō modo nihil nocent terris, rebusq;
terrestribus, sed ita prosunt, ut, si mota loco sint, cōfla-
grare terras necesse sit à tantis ardoribus, moderatione
& temperatione sublata. hic ego non mirer esse quē-
quam, qui sibi persuadeat corpora quædā solida, atq;
indiuia, ui & grauitate ferri, mundumq; effici or-
natissimū, & pulcherrimum ex eorum corporū cōcur-
sione fortuita? hoc qui existimat fieri potuisse, non in-
telligo cur non idem putet, si innumerabiles unius, &
uiginti formæ literarū uel aureæ, uel quales libet, ali-
quo conijciantur, posse ex his in terrā excussis annales
Ennī, ut deinceps legi possint, effici: quod nescio an-
ne in uno quidē uersu possit tantū ualere fortuna.
isti autem quemadmodum asseuerāt ex corpusculis nō
colore, non qualitate aliqua, quam ποιοτητᾱ Græci uo-
cant, non sensu præditis, sed concurrentibus temere,
atque casu mundum esse perfectum? uel innumerabi-
les potius in omni puncto temporis alios nasci, alios in-
terire? quòd si mundum efficere potest concursus ato-
morum, cur porticum, cur templum, cur domum,
cur urbem non potest? quæ sunt minus operosa, &
multo quidem faciliora. certe ita temere de mūdo ef-

futiunt, ut mihi quidem nunquam hunc admirabile
 coeli ornatum, qui locus est proximus, suspexisse ui-
 » deantur. præclare ergo Aristoteles, si essent, inquit, qui
 » sub terra semper habitauissent, bonis, & illustribus
 » domicilijs, quæ essent ornata signis, atque picturis, in-
 » structaq; rebus ijs omnibus, quibus abundant ij, qui
 » beati putantur, nec tamen exissent unquã supra ter-
 » rã, accepiissent autem fama, & auditione, esse quoddã
 » numen, & uim deorum, deinde aliquo tempore, pa-
 » tefactis terræ faucibus, ex illis abditis sedibus euadere
 » in hæc loca, quæ nos incolimus, atque exire potuissent;
 » cum repente terram, & maria, cælumq; uidissent,
 » nubium magnitudinem, uentorumq; uim cognouisse
 » sent, aspexissentq; solem, eiusq; tum magnitudinem,
 » pulchritudinemq; tum etiã efficientiã cognouissent,
 » quòd is diem efficeret, toto cælo luce diffusa; cum au-
 » tem terras nox opacasset, tum cælum totũ cernerent
 » astris distinctum, et ornatum, lunæq; luminum uarie
 » tatem tum crescentis, tum senescentis, eorumq; omnia
 » um ortus, & occasus, atque in omni æternitate ratos,
 » immutabilesq; cursus: hæc cum uiderent, profecto &
 » esse deos, et hæc tanta opera deorũ esse arbitrarẽtur.
 Atque hæc quidẽ ille. nos autẽ tenebras cogitemus tã-
 tas, quantæ quondam eruptione Aetnæorum igniũ fi-
 nirimas regiones obscurauisse dicuntur, ut per biduũ
 nemo hominem homo agnosceret: cum autẽ tertio die
 sol illuxisset, tum ut reuixisse sibi uiderentur. quòd si
 hoc idem ex æternis tenebris contingeret, ut subito
 lucem aspiceremus: quænam species cæli uideretur
 sed assiduitate quotidiana, & cõsuetudine oculorum

E NATURA DEORVM

assuescunt animi: neq; admirantur, neque requirunt rationes earū rerum, quas semper uident: perinde quasi nouitas nos magis, quā magnitudo rerū debeat ad exquirendas causas excitare. quis enim hunc hominē dixerit, qui cū tam certos cœli motus, tam ratos astrorum ordines, tamq; omnia inter se connexa, et apta uiderit, neget in his ullam inesse rationem, eaq; casu fieri dicat, quæ quāto consilio gerantur, nullo cōsilio assequi possumus? an cum machinatione quadam moueri aliquid uidemus, ut sphaerā, ut horas, ut alia permulta; nō dubitamus, quin illa opera sint rationis: cū autē impetū cœli admirabili cū celeritate moueri, uertiq; uideamus, constantissime conficientē uicissitudines anniuersarias, cum summa salute, & cōseruatione rerū omnium; dubitamus, quin ea non solum ratione fiāt, sed etiam excellenti quadam diuināq; ratione? licet enim iam, remota subtilitate disputandi, oculis quodā modo contemplari pulchritudinem rerū earum, quas diuina prouidentia dicimus cōstitutas. ac principio terra uniuersa cernatur, locata in media mundi sede, solida, & globosa, & undique ipsa in sese nutibus suis cōglobata, uestita floribus, herbis, arboribus, frugibus. quorū omniū incredibilis multitudo insatiabili uarietate distinguitur. adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum uestitus uiridissimos, speluncarum concauas altitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatesq; camporum. adde etiam reconditas auri, argētiq; uenas, infinitamq; uim marmoris. quæ uero, & quā uaria genera bestiarum uel cicurum, uel ferarum

rum? qui uolucrum lapsus, atq; cantus? qui pecudum
pastus? quæ uita siluestrium? quid iam de hominū ge-
nere dicam? qui quasi cultores terræ constituti, nō pa-
tiūtur eam nec immanitate beluarū efferari, nec stir-
piū asperitate uastari, quorūq; operibus agri, insulæ,
litoraq; collucent, distincta tectis, & urbibus. quæ si,
ut animis, sic oculis uidere possemus, nemo cunctā in-
tuēs terrā, de diuina ratione dubitaret. at uero quāta
maris est, pulchritudo? quæ species uniuersæ? quæ multi-
tudo, & uarietas insularū? quæ amœnitates orarū, &
litorū? quot genera, quamq; disparia partim submer-
sarum, partim fluitantium, & innatantium beluarū,
partim ad saxa natiuis testis inhærentiū? ipsum autem
mare sic terrā appetēs litoribus cludit, ut una ex dua-
bus naturis conflata uideatur. exinde mari finitimus
aer, die, & nocte distinguitur: isq; tū fusus et extenua-
tus in sublime fertur; tū autē concretus in nubes cogi-
tur; humoremq; colligens terrā auget imbribus; tum
effluens huc & illuc uentos efficit. idem annuas fri-
gorū, & calorum facit uarietates: idemq; & uolatus
aliturū sustinet, & spiritu ductus alit & sustentat ani-
mātes. Restat ultimus, et à domicilijs nostris altissimus,
omnia cingens & coercēs cœli cōplexus, qui idē æther
uocatur, extrema ora, & determinatio mundi: in quo
cū admirabilitate maxima igneæ formæ cursus ordi-
natos definiunt. è quibus sol, cuius magnitudine mul-
tis partibus terra superatur, circū eā ipsam uoluitur;
isq; oriens & occidens, diē, noctemq; cōficit; & modo
accedens, tum autē recedēs, binas in singulis annis re-
uersiones ab extremo cōtrarias facit: quarū interual-

DE NATURA DEORVM

lo tum quasi tristitia quædam cōtrahit terram, tū ul-
cissim lætificat, ut cū coelo hilarata uideatur. Luna au-
tem, quæ est, ut ostendunt mathematici, maior quā di-
midia pars terræ, iisdem spatijs uagatur, quibus sol: sed
tum cōgrediens cū sole, tum digrediens, & eam lucē,
quā à sole accepit, mittit in terras, & uarias ipsa mu-
tationes lucis habet: atque etiam tū subiecta, atq; op-
posita soli, radios eius, & lumē obscurat; tum ipsa inci-
dens in umbram terræ, cū est è regione solis, interposi-
tu, interiectuq; terræ repente deficit: iisdemq; spatijs
eæ stellæ, quas uagas dicimus, circum terram feruntur,
eodemq; modo oriuntur, & occidunt. quarū motus tū
incitantur, tū retardantur, sæpe etiam insistant. quo
spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pul-
chrius. Sequitur stellarū inerrantiū maxima multitudo:
quarū ita descripta distinctio est, ut ex notarū figura-
rū similitudine nomina inuenerint. atq; hoc loco me
intuēs, utar, inquit, carminibus Arati, eis, quæ æte admo-
dū adolescētulo conuersa, ita me delectāt, quia latina
sunt, ut multa ex ijs memoria teneam. ergo, ut oculis
assidue uidemus sine ulla mutatione, aut uarietate,
» Cætera labuntur celeri cœlestia motu,
» Cum cœloq; simul noctesq; diesq; feruntur.
quorum cōtemplatione nullius expleri potest animus
naturæ constantiam uidere cupientis.
» Extremusq; adeo duplici de cardine uertex
» Dicitur esse polus. =
hunc circum αἵκτοῖ duæ feruntur, nunquā occidētes,
» Ex his altera apud Graios Cynosura uocatur,
» Altera dicitur esse Helice. =

Cuius

cuius quidē clarissimas stellas totis noctibus cernimus.

- » Quas nostri septem soliti uocitare Triones.
paribusq; stellis similiter distinctis eundē cœli uerticē
lustrat parua Cynosura.
- » Hac fidunt duce nocturna Phœnices in alto.
» Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
» Et late prima confestim à nocte uidetur.
- » Hæc uero parua est: sed nautis usus in hac est:
Nam cursu interiore breui conuertitur orbe.
et quo sit earum stellarum admirabilior aspectus,
- » Has inter, ueluti rapido cum gurgite flumen,
» Toruū' Draco serpit subter, supraq; reuoluens
» Sese, conficiensq; sinus ē corpore flexos.
eius cum totius est præclara species, in primis suspicien-
da est figura capitis, atque ardor oculorum.
- » Huic non una modo caput ornans stella relucet,
» Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
» E' trubicusq; oculis duo feruida lumina flagrant.
- » Atq; uno mentum radianti sidere lucet:
» Obstipum caput & tereti cervice reflexum
» Obtutum in cauda maioris figere dicas.
& reliquum quidem corpus draconis totis noctibus
cernimus.
- » Hoc caput hic paulum sese subitoq; recondit,
» Ortus ubi atq; obitus parte admiscetur in una.
Id autem caput,
- » Attingens defessa uelut mœrentis imago
ueritur. =   quam quidem Græci
- » Engonasin uocitant, genibus quia nixa feratur.
- » Hic illa eximio posita est fulgore corona.

DE NATVRA DEORVM

atq; hæc qdē à tergo. propter caput autē Anguitenēs:

- » Quem claro perhibent ὀφιοῦχον nomine Graij.
- » Hic pressu duplici palmarum continet Anguem,
- » Eius & ipse manet religatus corpore toto:
- » Nanque uirum medium serpens sub pectora cingit.
- » Ille tamen nitens grauitur uestigia ponit,
- » Atque oculos urget pedibus, pectusq; Nepai.
septentriones autem sequitur
- » Arctophylax uulgo qui dicitur esse Bootes:
- » Quod quasi temone adiunctam præ se quatit Arctū.
dein quæ sequuntur. huic Booti enim
- » =Subter præcordia fixa uidetur
- » Stella micans radijs Arcturus nomine claro:
cui subiecta fertur,
- » Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.
atq; ita demetata signa sunt, ut in tantis descriptioni=
bus diuina solertia appareat.
- » Et natos Geminos inuises sub caput Arcti.
- » Subiectus media est cancer, pedibusq; tenetur
- » Magnu' Leo tremulam quatiens è corpore flāma.
Auriga
- » Sub læua Geminorum obductus parte feretur.
- » Aduersum caput huic Helice truculenta tuetur.
- » At Capra læuum humerum claro obtinet. =
tum quæ sequuntur.
- » Verum hæc est magno atque illustri prædita signo.
- » Contra Hædi exiguum iaciunt mortalibus ignem.
cutus sub pedibus
- » Corniger est ualido connexus corpore Taurus.
eius caput stellis conspersum est frequentibus.

- » Has Græci stellas Hyadas uocitare suerunt:
 à pluendo: uen enim est pluerè . nostri imperite sucu-
 las: quasi à suis essent , non ab imbris nominatæ.
 minorem autem septentrionem Cepheus passis palmis
 tergo subsequitur.
- » Nâque ipsum ad tergū Cynosuræ uertitur Arcti.
 hunc antecedit
- » Obscura specie stellarum Cassiopea.
- » Hanc autem illustri uersatur corpore propter
- » Andromeda, aufugiens aspectum mœsta parentis.
- » Huic Equus ille iubam quatiens fulgore micanti
- » Summum contingit caput aluo: stellaq; iungens
- » Vna, tenet duplices communi lumine formas,
- » Aeternum ex astris cupiens connectere nodum.
- » Exin contortis Aries cum cornibus hæret.
 quem propter
- » Pisces, quorum alter paulum prælabitur ante,
- » Et magis horriferis aquilonis tangitur alis.
 ad pedes Andromedæ Perseus describitur.
- » Quæ summa ab regione aquilonis flamina pulsant.
 cuius propter læuum genu
- » =Vergiliæ tenui cum luce uidebis.
- » Inde Fides leuiter posita & connexa uidetur.
- » Inde est ales auis lato sub tegmine cœli.
 capiti autem Equi proximat Aquarij dextra , totusq;
 deinceps Aquarius.
- » Tum gelidum ualido de pectore frigus anhelans,
- » Corpore semifero magno Capricornus in urbe .
- » Quem cum perpetuo uestiuit lumine Titan,
- » Brumali flectens contorquet tempore currum.

DE NATVRA DEORVM

hinc autem aspicitur,

- » Vt sese emergens ostendat Scorpius alte
- » Posteriore trahens flexum ui corporis arcum.
- » Quem propter nitens pennis conuoluitur ales.
- » At propter se Aquila ardenti cum corpore portat.
deinde Delphinus.
- » Exinde Orion obliquo corpore nitens.
quem subsequens
- » Feruidus ille Canis stellarum luce refulget.
Post Lepus subsequitur,
- » Curriculum nunquam defesso corpore sedans.
- » At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.
- » Hanc Aries tegit, & squamoso corpore Pisces,
- » Fluminis illustri tangentem corpore ripas.
quam longe serpentem & manantem
- » aspicias, proceraq; uincta uidebis,
- » Quæ retinent Pisces caudarum à parte locata.
- » Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen
- » Aram, quam flatu permulcet spiritus austri.
propter quæ Centaurus
- » Cedit Equi partis properans submergere Chelis.
- » Hinc dextram porgens, quadrupes quæ uasta tenetur,
- » Tendit, & illustrem truculentus cædit ad aram.
- » Hic sese infernis è partibus erigit Hydra:
cuius longe corpus est fusum :
- » In medioq; sinu fulgens cratera relucet.
- » Extremam nitens plumato corpore Coruus
- » Rostro tundit: & hic Geminis est ille sub ipsis
- » Ante Canem, graio Procyon qui nomine fertur.
hæc omnis descriptio siderū, atque hic tātus cœli orna

rus, ex corporibus huc, & illuc casu, et temere cōcursan-
tibus potuisse effici cuiquā sano uideri potest? aut ue-
ro alia quæ natura mentis et rationis experts hæc effi-
cere potuit, quæ nō modo ut fierent, ratione egerūt,
sed intelligi qualia sint, sine summa ratione non pos-
sunt? nec uero hæc solū admirabilia, sed nihil maius,
quā quod ita stabilis est mundus, atque ita cohæret
ad permanendum, ut nihil ne excogitari quidē possit
apertius: omnes enim partes eius undiq; medium locum
capeffentes, nituntur æquabiliter: maxime corpora au-
tem inter se iuncta permanent, cū quodam quasi uin-
culo circumdata colligantur: quod facit ea natura,
quæ per omnem mundum omnia mente, & ratione
conficiens funditur, & ad medium rapit, & cōuertit
extrema. quo circa si mūdus globosus est, ob eamq; cau-
sam omnes eius partes undiq; æquales ipsæ per se atq;
inter se continentur: cōtingere idem terræ necesse est
ut omnibus eius partibus in mediū uergentibus (id au-
tem mediū infimū in sphaera est) nihil interrūpat, quo
labefactari possit tanta contentio grauitatis, & pon-
derum. eademq; ratione mare, cum supra terram sit,
medium tamen terræ locum expetens, conglobatur un-
dique æqualiter, neque redūdat unquā, neq; effundi-
tur. huic autē cōtinens aer fertur ille quidem leuitate
sublimi, sed tamen in omnes partes se ipse fundit: ita-
que & mari cōtinuatus, & iunctus est, & natura fer-
tur ad coelū; cuius tenuitate, & calore temperatus, ul-
talem, & salutarem spiritū præbet animatibus. quem
cōplexa summa pars cœli quæ æther dicitur, & suū re-
tinet ardorem tenuem, et nulla admistione cōcretū, et

DE NATURA DEORVM

cum aeris extremitate coniungitur. In æthere autem
 astra uoluuntur: quæ se & nixu suo conglobata cōti-
 nent; & forma ipsa figuraq; sua momenta susten-
 tāt: sunt enim rotūda: quibus formis, ut ante dixisse
 uideor, minime noceri potest. sunt autem stellæ natura
 flāmeæ: quocirca terræ, maris, aquarū uaporibus alun-
 tur ipsi, qui à sole ex agris tepesfactis, et ex aquis excitā-
 tur: quibus altæ, renouatæq; stellæ, atque omnis æther
 refundunt eadem, & rursum trahūt in idem, nihil ut
 ferè intereat, aut admodū paululū, quod astrorū ignis,
 & ætheris flamma consumat. ex quo euenturū nostri
 putant id, de quo Panætium addubitare dicebāt, ut ad
 extremum omnis mundus ignesceret, cum humore cō-
 sumpto, neque terra ali posset, neque remearet aer, cu-
 ius ortus aqua omni exhausta esse non posset: ita re-
 linqui nihil præter ignem: à quo rursum animāte, ac
 deo renouatio mūdi fieret, atque idē ornatus oriretur.
 nolo in stellarū ratione multus uobis uideri, maximeq;
 earū, quæ errare dicūtur: quarū tantus est concentus
 ex dissimillimis motibus, ut cum summa Saturni refri-
 geret, media Martis incendat, his interlecta Iouis illu-
 stret, & temperet, infraq; Martem duæ soli obedian-
 t, ipse sol mundū omnē sua luce cōpleat, ab eoq; luna il-
 luminata grauiditates, et partus afferat, maturitatesq;
 gignendi, quæ copulatio rerū, & quasi consentiens ad
 mundi incolumitatem coagmentatio naturæ quem nō
 mouet, hunc horum nihil unquam reputauisse certo
 scio. Age ut à cœlestibus rebus ad terrestres ueniamus:
 quid est in his, in quo non naturæ ratio intelligentis
 appareat? principio, eorum, quæ gignuntur è terra,

stirpes & stabilitatem dant ijs, quæ sustinent, et ex terra succum trahunt, quo alantur ea, quæ radicibus continentur, obducunturq; libro aut cortice trunci, quo sint à frigoribus, et à caloribus tutiores. iam uero uites sic clauiculis adminicula, tanquam manibus, apprehendunt, atque ita se erigunt, ut animates. quin etià à cauibus, brassicisq; si propè sati sint, ut à pestiferis, & nocentibus refugere dicuntur, nec eos ulla ex parte contingere. animantiũ uero quãta uarietas est? quãta ad eã rem uis, ut in suo quoque genere permaneãt? quarum aliæ corijs tectæ sunt, aliæ uillis uestitæ, aliæ spinis hirsutæ: pluma alias, alias squama uidemus obductas, alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. pastũ autem animantibus large & copiose natura eũ, qui cuique aptus erat, cõparauit. enumerare possum, ad eũ pastum capeffendum, conficiendumq; quæ sit in figuris animantiũ, & quã solers subtilisq; descriptio partiũ, quamq; admirabilis fabrica mebrorũ: omnia enim, quæ quidẽ intus inclusa sunt, ita nata, atque ita locata sunt, ut nihil eorũ superuacaneũ sit, nihil ad uitã retinẽdã nõ necessariũ. dedit autẽ eadẽ naturã beluis, & sensum, & appetitũ, ut altero conatũ haberent ad naturales pastus capeffendos, altero secerneret pestifera à salutaribus. iam uero alia animalia gradiẽdo, alia serpẽdo ad pastũ accedũt, alia uolãdo, alia nando, cibumq; partim oris hiatu, & dentibus ipsis capeffunt, partim unguiũ tenacitate arripiunt, partim adũcitate rostrorũ: alia sugunt, alia carpunt, alia uorãt, alia mādunt. atque etiã aliorũ ea est humilitas, ut cibum terrestrem rostris facile contingant. quæ au

DE NATURA DEORVM

tem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut grues, ut cameli, adiuuantur proceritate collorum. manus etiā data elephantis, quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebant ad pastum. at quibus bestiis erat is cibus, ut alius generis bestiis uescerentur; aut uires natura dedit, aut celeritatem: data est quibusdā etiam machinatio quādam atque solertia: ut in araneolis, aliæ quasi rete texunt, ut, si quid inhæserit, cōficiant; aliæ autem ut ex inopinato obseruāt, et, si quid incidit, arripiunt, idq; consumunt. Pinna uero (sic enim græce dicitur) duabus grandibus parula conchis cum parua squilla quasi societatem coit comparandi cibi. itaque cum pisciculi parui concham hiantem innatauerint, tum admonita à squilla pinna morsu cōprimit conchas. sic dissimilimis bestiis cōmuniter cibus quæritur, in quo admirandum est, cōgressu ne aliquo inter se, an iam inde ab ortu naturæ ipse congregatæ sint. est etiam admiratio non nulla in bestiis aquatilibus ijs, quæ gignuntur in terra: ueluti crocodili, fluuiatilesq; testudines, quādamq; serpentes ortæ extra aquam, simul ac primum niti possunt, aquam persequuntur. quin etiam anatum oua gallinis sæpe supponimus: ex quibus pulli orti primum aluntur ab ijs, ut à matribus; deinde eas relinquunt, à quibus exclusi, fotiq; sunt, & effugiunt, cum primum aquam quasi naturalem domum uidere potuerunt. tantam ingenit animantibus conseruandi sui natura custodiam. legi etiam scriptum, esse auem quādam, quæ Platalea nominetur: eam sibi cibum quærere aduolantem ad eas aues, quæ se in mari mergerent: quem cum

emerfissent. piscesq; cepissent, usque eò premere earum capita mordicus, dum illæ captum amitterent: id quod ipsa innaderet. eademq; hæc avis scribitur conchis se solere complere, easq; cum stomachi calore concoxerit, euomere, atque ita elligere ex ijs, quæ sunt esculenta. Rana autem marinæ dicuntur obrue re sese arena solere, & moueri propè aquam; ad quas quasi ad escam pisces cum accesserint, confici à ranis atque consumi. Miluo est quoddam bellum naturale cum coruo. ergo aliter alterius, ubicunque nactus est, oua frangit. Illud uero ab Aristotele animaduersum, à quo pleraque, quis potest non mirari? Grues, cum loca calidiora petentes maria transmittunt, trianguli formam efficere: eius autem summo angulo aer ab ijs aduersus pellitur: deinde sensim ab utroque latere, tanquam remis, ita pennis cursus auium leuatur. bas sis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea tanquam à puppi uentis adiunantur, hæq; in tergo præuolantiū colla & capita reponunt. quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet ubi nitatur, reuolat, ut ipse quoque quiescat. in eius locum succedit ex ijs quæ acquiuerunt: eaq; uicissitudo in omni cursu conseruatur. Multa eiusmodi proferre possum: sed genus ipsum uidetis. iam uero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestiae, ut in pastu circumspectent, ut in cubilibus delitescant. atque illa mirabilia. quid ea, quæ nuper, id est paucis ante seculis, medicorum ingenijs reperta sunt? uomitione canis purgare alios ibes Aegyptiæ curât. auditum est, pãtheras, quæ in barbaria uenenata carne caperentur, remediū quod=

DE NATURA DEORVM

dam habere; quo cum esset usæ, non morerentur: capras autem in Creta feras, cū essent confixæ uenenatis sagittis, herbam quærere, quæ dictamus uocaretur; quam cum gustauissent, sagittas excidere dicunt è corpore. ceruæq; paulo ante partum perpurgant se quadam herbula, quæ Sefelis dicitur. iam illa cernimus, ut contra metum, & uim suis se armis quæq; defendat. cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones, alia fuga se, alia occultatione tutantur: atramenti effusione sepia, torpore torpedines. multæ etiā insectantes odoris intolerabili foeditate depellunt. ut uero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est à providètia deorum, ut semper essent & bestiarum genera, & arborum, omniumq; rerum, quæ altæ aut radicibus à terra aut stirpibus continerentur. quæ quidem omnia eam uim seminis habent in se, ut ex uno plura generentur: idq; semen inclusum est in intima parte earum baccarum, quæ ex quaque stirpe funduntur: iisdemq; seminibus & homines affatim nascuntur, et terræ eiusdè generis stirpium renouatione complentur. quid loquar, quanta ratio in bestiis ad perpetuam conseruationem earum generis appareat? nam primum aliæ mares, aliæ fœminæ sunt: quod perpetuitatis causa machinata natura est. deinde partes corporis & ad procreandum, & ad concipiendum aptissimæ, & in mari, & in fœmina commiscendorum corporum miræ libidines. cum autem in locis semen insedit, rapit omnem ferè cibum ad sese, eoq; septum fingit animal: quod cum ex utero elapsum excidit, in ijs animalibus, quæ lacte aluntur, omnis ferè cibus matrū

laetescere incipit, eaq; quae paulo ante nata sunt, sine magistro, duce natura mamas appetunt, earumq; uber-
tate saturantur. atque ut intelligamus nihil horum esse
fortuitum, & haec omnia esse provida, solertisq; natu-
ra: quae multiplices foetus procreant, ut sues, ut canes,
his mammarum data est multitudo: quas easdem pau-
cas habent eae bestiae, quae pauca gignunt. quid dicam,
quantus amor bestiarum sit in educandis custodiendisq;
ijs, quae procreauerint, usque ad eum finem, dum pos-
sint se ipsa defendere? etsi pisces, ut aiunt, ova cum ge-
nuerunt, relinquunt: facile enim illa aqua & sustinen-
tur, & foetum fundunt. testudines autem, & crocodi-
los dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere ova,
deinde discedere. ita & nascuntur, & educantur ipsa
per sese. iam gallinae, auesq; reliquae & quietum requi-
runt ad pariendum locum, & cubilia sibi, nidosq; con-
struunt, eosq; quam possunt mollissime substernunt, ut
quam facillime ova seruentur. ex quibus pullos cum ex-
cluserint, ita tuentur, ut & pennas foueant, ne frigore
laedantur; & si est calor, a sole se opponant. cum autem
pulli pinnulis uti possunt, tum uolatus eorum matres pro-
sequuntur, reliqua cura liberantur. accedit etiam ad non
nullorum animalium, & earum rerum, quas terra gi-
gnit, conseruationem, & salutem, hominum etiam so-
lertia, & diligentia. nam multae & pecudes, & stir-
pes sunt, quae sine procuratione hominum saluae esse non
possunt. magnae etiam opportunitates ad cultum homi-
num, atque abundantiam aliae alijs in locis reperiuntur.
Aegyptum Nilus irrigat; & cum tota aestate obruta,
oppletamq; tenuit, tum recedit, mollitosq; & oblimaa

DE NATURA DEORVM

tos agros ad ferendum relinquit. Mesopotamiam ferti-
lem efficit Eufrates: in quam quotannis quasi novos
agros inuehit. Indus uero, qui est omnium fluminum ma-
ximus, non aqua solum agros latificat, & mitigat,
sed eos etiam conserit: magnam enim uim seminum se-
cum frumenti, & similitum dicitur deportare. multa quoque ad-
ita in alijs locis commemorabilia proferre possum, mul-
tos fertiles agros alios aliorum fructuum. sed illa quan-
ta benignitas naturae, quod tam multa ad uescendum
tam uaria, tamque iucunda gignit? neque ea uno tem-
pore anni: ut semper & nouitate delectemur, & co-
pia. quam tempestiuos autem dedit, quam salutare non
modo hominum, sed etiam pecudum generi, ijs deni-
que omnibus, quae oriuntur ex terra, uentos ete-
sias? quo-
rum flatu nimium temperantur calores. ab iisdem etiam
maritimi cursus celes, & certi diriguntur. multa
prae-tereunda sunt, & tamen multa dicuntur. enu-
merari enim non possunt fluminum opportunitates,
aestus maritimi, multum accedentes, & recedentes, mon-
tes uestiti, atque siluestres, salinae ab ora maritima re-
motissima. medicamentorum salutarium plenissima ter-
ra, artes denique innumerabiles ad uictum, & ad ui-
tam necessariae. iam diei noctisque uicissitudo conseruat
animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quies-
cendi. sic undique omni ratione concluditur, mente,
consilioque diuino omnia in hoc mundo ad salutem om-
nium, conseruationemque admirabiliter administrari.
sin quaeret quispiam, cuiusnam causa tantarum rerum mo-
litio facta sit, arborum ne & herbarum, quae quan-
quam sine sensu sunt, tamen a natura sustententur? at

id quidem absurdum est. an bestiarum? nihilo probabilius, deos mutarum, & nihil intelligentium causa tantū laborasse. quorū igitur causa quis dixerit esse? Etum esse mundum? eorum scilicet animantium, quæ ratione utuntur. hi sunt dii, & homines: quibus præfecto nihil est melius: ratio est enim, quæ præstat omnibus: itaq; sit credibile, deorum & hominum causa factum esse mundum, quæq; in eo sint omnia. faciliusq; intelligetur, à diis immortalibus hominibus esse prout sum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnisq; humanæ naturæ figura, atq; perfectio. nam cum tribus rebus animantium uita teneatur, cibo, potione, spiritu, ad hæc omnia percipienda os est aptissimū, quod adiunctis naribus spiritu augetur. dentibus autem in ore constructis manditur, atq; ab his extenuatur, & molitur cibus. eorum aduersi acuti morsu diuidunt escas, intimi autem cōficiunt, qui gemini uocantur: quæ cōfectio etiam à lingua adiuuari uidetur. linguā autem ad radices eius hærens excipit stomachus: quò primū illabuntur ea, quæ accepta sunt ore. is utraque ex parte tonsillas attingens, palato extremo, atq; intimo terminatur. atq; is agitatione & motibus linguæ cum depulsum, & quasi detrusum cibum accepit, depellit. ipsius autē partes eæ, quæ sunt infra id, quod deuoratur, dilatantur; quæ autem supra, contrahuntur. sed cum aspera arteria (sic enim à medicis appellatur) ostium habeat adiunctū linguæ radicibus, paulo supra, quàm ad linguam stomachus annectitur; eaq; ad pulmones usq; pertineat, excipiatq; animam eā, quæ ducta sit spiritu eademq; à pulmonibus respiret, & red

DE NATURA DEORVM

dat: tegitur quasi quodam operculo. quod ob eam cau-
sam datum est, ne, si quid in eam cibi forte incidisset,
spiritus impediretur. sed cum alui natura, subiecta sto-
macho, cibi, & potionis sit receptaculum, pulmones au-
tem, & cor extrinsecus spiritum adducant: in aluo
multa sunt mirabiliter effecta: quæ constant ferè e' ner-
uis. est autem multiplex, & tortuosa, arcetq; & conti-
net siue illud aridum est, siue humidum quod recipit,
ut id mutari, & concoqui facile possit: eaq; tñ astrin-
gitur, tum relaxatur, atq; omne, quod accepit, cogit,
& confundit: ut facile & calore, quem multum ha-
bet, & terendo cibo, & præterea spiritu omnia co-
cta, atq; confecta in reliquum corpus diuidantur. in
pulmonibus autem inest raritas quadam, & assimilis
spongijs mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissi-
ma: qui tum se contrahunt aspirantes, tum spiritu di-
latant, ut frequenter ducatur cibus animalis, quo ma-
xime aluntur animantes. ex intestinis autem et aluo
secretus à reliquo cibo succus is, quo alimur, pmanat
ad iecur per quasdam à medio intestino usq; ad por-
tas iecoris (sic enim appellant) ductas, et directas vias,
quæ pertinent ad iecur, ciq; adherent. atq; inde alie
pertinētes sunt, per quas cadit cibus à iecore dilapsus.
ab eo cibo cū est secreta bilis, ijq; humores, qui ex reni-
bus profunduntur, reliqua se in sanguinem uertunt,
ad easdemq; portas iecoris confluunt, ad quas omnes
elus viæ pertinent: per quas lapsus cibus ex hoc ipso lo-
co in eā uenā, quæ caua appellatur, confunditur, p q;
eā ad cor confectus iam coactusq; perlabitur: à corde
autem in totū corpus distribuitur per uenas admodū

multas, in omnes partes corporis pertinentes. quemadmodum autem reliquæ cibi depellantur tū astringētib; se intestinis, tum relaxantibus, haud sanè difficile dictu est, sed tamen prætereūdum est, ne quid habeat iniucunditatis oratio. illa potius explicetur incredibilis fabrica naturæ. nā quæ spiritu in pulmones anima ducitur, ea calefcit primum ab ipso spiritu, deinde coagitatione pulmonum: ex eaq; pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, quam uentriculum cordis appellāt: cui similis alter adiunctus est, in quem sanguis à iecore per uenam illā cauā influit. eoque modo ex his partibus & sanguis per uenas in omne corpus diffunditur, & spiritus per arterias. utraq; autem crebræ, multæq; toto corpore intextæ uim quādam incredibilem artificiosi operis, diuinique testantur. quid dicam de ossibus: quæ subiecta corpori mirabiles commissuras habent, & ad stabilitatem aptas, & ad artus finiendos accommodatas, & ad motum, & ad omnem corporis actionem. huc adde neruos, à quibus artus continentur; eorumq; implicationem toto corpore pertinentem: qui, sicut uenæ, & arteriæ à corde tractæ, & profectæ, in corpus omne ducuntur. ad hanc prouidentiam naturæ tam diligentem, tamq; solertem adiungi multa possunt, è quibus intelligatur, quantæ res hominibus à deo, quamq; eximie tributæ sint: qui primum eos humo excitatos celsos, et erectos constituit, ut deorum cognitionem, cælum intuentes, capere possent. sunt enim è terra homines nō ut incolæ, atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum, atque cœlestium: quarum spectaculum ad nul-

DE NATURA DEORVM

lum aliud genus animantium pertinet. sensus autē interpretēs ac nunciū rerum, in capite tanquam in arce mirifice ad usus necessarios & facti, & collocati sunt. nam oculi, tanquā speculatores, altissimū locū obtinēt; ex quo plurima cōspicientes, fungantur suo munere. & aures cum sonum recipere debeant, qui natura in sublime fertur; recte in altis corporum partibus collocatæ sunt. itemq; nares, eo quod omnis odor ad superiora fertur, recte sursum sunt: & quod cibi & potio- nis iudicium magnum earum est, non sine causa uici- nitatē oris secutæ sunt. iam gustatus, qui sentire eorū, quibus uescimur, genera debet, habitat in ea parte oris, qua esculentis, & poculentis iter natura patefecit. tactus autē toto corpore æquabiliter fusus est, ut om- nes ictus, omnesq; nimios & frigoris, & caloris appul- sus sentire possimus. atque ut in ædificijs architecti auertūt ab oculis & naribus dominorū ea, quæ pro- fluentia necessario tetri essent aliquid habitura: sic natura res similes procul amandauit à sensibus. quis uero opifex, præter naturā, qua nihil potest esse cali- dius, tantā solertiā persequi potuisset in sensibus? quæ primū oculos membranis tenuissimis uestiuit, et sepsit: quas primū perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; fir- mas autē, ut cōtinerentur. sed lubricos oculos fecit, & mobiles, ut & declinarent, si quid noceret; et aspectū, quod uellent, facile cōuerterent. aciesq; ipsa, qua cerni- mus, quæ pupilla uocatur, ita parua est, ut ea, quæ no- cere possint, facile uitet. palpebræq; quæ sunt tegumē- ta oculorum, mollissimæ tactu, ne læderent aciē, apertis- sime factæ et ad claudēdas pupillas, ne quid incideret; & ad

Et ad aperiendas: idq; prouidit ut identidē fieri posset cum maxima celeritate. munitaq; sunt palpebræ tanquā uallo pilorum: quibus Et apertis oculis, si quid incideret, repelleretur; Et somno conuiuentibus, cū oculis ad cernendū non egeremus, ut qui tanquā inuoluti quiescerēt. latent præterea utiliter, Et excelsis undique partibus sepiuntur. primum enim superiora supercilijs obducta sudorē à capite, Et fronte defluentē, repellunt, genæ deinde ab inferiore parte tutantur subiectæ, leuiterq; eminentes. nasus ita locatus est, ut quasi murus oculis interiectus esse uideatur. auditus autem semper patet: eius enim sensu etiam dormientes egemus. à quo cum sonus est acceptus, etiam e somno excitamur. flexuosum iter habet, ne quid intrare possit, si simplex Et directū pateret. prouisum etiam, ut si quæ minima bestiola conaretur irrumpere, in sordibus aurium, tanquam in uisco, inhæresceret. extra autem eminent, quæ appellantur aures, Et tegendi causa factæ, tutādiq; sensus, Et ne adiectæ uoces laberētur, atque errarent, priusquā sensus ab his pulsus esset. sed duros, Et quasi corneolos habent introitus, multisq; cū flexibus, q̄ his naturis relatus amplificatur sonus. quocirca. Et in fidibus testudine resonatur, aut cornu: Et ex tortuosis locis, Et inclusis referuntur ampliores. similiter nares, quæ semper propter necessarias utilitates patent, cōtractiores habēt introitus, ne quid in eas, quod noceat, possit peruadere: humoremq; semper habent ad puluerem multaq; alia repellenda non inutilem. gustatus præclare septus est: ore enim continetur, Et ad usum apte, Et ad incolumitatis custodiam. omnisq;

H

DE NATURA DEORVM

sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum. primum enim oculi in ijs artibus, quarum iudiciū est oculorum, in pictis, fictis, cælatisq; formis, in corporum etiam motione, atque gestu multa cernunt subtilius: colorum etiam, & figurarum tum uenustatem, atque ordinem, & ut ita dicam, decentiam oculi iudicant: atque etiam alia maiora: nam & uirtutes, & uitia cognoscunt; iratum, propitium, latantem, dolentem, fortem, ignauum, audacem, timidumq; cognoscunt. aurium item est admirabile quoddam artificiosumq; iudicium, quo iudicatur & in uocis, & in tibiarum, neruorumq; cantibus uarietas sonorum, interualla, distinctio, & uocis genera permulta, canorum, fuscum; leue, asperum; graue, acutum; flexibile, durum; quæ hominū solum auribus iudicantur. nariumq; item, & gustandi, et aperte tangēdi magna iudicia sunt. ad quos sensus capiendos, & perfruendos plures etiam, quàm uellem, artes repertæ sunt. perspicuum est enim, quò cōpositionem unguentorū, quò ciborum conditiones, quò corporū lenocinia processerint. iam uero animū ipsum, mentemq; hominis, rationem, consilium, prudentiam, qui nō diuina cura perfectæ esse perspicit, is his ipsis rebus mihi uidetur carere. de quo dum disputarem, tuā mihi dari uelim Cotta eloquentiā. quo enim tu illa modo diceret? quāta primum intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis coniunctio, & comprehensio esset in nobis: ex quo uidelicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idq; ratione, concludimus: singulasq; res diffinimus, circumscripτεq; complectimur: ex quo sci-

entia intelligitur quam uim habeat, qualis sit: qua ne in deo quidem est res ulla præstantior. quãta uero illa sunt, quæ uos Academici infirmatis, & tollitis, quòd & sensibus, & animo ea, quæ extra sunt, percipimus, atque comprehendimus. ex quibus collatis inter se, & comparatis artes quoque efficimus, partim ad usum uitæ, partim ad oblectationē necessarias. iam uero domina rerum, ut uos soletis dicere, eloquendi uis quàm est præclara, quamq; diuina? quæ primum efficit, ut ea, quæ ignoramus, discere, & ea, quæ scimus, alios docere possimus. deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur affliētos, hac deducimus perterritos à timore, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates, iracundiasq; restinguimus. hæc nos iuris, legum, urbium societate deuinxit, hæc à uita immani, & fera segregauit. ad usum autem orationis, incredibile est, nisi diligenter attenderis, quãta opera machinata natura sit. primum enim à pulmonibus arteria usque ad os intimum pertinet: per quam uox principium à mente ducens, percipitur, & funditur. deinde in ore sita lingua est, finita dentibus. ea uocem immoderate profusam fingit, & terminat: quæ sonos uocis distinctos & pressos efficit, cū & ad dentes, & ad alias partes pellit oris. itaque plectri similem linguam nostri solent dicere, cordarum dentes, nares cornibus ijs, qui ad neruos resonant in cātibus. quàm uero aptas, quamq; multarum artium ministras manus natura homini dedit? digitorum enim contractio facilis, facilisq; porrectio, propter molles commissuras, & artus, nullo in motu laborat. itaque

H y

DE NATURA DEORVM

ad pingendum, ad fingendum, ad sculpendum, ad neruorum eliciēdos sonos, ac tiliarum apta manus est ad motione digitorum. atq; hæc oblectationis, illa necessitatis. cultus dico agrorū, extruēctionesq; tētorū, tegumēta corporum uel texta, uel suta, omnemq; fabricā aris, & ferri: ex quo intelligitur, adinuenta animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus omnia nos cōsecutos, ut tēti, ut uestiti, ut salui esse possimus, urbes, muros, domicilia, delubra haberemus. iam uero operibus hominum, id est manibus, cibi etiam uarietas inuenitur & copia. nam & agri multa ferunt manu quæsitā, quæ uel statim consumantur, uel mandentur condita uetustati: & præterea uescimur bestiis & terrenis, & aquatilibus, & uolatilibus, partim capiēdo, partim alēdo. efficiamus etiam domitu nostro quadrupedum uectiōes: quorū celeritas, atq; uis nobis ipsis affert uim, & celeritatem. nos onera quibusdam bestiis, nos iuga imponimus: nos elephantorū acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur: nos e' terræ cauernis ferrum elcimus, rem ad colēdos agros necessariam: nos aris, argenti, auri uenas penitus abditas inuenimus, & ad usum aptas, & ad ornatum decoras: arborum autem confectione, omniq; materia, & culta, & siluestri, partim ad calefaciēdum corpus igni adhibita, et ad mitigandū cibum utimur, partim ad ædificandū, ut tētis septi frigora, caloresq; pellamus. magnos uero usus affert ad nauigia faciēda. quorum cursibus suppeditantur omnes undique ad uitam copię: quasq; res uolentiſſimas natura genuit, earum mode

rationem nos soli habemus; maris, atque uentorum, propter nauticarum rerum scientiam: plurimisq; maritimis rebus fruimur, atque utimur. terrenorum itē cōmodorum omnis est in homine dominatus. nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt amnes, nostri lacus: nos fruges serimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fecunditatem damus: nos flumina arcemus, dirigimus, auertimus; nostris denique manibus in rerum natura quasi alterā naturam efficere conamur. quid uero? hominum ratio non in cœlum usque penetrauit? soli enim ex animantibus nos astrorum ortus, obitus, cursusq; cognouimus: ab hominū genere finitus est dies, mensis, annus: defectiones solis & lunæ cognitæ, prædictæq; in omne posterum tempus, quæ, quantæ, quando futuræ sint. quæ conueniens animus, accipit ab his cognitionem deorum, ex qua oritur pietas: cui coniuncta iustitia est, reliquæq; uirtutes: ex quibus uita beata existit, par & similis deorum, nulla re, nisi immortalitate, quæ nihil ad bene uiuendum pertinet, cedens cœlestibus. Quibus rebus expositis, satis docuisse uideor, hominis natura quanto omnes anteiret animantes. ex quo debet intelligi, nec figuram, situmq; membrorum, nec ingenij mentisq; uim talem effici potuisse fortuna. Restat, ut doceam, atque aliquando perorem, omnia, quæ sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse, & parata. Principio ipse mūdus deorum hominumq; causa factus est: quæq; in eo sunt omnia, ea parata ad fructum hominū, & inuēta sunt. est enim mundus quasi communis deorum atq; homi-

DE NATURA DEORVM

num domus, aut urbs utrorumque. soli enim ratione
utentes iure, ac lege uiuunt. ut igitur Athenas, & La-
cedæmonem, Atheniensium, Lacedæmoniorūq; causa
putandū est conditas esse; omniaq; quæ sint in his ur-
bibus, eorū populorū recte esse dicuntur: sic quæcunque
sunt in omni mūdo, deorū, atq; hominū putāda sunt.
iam uero circuitus solis, et lunæ, reliquorumq; siderū,
quanquam etiam ad mūdi coherentiam pertinent, ta-
men & spectaculū hominibus præbent: nulla est enim
insatiabilior species, nulla pulchrior, & ad rationē so-
lertiamq; præstātor: eorum enim cursus demetiti, ma-
turitates temporum, et uarietates, mutationesq; cogno-
uimus. quæ si hominibus solis nota sunt, hominū causa
facta esse iudicanda sunt. Terra uero foeta frugibus,
& uario leguminū genere, quæ maxima largitate fū-
dit, ea ferarum ne, an hominū causa gignere uidetur?
quid de uitibus oliuetisq; dicam? quarū uberrimi læ-
tissimiq; fructus nihil omnino ad bestias pertinet. neq;
enim ferendi, neq; colendi, nec tēpestiue demetēdi, per-
cipiēdiq; fructus, neque cōdendi, ac reponēdi ulla pecu-
dum scientia est: earumq; omnium rerum hominū est
& usus, & cura. ut fides igitur, & tibiis eorū causa
factas dicendum est, qui illis uti possunt: sic ea, quæ di-
ximus, solis ijs confitendum est esse parata, qui utun-
tur. nec si quæ bestie furantur aliquid ex his, aut ra-
piunt, illarū quoque causa ea nataesse dicimus. neque
enim homines murium, aut formicarū causa frumen-
tum condunt, sed ooniugum, & liberorū, & familia-
rum suarū. itaq; bestie furtim, ut dixi, fruuntur, do-
mini palām, & libere. hominū igitur causa eas rerum

copias comparatas, fatendū est. nisi forte tanta ubertas, & uarietas pomorum, eorumq; lucundus nō gustatus solum, sed odoratus etiam, & aspectus dubitationē affert, quin hominibus solis ea natura donauerit. tantumq; abest, ut hæc bestiarum etiam causa parata sint. ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse uideamus. quid enim oues aliud afferunt, nisi ut earum uillis confectis, atque cōtextis homines uestiantur? quæ quidem neque ali neque sustentari, neque ullū fructū edere ex se sine cultu hominū, et curatione potuissent. canū uero tā fida custodia, tamq; amās dominorū adu-
latio, tantumq; odiū in externos, & tā incredibilis ad inuestigandū sagacitas narium, tanta alacritas in uenando quid significat aliud, nisi se ad hominū cōmoditates esse generatos? quid de bobus loquar? quorū ipsa terga declarāt nō esse se ad onus accipiendū figurata: ceruices autem natae ad iugum: tum uires humerorum, & latitudines ad aratra extrahēda. quibus cū terræ subigerentur fissione glebarum, ab illo aureo genere, ut poëtae loquuntur, uis nunquam ulla afferebatur.

- » Ferrea tum uero proles exorta repente est,
  - » Ausaq; funestum prima est fabricarier ensem,
  - » Et gustare manu uictum domitumq; iuuenctum.
- tanta putabatur utilitas percipi ex bobus, ut eorū ut scribis uesci scelus haberetur. longum est multorum persequi utilitates, & asinorum: quæ certe ad hominum usum paratae sunt. sus uero quid habet præter escam? cui quidem, ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. qua pecude, quod

H illj

DE NATURA DEORVM

erat ad uescendū hominibus apta, nihil genuit natura
 foecundius. quid multitudinem, suauitatemq; pisciū
 dicam? quid auium? ex quibus tanta percipitur uolu-
 ptas, ut interdum Pronœa nostra Epicurea fuisse ui-
 deatur. atque hæ ne caperentur quidem, nisi hominū
 ratione, atque solertia: quāquam aues quasdam &
 alites, & oscines, ut nostri augures appellant, rerum
 augurandarum causa esse natas putemus. iam uero
 immanes & feras belluas nanciscimur uenando, ut et
 uescamur ijs, et exerceamur in uenando ad similitudi-
 nem bellicæ disciplinæ, & utamur domitis, & cōdoce
 factis, ut elephantis, multaq; ex earum corporibus re-
 media morbis, & uulneribus eligamus, sicut ex qui-
 busdam stirpibus, & herbis, quarum utilitatis longin-
 qui temporis uso, & periclitatione percepimus. totam
 licet animis tanquam oculis lustrare terram, mariaq;
 omnia cernere, & spatia frugifera, atque immensa cā-
 porum, uestitusq; densissimos montium, pecudum pa-
 stus, tum incredibili cursus maritimos celeritate. nec ue-
 ro tantum supra terram, sed etiam in intimis eius tene-
 bris plurimarū rerum latet utilitas; quæ ad usum ho-
 minum orta, ab hominibus solis inuenitur. Illud uero,
 quod uterque uestrū fortasse arripiet ad reprehenden-
 dum; Cotta, quia Carneades libeter in Stoicos inuehe-
 batur; Velleius, quia nihil tam irridet Epicurus, quā
 prædictionem rerum futurarum: mihi uidetur uel ma-
 xime confirmare deorum providētia consuli rebus hu-
 manis. est enim profecto diuinitas, quæ multis locis,
 rebus, temporibus apparet, tum in priuatis, tum maxi-
 me in publicis. multa cernunt aruspices: multa augu-

res provident: multa oraculis declarantur, multa uatinationibus, multa somnijs, multa portentis: quibus cognitae, multa saepe res hominum sententia atque utilitate partae, multa etiam pericula depulsa sunt. hac igitur siue uis, siue ars, siue natura, ad scientiam rerum futurarum homini profecto est, nec ab alio alicui, quam a dijs immortalibus data. quae si singula uos forte non mouent, uniuersa certe inter se connexa, atque coniuncta mouere debebunt. nec uero uniuerso generi hominum solum, sed etiam singulis a dijs immortalibus consuli, et prouideri solet. licet enim contrahere uniuersitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos. nam si omnibus hominibus, quae ubique sunt, quacumque in ora, ac parte terrarum ab huiusce terrae, quam nos incolimus, continuatione distantium, deos consulere censemur ob eas causas, quas ante diximus: his quoque hominibus consulunt, qui has nobis terrae ab oriente ad occidentem colunt. sin autem his consulunt, qui quasi magnam quamdam insulam incolunt, quam nos orbem terrae uocamus: etiam illis consulunt, qui partes eius insulae tenent, Europam, Asiam, Africam. ergo et earum partes diligunt, ut Romam. Athenas, Spartam, Rhodum: et earum urbium separatim ab uniuersis singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanum, primo Punico Caecilium, Duillium, Metellum, Lutatium, secundo Maximum, Marcellum, Africanum; post hos Paulum, Gracchum, Catonem, patrum uel memoria Scipionem, Laelium: multosque praeterea et nostra ciuitas, et Gracia tulit singulares uiros: quorum neminem nisi iuuante deo tas

DE NATURA DEORVM

lem fuisse credendum est. quæ ratio poetas, maximeq;
Homerū impulit, ut principibus heroum, Vlyxi, Diome-
di, Agamemnoni, Achilli, certos deos discriminū, & pe-
riculorum comites adiungeret. Præterea ipsorum deo-
rum sæpe præsentia, quales supra cōmemorauī, decla-
rant ab his & ciuitatibus, & singulis hominibus cōsu-
li. quod quidē intelligitur etiam significationibus rerū
futurarum, quæ tum dormientibus, tum uigilantibus
portenduntur. multa præterea ostentis, multa extis ad-
monemur, multisq; rebus alijs: quas diuturnus usus ita
notauit, ut artē diuinationis efficeret. nemo igitur uir
magnus sine aliquo afflatu diuino unquam fuit. nec
uero ita refellendum est, ut, si segetibus aut uinetis cu-
iuspiam tempestas nocherit, aut si quid ē uitæ cōmodis
casus abstulerit, eum, cui quid horū acciderit, aut inui-
sum deo, aut neglectū à deo iudicemus. magna dij cu-
rant, parua negligunt. magnis autem uiris prosperæ
semper omnes res: si quidem satis à nostris, & à prin-
cipe philosophorum Socrate dictum est de ubertatibus
uirtutis, & copijs. Hæc mihi ferè in mentem ueniebāt,
quæ dicenda putarem de natura deorū. tu autem Cor-
ta, si me audias, eandem causam agas; teq; & prin-
cipem ciuem putes, & Pontificem esse cogites, et, quoniā
in utrāque partem uobis licet disputare, hæc potius su-
mas; eamq; facultatem differendi, quā tibi à rhetoricis
exercitationibus acceptā amplificauit Academia, huc
potius cōferas: mala enim, & imple cōsuetudo est cō-
tra deos disputādi, siue ex animo id fit, siue simulate.

Væ cum Balbus dixisset, tum ar-
 ridens Cotta, sero, inquit, mihi
 Balbe præcipis quid defendā. ego
 enim, te disputāte, quid contradi-
 cerem mecum ipse meditabar, ne
 que tam refellendi tui causa,
 quàm ea, quæ minus intelligebā,
 requirendi. cum autem suo cuique iudicio sit uten-
 dum, difficile factu est, me id sentire, quod tu uelis. Hic
 Velleius, nescis, inquit, quāta cū expectatiōe Cotta sim
 te auditurus: iucundius enim Balbo nostro sermo tuus
 cōtra epicurum fuit. præbebo igitur me tibi uicissim
 attentū contra Stoicos auditorem: spero enim te, ut so-
 les, bene paratū uenire. Tū Cotta, si mehercule, in-
 quit, Vellei: neque enim mihi par ratio cū Lucilio est
 ac tecū fuit. Qui tandem, inquit ille? Quia mihi ut
 detur Epicurus uester de dijs immortalibus nō magno
 pere pugnare. tantū modo negare deos esse nō audent,
 ne quid inuidiæ subeat, aut criminis. cum uero deos ni-
 hil agere, nihil curare cōfirmat, mēbrisq; humanis esse
 præditos, sed eorū membrorū usum nullū habere, lude-
 re uidetur, satisq; putare, si dixerit, esse quandam bea-
 tam naturā, & æternam. à Balbo autem animaduert-
 isti credo quā multa dicta sint, quāq; etiā si minus
 uera tamē apta inter se, & cohærentia, itaq; cogito, ut

DE NATURA DEORVM

dixi, non tam refellere eius orationē, quā ea, quae mihi
 nus intellexi, requirere. quare Balbe tibi permitto, respō
 dere ne mihi malis de singulis rebus quærēti ex te ea
 quae parū accepi, an uniuersam audire orationē meā.
 Tū Balbus, ego uero, si quid explanari tibi uoles, respō
 dere malo: sin me interrogare, nō tam intelligēdi cau
 sa, quā refellendi; utrum uoles, faciam; uel ad singu
 la, quae requires, statim respondebo; uel, cum peroraris,
 ad omnia. Tum Cotta, optime, inquit. quamobrē sic
 agamus, ut nos ipsa ducit oratio. sed antequam de re,
 pauca de me. non enim mediocriter moueor auctorita
 te tua Balbe, orationēq; ea, quae me in perorādo cohor
 tabatur, ut meminissē, me et Cottā esse, et Pontificē.
 quod eō credo ualebat, ut opiniones, quas à maioribus
 accepimus de dijs immortalibus, sacra, cerimonias, reli
 gionesq; defenderem. ego uero eas defendam, sēperq;
 defendi: nec me ex ea opinione, quā à maioribus accepti
 de cultu deorum immortalium, ullius unquā oratio
 aut docti, aut indocti mouebit. sed cum de religione
 agitur, T. Coruncanum, P. Scipionem, P. Scauolā, Pō
 tifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut
 Chrysippum sequor; habeoq; C. Laetium augurem, eun
 dem sapientem: quem potius audiam de religione dicē
 rem in illa oratione nobili, quā quenquam principē
 Stoicorum. cumq; omnis populi R. religio in sacra &
 in auspiciā diuīsa sit; tertiu adiunctum sit, si quid prae
 dictionis causa ex portētis, & monstris Sibyllae inter
 pretes, aruspices uel monuerunt: harum ego religionum
 nullam unquam contemnendam putauī; mihiq; ita
 persuasi, Romulum auspicijs, Numam sacris constitutis

fundamenta iecisse nostræ civitatis: quæ nūquam profecto sine summa placatione deorū immortalium tanta esse potuisset. Habes Balbe, quid Cotta, quid Pontifex sentiat. fac nūc ergo intelligam, tu quid sentias: à te enim philosopho rationē accipere debeo religionis, maioribus autem nostris, etiam nulla ratione reddita, credere. Tum Balbus, quam igitur à me rationem, inquit, Cotta desideras? Et ille, quadripartita, inquit, fuit divisio tua: primū ut uelles docere deos esse: deinde quales essent: tum ab his mundum regi: postremo consulere eos rebus humanis. hæc, si recte memini, partitio fuit. Rectissime, inquit Balbus: sed expecto, quid requiras. Tū Cotta, primū quidq; uideamus, inquit: etsi id est primū, quod inter omnes, nisi admodū impios, cōuenit, mihi quidē ex animo exuri nō potest, esse deos. id tamen ipsum, quod mihi persuasum est, esse deos auctoritate maiorum, cur ita sit nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur à me uelis discere? Tū Cotta, quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi nihil unquā audierim de dijs immortalibus, nihil cogitauerim, rudem me discipulum & integrū accipe, & ea, quæ requiro, doce. Dic igitur, quid requiras. Ego ne? primum illud, cur, quod perspicuum in istam partem, ne egere quidem oratione dixisses, quod esset conspicuum, & inter omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris?

Quia te quoq;, inquit, animaduerti Cotta sæpe, cū in foro diceres, quā plurimis posses argumentis onerare iudicem, si modo eam facultatem tibi daret causa. atq; hoc idem & philosophi faciunt, & ego, ut potui,

feci. tu autem, qui id quæris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus cōtuear oculis, & non altero tantum, cum idem uno assequi possim. Tū Cotta, quā simile istud sit, inquit, tu uideris. nā ego neque in causis, si quid est euident, de quo inter omnes cōueniat, argumentari soleo; perspicuitas enim argumētatione eleuatur: nec, si id facerem in causis forensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. cur cōtuereris autē altero oculo, causa nō esset, cū idem obtutus esset amborum. & cum rerum natura, quam tu sapientē esse uis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere uoluisset. sed quia nō cōfidebat tā esse id perspicuū, quā tu uelis, propterea multis argumentis deos esse docere uoluisti. mihi enim unum satis erat, ita nobis maiores nostros tradidisse. sed tu auctoritates omnes contemnis, ratione pugnās. patere igitur, rationē meam cum tua ratione contendere. Afferis hæc omnia argumenta, cur dii sint: remq; mea sententia minime dubiam, argumentando dubiam facis. mandauit enim memoriæ non numerum solum, sed etiā ordinē argumentorum tuorum. primum fuit, cum cælum suspexissemus, statim nos intelligere esse aliquod numen, quo hæc regantur. ex hoc illud etiam,

» Aspice hoc sublime candens, quē inuocant omnes Iouē quasi uero quisquā nostrum, istum potius, quā Capitolinum, Iouem appellet; aut hoc perspicuū sit, constetq; inter omnes, eos esse deos, quos tibi Velleius, multiq; præterea ne animantes quidem esse cōcedant. graue etiam argumentū tibi uidebatur, quod opinio de diis immortalibus & omniū esset, & quotidie cresce

ret. placet igitur, tantas res opinione stultorum iudicari, uobis praesertim, qui illos insanos esse dicatis? at enim praesentes uidemus deos, ut apud Regillum Postumius, in Salaria Vatienus, nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram praelio. quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est homines homine natos; et quos Homerus, qui recens ab illorum aetate fuit, sepultos esse dicit Lacedaemone; eos tu canterijs albis, nullis calonibus, obuiam Vatienu uenisse existimas, & uictoriam populi R. Vatienu potius homini rustico, quam M. Catoni, qui tum erat princeps, nunciauisse? ergo & illud in silice, quod hodie apparet apud Regillum, tanquam uestigium ungulae, Castoris equi credis esse? non ne mauis illud credere, quod probari potest, animos praecclarorum hominum, quales isti Tyndaridae fuerunt, diuinos esse, & aeternos, quam eos, qui semel cremati essent, equitare, & in acie pugnare potuisse? aut si hoc fieri potuisse dicis, doceas oportet quo modo nec fabellas aniles proferas.

Tum Lucilius, an tibi, inquit, fabellae uidentur? non ne ab A. Postumio aedem Castori & Polluci in foro dedicatam, non ne S. C. de Vatienu uides? nam de Sagra Graecorum etiam est uulgare prouerbiu: qui, quae affirmant, certiora esse dicunt, quam illa, quae apud Sagram. his igitur auctoribus non ne debes moueri? Tum Cotta, rumoribus, inquit, mecum pugnas Balbe: ego autem a te rationes requiro. * Sequuntur, quae futura sunt. effugere enim nemo id potest, quod futurum est. saepe autem ne utile est quidem scire, quid futurum sit: miserum est enim nihil proficiendum angere, nec habere ne spei quidem extremum, et tamen

DE NATURA DEORVM

commune solatium, præsertim cum uos iſdem ſato ſie
 ri dicatis omnia: quod autem ſemper ex omni æterni-
 tate uerū fuerit, id eſſe fatum. quid igitur iuuat, aut
 quid affert ad cauendum, ſcire aliquid futurum, cum
 id certe futurum ſit? unde porro iſta diuination? quis in-
 uenit fiſſum iecoris? quis cornicis cantum notauit? quis
 ſortes? quibus ego credo: nec poſſum Attij Nauij, quē
 commemorabas, lituum contemnere: ſed qui iſta intel-
 lecta ſunt, à philoſophis debeo diſcere, præſertim cū iſti
 plurimis de rebus diuinis mentiantur. At medici quo-
 que (ita. n. dicebas) ſæpe falluntur. quid ſimile medici-
 na, cuius ego rationem uideo, & diuination, quæ unde
 oriatur, nō intelligo? tu aut̃ etiam Deciorum deuotio-
 nibus placatos deos eſſe cenſes. quæ fuit eorū tanta ini-
 quitas, ut placari populo R. non poſſent, niſi uiri tales
 occidiſſent? conſilium illud imperatorū fuit, quod Græ-
 ci $\pi\rho\lambda\upsilon\tau\iota\mu\alpha$ appellant; ſed eorum imperatorum, qui
 patriæ conſulerent, uitæ non parcerent: rebantur
 enim fore, ut exercitus imperatorē equo incitato ſe in
 hoſtes immittentem perſequeretur: id quod euenit. nā
 Fauni uocem equidem nunquā audui. tibi, ſi audiuiſ-
 ſe te dicis, credam. etſi, Faunus omnino quid ſit, ne-
 ſcio. non igitur adhuc, quātum quidem in te. Balbe eſt,
 intelligo deos eſſe: quos equidē credo eſſe, ſed nihil do-
 cent ſtoici. nam Cleanthes, ut dicebas, quatuor modis
 formatas in animis hominū putat deorum eſſe notio-
 nes. unus iſ modus eſt, de quo ſatis dixi, qui eſt ſuſce-
 ptus ex præſenſione rerum futurarum. alter ex per-
 turbationibus tempeſtatum, & reliquis motibus. ter-
 tius ex cōmoditate rerum, quas percipimus, & copia.

quartus

quartus ex astrorum ordine, cœliq; constantia. de præ-
sensione diximus. de perturbationibus cœlestibus, &
maritimis, & terrenis, non possumus dicere, cum ea
fiant, non esse multos, qui ea metuant, & à dijs im-
mortalibus fieri existiment. sed non id quæritur, sint
ne aliqui, qui deos esse putent: dii utrum sint, nec ne
sint, quæritur. nā reliquæ causæ, quas Cleāthes affert;
quarum una est de cōmodorum, quæ capimus, copia,
altera de temporū ordine, cœliq; constantia; tum tra-
ctabuntur à nobis, cum de providentia deorum discu-
tabimus; de qua plurima à te Balbe dicta sunt: eodēq;
illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere aiebas,
quoniam esset aliquid in rerum natura, quod ab ho-
mine effici non posset, esse homine aliquid melius:
quæq; in domo pulchra cum pulchritudine mundi
comparabas, & cum totius mundi convenientiam
consensumq; afferebas, Zenonisq; breues, & acutulas
conclusiones in eam partem sermonis, quam modo di-
xi, differemus: eodemq; tempore illa omnia, quæ à te
physice dicta sunt de vi ignea, deq; eo calore, ex quo
omnia generari dicebas, loco suo quærentur: omniaq;
quæ à te nudius tertius dicta sunt, cum docere uel-
les deos esse, quare & mundus uniuersus, & sol,
& luna, & stellæ sensum ac mentem haberent, in
idem tempus reseruabo. à te autem illud etiam at-
que etiam quæram, quibus rationibus tibi persua-
deas deos esse. Tum Balbus, equidem attulisse
rationes mihi uideor: sed eas tu ita refellis, ut, cum
me interrogaturus esse uideare, & ego me ad re-
spondendum compararim, repente auertas oratio-

DE NATURA DEORVM

nem, nec des respondendi locum. itaq; maximæ res tacite præterierunt, de diuinatione, de fato: quibus de questionibus tu quidem strictim, nostri autem multa solent dicere: sed ab hac questione, quæ nunc in manibus est, separantur. quare, si uidetur, noli agere confuse; ut hoc explicemus hac disputatione, quod queritur. Optime, inquit Cotta. itaq; quoniam quatuor in partes totam questionem diuisisti, de primaq; diximus, consideremus secundam. quæ mihi talis uidetur fuisse, ut cum ostendere uelles, quales dii essent, ostenderes nullos esse: à consuetudine enim oculorū animū abducere difficillimum dicebas: sed, cum deo nihil præstantius esset, non dubitabas quin mundus esset deus, q̃ nihil in rerum natura melius esset, modo possemus eum animantem cogitare, uel potius, ut cætera oculis, sic animò hoc cernere. sed cum mundo negas quidquā esse melius, quid dicis melius? si pulchrius, assentior. si aptius ad utilitates nostras, id quoq; assentior. sin autem id dicis, nihil esse mundo sapientius: nullo modo prorsus assentior: non quòd difficile sit mētem ab oculis seuocare: sed quo magis seuoco, eo minus id, quod tu uis, possum mente comprehendere. nihil est mundo melius in rerum natura. ne in terris quidem urbe nostra. num igitur iccirco in urbe esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut, quoniam non sit, num iccirco existimas formicam anteponendam esse huic pulcherrimæ urbi, quòd in urbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? uidere oportet Balbe, quid tibi concedatur, non te ipsum, quod uelis, sumere. istum enim locum

totum illa uetus Zenonis breuis, et, ut tibi uidebatur, acuta conclusio dilatauit. Zeno enim ita concludit. quod ratione utitur, melius est, quàm id quod ratione non utitur. nihil autem mundo melius: ratione igitur mūdus utitur. hoc si placet, iam efficies, ut mūdus optime librū legere uideatur. Zenonis enim uestigijs hoc modo rationem poteris cōcludere. quod literatum est, id est melius, quàm quod non est literatum. nihil autem mūdo melius: literatus igitur est mundus. isto modo etiam disertus, & quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. Sæpe dixi nihil fieri sine deo, nec ullam uim esse naturæ, ut sui dissimilia posset effingere. concedam, non modo animantem, & sapientem esse mundum, sed fidicinem etiam, & tibicinem, quoniam earū quoq; artium homines ex eo procreantur. nihil igitur affert pater iste Stoicorum, quare mundum ratione uti putemus, nec cur animantem quidē esse. non est igitur mundus deus: & tamen nihil est eo melius: nihil est enim eo pulchrius, nihil salutaris, nihil ornatus aspectu, motuq; constātius. quod si mūdus uniuersus non est deus, ne stellæ quidem, quas tu innumerabiles in deorum numero reponebas. quarū te cursus æquabiles, æterniq; delectabant: nec mehercule iniuria sunt enim admirabili, incredibiliq; cōstantia. sed non omnia Balbe, quæ cursus certos, & cōstantes habēt, ea deo potius, quàm naturæ tribuēda sunt. quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius? quid freto Siciliensi? quid Oceani feruore illis in locis,

DE NATURA DEORVM

» Europam Libyamq; rapax ubi diuidit unda?
 quid æstus maritimi uel Hispanienses uel Britanici, eo-
 rumq; certis temporibus uel accessus, uel recessus, si-
 ne deo fieri non ne possunt? uide quæso, si omnis mo-
 tus, omniaq; , quæ certis temporibus ordinem suum
 conseruant, diuina dicimus, ne tertianas quidem fe-
 bres, & quartanas diuinas esse dicendum sit, quarum
 reuersione, & motu quid potest esse constantius? sed
 omnium talium rerum ratio reddenda est. quod uos
 cum facere non potestis, tanquam in aram, confugitis
 ad deum. & Chrysippus tibi acute dicere uidebatur,
 homo sine dubio uersutus, & callidus. uersutos eos ap-
 pello, quorum celeriter mens uersatur: callidos au-
 tem, quorum, tanquam manus opere, sic animus usu
 concalluit. is igitur, si aliquid est, inquit, quod homo
 efficere non possit; qui id effecit, melior est homine.
 homo autem hæc, quæ in mundo sunt, efficere non
 potest: qui potuit igitur, is præstat homini. homini au-
 tem præstare quis possit, nisi deus? est, igitur deus.
 hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore uersan-
 tur. quid enim sit melius, quid præstabilius, quid inter
 naturam, & rationem intersit, non distinguitur.
 idemq; , si dei non sint, negat esse in omni natura
 quidquam homine melius: id autem putare quen-
 quam hominem, nihil homine esse melius, summæ
 arrogantie censet esse. sit sanè arrogantis, pluris se
 putare, quàm mundum. at illud non modo non ar-
 rogantis, sed potius prudentis, intelligere se habere
 sensum, & rationem, & orationem, hæc eadem &
 caniculam non habere. & si domus pulchra sit,

intelligamus eam dominis, inquit, ædificatam esse, non muribus. sic igitur mundum deorum domum existimare debemus. ita prorsus existimarem, si illum ædificatum, non, quemadmodum docebo, à natura conformatum putarem. At enim quærit apud Xenophōtem Socrates, unde animam arripuerimus, si nulla fuerit in mundo. Et ego quero, unde orationem, unde numeros, unde captus. nisi uero loqui solem cum luna putamus, cum propius accesserit; aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat. naturæ ista sunt Balbe, naturæ non artificiose ambulantis, ut ait Zeno; quod quidem quale sit, iam uidebimus; sed omnia cientis, & agitantis motibus, & mutationibus suis. itaque illa mihi placebat oratio de cōuenientia, consensuq; naturæ, quam quasi cognatione continuatam cōspirare dicebas. illud non probabam, quod negabas id accidere potuisse, nisi ea uno diuino spiritu contineretur. illa uero coheret, & permanet naturæ uiribus, non deorum: estq; in ea iste quasi consensus, quam *συμπάθειν* Græci uocant: sed ea, quo sua sponte maior est, eo minus diuina ratione fieri existimanda est. illa autem, quæ Carneades afferebat, quemadmodum dissoluitis? si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternum: corpus autem immortale nullum esse, ne indiuiduum quidem, nec quod dirimi, distrahiq; non possit. cumq; omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est quasi ferendi & patiendi necessitatem. & si omne animal mortale est, nullum est immortale. & si omne animal

DE NATURA DEORVM

secari ac diuidi potest, nullum est eorum indiuiduum,
nullum æternum. atqui omne animal ad accipiendā
uim externam & fereneam paratum est: mortale igitur
omne animal, & dissolubile, & diuiduum sit ne-
cesse est. ut enim, si omnis cera commutabilis esset, ni-
hil esset cereum quod cōmutari non posset: item nihil
argenteum, nihil æneum, si commutabilis esset natura
argenti, & æris. similiter igitur, si omnia, quæ sunt,
è quibus cuncta constant: mutabilia sunt, nullum cor-
pus esse potest non mutabile. mutabilia autem sunt il-
la, ex quibus omnia constant, ut uobis uidetur: omne
igitur corpus mutabile est. at si esset corpus aliquod im-
mortale, nō esset omne mutabile. ita efficitur, ut omne
corpus mortale sit: etenim omne corpus aut aqua, aut
aer, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concre-
tum ex his, aut ex aliqua parte eorum: horum autem
nihil est, quod non intereat: nam & terrenum omne
diuiditur; & humor ita mollis est, ut facile compri-
mi, colliditq; possit: ignis uero, & aer omni impulsu
facillime pellitur, naturaq; cedens est maxime, & dis-
sipabilis. præterea omnia hæc tum intereunt, tum in na-
turam aliam conuertuntur: quod fit, cum terra in
aquam se uertit, & cum ex aqua oritur aer, & cum
ex aer æthere, cumq; eadē uicissim retro cōmoueant.
quod si ea intereunt ex quibus constat omne animal:
nullū est animal sempiternū. & ut hæc omittamus, ta-
men animal nullum inueniri potest, quod neq; natū
unquam sit, & semper sit futurum: omne enim ani-
mal sensus habet: sentit igitur & calida, et frigida, et
dulcia, & amara, nec potest ullo sensu iucūda accipe-

re, & non accipere contraria. si igitur uoluptatis sensum capit, doloris etiam capit: quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est: omne igitur animal confitendum est esse mortale. præterea, si quid est, quod nec uoluptatem sentiat, nec dolorem, id animal esse non potest. si autem quod animal est, id illa necesse est sentiat: & quod ea sentiat, non potest esse æternum; & omne animal sentit: nullum igitur animal est æternum. præterea nullum potest esse animal, in quo non & appetitio sit, & declinatio naturalis. appetuntur autem quæ secundum naturam sunt, declinantur contraria: & omne animal appetit quædam, & fugit à quibusdam. quod autem refugit, id contra naturam est: & quod est contra naturam, id habet uim interimendi: omne ergo animal intereat necesse est. innumerabilia sunt, ex quibus effici, cogi; possit, nihil esse quod sensum habeat, quin id intereat. et enim ea ipsa, quæ sentiuntur, ut frigus, ut calor, ut uoluptas, ut dolor, ut cætera, cum amplificata sunt, interimunt: nec ullum animal est sine sensu: nullum igitur animal est æternum. etenim aut simplex est natura animantis, ut uel terrena sit, uel ignota, uel animalis, uel humida; quod quale sit, ne intelligi quidem potest: aut cōcreta ex pluribus naturis, quarum suum quæque locum habeat, quo naturæ uim efferatur, alia infimum, alia summum, alia medium. hæc ad quoddam tempus coherere possunt, semper autem nullo modo possunt: necesse est enim suum quæque in locum natura rapiatur. nullum igitur animal est sempiternum. sed omnia uestri Balbe solent ad igneam uim referre, Heraclitum, ut opinor,

sequentes: quem ipsum non omnes interpretantur uno
 modo. qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omit-
 tamus. uos autem ita dicitis, omnem uim esse ignem:
 itaque & animantes, cum calor defecerit, tū interire;
 & in omni natura rerum id uiuere, id uigere, quod
 caleat. ego autem non intelligo, quo modo calore extin-
 cto corpora intereant, non intereant humore, aut spi-
 ritu amisso, præsertim cum intereant etiam nimio calo-
 re. quamobrem id quidem commune est de calido: ue-
 runtamen uideamus exitū. ita uultis opinor, nihil esse
 animal extrinsecus in natura, atque mundo præter
 ignem: qui magis, quàm præter animam? unde ani-
 mātium quoq; constet animus, ex quo anima dicitur.
 quo modo autem, hoc quasi concedatur, sumitis, nihil
 esse animū, nisi ignem? probabilius enim uidetur, tale
 quiddam esse animum, ut sit ex igne, atque anima tē-
 peratū. quòd si ignis ex sese ipse animal est, nulla se a
 alia admiscente natura, quoniam is, cum inest in corpo-
 ribus nostris, efficit ut sentiamus: non potest ipse esse
 sine sensu. rursus eadē dici possunt. quidquid est enim
 quod sensum habeat, id necesse est sentiat & uolupta-
 tem, & dolorem: ad quem autem dolor ueniat, ad eū-
 dem etiam interitū uenire. ita fit, ut ne ignem quidē
 efficere possitis æternum. quid enim? non eisdem uo-
 bis placet omnem ignem pastu indigere? nec permane-
 re ullo modo posse, nisi alatur? ali autem solem, lunā,
 reliqua astra, aquis alia dulcibus, alia marinis? eamq;
 causam Cleāthes refert, cur se sol referat, nec lōgius pro-
 grediatur sositrali orbe, itemq; brumali, ne longius di-
 scedat à cibo. hoc totū quale sit, mox. nūc autem con-

cludatur, illud, quod interire possit, id æternum non esse natura: ignem autem interiturū esse, nisi alatur: non esse igitur natura ignem sempiternum. qualem autem deum intelligere nos possumus nulla uirtute præditum? quid enim? prudentiam ne deo tribueamus? quæ constat ex scientia rerum bonarum, & malarum, & nec bonarum, nec malarum. cui mali nihil est, nec esse potest, quid huic opus est delectu bonorum, & malorū? quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura assequamur. at obscurum deo nihil potest esse. nam iustitia, quæ suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? hominum enim societas & communitas, ut uos dicitis, iustitiam procreauit. temperantia autem constat ex prætermittendis uoluptatibus corporis: cui si locus in cælo est, est etiam uoluptatibus. nam fortis deus intelligi qui potest? in dolore, an in labore, an in periculo? quorum deum nihil attingit. nec ratione igitur utentem, nec uirtute ulla præditum deum intelligere qui possumus? nec uero uulgi atque imperitorum inscitiam despicere possum, cum ea considero, quæ dicuntur à Stoicis. sunt enim illa imperitorum. piscem Syri uenerantur. omne ferè genus bestiarum Aegyptij consecraverunt. iam uero in Græcia multos habent ex hominibus deos, Alabandum Alabandi, Tenedi Tenem, Leucotheam, quæ fuit Ino, & eius Palæmonem filium cuncta Græcia, Herculem, Aesculapiū, Tyndaridas: Romulum nostri, aliosq; complures: quos quasi nouos & ascriptitios ciues in cælū receptos putant. hæc igitur indocti. qd uos philosophi? qui meliora? omitto illa: sunt

DE NATVRA DEORVM

enim præclara . sit sanè deus ipse mundus . hoc credo
illud esse

=sublime candens,quem inuocant omnes Iouem.

quare igitur plures adiungimus deos? quãta autem est
eorum multitudo? mihi quidem sanè multi uidentur:
singulas enim stellas numeras deos, easq; aut beluarũ
nomine appellas, ut capram, ut lupam, ut taurum, ut
leonem; aut rerum inanimatarum, ut argon, ut arã,
ut coronam. sed ut hæc concedantur, reliqua qui tan-
dem non modo concedi, sed omnino intelligi possunt?
cum fruges Cererem, uinum Liberum dicimus, genere
nos quidem sermonis utimur usitato: sed ecquem tam
amentem esse putas, qui illud, quo uescatur, deum cre-
dat esse? Nam quos ab hominibus peruenisse dicis ad
deos, tu reddes rationem quemadmodum idem fieri po-
tuerit, aut cur fieri desierit, & ego discam libenter.
quo modo nunc quidẽ est, nõ uideo quo pacto ille, cui
in monte Oetæo illatæ lampades fuerũt, ut ait Accius,
in domum æternam patris ex illo ardore peruenerit.
quem tamen Homerus cõueniri apud inferos facit ab
Vlyxe, sicut ceteros, qui excesserant uita. quanquam,
quem potissimum Herculem colamus, scire sanè ue-
lim: plures enim tradunt nobis ij, qui interiores scru-
tantur & reconditas literas: antiquissimum, Ioue nas-
tum, sed antiquissimo item Ioue: nã Ioues quoque plu-
res in priscis Græcorum literis inuenimus. ex eo igitur
& Lisyto est is Hercules, quem concertauisse cũ Apol-
line de tripode accepimus. alter traditur Nilo natus
Aegyptius: quem aiunt Phrygias literas conscripsisse.
tertius est ex Idæis indigenis: cui inferias afferũt. quar

tus Iouis est, Asteria Latonæ sororis, quem Tyrii maxime colunt, cuius Carthaginem filiam ferunt. quintus in India, qui Belus dicitur. sextus hic ex Alcumena, quem Iuppiter genuit, sed tertius Iuppiter: quoniã, ut iam docebo, plures Ioues etiam accepimus. quãdo enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo, meliora me didicisse de colendis dijs immortalibus ture pontificio, & maiorũ more capedunculis ijs, quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aurea oratiuncula dicit Lælius, quàm rationibus Stoicorũ. si enim uos sequar, dic, quid ei respondeam, qui me sic roget. si dij sunt, sunt ne etiam Nymphæ deæ? si Nymphæ, Panisci etiam, & Satyri. hi autem non sunt: ne Nymphæ quidem deæ igitur. at earũ templa sunt publice uota, & dedicata. quid igitur? ne ceteri quidem ergo dij, quorum templa sunt dedicata. age porrò, Iouem & Neptunũ deũ numeras: ergo etiam Orcus frater eorum deus, & illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Styx, Phlegeton, tum Charon, tum Cerberus dij putandi. at id quidem repudiandum: ne Orchus quidem igitur. quid dicitis ergo de fratribus? hæc Carneades agebat, non ut deos tolleret: quid enim philosopho minus conueniens? sed ut Stoicos nihil de dijs explicare conuinceret. itaque in sequebatur. quid enim, aiebat, si ij fratres sunt in numero deorum, nũ de patre eorum Saturno negari potest? quem uulgo maxime ad occidentem colunt. qui si est deus, patrem quoq; eius Cœlũ esse deũ confitendũ est. quod si ita est, Cœli quoque parentes dij habendi sunt, Aether, et Dies, eorumq; fratres, & sorores: qui à genealogijs antiquis sic nominã-

DE NATURA DEORVM

tur, amor, dolus, motus, labor, inuidentia, fatum, senectus, mors, tenebrae, miseria, querela, gratia, fraus, pertinacia, Parcae, Hesperides, somnia: quos omnes Erebo & Nocte natos ferunt. aut igitur haec monstra probanda sunt, aut prima illa tollenda. quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, ceteros deos esse dices, de Hercule, Aesculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? at hi quidem coluntur aequae atque illi, apud quosdam etiam multo magis. ergo hi dii sunt habendi mortalibus nati matribus. quid Aristaeus, qui oliuae dicitur inuentor, Apollinis filius; Theseus, qui Neptuni; reliqui, quorum patres dii, non erunt in deorum numero? quid, quorum matres? opinor etiam magis. ut enim in iure civili, qui est de matre libera, liber est: item iure naturae, qui de dea matre est, deus sit necesse est. itaque Achillem Astypalea insula sanctissimum colit. qui si deus est: & Orpheus, & Rhesus dii sunt matre musa nati. nisi forte maritimae nuptiae terrentis anteponuntur. si hi dii non sunt, quia nusquam coluntur; quo modo illi sunt? uide igitur, ne uirtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque Balbe uisus es dicere. quo modo autem potes, si Latonae deae putes, Hecatem non putare, quae matre Asteria est sorore Latonae? an haec quoque dea est? uidimus enim eius aras delubraque in Graecia. sin haec dea est, cur non Eumenides? quae si deae sunt, quarum et Athenis sanum est, et apud nos, ut ego interpretor, lucus Furinae: Furiae deae sunt, speculatrices, credo, & uindices facinorum, & scelerum. quod si tales dii sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoque dea putanda est: cui, cum

fana circuiumus in agro Ardeati, rem diuinam facere solemus. quæ quia partus matronarum tueatur, à nascantibus Natio nominata est. ea si dea est, dii omnes illi, qui cõmemorabantur à te, honos, fides, mens, concordia, ergo etiam spes, moneta, omniaq; quæ cogitatione nobismet ipsis possumus fingere. quod si uerisimile nõ est. ne illud quidẽ est, hæc unde fluxerũt. quid autem dicis? si dii sunt illi, quos colimus, et accepimus: cur nõ eodem in genere Serapim, Isimq; numeremus? quod si facimus, cur barbarorum deos repudiemus? boves igitur, & equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas præterea bestias in deorum numero reponemus. quæ si reiiciamus, illa quoque, unde hæc nata sunt, reiiciemus. qd deinde? Ino dea dicetur quæ Leucothea à Græcis, à nobis Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia: Circe autem, & Pasiphae, è Perseide Oceani filia natæ, patre sole, in deorũ numero non habebũtur? quanquã Circem quoque coloni nostri Circeienses religiose colunt. ergo hanc deam dicis. quid Medæ respondebis? quæ duobus auis, Sole, & Oceano, Aceta patre, matre Idyla procreata est. quid huius Absyrto fratri, qui est apud Pacuuiũ Egeileus? sed illud nomen ueterũ literis usitatus. qui si dii nõ sunt, uereor quid agat Ino: hæc enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. an Amphiarus deus erit, & Trophonius? nostri quidem publicani, cum essent agri in Bæotia deorum immortalium excepti lege censoria, negabant immortales esse ullos, qui aliquando homines fuissent. sed si sunt hi dii; est certe Erichtheus, cuius Athenis & delubrum uidimus, & sacerdotem.

DE NATVRA DEORVM

quem si deum facimus, quid aut de Codro dubitare possumus, aut de ceteris, qui pugnantes pro patriæ libertate ceciderunt? quod si probabile non est: ne illa quidem superiora, unde hæc manant, probanda sunt. atque in plerisque ciuitatibus intelligi potest, augendæ uirtutis gratia, quo libētius Reip. causa periculū adiret optimus quisque, uirorum fortium memoriā honore deorum immortalium consecratā: ob eam enim ipsam causam Erichtheus Athenis, filiæq; eius in numero deorum sunt. itemq; Leonaticum est delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandū colūt, à quo est urbs illa cōdita, quā quenquam nobilium deorū: apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, cū quidam ei molestus Alabandum deum esse confirmaret, Herculem negaret, ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus. illa autem Balbe, quæ tu à cælo, astrisq; ducebas, quā longe serpant, non uides: solem deum esse, lunamq;: quorum alterum Apollinem Græci, alteram Dianā putant. quod si luna dea est: ergo etiam lucifer, ceteraq; errantes numerum deorum obtinebūt: igitur etiam inerrantes. cur autem arcus species non in deorū numero reponatur? est enim pulcher, & ob eam causam, quia speciē habeat admirabilem, Thaumante dicitur esse nata. cuius si diuina natura est, quid facies nubi bus? arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodā modo coloratus. quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. quod si nubes retuleris in deos, referendæ certe erūt tempestates, quæ populi R. ritibus consecratæ sunt. ergo imbres, nimbi, procellæ, turbines sunt dii putan-

di . nostri quidem duces mare ingredientibus immolare
hostiam fluctibus consueuerunt . tum si est Ceres à gerē=
do, ita enim dicebas: terra ipsa dea est, & ita habetur:
quæ est enim alia Tellus? sin terra: mare etiā; quem
Neptunū esse dicebas: ergo & flumina, & fontes. ita=
que & fontis delubrum Marso ex Corsica dedicauit:
& in Augurum precatōne Tiberinum, Spinonem,
Anemonem, Nodinum, alia propinquorum fluminū
nomina uidemus. ergo hoc aut in immensum serpet,
aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio su=
perstitionis probabitur. nihil ergo horum probandum
est. Dicamus igitur Balbe oportet contra illos etiam,
qui hos deos ex hominum genere in cælum translato
non re, sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes
sancteq; ueneramur. Principio Ioues tres numerant
ij; qui theologi nominantur: ex quibus primum & se=
cundum natos in Arcadia, alterum patre Aethere, ex
quo etiam Proserpinam natam ferunt, & Liberum;
alterum patre Cælo, qui genuisse Minervam dicitur,
quam principem & inuentricem belli ferunt: ter=
tium Cretensem Saturni filium: cuius in illa insula se=
pulcrum ostēditur. Διόσκουροι etiam apud Graios mul=
tis modis nominantur. primi tres, qui appellātur Ana=
ces, Athenis ex Ioue Rege antiquissimo, & Proserpina
nati, Tricopatrens, Eubuleus, Dionysius. secundi Ioue
tertio nati ex Leda, Castor & Pollux. tertij dicuntur
à nonnullis Aleo, & Melampus, Emolus, Atrei filij, qui
Pelope natus fuit. iam musæ primæ quatuor, natæ
Ioue altero, Thelxiope, Mneme, Aœde, Melete. secun=
dæ Ioue tertio, & Mnemosine procreatæ nouem.

DE NATVRA DEORVM

tertia Ioue tertio Pieria nata & Antiopa: quas Pieri-
das, & Pierias solent poeta appellare, iisdem nomini-
bus, eodem numero, quo proximæ superiores. cumq; tu
Solem, quia solus esset, appellatum esse dicas: Soles ipsi
quàm multi à theologis proferuntur? unus eorū Ioue
natus, nepos Aetheris: alter Hiperione: tertius Vulca-
no, Nili filio: cuius urbem Aegyptij uolunt esse, eam
quæ Heliopolis appellatur. quartus is, quem heroicis
temporibus Achato Rhodi peperisse dicitur, auum Ia-
lysi, Camiri, & Lindi. quintus, qui Colchis fertur Aee-
tam & Circem procreauisse. Vulcani item, primus
Cælo natus, ex quo Minerva Apollinem cum, cuius in-
tutela Athenas antiqui historici esse uoluerunt. secun-
dus Nilo natus Opas, ut Aegyptij appellant, quem cu-
stodem esse Aegypti uolunt. tertius ex tertio Ioue, &
Iunone, qui Lemni fabricæ traditur præfuisse. quar-
tus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliā,
quæ Vulcaniæ nominabatur. Mercurius unus Cælo
patre, Die matre natus: cuius obscænius excitata na-
tura traditur, quòd aspectu Proserpinæ commotus
sit. alter Valentis & Phoronidis filius, is, qui sub ter-
ris habetur: idem Trophonius. tertius Ioue tertio na-
tus & Maia, ex quo & Penelopa Pana natum ferūt.
quartus Nilo patre, quem Aegyptij nefas habent no-
minare. quintus, quem colunt Pheneatæ, qui & Ar-
gū dicitur interemisse, ob eamq; causam Aegypto præ-
fuisse, atq; Aegyptijs leges & literas tradidisse. hunc
Aegyptij Thoyth appellant: eodemq; nomine anni pri-
mus mensis apud eos uocatur. Aesculapiorum pri-
mus Apollinis, quem Arcades colunt, qui specillum
inuenisse,

inuenisse, primusq; uulnus dicitur obligauisse. secundus secundi Mercurij frater. is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosuris. tertius Arisippi, & Arasinoæ: qui primus purgationem alui, dentisq; euulsionem, ut ferunt, inuenit: cuius in Arcadia non longe à Lusio flumine sepulcrum & lucus ostenditur. Apollinum antiquissimus is, quē paulo ante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum. alter Coribantis filius, natus in Creta: cuius de illa insula cū Ioue ipso certamen fuisse traditur. tertius Ioue tertio natus & Latona: quem ex Hyperboreis Delphos ferūt aduenisse. quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionē appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianæ itē plures: prima Iouis, & Proserpinæ, quæ pinnatū Cupidinē genuisse dicitur. secūda notior: quam Ioue tertio et Latona natam accepimus. tertiæ pater Vpis traditur, Glauce mater. eam Græci sæpe Vpim paterno nomine appellant. Dionysios multos habemus: primū e Ioue, & Proserpina natum: secūdum Nilo, qui Nyasam dicitur interemisse: tertium Caprio patre; eumq; Regem Asiæ præfuisse dicunt; cuius Abazea sunt instituta: quartum Ioue & Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quintum Niso natum, & Thione; à quo Trieterides cōstitutæ putantur. Venus prima Cœlo & Die nata; cuius Elide delubrum uidemus. altera spuma procreata; ex qua & Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus. tertia Ioue nata, & Dione; quæ nupsit Vulcano. sed ex ea & Marte natus Anteros dicitur. quarta Syria, Tyroq; concepta: quæ Astarte uocatur: quam Adonidi nupsisse

DE NATURA DEORVM

traditum est. Minerva prima, quam Apollinis matrem supra diximus. secunda orta Nilo, quam Aegyptij Saitæ colunt. tertia illa, quam Ioue generatam supra diximus. quarta Ioue nata & Coriphe Oceani filia: quam Arcades Coriam nominant, & quadrigarum inuentricem ferunt. quinta Pallantis: quæ patrè dicitur interemisse, uirginitatem suam uiolare conantem: cui pinnarum talaria affigunt. Cupido primus Mercurio & Diana prima natus dicitur: secundus Mercurio & Venere secunda: tertius quidem est Anteros Marte & Venere tertia. atque hæc quidē, atque eiusmodi ex uetere Græciæ fama collecta sunt. quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. uestri autem non modo hæc non refellunt, uerum etiam cōfirmant, interpretādo quorsum quidque pertineat. sed eo iam, unde huc digressi sumus, reuertamur. Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad hæc refellenda? nam mentem, fidem, spem, uirtutem, honorem, uictoriam, salutem, concordiam, ceteraq; eiusmodi rerum utrum habere uidemus, nō deorum. aut. n. in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut fides, ut spes, ut uirtus, ut cōcordia: aut optandæ nobis sunt, ut honos, ut salus, ut uictoria. quarum rerum utilitate uideo etiam consecrata simulacra. quare autē in his uis deorum insit, tum intelligam, cum cognouero. quo in genere uel maxime est fortuna numerāda: quam nemo ab inconstantia & temeritate seiūget: quæ digna certe nō sunt deo. iam uero quid uos illa delectat explicatio fabularum, & enodatio nominum? ex ætū a filio Cælum, uinētum itidem a filio Saturnum. hæc,

Et alia generis eiusdem ita defenditis, ut ij, qui ista finxerunt, nō modo nō insani, sed etiam fuisse sapientes uideantur. in enodandis autē nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat annis: Mauors, quia magna uertit: Minerva, quia minuit, aut quia minatur: Venus, quia uenit ad omnia: Ceres à gerendo. quā periculosa consuetudo? in multis enim nominibus hærebitis. quid Veionii facies? quid Vulcano? quanquam, quoniam Neptunum à nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod nō possis una litera explicare unde ductum sit, in quo quidem magis tu mihi natare uisus es, quā ipse Neptunus. magnā molestiam suscepit, et minime necessariā primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, cōmentitiarum fabularum reddere rationem, uocabulorum, cur quiq; ita appellati sint, causas explicare. quod cū facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit: eos enim, qui dii appellantur, rerum naturas esse, non figuras deorum. qui tantus error fuit, ut perniciosus etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra cōstituerentur: Febris enim fanum in Palatio, et ædem Larum, et aram Malæ Fortunæ Esquilijs cōsecratam uidemus. omnis igitur talis à philosophia pellatur error, ut, cum de dijs immortalibus disputemus, dicamus digna dijs immortalibus: de quibus habeo ipse quid sentiā, non habeo autem quid tibi assentiar. Neptunū esse dicis animum cum intelligentia per mare pergentem. idem de Cerere. istam autem intelligentiam aut maris, aut terræ non modo comprehendere animo, sed

DE NATVRA DEORVM

ne suspitione quidem possum attingere. itaq; aliunde mihi querendū est, ut, & esse deos, & quales sint, discere possim, quā quales tu eos esse uelis. Videamus ea, quæ sequuntur: primū, deorū ne prouidentia mundus regatur: deinde, consulant ne Dij rebus humanis: hæc. n. mihi ex tua partitione restant duo. de quibus, si uobis uidetur, accuratius differendū puto. Mihi uero, inquit Velleius, ualde uidetur: nā & maiora expecto; & his, quæ dicta sunt, uehementer assentior. Tū Balbus, interpellare te, inquit, Cotta nolo: sed sumemus tempus aliud: efficiam profecto ut fateare.

sed.

multa defunt

- » Nequaquam istuc istac ibit: magna inest certatio.
- » Nam ut ego illis supplicarem tanta blandi loquentia?

Niobe parum ne ratiocinari uidetur, & sibi ipsa nefariam pestem machinari? illud uero quàm callida ratione,

» Qui uolt quod uolt, ita dat se res ut operam dabit :
qui est uersus omnium seminator malorum :

» Ille trauersa mente mihi hodie tradidit repagula,

» Quibus ego irā omnem recludam, atque illi perniciē dabo ;

» Mihi mœrores, illi luctum; exitium illi, exilium mihi.
hanc uidelicet rationē, quā uos diuino beneficio homini solum tributā dicitis, bestiae non habent. uides ne igitur, quanto munere deorum simus affecti? atq; eadē Medea patrem, patriamq; fugiens ;

» Postquam pater appropinquat, iamq; penē ut comprehendatur, parat,

Puerum interea obruncat, membraq; articulatim diuidit,

» Perq; agros passim dispergit corpus: id ea gratia,

» Ut, dum nati dissipatos artus captaret parens,

» Ipsa interea effugeret; illum ut mœror tardaret sequi,

» Sibi salutem ut familiari pareret paricidio.

huic ut scelus, sic nec ratio quidem defuit. quid ille funestas epulas fratri comparans, non ne uersat huc & illuc cogitatione rationem?

» Maior mihi moles, maius miscendum est malum,

» Qui illius, acerbum cor contundam & comprimam.

nec tamen ille ipse est prætereūdus, qui nō sat habuit coniugem illexisse in stuprum: de quo recte & uerissi me loquitur Atreus:

» Quod re in summa summum esse arbitror

K iiij

DE NATVRA DEORVM

- » Periculum, matres coinquinari, regiam
  - » Contaminari stirpem, admisceri genus.
at id ipsū quā callide, qui regnū adulterio quæreret?
  - » Addo (inquit) huc, quod mihi portēto cœlestum pater
  - » Prodigium misit regni stabilimen mei,
  - » Agnum inter pecudes aurea clarum coma
  - » Quondam Thiestem clepere ausum esse è regia:
  - » Qua in re adiutricem coniugem cepit sibi.
- uidetur ne summa improbitate usus non sine summa
esse ratione? nec uero scena solum referta est his sce-
ribus, sed multo uita communis penè maioribus. sentit
domus uniuscuiusque, sentit forum, sentit curia, cam-
pus, socij, prouinciæ, ut quēadmodū ratione recte fiat,
sic ratione peccetur. alterum & à paucis, & raro, al-
terum & sæpe, & à pluribus: ut satius fuerit nullam
omnino nobis à dijs immortalibus datā esse rationem,
quā tanta cum perniciē datā. ut uinū agrotis, quia
prodest raro, nocet sæpissime, melius est non adhibere
omnino, quā spe dubiæ salutis in apertam perniciē
incurrere: sic haud scio, an melius fuerit, humano ge-
neri motū istū celerem cogitationis, acumen, solertiā,
quam rationē uocamus, quoniā pestifera sint multis,
admodum paucis salutaria, non dari omnino, quā tā-
munifice & tam large dari. quamobrem si mens uo-
luntasq; diuina iccirco cōsultuit hominibus, quod ijs lar-
gita est rationem: ijs solis cōsultuit, quos bona ratione
donauit: quos uidemus, si modo ulli sunt, esse paucos.
nō placet autem, paucis à dijs immortalibus esse cōsul-
tum: sequitur ergo, ut nemini cōsultum sit. huic loco
sic soletis occurrere, non iccirco non optime nobis à dijs

esse prouisum, quod multi eorū beneficio peruerse uterentur: etiam patrimonijs multos male uti, nec ob eā causam eos beneficium à patribus nullū habere. quis istuc negat? aut quæ est in collatione ista similitudo? nec enim Herculi Deianira nocere uoluit, cū ei tunicā sanguine Centauri tinctā dedit; nec prodesse Phæreo Iasoni is, qui gladio uomicā eius aperuit, quam sanare medici non poterant: multi enim etiam cū obesse uellent, profuerunt, et, cum prodesse, obfuerunt. ita non fit, ex eo quod datur, ut uolūtas eius, qui dederit, appareat: nec, si is, qui accepit, bene utitur, iccirco is qui dedit, amice dedit. quæ enim libido, quæ auaritia, quod facinus aut suscipitur nisi consilio capto; aut sine animi motu et cogitatione, id est ratione perficitur? nā omnis opinio ratio est, et quidem bona ratio, si uera; mala autem, si falsa est opinio. sed à deo tantū rationem habemus, si modo habemus; bonā autē rationem, aut nō bonā, à nobis: non enim, ut patrimoniū relinquitur, sic ratio homini est beneficio deorū data. quid enim potius hominibus dedissent, si ijs nocere uoluissent? iniustitiæ autem, intemperatiæ, timiditatis quæ semina essent, si his uitijs ratio nō subesset? Medea modo et Atreus cōmemorabātur à nobis, heroicæ personæ, inita, subductaq; ratione, nefaria scelera meditates. quid leuitates comicæ, parū ne semper in ratione uersantur? parū ne subtiliter disputat ille in Eunuchos?

„ =quid igitur faciam?

„ Exclusit, reuocat: redeam? non, si me obsecret.
 ille uero in Synephebis Academicorū more cōtra communem opinionem nō dubitat pugnare ratione, qui in

K. iiij

DE NATURA DEORVM

- amore summo, summaq; inopia suaue esse dicit
 „ Parentem habere auarum, illepidum, in liberos
 „ Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui.
 atq; huic incredibili sententiæ ratiunculas suggerit:
 „ Aut tu illum fructu fallas: aut per literas
 „ Auertas aliquod nomen: aut per seruolum
 „ Percutias pauidum: postremo, à parco patre
 „ Quod sumas, quanto dissipas libentius?
 idemq; facilem & liberalem patrem incommodū esse
 amanti filio disputat: quem
 „ Neq; quo pacto fallam, neq; quid inde auferam,
 „ Nec quem dolum ad eum, aut machinam cōmolior,
 „ Scio quidquam: ita omnes meos dolos, fallacias,
 „ Præstigias præstrinxit commoditas patris.
 quid ergo isti doli? quid machinæ? quid fallaciæ, præ-
 stigiarq;? num sine ratione esse potuerunt? ò præclarū
 munus deorum: ut Phormio possit dicere,
 „ Cedò senem: iam instructa mihi sunt in corde cōsilia
 omnia.

sed exeamus è theatro: ueniamus in forum: sessum
 ite precor: quid ut iudicetur? quī tabulariū incēderit.
 quod facinus occultius? at se Q. Sosius, splēdidus
 eques R. ex agro Piceno, fecisse confessus est. qui tran-
 scripserit tabulas publicas. id quoque L. Alenius fecit,
 cum chyrographum Sex primorum imitatus est. quid
 hoc homine solertius? cognosce alias quæstiones, auri
 Tolosani, coniurationis Iugurtinæ. repete superiora Tu-
 buli de pecunia capta ob rem iudicandā: posteriora de
 incestu rogatione Peducea: tū hæc quotidiana, sicæ, ue-
 nena, peculatus, testamentorū etiam lege noua quæ

stiones. inde illa actio, Ope consilioq; tuo furtum aio
factum esse: inde tot iudicia de fide mala, tutela, man
dati, pro socio, fiducia; reliqua, que ex empto, aut uen
dito, conducto, aut locato contra fidem fiunt: inde iudi
cium publicum rei privatae lege Lectoria: inde euerricu
lum malitiarum omnium, iudicium de dolo malo: quod
C. Aquilius familiaris noster protulit. quem dolum idē
Aquilius tum teneri putat, cum aliud sit simulatum,
aliud actum. hanc igitur à dijs immortalibus tantam
arbitramur malorum sementem esse factam? si enim
rationem hominibus dii dederunt: & malitiam dede
runt: est enim malitia, uersuta, et fallax nocēdi ratio.
ijdem autem dii fraudem dederunt, facinus, ceteraq;
quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici potest.
utinam igitur, ut illa anus optat,

=ne in nemore Pelio securibus

Cæsa cecidisset abieгна ad terram trabes;
sic istā caliditatē hominibus dii ne dedissent, qua per
pauci bene utuntur: qui tamen ipsi sæpe à male utēti
bus opprimuntur: innumerabiles autem improbe utū
tur: ut donum hoc diuinū rationis, et cōsiliij, ad frau
dem hominibus, non ad bonitatē impertitū esse uidea
tur. sed urgetis idētidem, hominum esse istā culpā, nō
deorū: ut si medicus gravitatē morbi, gubernator uim
tempestatis accuset. etsi hi quidē homunculi, sed tamē
ridiculi. quis .n. te adhibuisset, dixerit quispiā, si ista
non essent? contra deum licet disputare liberius. in ho
minum uitijis ais esse culpam. eā dedisses hominibus ra
tionem, quæ uitia culpāq; excluderet. ubi igitur locus
fuit errori deorum? nam patrimonia spe bene tradēdi

DE NATURA DEORVM

reliquimus: qua possumus falli, deus falli qui potuit?
an ut Sol, in currum cum Phaetontem filium sustulit?
aut Neptunus, cum Theseus Hyppolitum perdidit, cū
ter optandi à Neptuno patre habuisset potestatem? poe-
tarum ista sunt: nos autem philosophi esse uolumus, re-
rum auctores, non fabularum. atque ij tamen ipsi dij
poetici si scissent pernicioſa fore illa filijs, peccasse in be-
neficio putarentur. & , si uerū est quod Aristo Chius
dicere solebat, nocere audiētibz philosophos ijs, qui be-
ne dicta male interpretarentur: posse enim aſotos ex
Aristippi, acerbos ē Zenonis schola exire: prorsus, si, qui
audierunt, uitiosi essent discessuri, q̄ peruerſe philoso-
phorum disputationem interpretarentur; tacere præsta-
re philosophis, quā ijs, qui se audissent, nocere. sic, si ho-
mines rationē bono cōsilio à dijs immortalibus datā, in
fraudem malitiāq; conuertunt; nō dari illā, quā
dari humano generi, melius fuit. ut si medicus sciat
eum aegrotum, qui iussus sit uinum sumere, meracius
sumpturum, statimq; perituum, magna sit in culpa:
sic uestra ista prouidentia reprehendenda, quæ rationē
dedit ijs, quos scierit ea peruerſe, & improbe uſuros.
nisi forte dicitis eam nesciuisse. utinam quidem, sed nō
audebitis: non enim ignoro, quanti eius nomen putetis.
sed hic quidem locus concludi iam potest. nam si stulti-
tia consensus omnium philosophorum maius est malū,
quā si omnia mala & fortunæ et corporis ex altera
parte ponantur; sapientiā autem nemo aſsequitur: in
summis malis omnes sumus, quibus uos optime cōsultū
à dijs immortalibus dicitis. nam ut nihil interest, utrū
nemo ualeat, an nemo possit ualere: sic nō intelligo, qd

interfit, utrum nemo sit sapiens, an nemo esse possit. ac nos quidem nimis multa de re apertissima. Telamō autem uno uersu locum totum conficit, utrum dii homines negligant:

- » Nā si curēt, bene bonis sit male malis: quod nūc abest. debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidē hominum generi consulebant. sin id minus, bonis quidē certe consulere debebant. cur igitur duos Scipiones, fortissimos, & optimos uiros, in Hispania Pœnus oppressit? cur Maximus extulit filium cōsularem? cur Marcellum Annibal interemit? cur Paulū Cannæ sustulerunt? cur Pœnorum crudelitati Reguli corpus est præbitum? cur Africanum domestici parietes nō texerūt? sed hæc uetera, & alia permulta. propiora uideamus. cur auunculus meus, uir innocētissimus, idemq; doctissimus, P. Rutilius in exilio est? cur sodalis meus interfectus domi suæ Drusus? cur temperantiæ, prudentiæq; specimen ante simulacrum Vestæ Pōtifex maximus est Q. Scæuola trucidatus? cur etiā ante tot ciuitatis principes à Cinna interēpti? cur omniū perfidiosissimus C. Marius Q. Catulū præstātissima dignitate uirū mori potuit iubere? dies deficiat: si uelim numerare quibus bonis male euenerit; nec minus, si commemorem, quibus improbis optime. Cur enim Marius tā feliciter septimum Consul domi suæ senex est mortuus? cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnauit? at dedit poenas. prohiberi melius fuit; impediriq; , ne tot summos uiros interficeret, quā ipsū aliquādo poenas dare. summo cruciatu, supplicioq; Q. Varius, homo importunissimus, periit: sed, quia Drusum ferro, Metellum

DE NATVRA DEORVM

ueneno sustulerat: illos conseruari melius fuit, quàm
pœnas sceleris Varium pendere. duo de XL Dionysius
tyrannus annos fuit opulentissime et beatissimæ ciui-
tatis, quàm multas ante hūc in ipso Græcia flore Pisi-
stratus, ac Phalaris, ac Apollodorus pœnas sustulit, mul-
tis quidē ante cruciatis, & necatis. & prædones multi
sepe pœnas dant, nec tamen possumus dicere nō plures
captiuos acerbe, quàm prædones necatos. Anaxarchū
Democritū à Cyprio tyranno excarnificatum accepi-
mus, Zenonem Eleatem in tormentis necatum. quid di-
cam de Socrate? cuius morti illacrymari soleo Platonē
legens. uides ne igitur, deorum iudicio, si uidēt res hu-
manas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidem Cy-
nicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis
prædo felix habebatur, cōtra deos testimonium dicere,
quòd in illa fortuna tā diu uiueret. Dionysius, de quo
ante dixi, cum fanum Proserpinæ Locris expilauisset,
nauigabat Syracusas: isq; cum secundissime cursum te-
neret, uidetis ne, inquit, amici, quàm bona à dijs im-
mortalibus nauigatio sacrilegis detur? atque homo acu-
tus, cum bene, planeq; percepisset, in eadem sententia
perseuerabat, qui, cum ad Peloponnesum classem ap-
pulisset, & in fanum uenisset Iouis Olympij, aureum
ei detraxit amiculum grandi pondere, quo Iouē orna-
rat ex manubijs Carthaginiensium tyrannus Gelo: at-
que in eo etiam cauillatus est, æstate graue esse aureū
amiculū, hieme frigidum: eiq; laneum pallium inie-
cit, cum id esse aptum ad omne anni tempus diceret.
idemq; Aesculapij Epidauri barbū auream demi iussit:
neque enim conuenire, barbatum esse filium, cum

in omnibus fanis pater imberbis esset. iam mensas argenteas de omnibus delubris iussit auferri: in quibus q̄ more ueteris Græciæ inscriptum esset bonorū deorum, uti se eorum bonitate uelle dicebat. idem uiētorias aureas, et pateras, coronasq̄, quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat, eaq̄ se accipere, nō auferre dicebat: esse enim stultitiam, à quibus bona precaremur, ab ijs porrigentibus, & dantibus nolle sumere. eundemq̄; ferunt hæc, quæ dixi, sublata de fanis in forum protulisse, et per præconem uendidisse; exactaq̄; pecunia, edixisse, ut, quod quisq̄; à sacris haberet, id ante diem certam in suum quidq̄; fanum referret: ita ad impietate in deos, in homines adiunxit iniuriam. hunc igitur nec Olympius iupiter fulmine percussit, nec Aesculapius misero diuturnoq̄; morbo intabescens interemit; atque in suo lectulo mortuus, in Tympanidis rogū illatus est; eamq̄; potestatem, quā ipse per scelus erat nactus, quæ si iustam, & legitimā hereditatis loco filio tradidit. inuita in hoc loco uersatur oratio: uidetur enim auctoritatem afferre peccandi: & recte uideretur, nisi & uirtutis, & uitiorum sine ulla diuina ratione graue ipsius conscientie pondus esset. quæ sublata, iacent omnia. ut enim nec domus, nec Resp. ratione quædam, & disciplina designata uideatur, si in ea nec recte factis præmia extent ulla, nec supplicia peccatis: sic mundi diuina in homines moderatio profecto nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum, & malorum. at enim minora dii negligunt, neque agellos singulorum, nec uiriculas persequuntur, nec, si

DE NATURA DEORVM

uredo, aut grando quippiam nocuit, id Ioui animadu-
uertendum fuit. ne in regnis quidem Reges omnia mi-
nima curant. sic enim dicitis, quasi ego paulo ante de
fundo Formiano P. Rutilij sim questus, non de amissa
salute. atq; hoc quidem omnes mortales sic habent, ex-
ternas comoditates, uineta, segetes, oliueta, ubertatem
frugum, & fructuum, omnem denique commodita-
tem, prosperitatemq; uitae à dijs se habere: uirtutem
nemo unquam acceptam deo retulit. nimirum recte:
propter uirtutem enim iure laudamur, & in uirtute
recte gloriamur. quod non contingeret, si id donum
à deo, non à nobis haberemus. at uero aut honoribus
aucti, aut re familiari, aut si aliud quippiam naeti su-
mus fortuiti boni, aut depulimus mali, cum dijs gra-
tias agimus, tum nihil nostrae laudi assumptum arbi-
tramur. num quis, q̄ bonus uir esset, gratias dijs egit
unquam? at q̄ diues, quod honoratus, quod incolumis.
Iouemq; optimum maximū ob eas res appellant, non
quod nos iustos, temperatos, sapientes efficiat, sed quod
saluos, incolumes, opulentos, copiosos. neque Herculi
quisquam decumam uouit unquam, si sapiens factus
esset. quāquam Pythagoras, cum in geometria quid-
dam noui inuenisset, musis bouem immolasse dicitur.
sed id quidem nō credo, quoniam ille ne Apollini qui-
dem Delio hostiam immolare uoluit, ne arā sanguine
aspergeret. ad rem autem ut redeam, iudicium hoc o-
mnium mortalium est, fortunam à deo petendam, à
se ipso sumendam esse sapientiam. quamuis mēti delu-
bra, & uirtuti, & fidei consecremus: tamē hēc in no-
bis ipsis sita uidemus: spei, salutis, opis, uictoriae fa-

cultas à dijs expetenda est. improborum igitur prosperitates, secundæque res redarguunt, ut Diogenes dicebat, uim omnē deorum, ac potestatem. at non nunquā bonos exitus habent boni. eos quidem ascribimus, attribuimusq; sine ulla ratione dijs immortalibus. at Diagoras, cū Samothraciā uenisset, atheos ille qui dicitur, atque ei quidam amicus, tu, qui deos putas humana negligere, non ne animaduertis ex tot tabellis piētis, q̄ multi uotis uim tēpestatis effugerint, in portumq; salui peruenerint? ita fit, inquit: illi enim nusquā piēti sunt, qui naufragium fecerunt, in mariq; perierunt. idemq; , cū ei nauiganti uectores aduersa tempestate timidi, & perterriti dicerent, non iniuria sibi illud accidere, qui illum in eandē nauem recepissent: ostendit eis in eodē cursu multas altas laborantes, quæsiuitq;, num etiam in ijs nauibus Diagoram uehi crederēt. sic enim sese res habet, ut ad prosperam, aduersam'ue fortunam, qualis sis, aut quemadmodum uixeris, nihil intersit. non animaduertunt, inquit, omnia dij: ne Reges quidem. quid est simile? Reges enim si scientes prætermittunt, magna culpa est: at deo ne excusatio quidam est inscientiæ. quem uos præclare defenditis, cum dicitis, eam uim deorum esse, ut, etiam si quis morte pœnas sceleris effugerit, expetantur eæ pœnæ à liberis, à nepotibus, à posteris. o miram æquitatem deorū. ferret ne ulla ciuitas latorem istiusmodi legis, ut cōdē naretur filius, aut nepos, si pater, aut auus deliquisset? quinam Tantalidarum internecioni modus paretur? aut quænam unquam ob mortem Myrtili pœnis luedis dabitur satietas supplicij? utrum poetæ Stoicos de-

DE NATVRA DEORVM

prauauerint, an Stoici poetis dederint auctoritatem,
non facile dixerim: portenta enim et flagitia ab utris
que dicuntur: neque enim, quem Hipponactis iambus
laeserat, aut qui erat Archilochi uersu uulneratus, à
deo immissum dolorē, non conceptum à se ipso cōtine
bat: nec, cum Aegisti libidinem, aut cum Paridis ui
demus, à deo causam requirimus, cum culpæ penē uo
cem audiamus: nec ego multorum ægrorum salutem
non ab Hippocrate potius, quàm ab Aesculapio datā
iudico: nec Lacedæmoniorū disciplinam dicam unquā
ab Apolline potius Spartæ, quàm à Lycurgo datam.
Crytolæus inquam euerit Corinthum, Carthaginē As
drubal. hi duos illos oculos oræ maritimæ effoderunt:
nō iratus alicui, quem omnino irasci posse negatis de
um. at subuenire certe potuit, & conseruare urbes tan
tas, atque tales. uos enim ipsi dicere soletis, nihil esse
quod deus efficere non possit, & quidem sine labore
ullo: ut enim hominū membra nulla contentione, mē
te ipsa, ac uolūtate moueantur, sic numine deorum o
mnia fingi, moueri, mutariq; posse. neque id dicitis su
perstitiose, atque aniliter, sed physica, constantiq; ra
tione: materiam enim rerum, ex qua, & in qua om
nia sint, totam esse flexibilem, & commutabilem, ut
nihil sit, quod non ex ea quamuis subito fingi, conuer
tiq; possit: eius autem uniuersæ fictricem, & modera
tricem diuinam esse prouidentiam: hanc igitur, quocū
que se moueat, efficere posse quidquid uelit. itaque
aut nescit, quid possit: aut negligit res humanas: aut,
quid sit optimū, nō potest iudicare. nō curat singulos
homines. nō mirum: ne ciuitates quidē. non has: ne na
tiones

rationes quidē, et gentes. q̄ si has etiam contemnet, quid mirum est, omne ab ea genus humanum esse contemptum? sed quo modo iſdem dicitis, non omnia deos persequi; iſdem uultis, à dijs immortalibus hominibus diſpartiri, ac diuidi ſomnia? iccirco ſomnia hæc tecum, quia ueſtra eſt de ſomniorū ueritate ſententia. atque iſdem etiam uota ſuſcipi dicitis oportere. nēpe ſinguli uouent. audit igitur mens diuina etiam de ſingulis. uidetis ergo, eam non eſſe tam occupatam, quā pu- tabatis? fac eſſe diſtentam, cœlum uerſantem, terram tuentem, maria moderātem. cur tā multos deos nihil agere & ceſſare patitur? cur non rebus humanis ali- quos otioſos deos præſcit? qui à te Balbe innumerabi- les explicati ſunt. hæc ferè dicere habui de natura deo- rū, nō ut eā tollerē, ſed ut intelligeretis, quā eſſet ob- ſcura, & quā difficiles explicatus haberet. Quæ cum dixiſſet Cotta, finem fecit. Lucilius autē, Vehemen- tius, inquit, tu quidem Cotta inuectus es in eam Stoi- corum rationem, quæ de prouidentia deorum ab illis ſanctiſſime & prouidentiſſime conſtituta eſt. ſed quo- niam adueſperaſcit, dabis diem nobis aliquem, ut con- tra iſta dicamus. eſt enim mihi tecum pro aris, & fo- cis certamen, & pro deorum templis, atque delubris, proq; urbis muris, quos uos Pontifices ſanctos eſſe dici- tis, diligentiusq; urbē religione, quā iſſis mœnibus cin- gitis. quæ deſeri à me, dum quidem ſpirare potero, ne- ſas iudico. Tum Cotta, Ego uero & opto redargui me Balbe: & ea, quæ diſputaui, differere malui, quā in- dicare: & facile me à te uinci poſſe, certo ſcio. Quippe, inquit Velleius, qui etiam ſomnia putet ad

DE NATURA DEORVM

nos mitti ab Ioue. quæ ipsa tamen tam leuia nō sunt,
quàm est Stoicorum de natura deorum oratio. Hæc
cum essent dicta, ita discessimus, ut Velleio Cotta di-
sputatio uerior, mihi Balbi ad ueritatis similitudinem
uideretur esse propensior.

M. TVLLII CICERONIS
DE DIVINATIONE
LIBER I.

V Etus opinio est, iam usque ab heroicis
ducta temporibus, eaq; & populi R.
& omnium gentium firmata consen-
su, uersari quandam inter homines
diuinationem, quam Græci μαντικὴν
appellant, id est præsentionem, & sciē-
tiam rerum futurarum. magnifica quædam res, &
salutaris, si modo est ulla, quæq; proxima ad deorum
uim natura mortali possit accedere. itaque ut alia nos
melius multa, quam Græci: sic huic præstantissimæ rei
nomen nostri à diuis, Græci, ut Plato interpretatur, à
furore duxerunt. gentem quidem nullam uideo neque
tam humanam, atque doctam, neque tã immanem,
tamq; barbaram, quæ non significari futura, & à
quibusdam intelligi, prædiciq; posse censeat.

Principio Assyrij, ut ab ultimis auctoritatem repe-
tam, propter planitiem, magnitudinemq; regionum,
quas incolebant, cum coelum ex omni parte patens, at
que apertum intueretur, traiectiones, motusq; stellarũ
observauerunt: quibus notatis, quid cuique significare
tur, memoriæ prodiderunt. qua in natione Chaldaei nō
ex artis, sed ex gentis uocabulo nominari, diuturna
observatione siderum, scientiam putantur effecisse, ut
prædici posset, quid cuiq; euenturũ, et quo quisq; fato
natus esset. eãdem artem etiam Aegyptij lōginquitate

L ij

DE DIVINATIONE

temporū innumerabilibus pene' seculis consecuti putātur. Cilicum autem, & Pisidarum gens, & his finitima Pamphylia, quibus nationibus præsumimus ipsi, uolantibus auium, cantibusq; certissimis signis declarari res futuras putant. quā uero Græcia coloniā misit in Aetoliam, Ioniam, Asiam, Siciliam, Italiam sine Pythio, aut Dodonæo, aut Ammonis oraculo? aut quod bellum susceptū ab ea sine cōsilio deorum est? nec unū genus est diuinationis publice, priuatimq; celebratum. nam ut omittam ceteros populos, noster quā multa genera cōplexus est? Principio huius urbis parens Romulus nō solum auspicato urbē cōdidisse, sed ipse etiā optimus augur fuisse traditur. deinde auguribus & reliqui reges usi: & exactis regibus nihil publice sine auspicijs nec domi, nec militiæ gerebatur. cumq; magna uis uideretur esse & in impetrandis, cōsulendisq; rebus, & in monstis interpretandis, ac procurandis in aruspicum disciplina: omnem hanc ex Etruria sciētiam adhibebant, ne genus esset ullum diuinationis, quod neglectum ab ijs uideretur. & cum duobus modis animi sine ratione, & scientia, motu ipsi suo soluto, & libero incitarentur, uno furente, altero somniāte: furoris diuinationem Sibyllinis maxime uersibus contineri arbitrati, eorum decem interpretes deletos ex ciuitate esse uoluerūt. ex quo genere sæpe ariolorum etiam, & uatum furibundas prædictiones, ut Octauiano bello Cornelij Culleoli, audiendas putauerunt. nec uero somnia grauiora, si quæ ad Remp. pertinere uisa sunt, à summo consilio neglecta sunt. quin etiam memoria nostra templum Iunonis Sospitiæ L. Iu

lius, qui cum P. Rutilio Consul fuit, de senatus sententia refecit ex Cæcilie Balearici filie somnio. atque hæc, ut ego arbitror, ueteres rerum magis euētis moniti, quàm ratione docti probauerunt. Philosophorum uero exquisita quædam argumenta, cur esset uera diuination, collecta sunt. ex quibus, ut de antiquissimis loquar, Colophonius Xenophanes unus, qui deos esse diceret, diuinationem funditus sustulit. reliqui uero omnes, præter Epicurum balbutientem de natura deorum, diuinationem probauerunt, sed non uno modo. nam cum Socrates, omnesq; Socratici, Zenoq; & ij qui ab eo essent profecti, manerent in antiquorum philosophorum sententia, uetere Academia, & Peripateticis consentientibus; cumq; huic rei magnam auctoritatem Pythagoras iam ante tribuisset, qui etiã ipse augur uellet esse; plurimisq; locis grauis auctor Democritus præensionem rerum futurarum cõprobaret: Dicaearchus Peripateticus cætera diuinationis genera sustulit, somniorum, & furoris reliquit; Cratippusq; familiaris noster, quem ego parem summis Peripateticis iudico, ijsdem rebus fidem tribuit, reliqua diuinationis genera reiecit. sed cum Stoicis omnia ferè illa defenderent, quòd & Zeno in suis commentarijs quasi semina quædam sparsisset, & ea Cleãthes paulo ueriora fecisset: accessit acerrimo uir ingenio Chrysippus, qui totam de diuinatione duobus libris explicauit sententiam, uno præterea de oraculis, uno de somnijs. quem subsequens, unum librum Babylonius Diogenes edidit eius auditor, duos Antipater, quinque noster Posidonius. sed à Stoicis uel principibus eius

DE DIVINATIONE

disciplinæ, Posidonij doctor . discipulus Antipatri , de generauit Panætius, nec tamen ausus est negare uim esse diuinandi, sed dubitare se dixit. quod illi in aliqua re, inuitissimis Stoicis, Stoico facere licuit; id nos ut in reliquis rebus faciamus, à Stoicis non concedetur: præsertim cū id, de quo Panætio non liquet, reliquis eiusdem disciplinæ solis uideatur luce clarius. sed hæc quidem laus Academiæ, præstâtissimi philosophi iudicio, et testimonio cōprobata est. etenim nobismet ipsis quæ rentibus quid sit de diuinatione iudicandū, quod à Carneade multa acute, & copiose cōtra Stoicos disputata sint, uerentibusq; ne temere uel falsæ rei, uel nō satis cognitæ assentiamur, faciendum uidetur, ut diligēter etiam atque etiam argumenta cū argumentis compa remus, ut fecimus in ijs tribus libris, quos de natura deorum scripsimus. nam cum omnibus in rebus temeritas in assentiendo, errorq; turpis est, tū in eo loco maxime, in quo iudicandū est quantum auspicijs, rebusq; diuinis, religioniq; tribuamus: est enim periculum, ne aut neglectis ijs impia fraude, aut susceptis anili superstitione obligemur. quibus de rebus & aliàs sæpe, & paulo accuratius nuper, cum essem cum Q. fratre, in Tusculano disputatum est. Nam cum ambulandi causa in Lyceum uenissemus, (id enim superiori gymnasio nomen est) perlegi, inquit ille, tuum paulo ante tertium de natura deorū: in quo disputatio Cotta, quanquam labefactauit sententiam meam, nō fudit tamē sustulit. Optime uero, inquā: etenim ipse Cotta sic disputat, ut Stoicorum magis argumenta confutet, quā hominū deleat religionem. Tum

Quintus, dicitur quidem istuc, inquit à Cotta, & uero
sapius credo ne communi iure migrare uideatur: sed
studio contra Stoicos differēdi deos mihi uidetur fun-
ditus tollere. eius orationi nō sanē desidero quid respō-
deam satis enim defensa religio est in secūdo libro à
Lucilio: cuius disputatio tibi ipsi, ut in extremo tertio
scribis, ad ueritatem est uisa propensior. sed, quod prae-
termissum est in illis libris, credo quia cōmodius arbi-
tratus es separatim id quæri, deq; eo differi, id est de
diuinatione, quæ est earū rerū, quæ fortuitæ putantur,
prædictio, atque præsensio, id, si placet, uideamus quā
habeat uim, & quale sit. ego enim sic existimo: si
sint ea genera diuinandi uera, de quibus accepimus,
quæq; colimus, esse deos: uicissimq; si dii sint, esse
qui diuinent. Arcem tu quidem Stoicorum, in-
quam, Quinte defendis: siquidem ista sic reciprocatur;
ut et, si diuinatione sit, dii sint; et, si dii sint, sit diuina-
tio. quorū neutrum tam facile, quā tu arbitraris, cōce-
ditur. nam & natura significari futura sine deo pos-
sunt: et, ut sint dii, potest fieri, ut nulla ab ijs diuina-
tio generi humano tributa sit. Atq; ille, mihi uero,
inquit, satis est argumenti, & esse deos, & cōsultare re-
bus humanis, q̄ esse clara & perspicua diuinationis
genera iudico. de quibus quid ipse sentiā, si placet, ex-
ponā, ita tamē: si uacas animo, neq; habes aliqd, quod
huic sermoni præuertēdū putes. Ego uero, inquā
philosophiæ Quinte semper uaco: hoc autem tēpore,
cū sit nihil aliud, quod libenter agere possimus, multo
magis aueo audire, de diuinatione quid sentias. Ni-
hil, inquit, equidē noui, nec qđ præter ceteros ipse sen-

DE DIVINATIONE

tiā: nam cum antiquissimā sententiā, tum omnium populorum, & gentium consensu comprobata sequor. Duo sunt enim diuinandi genera: quorum alterum artis est, alterum naturæ. quæ est autem gens, aut quæ ciuitas, quæ non aut extis pecudum aut mōstra, aut fulgura interpretatium, aut augurum, aut astrologorum, aut sortium, (ea enim ferè artis sunt) aut somniorum, aut uaticinationum (hæc enim duo naturalia putantur) prædictione moueatur? quarum quidē rerum euenta magis arbitror, quā causas, quæri oportere. est enim uis, & natura quædam, quæ tū obseruatis longo tempore significationibus, tum aliquo instinctu, inflatuq; diuino futura prænunciat. quare omittat urgere Carneades: quod faciebat etiā Panætius, requirens, Iupiterne cornicē à læua, coruum à dextra canere iussisset? obseruata sunt hæc tēpore immēso, et significatione euentus animaduersa, & notata. nihil est autem, quod nō lōginitas tēporum, excipiente memoria, prodēdisq; monumētis, efficere, atque assequi possit. mirari licet, quæ sint animaduersa à medicis herbarum genera, quæ radicum ad morsus bestiarum, ad oculorum morbos, ad uulnera. quorum uim, atque naturam ratio nunquā explicauit: utilitate & ars est, & inuentor probatus. age, ea, quæ, quanquam ex alio genere sunt, tamē diuinationi sunt similia, uideamus.

- „ Atque etiam uentos præmonstrat sæpe futuros
- „ Inflatum mare, cum subito, penitusq; tumescit,
- „ Saxa q; cana, salis niueo spumata liquore,
- „ Tristificas certant Neptuno reddere uoces,
- „ Aut densus stridor cum celso è uertice montis

- » Ortus adaugeſcit ſcopulorum ſæpe repulſu.
 atq; his rerum præſenſionibus prognostica tua referta
 ſunt. quis igitur elicere cauſas præſenſionū poteſt? et ſi
 uideo Boethum Stoicum eſſe conatū. qui hætenus ali
 quid egit, ut earum rationem rerū explicaret, quæ in
 mari cœlo ue fierent. illa uero cur eueniant, quis pro=
 babiliter dixerit?
- » Cana fulix itidem fugiens è gurgite ponti,
 » Nunciat horribiles clamans inſtare procellas,
 » Haud modicos tremula fundens è gutture cantus,
 » Sæpe etiam pertriſte canit de pectore carmen,
 » Et matutinis Acredula uocibus inſtat,
 » Vocibus inſtat, & aſſiduas iacit ore querelas,
 » Cum primum gelidos rores aurora remittit.
 » Fuſcaq; non nunquam curſans per littora cornix
 » Demerſit caput, & fluctum ceruice recepit.
 uidemus hæc ſigna nunquam ferè ementientia: nec ta
 men, cur ita fiat, uidemus.
- » Vos quoque ſigna uidetis aquai dulcis alumnae,
 » Cum clamore paratis inanes fundere uoces,
 » Abſurdoq; ſono fontes, & ſtagna cietis.
 quis eſt, qui ranunculos hoc uidere ſuſpicari poſſit? ſed
 ineſt mire & ranunculis quædam natura ſignificans
 aliquid, per ſe ipſa ſatis certa, cognitioni autē hominū
 obſcurior.
- » Mollipedesq; boues ſpectantes lumina cœli
 » Naribus humiferum duxere ex aere ſuccum.
 non quæro cur, quoniam, quid eueniat, intelligo.
- » Iam uero ſemper uiridis, ſemperq; grauata
 » Lentifcus triplici ſolita grandefcere foetu,

DE DIVINATIONE

Ter fruges fundens, tria tempora monstrat arandi.
ne hoc quidē quaero, cur hac arbor una ter floreat, aut
cur arandi maturitatem ad signū floris accommodet.
hoc sum contentus, q̄, etiam si, quo quidque fiat, igno-
rē, quid fiat intelligo. pro omni igitur diuinatione idē,
quod pro omnibus ijs rebus, quas cōmemoravi, respon-
debo. quid Scamoneæ radix ad purgandū, quid aristo-
lochia ad morsus serpentum possit, quæ nomē ex inuē-
tore repperit, rē ipsam inuētor ex somnio, uideo; quod
satis est: cur possit, nescio. sic uentorum, & imbriū si-
gna, quæ dixi, rationem quam habeant, nō satis perspi-
cio: uim & euentum agnosco, scio, approbo. similiter,
quid fissum in extis, quid fibra ualeat, accipio: quæ cau-
sa sit, nescio. atq; horū quidē plena uita est: extis, n. om-
nes ferē utūtur. quid de fulgurum ui, dubitare num
possumus? non ne cum multa alia mirabilia, tū illud
in primis? cū Sūmanus in fastigio Iouis optimi maxi-
mi, q̄ tū erat fictilis, ē cœlo ictus esset, nec usquā eius
simulacri caput inueniretur, aruspices in Tiberim id
depulsū esse dixerūt, idq; inuēitū est eo loco, qui est ab
aruspicebus demonstratus. sed quo potius utar aut au-
ctore, aut teste quā te? cuius edidici ēt uersus, et lubēter
qdē, quos in secūdo Cōsultu Vrania musa pronūciat.
Principio ætherio flammatus Iuppiter igni

- » Vertitur, & totum collustrat lumine mundum,
- » Mentēq; diuina cœlum terrasq; petessit :
- » Quæ penitus sensus hominum uitasq; retentat,
- » Aetheris æterni septa, atque inclusa cauernis .
- » Et si stellarum motus cursusq; uagantes
- » Nosse uelis, quæ sint signorum in sede locatæ ,

- » Quæ uerbo, & falsis Gratorum uocibus errant,
» Re uera certo lapsu, spatioq; feruntur:
» Omnia iam cernes diuina mente notata.
» Nam primum astrorum uolucres te Cōsule motus,
» Concursumq; graues stellarum ardore micantes
» Tu quoque, cum tumulos Albano in monte niuales
» Lustrasti, & læto mactasti lacte Latinas,
» Vidisti, & claro tremulos ardore cometas,
» Multaq; misceri nocturna strage putasti,
» Quod fermè dirum in tempus cecidere Latinae,
» Cum claram speciem concreto lumine luna
» Abdidit, & subito stellanti nocte perempta est.
» Quid uero Phœbi fax, tristis nuncia belli,
» Quæ magnū ad columen flāmato ardore uolabat,
» Præcipites cœli partes, obitusq; petisset?
» Aut cum terribili percussus fulmine ciuis,
» Luce serenanti uitalia lumina liquit?
» Aut cum se grauido tremefecit corpore tellus?
» Iam uero uariæ nocturno tempore uisæ
» Terribiles formæ bellum, motusq; mouebāt
» Multaq; per terras uates oracula furenti
» Pectore fundebant tristes minitantiæ casus.
» Atque ea, quæ lapsu tandem cecidere uetusto,
» Hæc fore, perpetuis signis, clariq; frequentans
» Ipse deum genitor cœlo, terrisq; canebar,
» Nunc ea, Torquato quæ quondā, et Consule Cotta
» Lydius ediderat Tyrrhenæ gentis aruspex,
» Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
» Nam pater alitronans stellanti nixus olympo
» Ipse suos quondam tumulos, ac templa petiuit,

DE DIVINATIONE

- » Et Capitolinis iniecit sedibus ignes .
 » Tum species ex ære uetus, generatâq; Nattæ
 » Concidit, elapsâq; uetusto numine leges :
 » Et diuum simulacra peremit fulminis ardor .
 » Hic siluestris erat, Romani nominis altrix ,
 » Martia, quæ paruos Mauortis semine natos
 » Vberibus grauidis uitali rore rigabat :
 » Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu
 » Concidit, atq; auulsa pedum uestigia liquit .
 » Tum quis non artis scripta, ac monumenta uolutans ,
 » Voces tristificas chartis promebat Etruscis ?
 » Omnes ciuili generosam stirpe profectam
 » Vitare ingentem cladem, pestemq; monebant :
 » Vel legum exitium constanti uoce ferebant ,
 » Tempa deumq; adeo flammis, urbesq; iuebant
 » Eripere, & stragem horribilem, cædemq; uereri :
 » Atque hæc fixa graui fato, ac fundata teneri,
 » Ni post excisum ad columen formata decore
 » Sancta Iouis species claros spectaret in ortus :
 » Tum fore, ut occultos populus, sanctusq; senatus
 » Cernere conatus posset, si solis ad ortum
 » Conuersa, inde patrum sedes, populiq; uideret .
 » Hæc tardata diu species, multumq; morata ,
 » Consule te tandem celsa est in sede locata :
 » Atque una fixi, ac signati temporis hora
 » Iuppiter excelsa clarabat sceptrâ columna ,
 » Ac clades patriæ flamma, ferroq; parata ,
 » Vocibus Allobrogum patribus populoq; patebat .
 » Rite igitur ueteres, quorum monumenta tenetis ,
 » Qui populos, urbesq; modo, ac uirtute regebant ;

» Rite etiam uestri, quorum pietasq; fidesq;
» Præstitit, et longe uicit sapientia cunctos,
» Præcipue ingenti coluerunt numine diuos.
» Hæc adeo penitus cura uidere sagaci
» Otia qui studijs læti tenuere decoris,
» Inq; Academia umbrifera, nitidoq; Lyceo
» Fuderunt claras fœcundi pectoris artes.
» È quibus ereptum primo iam à flore iuuentæ,
» Te patria in media uirtutum mole locauit.
» Tu tamen anxiferas curas requiete relaxas,
» Quòd patriæ uoces studijs, nobisq; sacraſti.
» tu igitur animū poteris inducere contra, ea quæ à me
disputatur, de diuinatione dicere, qui et gesseris ea,
quæ gessisti, et ea, quæ pronunciaui, accuratissime scri
pseris? quid quæris Carneades, cur hæc ita fiant, aut
qua arte perspici possint? nescire me fateor: euenire
autē, te ipsum dico uidere. casu, inquis. ita ne uero? qd
q̄ potest esse casu factū, quod omnes habet in se nume
ros ueritatis? quatuor tali iacti, casu uenereū efficiunt.
num etiam centū uenereos, si CCCC talos ieceris, casu
futuros putas? aspersa temere pigmenta in tabula, oris
lineamenta effingere possunt: nū etiam Veneris Gni
diæ, Coæq; pulchritudinem effingi posse aspersione for
tuita putas? sus rostro si humi A literā impresserit, nū
propterea suspicari poteris, Andromacham Ennij ab ea
posse describi? fingebat Carneades, in Chiorum lapici
dinis saxo diffisso caput extitisse Panisci. credo, ali
quam non dissimilem figuram, sed certe non talem,
ut eam factam à Scopā diceres: sic enim se profecto
res habet, ut nunquam perfecte ueritatem casus imi=

DE DIVINATIONE

tetur. at non nunquam ea, quæ prædicta sunt, minus
eueniunt. quæ tandem id ars nō habet? earū dico ar
tium, quæ cōiectura cōtinentur, et sunt opinabiles. an
medicina ars nō putanda est? quam tamen multa fal
lunt. quid? gubernatores non ne falluntur? an Achio
rum exercitus, & tot nauium rectores non ita profecti
sunt ab illo, ut profectioe læti pisciū lasciuiā intuerē
tur, ut ait Pacuuius, nec tuendi satietas capere posset?
Interea prope iam occidente sole inhorrescit mare,
Tenebræ conduplicantur, noctisq; et nimbium occæcat
nigror.

num igitur tot clarissimorū ducum, Regumq; naufra
gium sustulit artem gubernandi? aut num imperatorū
scientia nihil est, quia summus imperator nuper fugit
amisso exercitu? aut num propterea nulla est Reip. ge
rēda ratio, atque prudentia, quia multa Cn. Pōpeium,
quædam M. Catonē, nō nulla etiā te ipsum fefellerūt?
similis est aruspiciū respōsio, omnisq; opinabilis diuina
tio: coniectura enim nititur; ultra quam progredi nō
potest. ea fallit fortasse non nūquam, sed tamē ad ue
ritatem sæpiissime dirigit: est enim ab omni æternitate
repetita. in qua cū penē innumerabiles res eodē modo
euenirent iisdem signis antegressis, ars est effecta, eadē
sæpe animaduertendo, atque notādo. Auspicia uero ue
stra quā constant? quæ quidē nunc à Romanis augu
ribus ignorantur; bona hoc tua uenia dixerim: à Cili
ciis, Pamphylis, Pisidis Lycijs tenentur. nam quidego
hospitem nostrum, clarissimum, atque optimum uirū,
Deiotarum Regem cōmemorem? qui nihil unquam nī
si auspicato gerit: qui cū ex itinere quodā proposito,

et iam cōstituto reuertisset aquilæ admonitus uolatu,
conclauē illud, ubi erat māsurus, si ire perrexisset, pro
xima nocte corruit. itaq; , ut ex ipso audiebā, persæpe
reuertit ex itinere, cum iam progressus esset multorū
dierum uiam. cuius quidem hoc præclarissimum est,
q̄ postea quā d' Cæsare tetrarchiæ regno, pecuniāq;
mūltatus est, negat se tamen eorum auspiciorū, quæ
sibi ad Pompeium proficiscenti secunda euenerint, pœ
nitere: senatus. n. auctoritatem, & populi R. libertatē,
atq; imperij dignitatē suis armis esse defensam; sibiq;
eas aues, quibus auctoribus officium, & fidē securus
esset, bene consuluisse: antiquiorem enim sibi fuisse
possessionibus suis gloriā. ille igitur mihi uidetur uere
augurari. nam nostri quidem magistratus auspicijs
utuntur coactis: necesse. n. est, offa obiecta cadere fru-
stum ex pulli ore, cum pascitur. quod autem scriptum
habetis, aut tripudium fieri, si ex ea quid in solidū ce-
ciderit: hoc quoq; , quod dixi coactū, tripudiū solistimū
dicitis. itaq; multa auguria, multa auspicia, quod Ca-
to ille sapiens queritur, negligētia collegij amissa pla-
nē, & deserta sunt. nihil ferē quondā maioris rei, nisi
auspicato, ne priuatim quidem gerebatur: quod etiam
nunc nuptiarū auspices declarāt, qui re omīssa nomē
tantum tenent. nam ut nunc extis, quāquā id ipsum
aliquanto minus, quā olim; sic tunc auib; magnæ res
impertiri solebant. itaque, sinistra dum non exquiri-
mus, in dira, & in uitiosa incurrimus. ut P. Claudius
Appij Cæci filius, eiusq; collega L. Iunius classes maxi-
mas perdidērunt, cum uitio nauigassent. quod eodem
modo euenit Agamemnoni. qui, cum Achini cæpissent

DE DIVINATIONE

» Inter se strepere, aperteq; artem obterere extispicum,
 » Soluere imperat secundo rumore, auersaq; aui.
 sed quid uetera? M. Crasso quid acciderit, uidemus, di-
 rarum obnunciatione neglecta. in quo Appius collega
 tuus, bonus augur, ut ex te audire soleo, nō satis sciēter,
 uirum bonum, & ciuem egregium Censor C. Aetheiū
 notauit, quōd ementitū auspicia subscripserit. esto: fue-
 rit hoc Censoris, si iudicabat emētītū. at illud minime
 auguris, quōd ascripsit, ob eā causam populū R. calami-
 tatē maximā cepisse. si enim ea causa calamitatis fuit,
 nō in eo est culpa, qui obnūciauit; sed in eo, qui nō pa-
 ruit: ueram enim fuisse obnunciationem, ut ait idē au-
 gur, et Censor, exitus approbavit. quæ si falsa fuissent,
 nullā afferre potuissent causam calamitatis: etenim di-
 ræ, sicut cætera auspicia, ut omina, ut signa, non causas
 afferunt cur quid eueniat, sed enunciant euentura, nisi
 prouideris. non igitur obnunciatio Aethei causam fin-
 xit calamitatis, sed signo obiecto monuit Crassum,
 quid euenturū esset, nisi cauisset. ita aut illa obnūcia-
 tio nihil ualuit: aut si, ut Appius iudicat, ualuit, id ua-
 luit, ut peccatū hareat nō in eo, qui monuerit, sed in
 eo, qui nō obtēperarit. Quid lituus iste uester, q̄ clarissi-
 mū est insigne auguratus, unde uobis est traditus? nem-
 pe eo Romulus regiones direxit tum, cum urbem cōdi-
 dit. qui quidem Romuli lituus, idest incuruum, et leui-
 ter à summo inflexum bacillū, quod ab eius litui, quo
 canitur, similitudine nomē inuenit; cū situs esset in cu-
 ria Saliorū, quæ est in Palatio, eaq; deflagrasset, inuen-
 tus est integer. quid multis annis post Romulū, Prisco
 regnante Tarquinio? quis ueterū scriptorum non lo-
 quitur,

quitur, quæ sit ab Attio Nauio per lituum regionū facta descriptio: qui cum propter paupertatem suæ puer pasceret, una ex his amissa, nouisse dicitur, si recuperasset, uuam se deo daturū, quæ maxima esset in uinea. itaque sue inuenta, ad meridiē spectās, in uinea media dicitur constituisse: cumq; in quatuor partes uineā diuisisset, trisq; partes aues abdixissent, quarta parte, quæ erat reliqua, in regiones distributa, mirabili magnitudine uua, ut scriptū uidemus, inuenit. qua re celebrata, cum uicini omnes ad unū de rebus suis referrent, erat in magno nomine, & gloria. ex quo factum est, ut eū ad se Rex Priscus accerferet. cuius cum tentaret scientiam auguratus, dixit ei se cogitare quiddā, id posset ne fieri cōsultuit. ille augurio actō, posse respondit. Tarquinius autem dixit, se cogitasse cotē nouacula posse præcidi: tum Attium iussisse experiri: ita cotem in comitium illatam inspectante & Rege & populo nouacula esse discissam. ex eo euenit, ut & Tarquinius augure Attio Nauio uteretur, et populus de suis rebus ad eū referret. cotem autem illā, et nouaculā defossam in Comitio, supraq; impositū puteal accepimus. negemus omnia, comburamus annales, ficta hæc esse dicamus, quiduis denique potius, q̄ deos res humanas curare, fateamur: quid, quod apud te scriptum est de Ti. Graccho, non ne & augurum, & aruspicum comprobat disciplinam? qui, cū tabernaculum uitio cepisset imprudens, quod inauspicato pomerium transgressus esset; comitia Consulibus rogandis habuit. nota res est, & à te ipso mandata monumentis. sed & ipse augur Ti. Gracchus auspiciorum auctoritatem cōfessione errati

DE DIVINATIONE

sui comprobavit, & aruspiciū disciplinæ magna accep-
sit auctoritas, qui recentibus comitijs in senatū intro-
ducti, negauerunt iustū comitiorū rogatorem fuisse.
Iis igitur assentior, qui duo genera diuinationis esse
dixerunt: unū, quod particeps esset artis: alterū, quod
arte careret. est. n. ars in ijs, qui nouas res coniectura
persequuntur, ueteres obseruatione didicerunt. carent
autem arte ij, qui non ratione, aut coniectura obser-
uatis, ac notatis signis, sed concitatione quadam ani-
mi, aut soluto, liberoq; motu futura præsentit. quod
& somniantibus sæpe contingit, & nonnūquam uati-
cinantibus per furorem, ut Bacchis Bæotius, ut Epime-
nides Cres, ut Sibylla Erythræa. cuius generis oracula
etiā habenda sunt, nō ea, quæ æquatis sortibus ducun-
tur; sed illa, quæ instinctu diuino, afflatuq; fundūtur.
etsi ipsa sors contemnenda non est, si & auctoritatem
habet uetustatis, ut eæ sunt sortes, quas è terra editas
accepimus: quæ tamen ductæ, ut in rem apte cadant,
fieri posse credo diuinitus. quorū omnium interpretes.
ut grammatici poetarum, proxime ad eorum, quos in-
terpretantur, diuinationem uidetur accedere. quæ est
igitur ista calliditas, res uetustate robustas calumniar-
do uelle peruertere? non reperio causam. latet fortasse
obscuritate inuoluta naturæ. non enim me deus ista
scire, sed his tantum modo uti uoluit. utar igitur; nec
abducar, ut rear aut in extis totam Etruriā delirare,
aut eandem gentem in fulguribus errare, aut fallaci-
ter portenta interpretari, cū terræ sæpe fremitus, sæpe
mugitus, sæpe motus multa nostræ Reip. multa cæteris
ciuitatibus graua & uera prædixerint. quid, qui irri-

detur, partus hic mulæ, non ne, quia fœtus extitit in sterilitate naturæ, prædictus est ab aruspibus incredibilis partus malorum? quid? Ti. Gracchus Publij filius, qui bis Consul & Censor fuit, idemq; & summus Augur, & uir sapiens, ciuisq; præstans, non ne, ut C. Gracchus filius eius scriptũ reliquit, duobus anguibus domi comprehensis aruspices conuocauit? qui cum respondissent, si marem emisisset, uxori breui tempore esse moriendũ; si fœminam, ipsi: æquius esse censuit, se maturam oppetere mortem, quàm P. Africani filiam adolescentem. fœminam emisit: ipse paucis post diebus est mortuus. irrideamus aruspices; uanos, futes esse dicamus; quorumq; disciplinam & sapientissimus uir, & euentus, ac res comprobauit, contemnamus: contemnamus etiam Babylonios, & eos, qui ex Caucaso cœli signa seruantes, numeris, & motibus, stellarũ cursus persequuntur: condemnemus inquam hos aut stultitiæ, aut uanitatis, aut imprudentiæ, qui CCCCLXX millia annorum, ut ipsi dicunt, monumentis comprehensa continent; & mentiri iudicemus, nec seculorum reliquorum iudicium, quod de ipsis futurum sit, pertimescere. age, barbari uani, atq; fallaces: num etiam Graiorum historia mentita est? quæ Cræso Pythius Apollo, ut de naturali diuinatione dicam, quæ Atheniensibus, quæ Lacedæmonijs, quæ Taygetis, quæ Argiuis, quæ Corinthijs responderit, quis ignorat? collegit innumerabilia oracula Chrysippus, nec ullum sine locuplete auctore, atq; teste. quæ quia nota tibi sunt, relinquo. defendo unum hoc: nunquam illud oraculum Delphis tam celebre, & tam clarũ fuisset, neq; tantis

DE DIVINATIONE

donis refertū omnium populorū atque regum, nisi omnis ætas oraculorum illorū ueritatem esset experta. iam diu idem nō facit. ut igitur nūc minore gloria est, quia minus oraculorū ueritas excellit: sic tū, nisi summa ueritate, in tāta gloria nō fuisset potest autem uis illa terræ, quæ mētē Pythiæ diuino afflatu cōcitabat, euanuisse uetustate, ut quosdā exaruisse amnes, aut in alium cursum contortos, & deflexos uidemus. sed, ut uis, acciderit: magna enim quæstio est: modo maneat id quod negari nō potest, nisi omnem historiā peruerterimus, multis seclis uerax fuisse id oraculum. Sed omittamus oracula: ueniamus ad somnia. de quibus disputans Chrysippus, multis, & minutis somnijs colligendis facit idem quod Antipater, ea cōquirēs, quæ Antiphōtis interpretatione explicata, declarāt illa quidē acumē interpretis, sed exemplis grādioribus decuit uti. Dionysij mater, eius, qui Syracusiorum tyrānus fuit, ut scriptum apud Philistum est, & doctum hominem, & diligentem, & æqualem temporum illorum, cum prægnans hūc ipsum Dionysium aluo contineret, somniauit se peperisse satyriscum. huic interpretes portentorum, qui Gallcotæ tum in Sicilia nominabantur, responderunt, ut ait Philistus, cum, quem illa peperisset, clarissimum Græciæ diuturna cum fortuna fore. num te ad fabulas reuoco uel nostrorum, uel Græcorum poetarum? narrat enim & apud Ennium Vestalis illa.

- » Excita cum tremulis anus attulit artubu' lumen,
- » Talia commemorat lacrymans exterrita somno.
- » Euridica prognata, pater quam noster amauit,
- » Vires uitāq; corpū meum nunc deserit omne.

- » Nam me uisus homo pulcher per amoena saliēta
 » Et ripas raptare, locosq; novos. ita sola
 » Post illa germana soror errare uidebar,
 » Tardaq; uestigare, & querere te, neque posse
 » Corde capeffere. semita nulla pedem stabilibat.
 » Exin compellere pater me uoce uidetur
 » His uerbis, cognata tibi sunt ante gerendæ
 » Erumnæ: post ex fluuio fortuna resistet.
 » Hæc pater effatus, germana repente recessit,
 » Nec sese dedit in conspectum corde cupitum:
 » Quamquam multa manus ad cœli cœrula templa
 » Tendebar lacrymans, & blanda uoce uocabam.
 » Vix ægro tum corde meo me somnu' relinquit.
 hæc, etiam si fiēta sunt à poeta, nō absunt tamen à cō
 suetudine somniorum. sit sanè etiam illud cōmēitiū,
 quo Priamus est conturbatus.
 » Quia mater grauida parere se ardentem facem
 » Visa est in somnis Hecuba: quo factō pater
 » Rex ipse Priamus, somnio mentis metu
 » Percussus, curis sumptis suspirantibus
 » Exsacrificabat hostijs balantibus.
 » Tum coniectorem postulat pacem petens,
 » Ut se edoceret obsecrans Apollinem,
 » Quò sese uertant tantæ sortes somnium.
 » Ibi ex oraculo uoce diuina edidit.
 » Apollo, puerum: primus Priamo qui foret
 » Post illa natus tempora, hunc si tolleret,
 » Eum esse exitium Troiæ, pestem Pergamo.
 sint hæc, ut dixi, somnia fabularum: hisq; adiūgatur
 etiam Aeneæ somnium: quod innumerū Fabij Pictoris

DE DIVINATIONE

Græcis annalibus eiusmodi est, ut omnia, quæ ab Aenea gesta sunt, quæq; illi acciderunt, ea fuerint, quæ ei secūdū quietē uisa sunt. sed propiora uideamus. cuius nam modi est Superbi Tarquinij somnium, de quo in Bruto Accij loquitur ipse?

- » Cum iam quieti corpus nocturno impetu
  - » Dedi, sopore, placans artus languidos,
  - » Visum est in somnis pastorem ad me appellere,
  - » Duos consanguineos arietes inde eligi,
  - » Pecus lanigerum eximia pulchritudine,
  - » Præclarioremq; alterum immolare me:
  - » Deinde eius germanum cornibus connitier
  - » In me arietare, eoq; iectu me ad casum dari:
  - » Exin prostratum terra grauitè saucium,
  - » Resupinum, in cœlo contueri maximum
  - » Ac mirificum facinus, dextrorsum orbem flammeum
  - » Radiatum solis liquier cursu nouo.
- eius igitur somnij quæ sit à coniectoris interpretatio facta, uideamus.
- » Rex, quæ in uita usurpant homines, cogitant, curant, uident,
  - » Quæq; agunt uigilantes, agitantq; ea si cui in somno accidunt,
  - » Minus mirum est: sed in re tanta haud temere impro uiso offerunt:
  - » Proin uide, ne, quem tu esse hebetem deputes æque ac pecus,
  - » Is sapientia munitum pectus egregium gerat,
  - » Teq; regno expellat. nam id, quod de sole ostensum est tibi,

- » Populo commutationem rerum portendit fore.
- » Per propinqua hæc bene uerruncent populo. nam quod
ad dexteram
- » Cœpit cursum ab læua signū præpotens, pulcherrime
- » Auguratū est, rem Romanā publicam summā fore.
- Age nūc ad externa redeamus. Matrē Phalaridis scribit Ponticus Heraclides, doctus uir, auditor, & discipulus Platonis, uisam esse uidere in somnijs simulacra deorū, quæ ipsa Phalaridis domi consecrauiſſet: ex his Mercuriū ē patera, quā dextra manu teneret, sanguinem uisum esse fundere: qui cū terrā attigiſſet, reſerueſcere uideretur ſic, ut tota domus ſanguine redūda ret. quod matris ſomniū immanis filiū crudelitas cōprobauiſſet. quid ego, quæ magi Cyro illi principi interpreta ti ſunt, ex Dionyſij perſicis libris proferā? nā cū dormienti ei ſol ad pedes uiſus eſſet, ter eū ſcribit fruſtra appetuiſſe manibus, cum ſe conuoluens ſol elaberetur, & abiret: ei magos dixiſſe, quod genus ſapientum, & doctorum habebatur in Perſis, ex triplici appetitione ſolis, XXX annos Cyru regnaturū eſſe, portēdi. quod ita contigit. nam ad ſeptuageſimum peruenit, cū XL natus annos regnare cœpiſſet. eſt proſecto quiddā etiā in barbaris gentibus præſentiens, atque diuinās: ſiquidē ad mortem præſciſcens Calanus Indus cū aſcenderet in rogam ardentem, o præclarū diſceſſum, inquit, ē uita, cū, ut Herculi contigit, mortali corpore cremato in lucem animus exceſſerit. cum q; Alexāder eū rogaret, ſi quid uellet, ut diceret: optime, inquit: propediem te uidebo. quod ita cōtigit: nā Babylone paucis poſt diebus Alexāder eſt mortuus. Diſcedo parūper à ſomnijs:

M iiij

DE DIVINATIONE

ad quæ mox reuertar. Qua nocte tēplū Ephesiæ Dianæ deflagrauit, eadē constat ex Olympiadæ natū esse Alexandrū, atq; ubi lucere cœpisset, clamitasse magos, pestem, ac perniciem Asiæ proxima nocte natam. Hæc de Indis, & magis. redeamus ad somnia. Annibalem Celiū scribit, cum columnam auream, quæ esset in fano Iunonis Lacinia, auferre uellet, dubitaretq; utrum ea solida esset, an extrinsecus inaurata, pterebrauisset: cumq; solidam inuenisset, statuissetq; tollere, secundū quietem uisam esse ei Iunonē prædicere ne id faceret, minitariq; si id fecisset, se curaturam, ut eum quoque oculum, quo bene uideret, amitteret: idq; ab homine acuto non esse neglectū: itaque ex eo auro, quod exterebratum esset, buculā curasse faciendam, & eam in summa columna collocauisse. hoc idem in Sileni, quem Celiū sequitur, Græca historia est. is autem diligentissime res Annibalis persecutus est. Annibalem, cum cepisset Sagūtum, uisum esse in somnijs à Ioue in deorū concilium uocari: quò cum uenisset, Iouem imperasse, ut Italiæ bellum inferret, ducemq; ei unum ex cōcilio datum: quo illum utentem, cum exercitu progredi cœpisset: tum ei ducem illum præcepisse, ne respiceret: illum autem id diutius facere non potuisse, elatumq; cupiditate respexisse: tum uisam beluam uastam, et immanem, circumplicatam serpentibus, quacūque incederet, omnia arbusa, uirgulta, tecta peruertere: & eum admiratū quæsisse de deo, quidnam illud esset tale monstrum, & deum respōdisse, uastitatem esse Italiæ: præcepisseq; ut pergeret protinus; quid retro, atq; à tergo fieret, ne laboraret. Apud Agathoclem scriptū in histo

ria est, Hamilcarem Carthaginensem, cū oppugnaret Syracusas, uisum esse audire uocē, se postridie cœnaturum Syracusis: cum autem is dies illuxisset, magnam seditionem in castris eius inter Pœnos, & Siculos milites esse factam: quod cum sensissent Syracusani, impropuise eos in castra irrupisse, Hamilcaremq; ab ijs uiuum esse sublatū. ita res somnium cōprobauit. plena exemplorū est historia, tum referta uita cōmunis. At uero P. Decius ille Q. filius, qui primus ē Decijs Consul fuit, cū esset Tribunus mil. M. Valerio, et A. Cornelio Cōsulibus, à Samnitibusq; premeretur noster exercitus; cū pericula praliorum iniret audacius, monereturq; ut cautior esset, dixit, quod extat in annalibus; sibi in somnijs uisum esse, cū in medijs hostibus uersaretur, occidere cū maxima gloria. & tū quidem incolu mis exercitum obsidione liberauit. post trienniū autē, cū Cōsul esset, deuouit se, et in aciem Latinorū irrupit armatus. quo eius facto superati sunt, et deleti Latini. cuius mors ita gloriosa fuit, ut eandem cōcupisceret filius. Sed ueniamus nūc, si placet, ad somnia philosophorum. Est apud Platonem Socrates, cū esset in custodia publica, dicens Critoni suo familiari, sibi post tertium diē esse moriendū: uidisse se in somnijs pulchritudine eximia fœminam, quæ se nomine appellans diceret Homericum quendam eiusmodi uersum:

» Tertia te Phthiæ tempestas læta locabit.

quod ut est dictum, sic scribitur cōrigisse. Xenophō Socraticus, qui uir, & quantus, in ea militia, qua cū Cyro minore perfunctus est, sua scribit somnia. quorū exitus mirabiles extiterunt. mentiri Xenophontem, an

DE DIVINATIONE

dilirare dicemus? quid singulari uir ingenio Aristoteles, & penè diuino, ipse ne errat, an alios uult errare, cum scribit Eudemum Cyprium familiarem suum iter in Macedoniã facientem Pheras uenisse, quæ erat urbs in Thessalia tum admodum nobilis. ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu premebatur: in eo igitur oppido ita grauitè ægrum Eudemum fuisse, ut omnes medici diffideret: ei uisum esse in quiete egregia facie iuuenem dicere, fore ut breuì conualesceret, paucisq; diebus interiturum Alexandrũ tyrannũ, ipsum autem Eudemũ quinquennio post domum esse reditum. atque ita quidem prima statim scribit Aristoteles consecuta, & conualuisse Eudemum, & ab uxoris fratribus interfectum tyrannum: quinto autem anno exeunte, cum esset spes ex illo somnio in Cyprium illũ ex Sicilia esse reditum, præliantem eum ad Syracusas occidisse: ex quo ita illud somnium esse interpretatum, ut, cum animus Eudemi ex corpore excesserit, tum domum reuertisse uideatur. Adtungamus philosophis doctissimum hominem, poetam quidem diuinum, Sophoclem: qui, cũ ex æde Herculis patera aurea grauis surrepta esset, in somnijs uidit ipsum deum dicentem qui id fecisset. quod semel ille, iterumq; neglexit. ubi idem sapius, ascendit in Ariopagum, detulit rem. Ariopagitæ cõprehendi iubent eũ, qui à Sophocle erat nominatus. is, quæstione adhibita, confessus est, pateramq; retulit. quo factò, sanum illud Indicis Herculis nominatũ est. Sed quid ego Græcorũ? nescio quo modo magis me nostra delectat. omnes hoc historici, Fabij, Gellij, sed proxime Celijs. cũ bello Latino ludi uotui

maximi primum fierent, ciuitas ad arma repente est excitata. itaq; ludis intermissis instauratiui cōstituti sunt qui antequā fierent, cūq; iam populus cōsedisset, seruus per circum, cum uirgis caderetur, furcam ferēs ductus est. exin cuidam rustico Romano dormienti uisus est uenire, qui diceret, præsultorē sibi nō placuisse ludis, idq; ab eodem iussu esse eū senatui nunciare; illum non ausum: iterū esse idem iussu, & monitū, ne uim suā experiri uellet; ne tū quidē esse ausum; exin filium eius esse mortuū: eādem in somnijs admonitionem fuisse tertiam; tum illum etiam debilem factum, rem ad amicos detulisse, quorū de sententia letitula in curiam esse delatū; cumq; senatui somnium enarrauisset, pedibus suis saluum reuertisse. itaq; somnio comprobato à senatu, ludos illos iterū instauratos memoriæ proditum est. C. uero Gracchus multis dixit, ut scriptū apud eūdem Celium est, sibi in somnijs Quæsturam petenti Ti. fratrem uisum esse dicere, quā uellet cunctaretur, tamen eodem sibi leto, quo ipse interisset, esse pereundum. hoc, antequam Tribunus pl. Gracchus factus esset, & se audisse scribit Celiū, & dixisse multis. quo somnio quid inueniri potest certius? quid? illa duo somnia, quæ creberrime commemorantur à Stoicis, quis tandē potest cōtemnere? unū de Simonide: qui cum ignotū quēdam proiectum mortuū uidisset, eumq; humanisset, haberetq; in animo nauē conscendere, moneri uisus est, ne id faceret, ab eo, quem sepultura affecerat: si nauigasset, eum naufragio esse periturum: itaque Simonidem redisse; perisse cæteros, qui tum nauigassent. alterum ita traditum clarū ad

DE DIVINATIONE

mo dum somnium: cum duo quidam Arcades familia-
res iter una facerent, & Megaram uenissent, alterum
ad cauponem diuertisse, ad hospitem alterū: qui ut cœ-
nat i quiesceret, cōcubia nocte uisum esse in somnijs ei,
qui erat in hospitio, illum alterū orare ut subueniret,
quodd sibi à caupone interitus pararetur: eū primo per-
territum somnio surrexisse: dein, cū se collegisset, idq;
uisum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse:
tum ei dormienti eundē illū uisum esse rogare, ut, quo-
niā sibi uiuo nō subuenisset, mortē suam ne inultam
esse pateretur: se interfectum in plaustrum à caupone
esse coniectū, & supra sterqus iniectum: petere, ut ma-
ne ad portā adesset, priusquā plaustrū ex oppido exi-
ret: hoc uero eū somnio rōmotū mane bubulco præ-
sto ad portā fuisse; quasisse ex eo, quid esset in plau-
stro: illū perterritū fugisse, mortuum eruiū esse, caupo-
nem re patefacta pœnas dedisse. quid hoc somnio dici
diuinius potest? sed quid aut plura, aut uetera quæri-
mus? saepe tibi meū narraui: saepe ex te somniū audi-
ui tuū: me, cū Asiæ prouinciæ præessem, uidisse, in quie-
te, cū tu equo aduectus ad quandam magni fluminis
ripam, prouectus subito, atque delapsus in flumē, nus-
quam apparuisses, me contremuisse timore perterritū:
tum te repente latum exiisse, eodēq; equo aduersam
ascendisse ripam, nosq; inter nos esse complexos. facilis
coniectura huius somnij: mihiq; à peritis in Asia præ-
dictū est, fore eos euentus rerum, qui acciderunt. uenio
nunc ad tuum. audiui equidem ex te ipso, sed mihi sæ-
pius Salustius noster narrauit: cum in illa fuga nobis
gloriosa, patriæ calamitosa, in uilla quadam cāpi Ari

natis maneres, magnamq; partem noctis uigilasses, ad
lucem denique arcte, & grauiter dormire coepisse :
itaque, quāquā iter instaret, te tamen silentiū fieri ius-
sisse, neque esse passum te excitari: cū autem experres
et us esses hora secūda fere, te sibi somniū narrauisse:
uisum tibi esse, cum in locis solis mæstus errares, C. Ma-
riū cū fascibus laureatis quærere ex te, quid tristis es-
ses: cumq; tu te tua patria ui pulsum esse dixisses, pre-
hendisse eum dextram tuam, & bono animo te iussis-
se esse, lictoriq; proximo tradidisse, ut te in monumen-
tū suū deduceret; & dixisse, in eo tibi salutem fore: tū
& se exclamasse Salustius narrat, reditū tibi celerem
& gloriosum paratū, & te ipsum uisum somnio dele-
ctari. nā illud mihi ipsi celeriter nūciatū est: ut audiuis-
ses in monumento Marij de tuo reditu magnificentissi-
mum illud S. C. esse factū, referente optimo, & claris-
simo uiro Cōsule, idq; frequentissimo theatro, incredibi-
li clamore, & plausu comprobatū; dixisse te, nihil illo
Atinati somnio fieri posse diuinius. at multa falsa. im-
mo obscura fortasse nobis. sed sint falsa quædam: cō-
tra uera quid dicimus? quæ quidem multo plura eue-
nirent, si ad quietem integri iremus: nūc onusti cibo,
& uino, perturbata, & cōfusa cernimus. uide, quid So-
crates in Platonis Politia loquatur. dicit enim, Cū dor-
mientibus ea pars animi, quæ mētis et rationis parti-
ceps sit, sopita langueat; illa autē, in qua feritas quædā
sit, atque agresstis immanitas, cum sit immoderato ob-
stupefacta potu, atque pastu, exultare eam in somno,
immoderateq; iactari. itaq; huic omnia uisa obijciuntur
à mente, ac ratione uacua: ut aut cum matre corpus

DE DIVINATIONE

» miscere uideamur, aut cū quouis alio uel homine, uel
 » deo, sæpe belua, atque etiam trucidare aliquem, & im-
 » pie cruentari, multaq; facere impure, atque tetre, cum
 » temeritate, atque impudentia. at qui salubri, & mo-
 » derato cultu, atque uictu quieti se tradiderit, ea parte
 r. animi, quæ mentis & consilij est, agitata, & erecta,
 » saturataq; bonarum cogitationum epulis; eaq; parte
 » animi, quæ uoluptate alitur, nec inopia eneeta, nec sa-
 » tietate affluenti, quorū utrūque præstringere acie mē-
 » tis solet, siue deest natura quippiam, siue abundat, at-
 » que effluit; illa etiam tertia parte animi, in qua irarū
 » existit ardor, sedata, atque restineta: tum eueniet, dua-
 » bus animi temerarijs partibus compressis, ut illa tertia
 » pars rationis, & mentis eluceat, & se uegetā ad som-
 » niandum, acremq; præbeat: tum ei uisa quietis occur-
 » rent trāquilla atque ueracia. Hec uerba ipsa Platonis
 expressi. Epicurum igitur audiemus potius? nam Car-
 neades concertationis studio modo ait hoc, modo illud.
 at ille quid sentit? sentit autem nihil unquā elegās, ni-
 hil decorū. hūc ergo antepones Platoni, et Socrati? qui
 ut rationem nō redderent, auctoritate tamen hos mi-
 nutos philosophos uincerent. iubet igitur Plato sic ad
 somnū proficisci corporibus affectis, ut nihil sit, quod
 errorē animis, perturbationemq; afferat. ex quo etiā
 Pythagoricis interdictū putatur, ne faba uescerentur,
 quòd habet inflationem magnā is cibus, tranquillitati
 mentis quærenti uera contrariam. cum ergo est somno
 seuocatus animus à societate, & cōtagione corporis, tū
 meminit præteritorū, præsentia cernit, futura proui-
 det. iacet enim corpus dormiētis, ut mortui; uiget au-

tē, et uiuit animus. quod multo magis faciet post mortem, cū omnino ex corpore exceſſerit. itaq; appropinquantē morte multo eſt diuinior. nā & id ipſum uidēt, qui ſunt morbo graui et mortifero affecti, inſtare mortem. itaq; his occurrūt plerunq; imagines mortuorū: tumq; uel maxime laudi ſtudent: eoſq; qui ſecus quā decuit uixerunt, peccatorum ſuorum tū maxime pœnitet. diuinare autem morientes etiā illo exēplo confirmat Poſidonius, quo affert Rhodiū quendā morientem ſex æquales nomināſſe, & dixiſſe, qui primus eorū, qui ſecundus, qui deinceps moriturus eſſet. ſed tribus modis cēſet deorū appulſu homines ſomnare: uno, q̄ provideat animus ipſe per ſeſe, quippe qui deorū cognatione teneatur: altero, q̄ plenus aer ſit immortalium animorū, in quibus tanquā inſignita notæ ueritatis appareant: tertio, q̄ ipſi dii cū dormientibus colloquantur: idq; ut modo dixi, facilius euenit appropinquantē morte, ut animi futura augurentur. ex quo & illud eſt Calani, de quo ante dixi; & Homerici Hec̄toris, qui moriens propinquam Achilli mortem denunciāt: neq; enim illud uerbum temere conſuetudo approbauiffet, ſi ea res nulla eſſet omnino.

„ Præſagibat animus fruſtra me ire, cum exirem domo. ſagire enim ſentire acute eſt: ex quo ſagæ anus, quia multa ſcire uolunt, & ſagaces dicti canes. is igitur, qui ante ſagit, quā oblata res eſt, dicitur præſagire, id eſt futura ante ſentire. ineſt igitur in animis præſagitio extrinſecus iniecta atq; incluſa diuinitus. ea ſi exarſit acrius, furor appellatur, cum à corpore animus abſtractus diuino inſtinctu concitatur.

DE DIVINATIONE

- » Sed quid oculis rapere uisa est derepente ardentibus?
ubi illa paulo ante sapiens uirginali modestia?
- » Mater optuma, tum multo mulier melior,
- » Missa sum superstitiosis ariolationibus:
- » Neq; me Apollo fatis sandis dementem inultā ciet.
- » Virgines uero æquales, patris mei meū factū pudet
- » Optimi uiri. mea mater tui me miseret, mei piget.
- » Optumam progeniem Priamo repperisti extra me: hoc
dolet,
- » Me obesse, illos prodesse; me obstare, illos obsequi.
o' poema tenerum, et moratū, atque molle. sed hoc mi-
nus ad rem. illud, quod uolumus, expressum est, ut ua-
ticinari furor uera soleat.
- » Adest, adest fax obuoluta sanguine, atque incendio:
- » Multos annos latuit. ciues ferte opem, et restinguite.
deus inclusus corpore humano, iam non Cassandra lo-
quitur.
- » Iamq; mari magno classis cita
- » Texitur: exitium examen rapit:
- » Aduenit, & fera uelut uolantibus
- » Nauibu' compleuit manu' littora.

tragœdias loqui uideor, et fabulas. at ex te ipso nō cō-
mentitiā rem, sed factā, eiusdem generis audiui:
C. Coponiū ad te uenisse Dyrrhachio, cum prætório im-
perio classi Rhodiæ præesset, cum primis hominem pru-
dentem, atque doctū: cumq; dixisset, remigem quendā
ex quinquere mi Rhodiorum uaticinatum, madefactū
iri minus XXX diebus Græciam sanguine; rapinas
Dyrrhachij, & conscensionem in naues cum fuga, fu-
gentibus miserabilem respectū incendiorum fore; sed
Rhodiorum

Rhodiorum classi propinquum reditum, ac domū itio-
nem dari: tum neq; te ipsum non esse cōmotum; Mar-
cumq; Varronem, & M. Catonem, qui tum ibi erant,
doctos homines, uehemēter esse perterritos: paucis sanē
post diebus ex Pharsalica fuga uenisse Labienum: qui
cum interitum exercitus nūciauisset, reliqua uaticina-
tionis breuī esse confecta. nam & ex horreis direptū,
effusumq; frumentū uias omnes, angiportusq; cōstra-
uerat: & uos naues subito perterriti metu conscendi-
stis: & noctu ad oppidum respicientes, flagrātes onera-
rias, quas incēderant milites, quia sequi noluerāt, uide-
batis: postremo à Rhodia classe deserti, uerū uatē fuis-
se sensistis. Exposui quā breuissimē potui somnii, & fu-
roris oracula, quæ carere arte dixeram. quorū amborū
generū una ratio est, qua Cratippus noster uti solet,
animos hominū quadā ex parte extrinsecus esse tra-
ctos, & haustos, ex quo intelligitur, esse extra diuinū
animū, humanus unde ducatur: humani autē animi
eā partē, quæ sensum, quæ motum, quæ appetitum ha-
beat, nō esse ab aēctione corporis seiugatam: quæ autē
pars animi rationis, atq; intelligentiæ sit particeps, eū-
tum maxime uigere, cū plurimū absit à corpore. itaq;
ex ipsis exemplis uerarum uaticinationum, & som-
niorum Cratippus solet rationem cōcludere hoc modo.
si sine oculi nō potest extare officiū, & munus oculo-
rum, possunt autē aliquando oculi non fungi suo mu-
nere: qui uel semel ita est usus oculis, ut uera cerneret,
is habet sensum oculorum uera cernentium. item igi-
tur, si sine diuinatione nō potest & officiū & mu-
nus diuinationis extare, potest autem quis, cū diuina-

DE DIVINATIONE

tionem habeat, errare aliquādo, nec uera cernere: satis est ad confirmandam diuinationem semel ita esse aliquid diuinatum, ut nihil fortuito cecidisse uideatur. sunt autē eius generis innumerabilia: esse igitur diuinationē confitendū est. Quæ uero aut cōiectura explicatur, aut euentis animaduersa & notata sunt; ea genera diuinandi, ut supra dixi, nō naturalia, sed artificiosa dicuntur. in quo aruspices, augures, coniectoresq; numerantur. hæc improbantur à Peripateticis, à Stoicis defenduntur. quorū alia sunt posita in monumētis, & disciplina; quod Etruscorum declarant & aruspicipini, & fulgurales, et rituales libri, nostri etiam augurales: alia autē subito ex tēpore coniectura explicantur, ut apud Homerum Chalcas, qui ex passerum numero belli Troiani annos auguratus est: & ut in Sisennæ scriptum historia uidemus, quod te inspectante factū est, ut, cum Sylla in agro Nolano immolaret ante prætorium, ab infima ara subito anguis emergeret. cum quidam C. Postumius aruspex oraret illum, ut in expeditionem exercitum educeret; id cū Sylla fecisset, tum ante oppidum Nola[m] florentissima Sānitarum castra cepit. facta coniectura etiā in Dionysio est paulo ante quā regnare cōepit: qui cum per agrum Leontinum iter faciens, equum ipse dimisisset in flumen; summersus equus uoraginibus non exitit: quē cum maxima contentione nō potuisset extrahere, discessit, ut ait Philistus, ægre ferens. cum autem aliquātulum progressus esset, subito exauduit hinnitum, respexitq; & equum alacrem lætus aspexit, cuius in tuba examen apum confederat. quod ostentum habuit

hanc uim, ut Dionysius paucis post diebus regnare cœperit. quid? Lacedæmonijs paulo ante Leuētricam calamitatem quæ significatio facta est, cū in Herculis fa-
no arma sonuerūt, Herculisq; simulacrū multo sudore manauit? at eodē tempore Thebis, ut ait Callisthenes, in templo Herculis ualuæ clausæ repagulis, subito se ipsæ aperuerunt, armaq; quæ fixa in parietibus fuerant, ea humi sunt inuēta. cumq; eodem tēpore apud Lebadiā Trophonio res diuina fieret, gallos gallinaceos in eo loco sic assidue canere cœpisse, ut nihil intermitterent: tum augures dixisse Bœotios, Thebanorum esse uictoriā, propterea quod auis illa uicta silere solet, canere si uicisset. eademq; tempestate multis signis Lacedæmonijs Leuētrica pugnae calamitas denūciabatur. nanq; et Lysandri, qui Lacedæmoniorum clarissimus fuerat, statuæ, quæ Delphis stabat, in capite corona subito extitit ex asperis herbis, & agrestibus: stellæq; aureæ, quæ Delphis erant à Lacedæmonijs positæ post naualem illam uictoriam Lysandri, qua Athenienses conciderunt, qua in pugna quia Castor & Pollux cum Lacedæmoniorum classe uisi esse dicebantur, eorum insignia deorum stellæ aureæ, quas dixi, Delphis positæ, paulo ante Leuētricam pugnam deciderunt, neque re-
perta sunt. maximum uero illud portentum ijsdem Spartiatis fuit, quod, cum oraculum ab Ioue Dodonæo petiuisent, de uictoria sciscitantes, legatiq; illud, in quo inerant sortes, collocauisent, simia, quam Rex Molossorum in delicijs habebat, & sortes ipsas, et cætera, quæ erant ad sortem parata, disturbauit, & aliud aliò dissipauit. tum ea, quæ præposita erat oraculo,

DE DIVINATIONE

sacerdos dixisse dicitur, de salute Lacedæmonijs esse, nō de uictoria cogitandum. Quid bello Punico secundo? non ne C. Flaminius Consul iterum, neglexit signa rerum futurarum magna cum clade Reip^a qui exercitu lustrato, cum Aretium uersus castra mouisset, & contra Annibalē legiones duceret, & ipse & equus eius ante signum Iouis Statoris sine causa repente cōcidit, nec eam rem habuit religioni, obiecto signo, ut peritis uidebatur, ne committeret prælium. idem cum tripudio auspicaretur, pullarius diem prælij committendi differebat. tum Flaminius ex eo quæsiuit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret. cum ille quiescendum respondiſſet, Flaminius, præclara uero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur: itaque signa conuelli, & se sequi iussit. quo tempore, cum signifer primi hastati signum non posset mouere loco, nec quidquam proficeret, plures cum accederent: Flaminius re nūciata suo more neglexit: itaque tribus horis cōcisus exercitus, atque ipse interfectus est. Magnū illud etiā, quod addidit Celijs, eo ipso tempore, cum hoc calamitosum fieret prælium, tantos terræmotus in Liguribus, Gallia, cōpluribusq; insulis, totaq; in Italia factos esse, ut multa oppida corruerint, multis locis labes facta sit, terræq; desederint, fluminaq; in contrarias partes fluxerint, atque in amnes mare influxerint. Fiunt certe diuinationum coniecturæ à peritis. Midæ illi Phrygi, cum puer esset, dormienti formicæ in os tritici grana eongesserunt. ditissimum fore, prædictum est. quod euenit. at Platoni, cum in cunis paruulo dormienti

apes in labellis consedissent, respōsum est, singulari illū suauitate orationis fore. ita futura eloquentia prouisa in infante est. quid amores, ac deliciæ tuæ Roscius? num aut ipse, aut pro eo Lanuuium totū mētiebatur? qui cū esset in cunabulis educareturq; in Selonio, qui est cāpus agri Lanuuiini: noctu lumine appposito expectata nutrix animaduertit puerū dormientem circumplicatum serpentis amplexu. quo aspectu exterrita clamorem sustulit. pater autē Roscij ad aruspices retulit. qui respōderunt, nihil illo puero clarius, nihil nobilius, fore. atque hanc speciem Praxiteles cælauit argento, et noster expressit Archias uersibus. quid igitur expectamus? an, dum in foro nobiscum dij immortales, dū in uis uersentur, dum domi? qui quidem ipsi se nobis nō offerūt, uim autem suam lōge, lateq; diffundunt. quā cum terræ cauernis includūt, tū hominū naturis implicant. nā terræ uis Pythiam Delphis incitabat, naturæ Sibyllam. quid enim? non uidemus, quā sint uaria terrarum genera? ex quibus et mortifera quædam pars est, ut & Ampsanēti in Hirpiniis, & in Asia Plutonia, quæ uidemus: & sunt partes agrorum aliæ pestilentes, aliæ salubres, aliæ quæ acuta ingenia gignit, aliæ quæ retusa. quæ omnia fiunt & ex cæli uarietate, & ex disparilli aspiratione terrarum. fit etiam sæpe specie quadam, sæpe uocum grauitate, & cantibus, ut pellantur animi uehementius: sæpe etiam cura, & timore: qualis est illa,

Flexa anima tanquam lymphata, ut Bacchi sacris
Commota, in tumultis Teucrum commemorans suum.
atque etiam illa cōcitatio declarat uim in animis esse

DE DIVINATIONE

diuinam. negat enim sine furore Democritus quēquā poetā magnū esse posse. quod idem dicit Plato. quem, si placet, appellet furorem, dum modo is furor ita laudetur, ut in Phædro Platonis laudatus est. quid uestra oratio in causis? quid ipsa actio? potest esse uehementis, & grauis, & copiosa, nisi est animus ipse commotior? equidē etiā in te sæpe uidi, et, ut ad leuiora ueniamus, in Aesopo familiari tuo tantū ardorē uultuū, atque motuū, ut eum uis quædam abstraxisse à sensu mētis uideretur. Obijciuntur etiam sæpe formæ, quæ reapse nullæ sunt, speciem autem offerunt. quod cōtigiſſe Brenno dicitur, eiusq; Gallicis copijs, cū fano Apollinis Delphici nefarium bellum intulisset: tum enim ferunt ex oraculo hæc fatam esse Pythiam, Ego prouidebo rem istam, & albæ uirgines. ex quo factum, ut & uiderentur uirgines ferre arma contra, & niue Gallorum obrueretur exercitus. Aristoteles quidē eos etiam, qui ualitudinis uitio furerēt, & melancholici dicerentur, censebat habere aliquid in animis præſagiens, atque diuinum. ego autem haud ſcio, an nec cardiacis hoc tribuendum ſit, nec phreneticis: animi enim integri, non uitioſi corporis eſt diuinationo. quā quidem eſſe re uera, hac Stoicorum ratione concluditur. ſi ſunt dii, neque ante declarant hominibus quæ futura ſunt: aut non diligunt homines: aut, quid euenturum ſit, ignorant: aut exiſtimant nihil intereſſe hominum, ſcire quid futurum ſit: aut non cenſent eſſe ſuæ maiestatis præſignificare hominibus quæ ſunt futura: aut ea ne ipſi quidem dii ſignificare poſſunt. at neq; nō diligunt nos; ſunt enim benefici, ge-

neriq; hominū amict: neq; ignorant ea, quæ ab ipsis constituta, et designata sunt: neque nostra nihil interest scire ea, quæ euentura sunt; erimus enim cautiore, si sciemus: neque hoc alienū ducūt maiestate sua; nihil est enim beneficentia præstātius: neque non possunt futura prænoscere: non igitur sunt dii, nec significant futura. sunt autem dii: significant ergo: & non, si significant, nullas uias dāt nobis ad significationis sciētiam; frustra enim significarent: nec, si dāt uias, non est diuinitas: est igitur diuinitas. hac ratione et Chrysippus, & Diogenes, & Antipater utitur. quid est igitur, cur dubitandū sit, quin sint ea, quæ disputauimus, si ratio mecū facit, si euenta, si populi, si nationes, si Græci, si barbari, si maiores etiā nostri, si denique hoc semper ita putatū est, si summi philosophi, si poetæ, si sapiētissimi uiri, qui res publicas cōstituerūt, qui urbes cōdiderūt? an, dū bestia loquātur, expectamus, hominū cōsentiēte auctoritate cōtenti nō sumus? nec uero quidquā aliud offertur, cur ea, quæ dico, diuinitati genera nulla sint; nisi quid difficile dictu uidetur, quæ cuiusq; diuinationis ratio, quæ causa sit. quid enim habet aruspex, cur pulmo incisus etiā in bonis extis dirimat tempus, et proferat diem? quid Augur, cur à dextra coruus, à sinistra cornix faciat ratum? quid astrologus, cur stella Iouis, aut Veneris coniuncta cum Luna ad ortus puerorū salutaris sit, Saturni, Martis uel contraria? cur autem deus dormientes nos moneat, uigilantes negligat? quid deinde causæ sit, cur Cassandra furens futura prospiciat, Priamus sapiens hoc idem facere non queat? cur fiat quidque, quæris? re-

DE DIVINATIONE

Ete omnino: sed non nunc id agitur: fiat, nec ne fiat,
 id quæritur: ut si magnetē lapidem esse dicam, qui fer-
 rum ad se alliciat, & trahat, rationem, cur id fiat, af-
 ferre nequeam, fieri omnino neges. quod idem facis in
 divinatione. quam & cernimus ipsi, & audiimus,
 & legimus, et à patribus accepimus: neq; ante philoso-
 phiam patefactam, quæ nuper inuenta est, hac de re cõ-
 munis uita dubitauit: & postea quàm philosophia pro-
 cessit, nemo aliter philosophus sensit, in quo modo esset
 auctoritas. dixi de Pythagora, de Democrito, de Socra-
 te: excepi de antiquis præter Xenophanem neminē: ad-
 iunxi ueterem Academiam, Peripateticos, Stoicos. unus
 dissentit Epicurus. quid uero hoc turpius, quàm q̃ idē
 nullam censet gratuitam esse uirtutem? quis autē est,
 quem non moueat clarissimis monumentis testata, cõsi-
 gnataq; antiquitas? Calchantē augurem scribit Home-
 rus longe optimum, eumq; ducem classis fuisse: at illū
 auspiciorum credo scientia, non locorū. Amphilocus, et
 Mopsus Argiuorum Reges fuerūt, sed iidem augures.
 ijq; urbes in ora maritima Ciliciæ Græcas condiderūt,
 atque etiā ante hos Amphiaræus, & Tiresias nō humi-
 les & obscuri, neque eorū similes, ut apud Enniū est,
 Qui sui quæstus causa fictas suscitant sententias;
 sed clari, & præstantes uiri, qui auibus, & signis admo-
 niti futura dicebant. quorum de altero etiam apud in-
 feros Homerus ait, solum sapere, ceteros umbrarū ua-
 gari modo. Amphiaræum autem sic honorauit fama
 Græciæ, deus ut haberetur, atq; ut ab eius solo, in quo
 est humatus, oracula peterentur. quid Asiæ Rex Prias-
 mus, non ne et Helenū filiū, & Cassandrā filiam di-

uinantes habebat, alterum augurijs, alteram mētis incitatione diuina? quo in genere Martios quosdam fratres, nobili loco natos, apud maiores nostros fuisse scriptum uidemus. quid Polybum Corinthium, non ne Homerus & alijs multa, & filio ad Troiam proficiscēti mortem prädixisse commemorat? omnino apud ueteres qui rerum potiebantur, ijsdem auguria tenebant: ut enim sapere, sic diuinare regale ducebant, ut testis est nostra ciuitas, in qua & Reges, augures, & postea priuati eodem sacerdotio präditi Remp. religionum auctoritate rexerunt. eaq; diuinationum ratione in barbaris quidem gentibus neglecta est: siquidem & in Gallia Druydes sunt, è quibus ipse Diuitiacum Heduum hospitem tuum, laudatoremq; cognoui; qui & naturæ rationem, quam physiologiam Græci appellant, notam esse sibi profitebatur, & partim augurijs, partim coniectura, quæ essent futura, dicebat: & in Persis augurantur, & diuinant magi, qui congregantur in fano cōmentandi causa, atque inter se colloquendi: quod etiam idem uos quōdam facere Nonis solebatis. nec quisquam Rex Persarum potest esse, qui nō ante magorum disciplinam, scientiamq; perceperit. licet autem uidere & genera quædam, et nationes huic scientiæ deditas. Telmessus in Caria est: qua in urbe excellit aruspicum disciplina. itemq; Elis in Pelopōneso familias duas certas habet, Iamidarum unam, alteram Glutidarum, aruspiciæ nobilitate præstātes. in Syria Chaldæi cognitione astrorū, solertiāq; ingeniorum antecellūt. Etruria autē de cœlo tacta sciētissime animaduertit; eadēq; interpretatur, quid quibusq; ostēdatur.

DE DIVINATIONE

monstris, atque portentis quo circa bene apud maiores
nostros senatus tum, cum florebat imperium, decreuit,
ut de principum filiis sex singulis Etruriæ populis in di-
sciplinam traderentur, ne ars tanta propter tenuitatem
hominum à religionis auctoritate abduceretur ad mer-
cedem, atque quæstû. Phryges autem, & Pisidæ, & Ci-
lices, et Arabû natio avium significationibus plurimû
obtemperant. quod idē factitatû in Umbria accepi-
mus. ac mihi quidem uidetur ex locis quoque ipsis, qui
à quibusq; incolebantur, diuinationû opportunitates
esse ductæ. ut enim Aegyptij, ut Babylonij in campo-
rum patentium aquoribus habitantes, cum ex terra
nihil emineret, quod contemplationi cœli officere pos-
set, omnem curam in siderum cognitione posuerunt:
Etrusci autem, quod religione imbuti studiosius, &
crebrius hostias immolabant, extorum cognitioni se
maxime dederunt; quodq; propter aeris crassitudi-
nem de cœlo apud eos multa fiebant, & quod ob eā-
dem causam multa inusitata partim ex cœlo, alia ex
terra oriebantur, quædam etiam ex hominum, pecu-
dum'ue conceptu, & satû, ostentorum exercitatissimi
interpretes extiterunt. quorum quidem uim, ut tu so-
les dicere, uerba ipsa prudenter à maioribus posita de-
clarant. quia enim ostendunt, portendunt, monstrant,
prædicunt, ostenta, portenta, monstra, prodigia dicun-
tur. Arabes autem, & Phryges, & Cilices, quod pa-
stu pecudum maxime utuntur, campos, & montes hie-
me, & æstate peragrâtes, propterea facillius catus avium
& uolatus notauerunt. eademq; & Pisidiæ causa fuit,
& huic nostræ Umbriæ. tum Caria tota, præcipuâq;

Telmesses, quos ante dixi, quod agros uberrimos maxi-
meq; fertiles incolunt, in quibus multa propter fecundita-
tem fingi, gigniq; possunt, in ostentis animaduertendis di-
ligentes fuerunt. quis uero non uidet, in optima quaq;
Rep. plurimum auspicia & reliqua diuinandi genera
ualuisse? quis Rex unquam fuit, quis populus, qui
non uteretur praedictione diuina? neque solum in pace
sed in bello multo etiam magis, quo maius erat certa-
men, & discrimen salutis. omitto nostros, qui nihil in
bello sine extis agunt, nihil sine auspicijs domi habent.
auspicia externa uideamus, nam & Athenienses omni-
bus semper publicis consilijs diuinos quosdam sacerdotes,
quos Mantes uocant, adhibuerunt: & Lacedaemonij Re-
gibus suis augurem assessorē dederunt: itemq; Senibus,
sic enim consilium publicum appellant, augurē inter-
esse uoluerunt: iidemq; de rebus maioribus semper aut
Delphis oraculum, aut ab Hammone, aut à Dodona pe-
tebant. Lycurgus quidem, qui Lacedaemoniorū Remp.
temperauit, leges suas auctoritate Apollinis Delphici
confirmauit. quas cum uellet Lysander commutare, ea-
dem est prohibitus religione. atque etiam qui praeerat
Lacedaemonijs, non contenti uigilantibus curis, in Pasi-
theae fano, quod est in agro propter urbem, somnians-
di causa excubabant, quia uera quietis oracula ducebant.
ad nostra iam redeo. quoties senatus Decem uiros ad li-
bros ire iussit? nam & cum duo uisi soles essent, et cum
tres lunae, & cum faces, & cum sol nocte uisus esset,
& cum ex caelo fremitus auditus, & cum caelum dis-
scessisse uisum est, atque in eo animaduersi globi. dela-
ta etiam ad senatum labes agri Priuernatis, cum ad in-

DE DIVINATIONE

finitam altitudinē terra desedisset, Apuliaq; maximis
 terræ motibus cōquassata esset. quibus portētis magna
 populo R. bella, pernicioſaq; seditiones denūciabantur.
 inq; his omnibus responsa aruspicum cū Sibyllæ uersi
 bus congruebant. quid, cum Cumis Apollo sudauit,
 Capuæ Victoria? quid ortus androgyni? non ne fatale
 quoddam monstrum fuit? quid, quod fluuius atratus
 sanguine fluxit? quid, cum sæpe lapidum, sanguinis nō
 nunquam, terræ interdum, quondam etiam lactis im
 ber defluxit? quid, cum in Capitolio iētus centaurus
 ex cœlo est? in Auentino portæ, & homines? Tusculi
 ades Castoris, & Pollucis, Romæq; Pietatis? non ne &
 aruspices ea responderunt, quæ euenerunt: & in Sibyl
 læ libris eadē repertæ prædictiones sunt? quoties sena
 tus decemuiros ad libros ire iussit? quantis in rebus,
 quamq; sæpe responsis aruspicum paruit? Cæciliæ Q.
 filiæ somnio modo, Marsico bello, templum est à senatu
 Iunoni Sospitæ restitutum. quod quidem somnium Si
 senna cum disputasset mirifice ad uerbum cū re conue
 nisse, tum insolēter, credo ab Epicuro aliquo induētus,
 disputat somnijs credi non oportere. idem contra osten
 ta nihil disputat, exponitq; initio belli Marsici & deo
 rum simulacra sudauisse, & sanguinem fluxisse, et di
 scessisse cœlum, & ex occulto auditas esse uoces, quæ
 pericula belli nūciarent, & Lanuuij clypeos, quod aru
 spicibus tristissimum uisum esset, à muribus esse dero
 sos. quid, quod in annalibus habemus, Veienti bello,
 cum lacus Albanus præter modum creuisset, Veientem
 quendā ad nos hominem nobilem profugisse, eumq; di
 xisse, ex fatis, quæ Veientes scripta haberent, Veios ca-

pi non posse, dum lacus is redundaret, & si lacus emissus lapsu, et cursu suo ad mare profluxisset, perniciosum populo R. sin autē ita esset eductus, ut ad mare peruenire non posset, tum salutare nostris fore. ex quo illa admirabilis à maioribus Albanæ aquæ facta de ductio est. cum autē Veientes bello fessi legatos ad senatū misissent, tum ex his quidā dixisse dicitur, nō omnia illū transfugam ausum esse senatui dicere: in iisdem enim satis scriptū Veientes habere, fore ut breui à Gallis Roma caperetur. quod quidē sexēnio post Veios captos factū esse uidemus. Sape etiā & in prælijs Fauni auditi, et in rebus turbidis ueridicæ uoces ex occulto missæ esse dicuntur. cuius generis duo sunt ex multis exempla, sed maxima. nam nō multo ante urbem captam exaudita uox est à luco Vestæ, qui à Palatii radice in nouā uiam deuexus est; ut muri et portæ reficerentur; futurum esse, nisi prouisum esset, ut Roma caperetur. quod neglectum cum cauere poterat, post acceptam illam maximam cladem explicatū est: ara enim Aio loquenti, quā septā uidemus, ex aduersus eum locum consecrata est. atque etiam scriptū à multis est, cum terræmotus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, uocē ab æde Iunonis ex arce extitisse: quo circa Iunonem illam appellatam Monetā. hæc igitur & à dijs significata, & à nostris maioribus indicata contemnimus? neque solum deorū uoces Pythagorei obseruauerunt, sed etiam hominum: quæ uocant omina. quæ maiores nostri quia ualere censebant, iccirco omnibus rebus agendis, quod bonum, faustum, felix, fortunatumq; esset, præfabantur: re-

DE DIVINATIONE

busq; diuinis, quæ publice fierent, ut fauerent linguis, imperabatur: inq; ferijs imperandis, ut litibus, & iurigijs se abstinere. itemq; in lustranda colonia, ab eo, qui eam deduceret, et cum imperator exercitum, Censur populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebantur. quod idem in delectu Consules obseruant, ut primus miles fiat bono nomine. quæ quidē à te scis & Consule, & imperatore summa religione esse seruata. prærogatiuam etiam maiores omnes iustorum comitorum esse uoluerunt. atq; ego exempla omnium nota proferam. L. Paulus Consul iterum, cum ei, bellum ut cum Rege Perse gereret, obtigisset; ut ea ipsa die domum ad uesperum redijt, filiulam suam Tertiam, quæ tum erat admodum parua, osculans animaduertit tristiculam. quid est, inquit, mea Tertia, quid tristis es? mi pater, inquit, Persa periit. tum ille arctius puellam complexus, accipio omen, inquit, mea filia. erat autem mortua catella eo nomine. L. Flaccum flaminem Martialem ego audiui cum diceret, Cæciliam Metelli, cum uellet sororis suæ filiam in matrimonium collocare, exisse in quoddam sacellum ominis capiendi causa; quod fieri more ueterum solebat: cum uirgo staret, & Cæcilia in sella sederet, neque diu ulla uox extitisset, puellam defatigatam petijisse à matertera, ut sibi cōcederet paulisper, ut in eius sella requiesceret; illam autem dixisse, Vero mea puella tibi concedo meas sedes. quod omen res consecuta est: ipsa. n. breui mortua est, uirgo autē nupsit cui Cæcilia nupta fuerat. hæc posse cōtēni, uel etiam rideri, præclare intelligo: sed ipsum est, deos non putare; quæ ab ijs significantur, contemnere. quid de

auguribus loquar? tuæ partes sunt: tuum inquam auspiciorum patrocinium debet esse: tibi P. Claudius augur Consuli nunciauit, addubitato salutis augurio, bellum domesticum triste, ac turbulentum fore: quod paucis post mensibus exortum, paucioribus est à te diebus oppressum. cui quidē auguri uehementer assentior: solus enim multorum annorum memoria non decat adiugurij, sed diuinandi tenuit disciplinam. quæ iridebant collegæ tui, eumq; tum Pisidam, tum Soranum augurem esse dicebant. quibus nulla uidebatur in augurijs, aut auspicijs præsentio, aut sciētia ueritatis futura, sapiēter aiebant ad opinionē imperitorum esse fictas religiones. quod longe secus est: neq; enim in pastorebus illis, quibus Romulus præfuit, nec in ipso Romulo hæc calliditas esse potuit, ut ad errorē multitudinis religionis simulacra fingerent: sed difficultas, laborq; discendi disertam negligentiam reddidit: malunt enim differere, nihil esse in auspicijs, quam, quid sit, ediscere. quid est illo auspicio diuinus, quod apud te in Mario est, ut utar potissimum te auctore?

- » Hic Iouis altrifoni subito pennata satelles
Arboris è trunco serpentis saucia morsu,
- » Subigit ipsa feris transfigens unguibus anguem
- » Semisnimum, & uaria grauitè ceruice micantem.
- » Quem se intorquentem lanians, rostroq; cruentans,
- » Iam satiata animos, iam duros ulta dolores,
- » Abijcit efflantem, & laceratum affligit in unda,
- » Seq; obitu à solis nitidos conuertit ad ortus.
- » Hanc ubi præpetibus pennis, lapsuq; uolantem
- » Conspexit Marius diuini numinis augur,

DE DIVINATIONE

- » Fausta q̄; signa suæ laudis, reditus q̄; notauit ;
- » Partibus insonuit cœli pater ipse sinistris.
- » Sic aquilæ clarum firmavit Iuppiter omen.
atque ille Romuli auguratus, pastoralis, non urbanus
fuit; nec fictus ad opiniones imperitorum , sed à certis
acceptus, & posteris traditus. itaque Romulus augur.
ut apud Ennium est, cum fratre item augure,
- » Curantes magna cum cura, concupientes
- » Regni, dant operam simul auspicio, augurio q̄;
- » Hinc Remus auspicio se deuouet, atque secundam
- » Solus auem seruans. at Romulus pulcher in alto
- » Quærit Auentino, seruat genus altiuolantum.
- » Certabant, urbem Romam Remam ne uocarent.
- » Omnis cura uiris, uter esset induperator.
- » Expectant, ueluti, Consul cum mittere signum
- » Vult, omnes auidi spectant ad carceris oras ,
- » Quà mox emittat piētis ex faucibu' currus :
- » Sic expectabat populus, atque ore timebat
- » Rebus, utri magni uictoria sit data regni.
- » Interea sol albu' recessit in infera noctis .
- » Exin candida se radijs dedit iēta foras lux :
- » Et simul ex alto longe pulcherrima præpes
- » Læua uolauit auis: simul aureus exoritur sol.
- » Cedunt ter quatuor de cœlo corpora sancta
- » Auium, præpetibus sese pulchris q̄; locis dant.
- » Conspicit inde sibi data Romulus esse priora,
- » Auspicio regni stabilita scamna solum q̄; .
sed unde huc digressa est, eodem redeat oratio. si nihil
queam disputare, quam obrẽ quidque fiat, & tātũ mo
do fieri ea, quæ cõmemorauī, doceam, parũ ne Epicu=

ro,

ro, Carneadi'ue respondeam? quid, si etiam ratio extat
artificiosa præsensionis facilis, diuinæ autē paulo obscu-
rior? quæ enim extis, quæ fulguribus, quæ portentis,
quæ astris præsentuntur, hæc notata sunt obseruatio-
ne diuturna. affert autem uetustas omnibus in rebus
longinqua obseruatione incredibilem scientiā: quæ potest
esse etiam sine motu, atq; impulsu deorū, cū, quid ex
quoq; eueniat, & quid quanq; rem significet, crebra
animaduersione perspectū est. altera diuinatio est na-
turalis, ut ante dixi: quæ physica disputādi subtilitate
referenda est ad naturā deorū: à qua, ut doctissimis,
sapientissimisque placuit, haustos animos, & delibatos
habemus, cumq; omnia completa sint & referta æter-
no sensu, & mente diuina, necesse est cognitione diui-
norum animorū animos humanos commoueri. sed ui-
gilantes animi uitæ necessitatibus seruiunt, disiungūt
que se à societate diuina, uinclis corporis impediti. ra-
rum est quoddā genus eorum, qui se à corpore auocēt,
& ad diuinārū rerum cognitiones cura omni, studioq;
rapiantur. horum sunt auguria nō diuini impetus, sed
rationis humanæ. nam natura futura præsentunt, ut
aquarum fluxiones, ut deflagrationem futuram ali-
quando cœli, atq; terrarum: alij autem in Rep. exerci-
tati, ut de Atheniensi Solone accepimus, orientem ty-
rannidem multo ante prospiciunt: quos prudētes pos-
sumus dicere; id est providentes, diuinos nullo modo
possumus, nō plus, quā Milesium Thalem, qui, ut ob-
iurgatores suos conuinceret, ostenderetq; etiam philo-
sophum, si ei commodum esset, pecuniam facere posse,
omnem oleam, antequam florere cœpisset, in agro

O

DE DIVINATIONE

Milesio coemisse dicitur. animaduertenterat fortasse quada-
 dam scientia, olearū ubertatem fore. & quidem idem
 primus defectionem solis, quæ Astyage regnāte facta
 est, prædixisse fertur. multa medici, multa gubernato-
 res, agricolæ etiam multa præsentunt: sed nullam eorū
 diuinationem uoco, ne illam quidē, qua ab Ana-
 ximandro physico moniti Lacedæmonij sunt, ut urbē,
 & tecta linquerent, armatiq; in agro excubarent, &
 terræmotus instaret, tū, cū & urbs tota corruit, & ex
 mōte Taygeto extrema mōtis quasi puppis auulsa est.
 ne Pherecides quidē ille Pythagoræ magister potius di-
 uinus habeatur, quā physicus: qui cum uidisset hau-
 stam aquam de iugi puteo, terræmotus dixit instare.
 nec uero unquā animus hominis naturaliter diuinat,
 nisi cū ita solutus est, & uacuus, ut ei planē nihil sit
 cum corpore. quod aut uatibus contingit, aut dormiē-
 tibus. itaq; ea duo genera à Dicæarcho probantur, et,
 ut dixi, à Cratippo nostro: si propterea, q̄ ea proficiū-
 tur à natura: sint summa sanē, modo ne sola: sin autē
 nihil esse in obseruatione putant; multa tollunt, qui-
 bus uitæ ratio continetur. sed quoniam dant aliquid,
 idq; nō paruum, uaticinationes cum somnijs: nihil est,
 quod cum his magnopere pugnemus, præsertim cum
 sint, qui omnino nullam diuinationem probent. ergo
 & ij, quorum animi spretis corporibus euolant, atque
 excurrunt foras, ardore aliquo inflammati, atque in-
 citati cernunt illa profecto, quæ uaticinantes præ-
 nunciant: multisq; rebus inflammantur tales animi,
 qui corporibus non inherent, ut ij, qui sono quo-
 dam uocum, & Phrygijs cantibus incitantur: multo

nemora, siluæq; multos amnes, aut maria cōmouent:
quorum furibunda mens uidet ante multo, quæ futu-
ra sunt. quo de genere illa sunt,

» Eheu uidete: iudicauit iudicium inclytum

» Inter deas tris aliquis: quo iudicio Lacedæmonia

» Mulier furiarum una adueniet.

eodem enim modo multa à uaticinantibus sæpe præ-
dicta sunt, neque solum uerbis, sed etiam

» Versibus, quos olim Fauni, uatesq; canebant.

similiter Martius et Publicius uates cecinisse dicuntur,
quo ex genere Apollinis operta prolata sunt. credo
etiā anhelitus quosdā fuisse terrarum, quibus inflatæ
mētes oracula funderent. Atq; hæc quidē uatū ratio
est: nec dissimilis sanè somniorū: nam quæ uigilanti-
bus accidunt uatibus, eadem nobis dormiētibus: uiget
enim animus in somnijs; liberq; sensibus ab omni im-
peditione curarum, iacente & mortuo penè corpore,
quia uixit ab omni æternitate, uersatusq; est cū in-
numerabilibus animis, omnia, quæ in natura rerū sunt,
uidet, si modo tēperatis escis, modicisq; potationibus ita
est affectus, ut sopito corpore ipse uigilet. hæc somniā-
tis est diuinitas. hic magna quædā exoritur, neq; ea
naturalis, sed artificiosa somniorū Antiphontis inter-
pretatio, eodemq; modo & oraculorū, & uaticinatio-
num: sunt enim explanatores, ut grāmatici poetarū.
nam ut aurum, & argentum, æs, ferrum frustra na-
tura diuina genuisset, nisi eadem docuisset, quēadmo-
dū ad eorū uenas perueniretur; nec fruges terræ, bac-
cas ue arborū cum utilitate ulla generi humano de-
disset, nisi earum cultus, & conditiones tradidisset;

DE DIVINATIONE

materia deinde quid iuuaret, nisi confectionis eius fabricam haberemus? sic cum omni utilitate, quam dii hominibus dederunt, ars aliqua coniuncta est, per quam illa utilitas percipi possit. ite igitur somnijs, uaticinationibus, oraculis, quod erant multa obscura, multa ambigua, explanationes adhibita sunt interpretum. quo modo autem aut uates, aut somniantes ea uideant, quam nusquam etiam tunc sint, magna quaestio est. sed explorata si sint ea, quae ante quaeri debeant, sint haec, quae quaerimus, facilia: continet enim totam hanc quaestionem ea ratio, quae est de natura deorum, quae a te secundo libro est explicata dilucide. quam si obtinemus, stabit illud quidem, quod locum hunc continet, de quo agimus, esse deos, et eorum providentia mundum administrari, eosdemque consulere rebus humanis, nec solum uniuersis, uerum etiam singulis. haec si tenemus, quae mihi quidem non uidentur posse conuelli: profecto hominibus a dijs futura significari necesse est. sed distinguendum uidetur, quonam modo. non placet Stoicis, singulis iecorum fissis, aut auium cantibus interesse deum; neque enim decorum est, nec dijs dignum, nec fieri ullo pacto potest: sed ita a principio inchoatum esse mundum, ut certis rebus certa signa praecurrerent, alia in extis, alia in auibus, alia in fulguribus, alia in ostentis, alia in stellis, alia in somniantium uisis, alia in ferentium uocibus. ea quibus bene percepta sunt, non saepe falluntur. male coniecta, maleque interpretata, falsa sunt, non rerum uitio, sed interpretum inscitia. hoc autem posito, atque concessio, esse quandam uim diuinam hominum uitam continentem: non difficile est,

quæ fieri certe uidemus, ea qua ratione fiat, suspicari. nam & ad hostiam deligendâ potest dux esse uis quædam sentiens, quæ est toto confusa mundo; & tum, ipsam cum immolare uelis, extorû fieri mutatio potest, ut aut absit aliquid, aut supersit; paruis enim momentis multa natura aut affingit, aut mutat, aut detrahit: quod ne dubitare possimus, maximo est argumento quod paulo ante interitum Cæsaris cõtigit: qui cû immolaret illo die, quo primum in sella aurea sedit, & cum purpurea ueste processit, in extis bouis optimi cor non fuit. num igitur censes ullum animal, quod sanguinem habeat, sine corde esse posse? qua ille rei nouitate perculsus, cum Spurina diceret, timendum esse, ne & consilium, & uita deficeret; earum enim rerum utrunque à corde proficisci: postero die caput in iecore nō fuit. quæ quidem illi portendebantur à dijs immortalibus, ut uideret interitum, non ut caueret, cum igitur eæ partes in extis non reperiuntur, sine quibus uis Ætina illa uiuere nequisset; intelligendū est, in ipso immolationis tēpore eas partes, quæ absint, interiisse. eademq; efficit in auibus diuina mens; ut tum huc, tum illuc uolent aliter; tum in hac, tum in illa parte se occultent; tum à dextra, tum à sinistra parte canant oscines. nam si omne animal, ut uult, ita utitur motu sui corporis, prono, obliquo, supino; membraq; , quò uult, flectit, contorquet, porrigit, contrahit; eaq; ante efficit penè, quàm cogitat: quanto id deo est facilius. cuius numini parent omnia? idemq; mittit & signa nobis eius generis. qualia permulta historia tradidit: quale scriptū illud uidemus: si luna paulo ante solis ortum

DE DIVINATIONE

defecisset in signo leonis, fore ut armis Darius, & Perse ab Alexandro, & Macedonibus praelio uincerentur, Dariusq; moreretur: & si puella nata biceps esset, seditionem in populo fore, corruptelam, & adulterium domi: & si mulier leonem peperisse uisa esset, fore ut ab exteris gentibus uinceretur ea Resp. in qua id cōtingisset. eiusdem generis etiam illud est, quod scribit Herodotus: Cræsi filium, cum esset infans, locutum: quo ostento regnum patris, & domum funditus concidisse. caput arsisse Ser. Tullio dormienti, quæ historia non prodidit: ut igitur, qui se tradet ita quieti, præparato animo tum bonis cogitationibus, tum rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa et uera cernit in somnijs: sic castus animus, purusq; uigilantis, & ad astrorum, & ad auium, reliquorumq; signorum: & ad extorum ueritatem est paratior. hoc nimirum est illud, quod de Socrate accepimus, quodq; ab ipso in libris Socraticorum sæpe dicitur, esse diuinum quiddam, quod Dæmonion appellat, cui semper ipse paruierit, nunquam impellenti, sæpe reuocanti. & Socrates quidem, quo quem auctorem meliorem querimus? Xenophonti consulenti, sequeretur ne Cyrum, postea quàm exposuit quæ sibi uidebantur, & nostrum quidem, inquit, humanum est consilium, sed de rebus & obscuris, & incertis ad Apollinem censeo referendū, ad quem etiam Athenienses publice de maioribus rebus semper retulerunt. scriptum est item, cum Critonis sui familiaris oculum alligatum uidisset, quæsiuisset quid esset: cū autem ille respondisset, in agro ambulanti ramulū adductum, ut remissus esset, in oculum recidisse, tum Socra

tes, non enim paruiſti mihi reuocanti, cum uterer, qua ſoleo, præſagitione diuina. idem etiam Socrates, cum apud Delium male pugnatū eſſet Lachete prætor, fugeretq; cum ipſo Lachete: ut uētum eſt in triuium, eadem, quā cateri, fugere noluit. quibus quærētibus cur non eadem uia pergeret, deterreri à deo dixit. tū quidem ij, qui alia uia fugerant, in hoſtiū equitatū inciderunt. permulta coniecta ſunt ab Antipatro, quæ mirabiliter à Socrate diuinata ſunt: quæ prætermittam: tibi enim nota ſunt, mihi ad commemorandum nō neceſſaria. illud tamen eius philoſophi magnificum, ac penè diuinum, quod cum impijs ſententijs dānatus eſſet, æquiſſimo animo ſe dixit mori: neq; enim domo egrediētī, neq; illud ſuggeſtū, in quo cauſam dixerat, aſcendenti, ſignū ſibi ullum, quod cōſueſſet, à deo quaſi mali alicuius impendentis datum. equidē ſic arbitror, etiā ſi multa fallant eos, qui aut arte, aut cōiectura diuina re uideantur, eſſe tamen diuinationem, homines autē, ut in cæteris artibus, ſic in hac poſſe falli. poteſt accidere, ut aliquod ſignum dubie datum, pro certo ſit acceptum: poteſt aliquod latuiſſe, aut ipſum, aut quod eſſet illi cōtrarium: mihi autem ad hoc, de quo diſputo, probandum ſatis eſt, non modo plura ſed pauciora diuine præſenſa, & prædicta reperiri. quin etiam hoc non dubitans dixerim: ſi unum aliquid ita ſit prædictum, præſenſumq; ut, cum euenerit, ita cadat ut prædictū ſit, neque in eo quidquam caſu, & fortuito factum eſſe appareat, eſſe certe diuinationem, idq; eſſe omnibus conſitendum. quocirca primum mihi uidetur, ut Poſidonius facit, à deo, de quo ſatis dictum eſt, deinde à

DE DIVINATIONE

fato, deinde à natura uis omnis diuinandi, ratioq; rependa. fieri igitur omnia fato, ratio cogit fateri. fatum autem id appello, quod Græci εἰμαρμένη, id est ordinē, seriemq; causarum, cū causa causæ nexa rem ex se gignat. ea est ex omni aternitate fluens ueritas sempiterna. quod cum ita sit; nihil est factum, quod non futurum fuerit; eodemq; modo nihil est futurum; cuius nō causas id ipsum efficientes natura contineat. ex quo intelligitur, ut fatum sit nō id, quod superstitiose, sed id quod physice dicitur, causa aterna rerū, cur et ea, quæ præterierunt, facta sint, et, quæ instant, fiant, & , quæ sequuntur, futura sint. ita fit, ut & observatione notari possit, quæ res quāque causam plerunque cōsequatur, etiam si non semper: nam id quidem difficile est affirmare. easdemq; causas uerisimile est rerum futurarum cerni ab ijs, qui aut per furorē eas, aut in quiete uideant. præterea cū fato omnia fiant, id quod alio loco ostendetur: si quis modo talis possit esse, qui colligationem causarum omnium perspiciat animo, nihil eū profecto faller: qui enim teneat causas rerum futurarum, idem necesse est omnia teneat, quæ futura sint. quod cum facere nemo nisi deus possit, relinquendum est homini, ut signis quibusdam consequentia declarantibus futura præsentiat: nō enim illa, quæ futura sunt, subito existunt; sed est, quasi rudentis explicatio, sic tractatio temporis nihil noui efficientis, et primū quidq; replicantis. quod & ij uident, quibus naturalis diuinitio data est; & ij, quibus cursus rerum obseruando notatus est. qui etsi causas ipsas non cernunt, signa tamē causarum, & notas cernunt: ad quas adhibita memo-

ria, & diligentia, ex monumētis superiorum efficitur
ea diuinitio, quæ artificiosa dicitur, extorū, fulgurū,
ostentorum, signorumq; cœlestium. nō est igitur ut mi-
randum sit, ea præsentiari à diuinantibus, quæ nusquā
sint: sunt. n. omnia, sed tēpore absunt. atque ut in se-
minibus uis inest earum rerum, quæ ex ijs progignun-
tur: sic in causis conditæ sunt res futuræ, quas esse fu-
turas aut cōcitata mēs, aut soluta somno cernit, aut ra-
tio, aut coniectura præsentiit. atq; ut ij, qui solis, & lu-
næ, reliquorumq; siderum ortus, obitus, motusq; cogno-
runt, quo quidq; tempore eorum futurū sit, multo an-
te prædicunt: sic qui cursum rerum, euentorumq; cōse-
quentiā diuturnitate pertractata notauerūt, aut sem-
per, aut, si id difficile est, plerunq; quod si ne id quidē
conceditur, non nunquam certe, quid futurū sit, intelli-
gunt. Atque hæc quidē, & quædā huiusmodi argumē-
ta, cur sit diuinitio, ducūtur à fato. A' natura autem
aliā quædā ratio est: quæ docet, quāta sit animi uis seiū-
cta à corporis sensibus: quod maxime cōtingit aut dor-
miētibus, aut mente permotis. ut. n. deorū animi sine
oculis, sine auribus, sine lingua sentiunt inter se, quid
quisque sentiat; ex quo fit, ut homines, etiā cum taciti
optentaliquid, aut uoueāt, haud dubitēt quin dij illud
exaudiant: sic animi hominum, cum aut somno soluti
uacāt corpore, aut mente permoti per se ipsi liberi inci-
tati mouentur, cernūt ea, quæ permisti cū corpore ani-
mi uidere nō possunt. atq; hāc quidem rationem nat-
uræ difficile est fortasse traducere ad id genus diuina-
tionis, quod ex arte profectum dicimus: sed tamen
id quoque rimatur quantū potest Posidonius, cum esse

DE DIVINATIONE

cenſet in natura ſigna quædam rerum futurarum. ut enim Ceos accepimus ortum caniculæ diligenter quot annis ſolere ſeruare, coniecturamq; capere, ut ſcribit Põticus Heraclides, ſalubris ne, an peſtilens annus futurus ſit: nã ſi obſcurior quaſi caliginofa ſtella extiterit, pingue & cõcretũ eſſe cœlũ, ut eius aſpiratio grauis, et peſtilens futura ſit: ſin illuſtris, & perlucida ſtella apparuit, ſignificari cœlum eſſe tenue, purumq; & propterea ſalubre. Democritus autem cẽſet ſapienter inſtituiſſe ueteres, ut hoſtiarum immolatarũ inſpicerẽtur extra, quorũ ex habitu, atque colore tũ ſalubritatis, tũ peſtilentia ſigna percipi, non nunquam etiam quæ ſit uel ſterilitas agrorum, uel fertilitas futura. quæ ſi à natura profeãta, obſeruatio, atque uſus agnouit; multa afferre potuit dies, quæ animaduertendo notarentur: ut ille Pacuuianus, qui in Chryſe phyſicus inducitur, minime naturam rerum cognofcere uideatur.

- » Nam iſtis, qui linguam auium intelligunt,
  - » Plusq; ex alieno iecore ſapiunt quàm ex ſuo,
  - » Magis audiendum quàm auſcultandum cenſeo.
- cur quaſo? cum ipſe paucis interpoſitis uerſibus dicat ſatis luculente:
- » Quidquid eſt hoc, omnia animat, format, alit, auget, creat,
  - » Sepelit, recipitq; in ſeſe omnia, omniumq; idem eſt pater,
  - » Indidemq; eadem, quæ oriuntur, de integro, atque eodem occidunt.
- quid eſt igitur, cur, cum domus ſit omnium una, eaq; communis, eamq; animi hominum ſemper fuerint, fu

turiq; sint, cur ij, quid ex quoque eueniat, & quid
quaque rem significet, perspicere non possint?

Hæc habui, inquit, de diuinatione quæ dicere. nunc
illa testabor, non me sortilegos, neq; eos, qui quæstus
causa hariolentur, ne psychomantia quidē, quibus Appius
amicus tuus uti solebat, agnoscere. non habeo denique
nauci Marsum Augurem,

- » Non uicanos aruspices, non de circo astrologos;
  - » Non Isiacos coniectores, non interpretes somnium:
  - » Non enim sunt ij aut scientia aut arte diuini,
  - » Sed supersticiosi uates impudentesq; harioli,
  - » Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat:
  - » Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant uia:
  - » Quibus diuitias pollicentur, ab ijs drachmā ipsi petūt:
  - » De his diuitijs sibi deducāt drachmā, reddāt cætera.
- atque hæc quidē Ennius, qui paucis ante uersibus esse
deos censet, sed eos non curare opinatur quid agat hu
manum genus. ego autem, qui & curare arbitror, &
monere etiam, ac multa prædicere, leuitate, uanitate,
malitia exclusa diuinationem probo. Quæ cū dixis
set Quintus, Præclare tu quidem, inquam, paratus,

Desunt pauca quædam.

M. T V L L I I C I C E R O N I S
D E D I V I N A T I O N E
L I B E R I I .

Varenti mihi, multumq; & diu cogi-
tanti, quanā re possem prodesse quā
plurimis, ne quando intermittere con-
sulere Reip. nulla maior occurrebat,
quā si optimarū artium vias trade-
rem meis ciuibus: quod compluribus iam libris me ar-
bitror consecutum. nam & cohortati sumus, ut maxi-
me potuimus, ad philosophiæ studiū eo libro, qui est in-
scriptus Hortensius: & quod genus philosophandi mi-
nime arrogans, maximeq; & constans, & elegans ar-
bitraremur, quatuor Academicis libris ostēdimus. cūq;
fundamentū esset philosophiæ positum in finibus bono-
rum, et malorum, perpurgatus est is locus à nobis quin-
que libris, ut, quid à quoque, & quid contra quenque
philosophū diceretur, intelligi posset. totidem subsequen-
ti libri Tusculanarum disputationum, res ad beate vi-
uendum maxime necessarias aperuerūt: primus enim
est de contemnenda morte, secundus de tolerando dolo-
re, de ægritudine lenienda tertius, quartus de reliquis
animi perturbationibus, quintus eū locum complexus
est, qui totā philosophiā maxime illustrat: docet enim,
ad beate viuendum uirtutem se ipsa esse contentam.
quibus rebus editis, tres libri pfecti sunt de natura deo-
rum: in quibus omnis eius loci quæstio continetur. quæ
ut plene esset, cumulateq; perfecta, de diuinatione in-

gressi sumus his libris scribere. quibus, ut est in animo, de fato si adiunxerimus, erit abunde satisfactum toti huic quaestioni. atq; his libris annumerandi sunt sex de Rep. quos tunc scripsimus, cū gubernacula Reip. tenebamus: magnus locus, philosophiāq; proprius, à Platone, Aristotele, Theophrasto, totaq; Peripateticorum familia tractatus uberrime. nā quid ego de Cōsolatione dicam? quæ mihi quidem ipsi sanè aliquatū medetur: cæteris item multum profuturam puto. interiectus etiā est nuper is, quem ad nostrū Atticum de senectute misimus. in primisq;, quoniā philosophia uir bonus efficitur, & fortis, Cato noster in horum librorum numero ponendus est. cumq; Aristoteles, itemq; Theophrastus, excellentes uiri cū subtilitate, tum copia, cum philosophia dicendi etiā præcepta cōiunxerint; nostri quoque oratorij libri in eundem numerum referendi uidentur. ita tres erunt de Oratore, quartus Brutus, quintus Orator. adhuc hæc erant: ad reliqua acriter tendebamus animo, sic parati, ut, nisi quæ causa grauior obstitisset, nullum philosophiæ locum esse pateremur, qui nō latinis literis illustratus pateret. quod enim munus Reip. afferre maius, melius'ue possumus, quā si doceamus, atq; erudimus iuuentutem? his præsertim moribus, atq; temporibus: quibus ita prolapsa est, ut omnium opibus refrenanda, atq; coercenda sit. nec uero id effici posse confido, quod ne postulandum quidem est, ut omnes adolescētes se ad hæc studia cōuertāt. pauci uti nā: quorū tamē in Rep. late patere poterit industria. equidem etiam ex ijs fructū capio laboris mei, qui iā ætate prouecti in nostris libris acquiescunt: quorū stu-

DE DIVINATIONE

dio legendi meum scribendi studiū uehementius in dies
 incitatur: quos quidem plures, quā rebar, esse cogno-
 ui. magnificum illud etiam, Romanisq; hominibus glo-
 riosum, ut grācis de philosophia literis nō egeāt. quod
 assequar profecto, si instituta perfecero. ac mihi quidē
 explicandæ philosophiæ causam attulit grauis casus ci-
 uitatis, cū in armis ciuilibus nec tueri meo more Rēp.
 nec nihil agere poteram, nec, quid potius, quod quidē
 me dignum esset, agerē, reperiēbā. dabunt igitur mihi
 ueniam mei ciues, uel gratiam potius habebunt, q, cū
 esset in unius potestate Resp. neq; ego me abdidi, neq;
 deserui, neq; afflixi; neq; ita gessi, quasi homini, aut
 temporibus iratus; neque ita porro aut adlatus, aut
 admiratus fortunam sum alterius, ut me meæ pœni-
 teret: id enim ipsum à Platone, philosophiaq; didicērā,
 naturales esse conuersiones quasdam Rerumpubli-
 cum, ut ea tum à principibus tenerentur, tum à po-
 pulis, aliquando à singulis. quod cum accidisset nostræ
 Reip. tum pristinis orbatī muneribus hæc studia reno-
 uare cœpimus, ut & animus molestijs hac potissimū
 re leuaretur, et prodessemus ciuibus nostris qua re cū-
 que possemus. in libris enim sententiā dicebamus, con-
 cionabamur, philosophiam nobis pro Reip. procuratio-
 ne substitutam putabamus. nunc, quoniā de Rep. cōsu-
 li cœpti sumus, tribuenda est opera Reip. uel omnis po-
 tius in ea cogitatio, & cura ponenda: tantū huic stu-
 dio relinquendum, quantū uacabit à publico officio
 & munere. sed hæc aliās pluribus: nūc ad institutā di-
 sputationem reuertamur. Nam cū de diuinatione Q-
 frater ea disseruisset, quæ superiore libro scripta sunt

satisq; ambulatum uideretur, tum in bibliotheca, quæ in Lyceo est, assedimus. atq; ego, Accurate tu quidem, inquam, Quinte, & Stoice Stoicorum sententiam defendisti: quodq; me maxime delectat, plurimis nostris exemplis usus es, & ijs quidem claris, & illustribus. dicendum est mihi igitur ad ea, quæ sunt à te dicta; sed ita, nihil ut affirmem, quæram omnia, dubitans plerunq; & mihi ipse diffidens: si enim aliquid certi haberem, quod dicerem; ego ipse diuinarem, qui esse diuinationem nego. Etenim me mouet illud, quod in primis Carneades quærere solebat, quarumnam rerû diuinatio esset, earum ne, quæ sensibus perciperetur? at eas quidem cernimus, audimus, gustamus, olfaciamus, tangimus. nunquid ergo in ijs rebus est, quod prouisione, aut permotione mentis magis, quàm natura ipsa sentiamus? aut nescio qui ille diuinus, si oculis captus sit, ut Tiresias fuit, possit, quæ alba sint, quæ nigra, dicere? aut, si surdus sit, uarietates uocum, aut modos noscere? ad nullam igitur earum rerum, quæ sensu accipiuntur, diuinatio adhibetur. Atqui ne in ijs quidem rebus, quæ arte tractantur, diuinatione opus est. etenim ad agros nō uates, aut hariolos, sed medicos solemus adducere. nec uero, qui tibijs, aut fidibus uti uolunt, ab aruspibus accipiunt earum tractationē, sed à musicis. eadem in literis ratio est, reliquisq; rebus, quarum est disciplina. num censes eos, qui diuinare dicuntur, posse respondere, sol maior ne, quàm terra sit; an tantus, quātus uideatur? lunaq; suo lumine, an solis utatur? sol, luna quem motum habeant? quem quinque stellæ, quæ errare dicuntur? nec hæc,

DE DIVINATIONE

qui diuini habentur, profitentur se esse dicturos: nec eorum, quæ in geometria describuntur, quæ uera, quæ falsa sint: sunt enim ea mathematicorum, non hariorum. de illis uero rebus, quæ in philosophia uersantur, nunquid est quod quisquam diuinorum aut respondere soleat, aut consuli, quid bonum sit, quid malum, quid neutrum? sunt enim hæc propria philosophorum. quid de officio? num quis aruspiciem consuluit, quemadmodum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis uiuendum? quemadmodum utendum pecunia? quemadmodum honore? quemadmodum imperio? ad sapientes hæc, non ad diuinos referri solent. quid, quæ à physicis, aut dialecticis tractantur, num quis eorum diuinare potest, unus ne mundus sit, an plures? quæ sint initia rerum, ex quibus nascuntur omnia? physicorum est ista prudentia. quo modo autem mentientem, quem *ψευδομενον* uocant, dissoluas? aut quemadmodum Socriti resistas? quem, si necesse sit latino uerbo, liceat acrualem appellare? sed nihil opus est: ut enim ipsa philosophia, et multa uerba Græcorum, sic Sortes satis latino sermone tritus est. ergo hæc quoque dialectici dicent, non diuini. quid? cum quaeritur qui sit optimus Reip. status, quæ leges, qui mores aut utiles, aut inutiles, aruspices ne ex Etruria accersentur, an principes statuent, et delecti uiri, periti rerum ciuiliū? quod si nec earum rerum, quæ subiectæ sensibus sunt, ulla diuinitio est; nec earum, quæ artibus continentur; nec earum, quæ in philosophia differuntur; nec earum, quæ in Rep. uersantur: quarum rerum sit, nihil prorsus intelligo: nam aut omnium debet esse, aut aliqua ei materia

teria danda est, in qua uersari possit: sed nec omnium diuination est, ut ratio docuit; nec locus, nec materia inuenitur, cui diuinationem præficere possimus. uide igitur, ne nulla sit diuination. est quidē Græcus uulgaris in hanc sententiam uersus.

- » Bene qui coniiciet, uatem hunc perhibeto optimum. num igitur, aut quæ tēpestas impendat, uates melius coniiciet, quā gubernator; aut morbi naturam acutius, quā medicus; aut belli administrationem prudētius, quā imperator, coniectura assequetur? sed animaduerti Quinte, te caute, & ab ijs coniecturis, quæ haberent artē atque prudentiam, & ab ijs rebus, quæ sensibus aut artificijs perciperentur, abducere diuinationē, eamq; ita diffinire, diuinationem esse earum rerum prædictionem, & præensionem, quæ essent fortuitæ. primum eodem reuolueris. nam & medici, & gubernatoris, & imperatoris præensio est rerum fortuitarum. num igitur aut aruspex, aut augur, aut uates quis, aut somnians melius coniecero, aut ex morbo euasurum ægrotum, aut ex periculo nauē, aut ex insidijs exercitū, quā medicus, quā gubernator, quā imperator? Atqui ne illa quidē diuinantis esse dicebas, uentos, aut imbres impendentes quibusdā præsentire signis. in quo nostra quædam Aratea memoriter à te pronunciata sunt. etsi hæc ipsa fortuita sunt: plerunq; enim, nō semper eueniunt. quæ est igitur, aut ubi uersatur fortuitarum rerum præensio? quā diuinationē uocas. quæ. n. præsentiri aut arte, aut ratione, aut usu, aut cōiectura possunt, ea nō diuinis tribuenda putas, sed peritis. ita relinquitur, ut ea fortuita diuinari

DE DIVINATIONE

possint, quæ nulla nec arte, nec sapiëntia provideri possunt: ut si quis M. Marcellum illum, qui ter Cōsul fuit, multis annis ante dixisset naufragio esse periturū, diuinasset profecto: nulla. n. arte alia, nec sapientia id scire potuisset. talium ergo rerum, quæ in fortuna positæ sunt, præsensio diuinatio est. potest ne igitur earū rerum, quæ nihil habent rationis, quare futuræ sint, ulla esse præsensio? quid est enim aliud fors, quid fortuna, quid casus, quid euentus, nisi cū sic aliquid cecidit, sic euenit, ut uel non cadere, atq; euenire, uel aliter cadere, atq; euenire potuerit? quo modo ergo id, quod temere fit ceco casu, et uolubilitate fortunæ, præsentiri, & prædici potest? medicus morbū ingrauescentem ratione providet, insidias imperator, tempestates gubernator: tamen hi ipsi sæpe fallūtur, qui nihil sine certa ratione opinantur: ut agricola cum florem oleæ uidet, baccam quoq; se uisurum putat: non sine ratione ille quidem: sed nonnunquam tamen fallitur, q̄ si falluntur ij, qui nihil sine aliqua probabili coniectura, ac ratione dicunt: quid existimandum est de coniectura eorum, qui extis, aut auibus, aut ostētis, aut oraculis, aut somnijs futura præsentiant? non dum dico, quàm hæc signa nulla sint, fissum iecoris, corui cantus, uolatus aquilæ, stellæ traiectio, uoces furentium, sortes, somnia: de quibus singulis dicam suo loco, nunc de uniuersis. qui potest provideri, quidquam futurū esse, quod neque causam habet ullam, neque notā cursus turum sit? solis defectiones, itemq; lunæ prædicuntur in multos annos ab ijs, qui siderum cursus, & motus numeris persequuntur: ea enim prædicunt, quæ

naturæ necessitas perfectura est. uident ex constantissimo motu lunæ, quādo illa e regione solis facta incurrit in umbram terræ, quæ est meta noctis, ut eam obscurari necesse sit; quandoq; eadem luna subiecta soli, atque opposita nostris oculis, eius lumē obscurer; quo in signo quæque errantiū stellarum, quoq; tempore futura sit; qui exortus quoq; die signi alicuius, aut qui occasus futurus sit. hæc qui ante dicunt, quā rationē sequantur uides: qui thesaurū inuenturum, aut hereditatem uenturā dicunt, quid sequuntur? aut in qua rerum natura inest, id futurum? quod si ea, quæ sunt eiusdem generis, habent aliquam talem necessitatem: quid est tandem, quod casu fieri, aut forte fortuna putemus? nihil enim est tam contrarium rationi, & constantiæ, quā fortuna: ut mihi ne in deū quidem cadere uideatur, ut sciat quid casu, & fortuito futurum sit. si enim scit, certe illud eueniet. sin certe eueniet, nulla fortuna est. est autem fortuna: rerum igitur fortuitarum nulla est præsensio. aut si negas esse fortunam, et omnia, quæ fiunt, quæq; futura sunt, ex omni æternitate diffinita dicis esse fataliter: muta diffinitionem diuinationis, quam dicebas præsensioē esse rerum fortuitarum. si enim nihil fieri potest, nihil accidere, nihil euenire, nisi quod ab omni æternitate certū fuerit esse futurū rato tempore: quæ potest esse fortuna? qua sublata, qui locus est diuinationi? quæ à te fortuitarum rerum est dicta præsensio. quanquam dicebas, omnia, quæ fierent, futura ue essent, fato cōtineri. anile sane, & plenum superstitionis fati nomen ipsum: sed tamē apud stoicos de isto fato multa dicū-

DE DIVINATIONE

tur. de quo aliàs: nūc quod necesse est. Si omnia fato: quid mihi diuinitio prodest? quod enim is, qui diuinat, prædicit, id uero futurum est: ut ne illud quidem sciam quale sit, quòd Deiotarum familiarem nostrū ex itinere aquila reuocauit. qui nisi reuertisset, in eo cōclauī ei cubādum fuisset, q̄ proxima nocte corruit. ruina igitur oppressus esset. at id neq; si fatū fuerat, effugisset, nec, si non fuerat, in eum casum incidisset. quid ergo adiuvat diuinitio? aut quid est, quod me moueant aut sortes, aut exta, aut ulla prædictio? si enim fatum fuit, classes populi R. bello Punico primo alterā naufragio, alterā a Pœnis depressam interire: etiā si tripudium solistimū pulli fecissent, L. Iunio, & P. Clodio Consulibus classes tamen interissent, sin, cū auspicijs obtemperatū esset, interituræ classes nō fuerunt, nō interierunt fato. uultis autē omnia fato: nulla igitur est diuinitio. quòd si fatum fuit, bello Punico secundo exercitum populi R. ad lacum Trasimenū interire: num id mutari potuit, si Flaminius Consul ijs signis, ijsq; auspicijs, quibus pugnare prohibebatur, paruisset? certe potuit. aut igitur nō fato interijt exercitus; mutari enim fata nō possunt: aut, si fato, quod certe uobis ita dicendū est; si etiā obtemperasset auspicijs, idē euenturū fuisset. ubi est igitur diuinitio ista Stoicorum? quæ, si fato omnia fiunt, nihil nos admonere potest, ut cautiore simus: quoquo enim modo nos gesserimus, fiet tamen illud quod futurū est. sin autem id potest flecti: nullum est fatū, ita ne diuinitio quidē, quoniam ea rerum futurarū est. nihil autem est pro certo futurum, quod potest aliqua procurratione accidere ne

fiat. Atque ego ne utilē quidē arbitror esse nobis futurarum rerum scientiam. quæ. n. uita fuisset Priamo, si ab adolescētia scisset quos euentus senectutis esset habiturus? abeamus à fabulis: propiora uideamus. clarissimorum hominum nostræ ciuitatis grauissimos exitus in Consolatione collegimus. quid igitur? ut omittamus superiores, M. ne Crasso putas utile fuisse, tū, cum maximis opibus, fortunisq; florebat, scire, sibi, interfecto Publio filio, exercituq; deleto, trās Euphratem cum ignominia, & dedecore esse perundum? an Cn. Pompeium cēses tribus suis Cōsulatibus, tribus triūphis, maximarū rerum gloria, lataturum fuisse, si sciret se in solitudine Aegyptiorum trucidatū iri amisso exercitu, post mortem uero ea cōsecutura, quæ sine lacrymis nō possumus dicere? quid uero Cæsarem putamus? si diuinasset, fore ut in eo senatu, quem maiore ex parte ipse cooptasset, in curia Pōpeiana, ante ipsius pōpeij simulacrum, tot centurionibus suis inspectatibus, à nobilissimis ciuibus, partim etiam à se omnibus rebus ornatis, trucidatus ita iaceret, ut ad eius corpus nō modo amicorum, sed ne seruorum quidem quisquam accederet; quo cruciatu animi uitam acturum fuisse? certe igitur ignoratio futurorum malorum utilior est, quàm scientia.. nam illud quidem dici, præsertim à Stoicis, nullo modo potest: non isset ad arma Pompeius: non trāsisset Crassus Euphratem: non suscepisset bellū ciuile Cæsar. non igitur fatales exitus habuerunt. uultis autem euenire omnia fato: nihil ergo profuisset illis diuinare: atque etiam omnem fructum uitæ superioris perdidissent: quid enim posset ijs esse latū exitus suos

DE DIVINATIONE

cogitantibus? ita, quoquo se uerterint Stolci, laceat ne-
cesse est omnis eorum solertia. si enim, quod euentu-
rum est, uel hoc uel illo modo potest euenire: fortuna
ualet plurimum. quæ autem fortuita sunt, certa esse
non possunt. si autem certum est, quid quaque de re,
quoque tempore futurum sit: quid est, quod me adiuuent
aruspices, cum res tristissimas portendi dixerint? Addunt
ad extremum, omnia leuius casura rebus diuinis procu-
ratis. si enim nihil sit extra fatum, nihil leuari re diuina
potest. hoc sentit Homerus, cum querentem Iouem indu-
cit, quod Sarpedonem filium à morte contra fatum eri-
pere non posset. hoc idem significat Græcus ille in eam
sententiam uersus:

» Quod fore paratum est, id summum exuperat Iouem.
totum omnino fatum etiam Atellanio uersu iure mihi
esse irrisum uidetur. sed in rebus tam seueris non est io-
candi locus. concludatur ergo ratio. si enim prouideri
nihil potest futurum esse eorum, quæ casu fiunt, quia es-
se certa non possunt: diuinitio nulla est. si autem ideo
possunt prouideri, quia certa sunt, et fatalia: rursus
diuinitio nulla est: eam enim tu fortuitarum rerum esse
dicebas. Sed hæc fuerit nobis tanquam leuis armaturæ
prima orationis excursio: nunc cominus agamus: expe-
riamur itaque, si possumus cornua comouere disputa-
tionis tuæ. Duo enim genera diuinandi esse dicebas, unum
artificiosum, alterum naturale; artificiosum constare par-
tim ex cōiectura, partim ex obseruatione diuturna: na-
turale, quod animus arriperet, aut exciperet extrinse-
cus ex diuinitate, unde omnes animos haustos, aut acceptos,
aut libatos haberemus. artificiosæ diuinationis illa ferè

genera ponebas, extispiciū, eorumq; qui ex fulguribus, ostentisq; prædicerent, tum augurum, eorumq; qui signis, aut ominibus uterentur: omneq; genus coniecturale in hoc: ferè genere ponebas. illud autem naturale aut concitatione mentis edi, et quasi fundi uidebatur, aut animo per somnum sensibus & curis uacuo prouideri. duxisti autem diuinationem omnem à tribus rebus, à deo, à fato, à natura. sed tamè cū explicare nihil posses, pugnaſti commentitiorum exemplorum mirifica copia. de quo primo hoc libet dicere. hoc ego philosophi non arbitror, testibus uti: qui aut casu ueri, aut malitia falsi, ficti q; esse possunt. argumentis & rationibus oportet, quare quidque ita sit docere, nō euētis, ijs præsertim, quibus mihi liceat non credere. ut ordiar ab aruspicina, quam ego Reip. causa, cōmunisq; religionis colendā censeo: sed soli sumus: licet uerū exquirere sine inuidia, mihi præsertim de plerisque dubitanti: inspiciamus, si placet, exta primū. persuaderi igitur cui quam potest, ea, quæ significari dicuntur extis, cognita esse ab aruspibus obseruatione diuturna? ecquā diuturna ista fuit? aut quā lōginquo tempore obseruari potuit? aut quo modo est collata inter ipsos, quæ pars inimici, quæ pars familiaris esset, quod fissum periculū, quod commodum aliquod ostenderet? an hæc inter se aruspices Etrusci, Elij, Aegyptij, Pœni contulerunt? at id, præterquam quod fieri non potuit, ne fingi quidem potest: alios enim alio more uidemus exta interpretari, nec esse unam omnium disciplinam. & certe, si est in extis aliqua uis, quæ declaret futura: necesse est, eam aut cū rerū natura esse coniunctā, aut con-

DE DIVINATIONE

formari quodā modo numini deorum. atqui diuina cū rerum natura tanta, tamq; præclara in omnes partes, motusq; diffusa, quid habere potest commune, non dicam gallinaceum fel, (sunt enim, qui uel argutissima hæc exta esse dicant) sed tauri opimi iecur, aut cor, aut pulmo quid habet naturale, quod declarare possit quid futurum sit? Democritus tamen non inscite nugatur ut physicus: quo genere nihil arrogatius.

Quod est ante pedes, nemo spectat: cœli scrutantur plagas.

uerum is tamen habitu extorum, & colore declarari censet, hoc duntaxat, pabuli genus, & earum rerum, quas terra procreet, uel ubertatem, uel tenuitatem: salubritatem etiam, aut pestilentiam extis significari putat. o mortalem beatum: cui certo scio ludum nūquā defuisse. hūccine hominem tantis delectatum esse nugis, ut non uideret, cum futurū id uerisimile, si omnium pecudum exta eodem tempore in eundem habitū se, coloremq; cōuerterent? sed si eadem hora aliæ pecudis iecur nitidum, atque plenū est, aliæ horridum, & exile: quid est, quod declarari possit habitu extorum, & colore? an hoc eiusdem modi est, quale Pherecydē illud, quod est à te dictum? qui cum aquam uidisset ex puteo haustā, terræ motum dixit futurum. parum, credo, impudēter, quòd, cum factus esset motus, dicere audēt quæ uis id effecerit: etiā ne, futurum esse, aquæ iugis colore præsentiant? multa istiusmodi dicuntur in scholis: sed credere omnia uide ne non sit necesse. uerum sint sanè ista Democritea uera. quādo ea nos extis exquirimus? aut quādo aliquid eiusmodi ab aruspice in-

ſpectis extis audiuiſimus? ab aqua, aut ab igni pericula
monent: tum hereditates, tum damna denunciant: fiſ-
ſum familiare, & uitale tractant: caput iecoris ex om-
ni parte diligentiffime conſiderant: ſi uero id non eſt
inuētū, nihil putant accidere potuiſſe triſtius. hæc ob-
ſeruari certe non potuerūt, ut ſupra docui. ſunt igitur
artis inuenta, non uetulaſtis; ſi eſt ars ulla rerum inco-
gnitarum. Cum rerum autem natura quam cognatio-
nem habent? quæ ut uno conſenſu iuncta ſit, & con-
tinens, quod uideo phyſicis placuiſſe, eiſq; maxime, qui
omne, quod eſſet, unum eſſe dixerunt: quid habere
mundum poteſt cum theſauri inuentione coniunctū?
ſi enim extis pecuniæ mihi amplificatio oſtēditur, idq;
ſit natura: primum exta ſunt coniuncta mundo, de-
inde meum lucrum natura rerum continetur. non ne
pudet phyſicos hæc dicere? ut enim iam ſit aliqua in
natura rerum cognatio, quam eſſe concedo: multa
enim Stoici colligunt: nam & muſculorum iecuscula
bruma dicuntur augeri, & puleium aridum flore-
ſcere ipſo brumali die, & inflatas rumpi ueſiculas,
& ſemina malorum, quæ in his medijs incluſa ſint,
in contrarias partes ſe uertere: iam neruos in fidi-
bus alijs pulſis reſonare alios; oſtreisq; & conchilijs
omnibus contingere, ut cum luna creſcant pariter,
pariterq; decreſcant; arboresq; ut hiemali tempore,
cum luna ſimul ſenefcentes, quia tum exſiccata ſint,
tempeſtiue cædi putentur. quid de fretis, aut de ma-
rinis aſtibus plura dicam? quorum acc'eſſus & reſeſ-
ſus lunæ motu gubernantur. ſexcenta licet eiufmodi
proferri, ut diſtantium rerum cognatio naturalis appa-

DE DIVINATIONE

reat. demus hoc: nihil enim huic disputationi aduer-
 satur. nū etiam, si fissum cuiusdam modi fuerit in ieco-
 re, lucrum ostenditur? qua ex cognatione naturæ, &
 quasi concentu, atque consensu, quam συμπαθείαν Græ-
 ci appellant, convenire potest aut fissum iecoris cū lu-
 cello meo, aut meus quæsticulus cum cælo, terra, re-
 rumq; natura? concedam hoc ipsum, si uis: et si ma-
 gnā iacturam causæ fecero, si ullam esse convenien-
 tiam naturæ cum extis concessero: sed tamen eo con-
 cesso, qui euenit, ut is, qui impertire uelit, conveniētem
 hostiam rebus suis immolet? hoc erat, quod ego non re-
 bar posse dissolui. at quā festiue dissolvitur. pudet
 me non tui quidem, cuius etiam memoriam admiror;
 sed Chrysippi, Antipatri, Posidonij, qui idem istuc qui-
 dem dicūt, quod est dictū à te, ad hostiam deligendam
 ducem esse uim quādam sentientem atq; diuinā, quæ
 toto confusa mūdo sit. illud uero multo etiam melius,
 quod & à te usurpatum est, & dicitur ab illis: cum
 immolare quispiam uelit, tū fieri extorū mutationem,
 ut aut absit aliquid, aut supersit: deorū enim numini
 parere omnia. hæc, mihi iam crede, ne aniculæ quidē
 existimant. an censes, eundem uitulum si alius delege-
 rit; sine capite iecur inuenturum, si alius, cū capite?
 hæc decessio capitis, aut accessio subito ne fieri potest, ut
 se exta ad immolantis fortunā accōmodent? non per-
 spicitis aleam quādam inesse hostijs deligendis, præ-
 sertim cum res ipsa doceat? cum enim tristissima exta
 sine capite fuerunt, quibus nihil uidetur esse dirius:
 proxima hostia litatur sepe pulcherrime. ubi illæ minæ
 superiorum extorum? aut quæ tū subita facta est deo

rum tanta placatio? sed affers, in tauri opimi extis immolante Cesare cor non fuisse: id quia non potuerit accidere, ut sine corde uictima illa uiueret, indicandum esse tū interisse cor cum immolaretur. qui fit, ut alterū intelligas, sine corde non potuisse bouem uiuere: alterū non uideas, cor subito non potuisse nescio quò auolare? ego enim possum uel nescire, quæ uis sit cordis ad uiuendū; uel suspicari, contactū aliquo morbo bouis exile, & exiguum, & uietum cor, & dissimile cordis fuisse. tu uero quid habes, quare putes, si paulo ante cor fuerit in tauro opimo, subito id in ipsa immolatione interisse? an, quod aspexit uestitu purpureo excordē Casarem, ipse corde priuatus est? urbem philosophiæ, mihi crede, proditis, dum castella defenditis. nam dum aruspici nam ueram esse uultis, physiologiam totam peruertitis. caput est in iecore, cor in extis: iam abscedet, simul ac molam, & uinum insperferis. deus id eripiet, uis aliqua conficiet, aut exedet. non ergo omnium interitus atque obitus natura conficiet: & erit aliquid, quod aut ex nihilo oriatur, aut in nihilum subito occidat. quis hoc physicus dixit unquā? aruspices dicunt. his igitur, quàm physicis, potius credendum existimas? quod, cum pluribus dijs immolatur, qui tandem euenit, ut literetur alijs, alijs non literetur? quæ autem inconstantia deorum est, ut primis minentur extis, bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio, sæpe etiam inter proximos, ut Apollinis extra bona sint, Dianæ non bona? quid est tam perspicuum, quàm, cum fortuito hostiæ adducantur, talia cuique extra esse, qualis cuique obtingerit hostia? at enim id ipsum habet aliqd diuini, quæ

DE DIVINATIONE

cuiq; hostia obtingat, tanquam in sortibus quæ cui ducatur. mox de sortibus. quanquam tu quidem non hostiarum casum confirmas sortium similitudine, sed infirmas sortes collatione hostiarum. an, cum in Aequimelum misimus qui afferat agnū, quem immolemus, is mihi agnus offertur, qui habet extra rebus accommodata, & ad eum agnum non casu, sed duce deo servus deducitur? nam si casum in eo quoque dicis esse, quasi sortē quandam cum deorum uoluntate coniunctā: doleo tantam Stoicos nostros Epicureis irridendi sui facultatem dedisse: non enim ignoras, quā ista derideant. & quidem illi facilius facere possunt: deos enim ipsos iocandi causa induxit Epicurus perlucidos, & perflabiles, & habitantes, tāquam inter duos lucos, sic inter duos mundos propter metum ruinarum: eosq; habere putat eadem membra, quæ nos, nec ullum usum habere membrorum. ergo is circuitione quadam deos tollens, recte non dubitat diuinationem tollere. sed non, ut hic sibi constat, item Stoici: illius enim deus nihil habens nec sui, nec alieni negotij, non potest hominibus diuinationem impertire: uester autem deus potest non impertire, ut nihilo minus mundum regat, & hominibus consulat. cur igitur uos inducitis in eas captiones quas nunquam explicetis: ita enim, cum magis properant, concludere solent. si dii sunt, est diuinatione. sunt autem dii, est ergo diuinatione. multo est probabilius: nō est autem diuinatione, non sunt ergo dii. uide, quā temere committat, ut, si nulla sit diuinatione, nulli sint dii: diuinatione enim perspicue tollitur; deos esse, retinendum est. atque hac extispiciū diuinatione sublata, omnis aru

spicina sublata est. ostenta enim sequuntur, & fulgu-
ra. ualet autem in fulguribus observatio diuturna: in
ostentis ratio, plerunq; coniectura adhibetur. quid est
igitur, quod observatum sit in fulgure? coelū in XVI
partes diuiserūt Etrusci. facile id quidē fuit, quatuor,
quas nos habemus, duplicare, post idem iterum facere,
ut ex eo dicerent, fulmen qua ex parte uenisset. pri-
mū id quid interest? deinde quid significat? non ne per
spicuum est, ex prima admiratione hominum, q̄ toni-
trua, iactusq; fulminum extimuisent, credidisse ea ef-
ficere rerum omnium præpotentem Iouem? itaque in
nostris cōmentarijs scriptum habemus: Ioue tonante,
fulgurante, comitia populi habere nefas. hoc fortasse
Reip. causa constitutū est: comitiorum enim non habē-
dorum causas esse uoluerunt: itaq; comitiorum solum
uitium est fulmen: quid idem omnibus rebus optimū
auspiciū habemus, si sinistrū fuerit. de auspicijs alio
loco: nunc de fulguribus. quid igitur minus à phisicis
dici debet, quā quidquam certi significari rebus in-
certis? non enim te puto esse eū, qui Ioui fulmen fabri-
catos esse Cyclopas in Aetna putes. nā esset mirabile,
quo modo Iupiter toties iaceret, cum unum haberet.
nec uero fulminibus homines, quid aut faciendū esset,
aut cauendum, moneret. placet enim Stoicis, eos anhe-
litus terræ, qui frigidi sint, cum fluere cœperint, uena-
tos esse: cū autem se in nubem induerint, eiusq; tenuis-
simam quanq; partem cœperint diuidere, atq; disrū-
pere, idq; crebrius facere, & uehemētius, tum & ful-
gura, & tonitrua existere: si autem nubiū conflictu
ardor expressus se emisserit, id esse fulmē. quod igitur

DE DIVINATIONE

ui naturæ, nulla constantia, nullo rato tempore uide-
mus effici, ex eo significationem rerum cōsequentium
querimus? scilicet, si ista Iupiter significaret, tam mul-
ta frustra fulmina emitteret. quid enim proficit, cum
in medium mare fulmen iecit? quid, cum in altissimos
montes? quod plerunque fit. quid, cum in desertas soli-
tudines? quid, cum in earum gentium oras, in quibus
hæc ne obseruantur quidem? at inuentum est caput in
Tiberi. quasi ego artem aliquam istorum esse negem.
diuinationem nego. cœli enim distributio, quam ante
dixi, & certarum rerū notatio docet unde fulmē ue-
nerit, quo concesserit: quid significet autem, nulla ra-
tio docet. Sed urges me meis uersibus.

- » Nam pater altitonans stellanti nixus olympo,
- » Ipse suos quondam tumulos, ac templa petiuit,
- » Et Capitolinis iniecit sedibus ignes.

tum statua Nattæ, tū simulacra deorum, Romulusq;
et Remus cū altrice belua ui fulminis icti cōciderunt,
deq; his rebus aruspiciū extiterūt responsa uerissima.
mirabile autem illud, quòd eo ipso tempore, quo fieret
iudicium cōiurationis in senatu, signum Iouis biennio
post, quàm erat locatum, in Capitolio collocabatur. tu
igitur animum induces (sic enim mecū agebas) causam
istam & contra facta tua, & contra scripta defende-
re? frater es. eo uereor. uerum quid tibi hic tandem
nocet? res ne, quæ talis est; an ego, qui uerum explica-
ri uolo? itaque nihil contra dico: à te rationem totius
aruspiciæ peto. sed te mirificam in latebram cōiecisti.
quod. n. intelligeres fore ut premerem te, cū ex te caus-
sam uniuscuiusque diuinationis exquirerē; multa uer

ba fecisti; te, cū res uideres, rationē causamq; non quæ-
rere; quid fieret, nō cur fieret, ad rem pertinere: quasi
ego aut fieri concederem; aut esset philosophi, causam,
cur quidq; fieret, nō quærere. Et eo quidē loco et pro-
gnostica nostra pronunciabas, et genera herbarū, Scā
moneam, Aristolochiamq; radicem; quarum causam
ignorares, uim et effectū uideres. dissimile totum. nā
et prognosticorū causas persecuti sunt et Boethus Stoi-
cus, qui est à te nominatus, et noster etiā Posidonius.
Et si causæ nō reperiantur istarum rerum, res tamen
ipsæ obseruari animaduertiq; possunt. Nattæ uero sta-
tua, aut æra legum de coelo taëta quid habet observa-
tum, ac uetustum? Pinarij Nattæ nobiles. à nobilitate
igitur periculum. hoc tamen callide Iupiter cogitauit.
Romulus lætens fulmine ictus. urbi igitur periculum
ostenditur, ei, quam ille condidit. quā scite per notas
nos certiores facit Iupiter? at eodem tempore signum
Iouis collocabatur, quo coniuratio indicabatur. Et tu
scilicet maui numine deorū id factum, quā casu ar-
bitrari? Et redemptor, qui colūnam illam de Cotta et
de Torquato conduxerat faciendam, non inertia, aut
inopia tardior fuit, sed à dijs immortalibus ad istā ho-
ram reseruatus est? nō equidem planè despero ista esse
uera, sed nescio, et discere à te uolo. nam cum mihi
quædam casu uiderentur sic euenire, ut prædicta es-
sent à diuinantibus: dixisti multa de casu; ut, ueneriū
iaci posse casu, quatuor talis iactis; quadringentis,
centum uenerios non posse casu consistere. primum
nescio, cur non possint: sed non pugno: abundas enim
similibus. habes et resersionem pigmentorum, et ro-

DE DIVINATIONE

strum suis, & alia permulta. idem Carneadem finge
 re dicis de capite Panisci. quasi nō potuerit id euenire
 casu, et nō in omni marmore necesse sit inesse uel Pra
 xitelia capita. illa enim ipsa efficiuntur detractiōe:
 nec quidquā illuc affertur à Praxitele: sed cū multa
 sunt detracta, & ad lineamenta oris peruentū est, tū
 intelligas, illud, quod iam expolitū sit, intus fuisse. po
 test igitur tale aliquid etiā sua sponte in lapicidinis
 Chiorum extitisse. sed sit hoc fictum. quid in nubibus
 nunquid animaduertisti leonis formam, aut hippocen
 tauri? potest igitur, quod modo negabas, ueritatem
 casus imitari. Sed quoniam de extis & fulguribus sa
 tis est disputatum, ostenta restant, ut tota aruspicina
 sit pertractata. Mulæ partus prolatus est à te: res mi
 rabilis, propterea quia non sæpe fit: sed si fieri non
 potuisset, facta non esset. atque hoc contra omnia o
 stenta ualeat, nunquam, quod fieri non potuerit, esse
 factum; si potuerit, non esse mirandum: causarum
 enim ignoratio in re noua mirationem facit: eadem
 ignoratio si in rebus usitatis est, nō miramur: nā qui
 mulam peperisse miratur, is, quo modo equa pariat,
 aut omnino quæ natura partum animantis faciat,
 ignorat: sed, quod crebro uidet, non miratur, etiam
 si, cur fiat, nescit: quod autem non uidit, id si euenie
 rit, ostentum esse censet. utrum igitur, cum concepit
 mula, an cum peperit, ostentum est? conceptio contra
 naturam fortasse, sed partus propè necessarius. Sed
 quid plura? ortum uideamus aruspicinæ: sic facillime,
 quid habeat auctoritatis, iudicabimus. Tages quidam
 dicitur in agro Tarquinienſi, cum terra araretur, &
 sulcus

fulcus altius esset impressus, extitisse repente, & eum
affatus esse, qui arabat. is autem Tages, ut in libris est
Etruscorum, puerili specie dicitur uisus, sed senili fuis-
se prudentia. eius aspectu cum obstupisset bubulcus,
clamoremq; maiorem cum admiratione edidisset, con-
cursum esse factum, totamq; breui tempore in eum lo-
cum Etruriam conuenisse: tū illum plura locutū mul-
tis audientibus, qui omnia eius uerba exceperint, lite-
risq; mādauerint: omnem autem orationem fuisse eā,
qua aruspiciñ disciplina contineretur: eā postea cre-
uisse rebus nouis cognoscendis, & ad eadem illa princi-
pia referendis. hæc accepimus ab ipsis: hæc scripta con-
seruant: hunc fontem habent disciplina. nū ergo o-
pus est ad hæc referenda Carneade? num Epicuro? est
ne quisquā ita desipiens, qui credat exaratū esse, deū
dicam, an hominem? si deum, cur se contra naturam
in terram abdiderit, ut patefactus aratro lucem aspice-
ret? quid? idem non ne poterat deus hominibus disci-
plinam superiore ex loco tradere? si autem homo ille
Tages fuit, quonam modo potuit terra oppressus uiue-
re? unde porro illa potuit, quæ docebat alios, ipse di-
dicisse? sed ego insipientior, quā illi ipsi, qui ista cre-
dunt, qui quidem contra eostam diu disputem. uetus
autem illud Catonis admodū scitum est, qui mirari se
aiebat, quòd non rideret aruspex, aruspicem cum ui-
disset. quota enim quæque res euenit prædicta ab his?
aut, si euenit quippiam, quid afferri potest, cur nō ca-
su id euenit? Rex Prusias, cum Annibali apud eum
exulātī pugnare placeret, negabat se audere, quòd ex-
ta prohiberent. an tu, inquit, carūculæ uitulinæ manis

Q

DE DIVINATIONE

quidam imperatori ueteri credere? quid? ipse Caesar, cum a summo aruspice moneretur, ne in Africam ante brumam transmitteret, nonne transmisit? quod ni fecisset, unum in locum omnes aduersariorum copiae conuenissent. quid ego aruspicum responsa commemorem, (possum equidem innumerabilia?) quae aut nullos habuerunt exitus, aut contrarios? hoc ciuili bello dii immortales quam multa luserunt? quae nobis in Graeciam Roma responsa aruspicum missa sunt? quae dicta Pompeio? etenim ille admodum extis, et ostentis mouebatur. non lubet commemorare, nec uero necesse est, tibi praesertim, qui interfuisti: uides tamen omnia fere contra, ac dicta sunt, euenisse. Sed haec haec tenus: nunc ad ostenta ueniamus. Multa me Consule a me ipso scripta recitasti: multa ante Marsicum bellum a Sisenna collecta attulisti: multa ante Lacedaemoniorum malam pugnam in Leuctris a Callisthene commemorata dixisti. de quibus dicam equidem singulis, quoad uidebitur: sed dicendum etiam est de uniuersis. quae est enim ista a diis profecta significatio, et quasi denunciatio calamitatum? quid autem ea uolunt dii immortales primum significantes, quae sine interpretibus non possumus intelligere; deinde ea, quae cauere nequeamus? at hoc ne homines quidem probi faciunt, ut amicis impendentes calamitates praedicant, quas illi effugere nullo modo possint: ut medici, quanquam saepe intelligunt, tamen nunquam agris dicunt illo morbo eos esse morituros: omnis enim praedictio mali tum probatur, cum ad praedictionem cautio adiungitur. quid igitur aut ostenta, aut eorum interpretes uel Lacedaemonios olim, uel nup nostros adiuue

runt? quæ si signa deorum putanda sunt, cur tam obscura fuerunt? si enim, ut intelligeremus, quid esset euenturum: aperte declarari oportebat, aut ne occulte quidem, si ea sciri nolebant. Iam uero coniectura omnis, in qua nititur diuination, ingenijs hominũ in multas, ac diuersas, aut etiam cõtrarias partes sæpe deducitur. ut enim in causis iudicialibus alia est cõiectura accusatoris, alia defensoris, & tamen utriusque credibilis: sic in omnibus ijs rebus, quæ coniectura inuestigari solent, anceps reperitur oratio. quas autem res tum natura, tum casus affert, non nunquam etiam errorem creat similitudo: magna stultitia est, eorum rerum deos facere effectores, causas rerum non querere. tu uates Boeotius credis Lebadie uidisse ex gallorum gallinaceorum cantu uictoriam esse Thebanorum, quia galli uicti silere solent, canere uictores. hoc igitur per gallinas Iuppiter tantæ ciuitati signum dabat? an illæ aues, nisi cum uicerint, canere non solent? at tũ canebant, nec uicerant. id enim inquires ostentum. magnũ uero: quasi pisces, non galli cecinerint. quod autem est tempus, quo illi nõ cantent, uel nocturnum, uel diurnum? quod si uictores alacritate, & quasi lætitia ad canendum excitantur: potuit accidisse alia quoque lætitia, qua ad cantum mouerentur. Democritus quidem optimis uerbis causam explicat, cur ante lucẽ galli canat: depulso enim de pectore, & in omne corpus diuiso, & modificato cibo, catus edere quiete satiatos: qui quidẽ silentio noctis, ut ait Ennius, fauent faucibus rursis: caturu. plausuq; premunt alas. cum igitur hoc animal tam sit canorũ sua spõte, quid in mentem uenit Callistheni

Q ij

DE DIVINATIONE

dicere deos gallis signum dedisse cantandi? cum id uel natura, uel casus efficere potuisset. sanguinē pluisse se natui nunciatum est, atratum fluuiū fluxisse sanguine, deorum sudasse simulacra: num censes his nuncijs Thalem, aut Anaxagoram, aut quēquam physicū crediturū fuisse? nec enim sanguis, nec sudor nisi è corpore est. sed & decoloratio quædam ex aliqua contagione terrena maxime potest sanguinis similis esse; et humor allapsus extrinsecus, ut in tectorijs uidemus austro, sudorem imitari. atq; hæc in bello plura, & maiora uidentur timentibus: eadem nō tam animaduertuntur in pace. accedit illud etiam, quod in metu, & periculo cum creduntur facilius, tum finguntur impunius. nos autē ita leues, atq; inconsiderati sumus, ut, si mures corroserint aliquid, quorū est opus hoc unū, monstrum putemus. ante uero Marficum bellum, quod clypeos Lanuuij, ut à te est dictum, mures rosissent, maximum id portētum aruspices esse dixerunt. quasi uero quidquam intersit, mures, diem & noctem aliquid rodentes, scuta an cribra corroserint. nam si ista sequimur; quod Platonis Politia nuper apud me mures corroserint, de Rep. debui pertimescere; aut, si Epicuri de uoluptate liber corrosus esset, putarem annonam in macello cariorem fore. an uero illa nos terrent, si quādo aliqua portētofa aut ex pecude, aut ex homine nata dicuntur? quorū omnium, ne sim longior, una ratio est. quidquid enim oritur, qualecunq; est, causam habeat à natura necesse est: ut etiam si præter cōsuetudinem extiterit, præter naturam tamen nō possit existere. causam igitur inuestigato in re noua, atq; admi

rabili, si poteris: si nullā reperies, illud tamen explora-
tum habeto, nihil fieri potuisse sine causa: eumq; erro-
rem, quē tibi rei nouitas attulerit, naturæ ratione de-
pellito. ita te nec terræ fremitus, nec cœli discessus, nec
lapideus, aut sanguineus imber, nec tralectio stellæ, nec
faces uisæ terre bunt. quarū omnium causas si à Chry-
sippo quæram, ipse ille diuinationis auctor nunquam
illa dicet facta fortuito, naturalēq; rationem omniū
reddet: nihil enim fieri sine causa potest: nec quidquā
fit, quod fieri non potest: nec, si id factū est, quod fieri
potuit, portentum debet uideri: nulla igitur portenta
sunt. nam si, quod raro fit, id portentū putandū est,
sapientem esse portentū est: sapius. n. mulam peperisse
arbitror, quā sapientem fuisse. illa igitur ratio cōclu-
ditur, nec id, quod nō potuerit fieri, factū unquā esse;
nec, quod potuerit, id portentū esse; ita omnino nullū
esse portentum. quod etiam coniector quidam et inter-
pres portentorum non inscite dicitur ei respōdisse, qui
cū ad eū retulisset quasi ostentū, quod anguis domi ue-
ctem circūuectus fuisset, tū esset, inquit, ostentū, si an-
guem uectis circūplicasset. hoc ille responso satis aperte
declarauit, nihil habendū esse portentū, quod fieri pos-
set. C. Gracchus ad M. Pōponiū scripsit, duobus angui-
bus domi cōprehensis, aruspices à patre conuocatos. qui
magis anguibus, quā lacertis, quā muribus? quia
sunt hæc quotidiana, angues nō itē. quasi uero referat,
quod fieri potest, quā id sæpe fiat. ego tamē miror, si
emissio fœminæ anguis mortē afferebat Ti. Graccho,
emissio autē maris anguis erat mortifera Cornelie, cur
alterutrā emisit: nihil enim scribit respondisse aru-

Q iij

DE DIVINATIONE

spices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurū.
at mors insecuta Gracchū est. causa quidem credo ali-
qua morbi grauioris, non emissionē serpentis: neque
enim tāta est infelicitas aruspiciū, ut ne casu quidē un-
quam fiat, quod futurum illi esse dixerint. nā illud mi-
rarer, si crederem, quōd apud Homerum Calchantē di-
xisti ex passerum numero belli Troiani annos augura-
tum: de cuius coniectura sic apud Homerum, ut nos
otiosi conuertimus, loquitur Agamemnon:

- » Ferte uiri, & duros animo tolerate labores,
- » Auguris ut nostri Calchantis fata queamus
- » Scire ratos ne habeant, an uanos pectoris orsus:
- » Nanque omnes memori portentū mente retentant,
- » Qui non funestis liquerunt lumina fatis.
- » Argolicis primum ut uestita est classibus Aulis,
- » Quæ Priamo cladem, & Troiæ, pestemq; ferebant;
- » Nos circum latices gelidos fumantibus aris,
- » Aurigeris diuum placantes numina tauris,
- » Sub platano umbrifera, fons unde emanat aqua,
- » Vidimus immani specie, tortuq; draconem
- » Terribilem, Iouis ut pulsu penetrabat ab ara:
- » Qui platani in ramo foliorum tegmine septos
- » Corripuit pullos: quos cum consumeret octo,
- » Nona super tremulo genitrix clangore uolabat:
- » Cui ferus immani laniauit uiscera morsu.
- » Hunc, ubi tam teneros uolucres, matremq; peremit,
- » Qui luci ediderat, genitor Saturnius idem
- » Abdidit, & duro formauit tegmine saxi.
- » Nos autem timidi stantes mirabile monstrum
- » Vidimus in medijs diuum uersarier aris.

- » Tum Calchas hæc est fidenti uoce locutus.
 » Quidnam torpentes subito obstupuisſis Achilui?
 » Nobis hæc portenta deum dedit ipſe creator,
 » Tarda & ſera nimis, ſed fama ac laude perenni.
 » Nam quot aues tetro maſtatas dente uidetis,
 » Tot nos ad Troiam belli exanclabimus annos:
 » Quæ decumo cadet, & pœna ſatiabit Achiuos.
 » Edidit hæc Calchas: quæ iam matura uidetis.

quæ tandem iſta auguratio eſt ex paſſeribus annorum
 potius, quàm aut menſium, aut dierum? cur autē de
 paſſerculis coniecturam facit, in quibus nullum erat
 monſtrum; de dracone ſilet, qui, id quod fieri non po-
 tuit, lapideus dicitur factus? poſtremo, quid ſimile ha-
 bet paſſer annis? nā de angue illo, qui Syllæ apparuit
 immolanti, utrūque memini, & Syllā, cū in expeditio-
 nem educetur eſſet, immolauiſſe, & anguem ab ara
 extiriſſe, eoq; die rem præclare eſſe geſtam nō aruſpiciſ
 cōſilio, ſed imperatoris. atque hæc oſtentorū genera mi-
 rabile nihil habent: quæ cū facta ſunt, tū ad cōiectu-
 rā aliqua interpretatione reuocantur: ut, illa tritici gra-
 na in os pueri Midæ cōgeſta, aut apes quas dixiſti in la-
 bris Platonis pueri conſediſſe, non tam mirabilia ſunt,
 quàm coniecta belle, quæ tamen uel ipſa falſa eſſe,
 uel illa, quæ prædicta ſunt, fortuito accidiſſe potuerūt.
 de ipſo Roſcio poteſt illud quidem eſſe falſum, ut circū
 ligatus fuerit angui: ſed ut in cunis fuerit anguis, non
 tā eſt mirū, in Selonio præſertim, ubi apud focū angues
 nundinari ſolent. nam quod aruſpices reſponderūt, ni-
 hil illo clariuſ, nihil nobiliuſ fore: miror deos immorta-
 les hiſtrioni futuro claritatem oſtendiſſe, nullam oſten-

Q iiij

DE DIVINATIONE

disse Africano. Atque etiam à te Flaminiana ostenta collecta sunt, quòd ipse, et equus eius repēte cōciderit: non sanè hoc quidem mirabile: quòd euelli primi ha-
 stati signū non potuerit: timide fortasse signifer euell-
 lebat, quod fidenter infixerat. Nā Dionysij equus quid
 attulit admirationis, quòd emerfit ex flumine? quodq;
 habuit apes in iuba? sed quia breui tempore regnare
 coepit; quod casu acciderat, uim habuit ostenti. At La-
 cedæmonijs in Herculis fano arma sonuerūt, eiusdēq;
 dei Thebis ualuæ clausæ subito se aperuerunt: eaq; scu-
 ta, quæ fuerāt sublime fixa, sunt humi inuenta. horū
 cum nihil fieri potuerit sine aliquo motu, quid est cur
 diuinitus ea potius, quàm casu facta esse dicamus? At
 in Lysandri statuæ capite Delphis extitit corona ex as-
 speris herbis, & quidem subita. ita ne censes? ante co-
 ronā extitisse, quàm herbarū conceptū esse semen? her-
 bā autem asperā credo auium congestu, nō humano sa-
 tu. iam quidquid in capite est, id coronæ simile uideri
 potest. nā quòd eodem tempore stellas aureas Castoris
 & Pollucis Delphis positas decidisse, neque eas usquā
 repertas esse dixisti: furū id magis factū, quā deorū ui-
 detur. Simiæ uero Dodoneæ improbitatē historijs Græ-
 cis mādātū esse demiror. quid minus mirū, quàm illā
 monstruosissimam bestiam urnā eueruisse, sortes dissi-
 pauisse? & negāt historici Lacedæmonijs ullum ostē-
 tum hoc tristius accidisse. Nā illa prædicta Veientum,
 si lacus albanus redundasset, isq; in mare fluxisset, Ro-
 mam perituram; si repressus esset, Veios; ita aqua Al-
 bana deducta ad utilitatem agri suburbanī, nō ad ar-
 cem, urbemq; retinendā. At paulo post audita uox est

monentis, ut prouiderent ne à Gallis Roma caperetur:
ex eo Aio loquenti aram in Noua uia cōsecratā. quid
ergo? Aius iste loquens, quando eum nemo norat, die-
bat; & loquebatur, & ex eo nomen inuenit: postea
quam & sedem, & aram, & nomen inuenit, obmu-
tuit? Quod idem dici de Moneta potest: à qua, prae-
terquā de sue plena, quid unquā moniti sumus? Satis
multa de ostentis. Auspicia restant, & sortes, & quae
ducuntur, non illae quae uaticinatione funduntur: quae
oracula uerius dicimus: de quibus tū dicemus, cum ad
naturalem diuinationem uenerimus. Restat etiam de
Chaldaeis. sed primum auspicia uideamus. Difficilis
auguri locus ad contradicendū, Marso fortasse, sed Ro-
mano facillimus: non enim sumus ij nos augures, qui
auium, reliquorumue signorū obseruatione futura di-
camus: & tamen credo Romulū, qui urbem auspica-
to cōdidit, habuisse opinionē, esse in prouidendis rebus
augurādī scientiam: errabat enim multis in rebus ana-
tiquitas. quā uel usu iam, uel doctrina, uel uetustate
immutatam uidemus. retinetur autem & ad opinio-
nem uulgi, & ad magnas utilitates Reip. mos, religio,
disciplina, ius augurum, collegij auctoritas. nec uero
nō omni supplicio digni P. Claudius, L. Iunius Cōsules,
qui contra auspicia nauigarunt: parendum enim fuit
religioni, nec patrius mos tam contumaciter repudian-
dus, iure igitur alter populi iudicio damnatus est, alter
mortem sibi ipse consciuit. Flaminius nō paruit auspicijs
itaque periit cū exercitu. at anno post Paulus pa-
ruit: nū minus cecidit in Cānensi pugna cū exercitu &
etenim ut sint auspicia, quae nulla sunt: hac certe, quibus

DE DIVINATIONE

utimur siue tripudio, siue de cælo, simulacra sunt aus-
piciorū, auspicia nullo modo. Q. Fabi, te uolo mihi in
auspicio esse. uolo, responder. audiui. Hic apud malo-
res nostros adhibebatur peritus, nunc quilibet. peritum
autem esse necesse est eum, qui, silentium quid sit, intel-
ligat: id enim silentium dicimus in auspicijs, quod om-
ni uitio caret. hoc intelligere, perfecti auguris est. illi
autē, qui in auspiciū adhibetur, cū ita imperauit is,
qui auspicatur, dicito, si silentium esse uidetur, nec su-
spicit, nec circūspicit, statim respōdet, silentium esse, ui-
deri. tum ille, dicito si pascuntur aues: pascuntur. quæ,
aut ubi? attulit, inquit, in cauea pullos is, qui ex eo ip-
so nominatur pullarius. hæ sunt igitur aues internūcia
Iouis: quæ pascātur, nec ne, quid refert? nihil ad aus-
picia: sed quia, cū pascūtur, necesse est aliquid ex ore
cadere, & terrā pauire, terripauīū primo, post terripu-
diū dictū est, hoc quidem iam tripudiū dicitur. cū igi-
tur offa iam cecidit ex ore pulli, iū auspicari tripudiū
solistimū nunciant. ergo hoc auspiciū diuini quidquā
habere potest, quod tam sit coactum & expressum?
quo antiquissimos augures nō esse usos, argumēto est,
quod decretum collegij uetus habemus, omnem aue tri-
pudium facere posse. tum igitur esset auspiciū, si mo-
do ei esset liberū se ostendisse: tum auis illa uideri pos-
set interpretes, & satelles Iouis. nunc uero inclusa in ca-
uea, & fame eneēta, si in offam pultis inuadit, & si
aliquid ex ore cecidit, hoc tu auspiciū, aut hoc modo
Romulum auspicari solitum putas? iam uero de cælo
seruare non ipsos censes solitos, qui auspicabātur? nūc
imperant pullario: ille renunciat. fulmen sinistrum

auspiciū optimū habemus ad omnes res, præterquā
ad comitia: quod quidem institutum Reip. causa est,
ut comitiorum uel in iudicijs populi, uel in iure legū,
uel in creandis magistratibus principes ciuitatis essent
interpretes. at Ti. Gracchi literis Scipio & Figulus,
q̄ augures iudicassent eos uitio creatos esse, magistra
tu se abdicauerūt. quis negat augurū disciplinā esse?
diuinationem nego. at aruspices diuini: quos cum Ti.
Gracchus propter mortē repentinā eius, qui in præro
gatiua referenda subito cōcidisset, in senatum introdu
xisset, non iustum rogatorem comitiorum fuisse dixe
rūt. primū uide, ne in eum dixerint, qui rogator centu
riā fuisset: is enim erat mortuus. id autem sine diui
natione, coniectura poterat dicere. deinde fortasse ca
su: qui nullo modo est ex hoc genere tollendus. quid
enim scire Etrusci aruspices aut de tabernaculo recte
capto, aut de pomerij iure potuerūt? equidē assentior
C. Marcello potius, quā App. Claudio; qui ambo mei
collegæ fuerunt: existimoq̄; ius augurum, etsi diuina
tionis opinione principio constitutum sit, tamen postea
Reip. causa conseruatum, ac retentum. sed de hoc lo
co plura in alijs, nunc hætenus: externa enim augu
ria, quæ sunt non tam artificiosa, quā superstitiosa,
uideamus. Omnibus fere auiibus utuntur, nos admo
dum paucis. alia illis sinistra sunt, alia nostris. solebat
ex me Deiotarus percontari nostri augurij disciplinā,
ego ex illo sui. dii immortales, quantum differebat:
ut quædam essent etiam contraria. atque ille ijs sem
per utebatur: nos, nisi dum a populo auspicia acce
pta habemus, quā multum ijs uitimur? bellicam

DE DIVINATIONE

re administrari maiores nostri nisi auspicato noluerunt: quam multi anni sunt, cum bella à propraetoribus & proconsulibus administrantur? qui auspicia non habent: itaque nec amnes transeunt auspicato, nec tripudio auspicantur. nam ex acuminibus quidem, quod totum auspicium militare est, iam M. Marcellus ille quinquies Consul totum omisit, idem imperator, idem augur optimus. ubi est ergo avium divinatio? quæ, quoniam ab iis, qui auspicia nulla habent, bella administrantur, ab urbanis retenta uidetur, à bellicis esse sublata. & qui dem ille dicebat; si quando rem agere uellet, ne impediretur auspicijs, lætica operta facere se iter solere. huic simile est, quod nos augures precipimus, ne iuge auspicium obueniat, ut iumenta iubeant disiungere. quid est aliud nolle moneri à Ioue, nisi efficere, ut aut ne fieri possit auspicium, aut, si fiat, uideri? nam illud admodum ridiculum, quod negas Deiotarum auspiciorum quæ sibi ad Pompeium proficiscenti facta sunt, pœnitere, quod fidem secutus, amicitiamque populi R. functus sit officio: antiquiorem enim sibi fuisse laudem & gloriam, quam regnum & possessiones suas. credo id quidem: sed nihil ad auspicia: nec enim ei cornix canere potuit recte eum facere, quod populi R. libertatem defendere pararet. ipse hoc sentiebat, sicuti sensit. aues euentus significant aut aduersos, aut secundos. uirtutis auspicijs uideo esse usum Deiotarum: quæ uetat spectare fortunam, dum præstetur fides. aues uero si prosperos euentus ostenderunt, certe fefellerunt. fugit ex prælio cum Pompeio: graue tempus. discessit ab eo: luctuosa res. Cæsarem eodem tempore

et hostem, et hospitem uidit. quid hoc tristius? is cum ei Troginorum tetrarchiam eripuisset, et assecle suo Pergameno nescio cui dedisset, eidemque detraxisset Armentam a senatu datam, cumque ab eo magnificentissimo hospitio acceptus esset, spoliatum reliquit et hospitem, et Regem. sed labor longius: ad propositum reuertar. si euenta quærimus, quæ exquiruntur auibus: nullo modo prospera Deiotaro. sin officia: a uirtute ipsius, non ab auspicijs petita sunt. omitte igitur lituum Romuli, quem in maximo incendio negas potuisse comburi: contemne cotem Attij Nauij: nihil debet esse in philosophia cõmentitijs fabellis loci. illud erat philosophi, totius augurij primum naturam ipsam uidere, de inde inuentionem, deinde cõstantiã. quæ est igitur natura, quæ uolucres huc et illuc passim uagantes efficiat, ut significant aliquid, et tum uetent agere, tum iubeant aut cantu, aut uolatu? cur autem alijs a dextra, alijs a læua datum est auibus, ut ratum auspiciũ facere possint? quo modo autem hæc, aut quando, aut a quibus inuenta dicemus? Etrusci tamen habent exaratũ puerum auctorem disciplinae suæ: nos quem? Attium ne Nauium? at aliquot annis antiquior Romulus, et Remus, ambo augures, ut accepimus. an Pisidarũ, aut Cilicũ, aut Phrygum ista inuenta dicemus? placet igitur, humanitatis expertes habere diuinitatis auctores? at omnes Reges, populi, nationes utuntur auspicijs. quasi uero quidquam sit tam ualde, quã nihil sapere, uulgare: aut quasi tibi ipsi in iudicãdo placeat multitudo. quotus quisque est, qui uoluptatẽ neget esse bonum? plerique etiam summum bonum dicunt. nam

DE DIVINATIONE

igitur eorum frequentia? Stoici de sententiis deterren-
tur? aut num plerisque in rebus sequitur eorum aucto-
ritatem multitudo? quid mirum igitur, si in omnibus
auspicijs, & omni diuinatione imbecilli animi supersti-
tiosa ista concipiant, uerum dispicere non possint? quæ
autem est inter augures conueniens, & coniuncta
constantia? ad nostri augurij consuetudinem dixit
Ennius,

- » Cum tonuit læuum bene tempestate serena.
at Homericus Ajax apud Achillē querens de ferocitate
Troianorum, nescio quid hoc modo nunciat:
- » Prospera Iuppiter his dextris fulgoribus edit.
ita nobis sinistra uidentur, Graijs & barbaris dextra
meliora. quanquam haud ignoro, quæ bona sint. sini-
stra nos dicere, etiam si dextra sint. sed certe nostri si-
nistrum nominauerunt, externiq; dextrum, quia ple-
runque melius id uidebatur. hæc quanta dissensio est?
quid, quod alijs auibus utuntur, alijs signis, aliter obser-
uant, aliter respondent? non necesse est fateri, partim
horū errore susceptum esse, partim superstitione mul-
ta fallendo? atque his superstitionibus non dubitasti
etiam omina adiungere. Ac milia Paulo, Persam peris-
se: quod pater omen accepit. Cæcilia sororis filix sedes
suas tradere. iam illa fauete linguis, & prærogatiuam
omen comitorum. hoc est, ipsum esse contra se copio-
sum, & disertum. quādo enim ista obseruans, quieto,
& libero animo esse poteris, ut ad rem gerendam non
superstitionem habeas, sed rationem ducem? ita ne? si
quis aliquid ex sua re, atque ex suo sermone dixerit, et
cuius uerbū aliquod apte ceciderit ad id quod ages, aut

cogitabis, ea res tibi aut timorem afferet, aut alacritatem? cum M. Crassus exercitum Brundisij imposeret, quidā in portu caricas Cauno aduectas uendens, Cauneas clamitabat. dicamus, si placet, monitū ab eo Crassum, cauere ne iret, non fuisse periturum si omini paruisset. quæ si suscipiamus, pedis offensio nobis, & abruptio corrigiæ, & sternutamenta erunt obseruanda. Sortes restant, & Chaldaei: ut ad uates, & somnia ueniamus. Dicendū igitur putas de sortibus. quid enim fors est? idem propemodum, quod micare, quod talos iacere, quod tesseras. quibus temeritas, & casus, non ratio, nec consilium ualet. tota res est inuenta fallacijs, aut ad quæstum, aut ad superstitionem, aut ad errorem. atque ut in aruspicina fecimus, sic uideamus clarissimarum sortium quæ tradatur inuentio. Numerum Suffuciū Prænestinorū monumenta declarant, honestū hominem, & nobilē, somnijs crebris, ad extremum etiam minacibus, cum iuberetur certo in loco si licem cedere, perterritum uisu, iridentibus suis ciuibus, id agere cœpisse: itaque perfractō saxo sortes erupisse, in robore insculptis præscarum literarum notis. is est hodie locus septus religiose propter Iouis pueri, qui lætens cum Iunone in gremio Fortunæ sedens māmā appetens castissime colitur à matribus. eodem tēpore illo loco, ubi nunc Fortunæ sita ædes est, mel ex olea fluxisse dicunt, aruspicesq; dixisse, summa nobilitate illas sortes futuras, eorumq; iussu ex illa olea arcā esse factā, eaq; conditas sortes, quæ hodie Fortunæ monitus tolluntur. quid igitur in his potest esse certi, quæ Fortunæ monitu pueri manu miscentur, atq; ducuntur?

DE DIVINATIONE

quo modo autem istæ posita in illo loco? quis robur illud cecidit, dolauit, inscripsit? nihil est, inquiunt, quod deus efficere non possit. utinā sapientes Stoicos effecisset, ne omnia superstitiosa solitudine & miseria crederent. sed hoc quidē genus diuinationis uita iam cōmunis explosit. fani pulchritudo, & uetustas, Prænestinarum etiam nunc sortiū retinet nomen, atque id in uulgus. quis enim magistratus, aut quis uir illustrior utitur sortibus? cæteris uero in locis sortes plane refrixerunt. quod Carneadē Clitomachus scribit dicere solitum, nusquā se fortunatiorem, quā Præneste uidisse Fortunam. ergo hoc diuinationis genus omittamus. Ad Chaldæorū monstra ueniamus: de quibus Eudoxus Platonis auditor, in astrologia iudicio doctissimorū hominū facile princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit: Chaldæis in prædictione, & in notatione cuiusque uitæ ex natali die, minime esse credes dum. nominat etiā Panætius, qui unus ē Stoicis astrologorū prædicta reiecit; Archelaum, & Cassandrum summos astrologos illius ætatis, quæ erat ipse, cū in cæteris astrologiæ partibus excellerent, hoc prædictionis genere nō usos. Scylax Halicarnassæus, familiaris Panætij, excellens in astrologia, idemq; in regenda sua ciuitate princeps, totum hoc Chaldaicū prædicendi genus repudiavit. sed ut ratione utamur omissis testibus, sic isti disputant, qui hæc Chaldæorum natalitia prædicta defendunt. uim quandam esse aiunt signifero in orbe, qui græce ζωδιακὸς dicitur, talem, ut eius orbis unaquæq; pars alia alio modo moueat, immutetq; cælum, perinde ut quæq; stelle in ijs, finitimisq; paribus sint quoq; tempore;

tempore; eamq; uim uarie moueri ab ijs sideribus, quæ uocantur errantia. cum autem in eam ipsam partem orbis uenerint, in qua sit ortus eius, qui nascitur; aut in eam, quæ cõiunctum aliquid habeat, aut consentiens; ea triangula illi, & quadrata nominant. etenim cum tempore anni, tempestatumq; cœli conuersiones, commutationesq; tantæ fiant accessu stellarum, et recessu; cumq; ea uis solis efficiantur, quæ uidemus: non uerisimile solum, sed etiam uerum esse censent, perinde ut cunque tẽperatus sit aer, ita pueros orientes animari, atque formari, ex eoq; ingenia, mores, animus, corpus, actionem uitæ, casus cuiusq; euentusq; fingi. ò de lirationem incredibilem: non enim omnis error stultitia est dicenda. quibus etiam Diogenes Stoicus cõcedit aliquid ut prædicere possint, dũtaxat quali quisq; natura, & ad quam quisq; maxime rem aptus futurus sit. cætera, quæ profiteantur, negat ullo modo posse sciri: etenim geminorum formas esse similes, uitam atq; fortunam plerunq; disparem. Proclus, & Euristhenes, Lacedæmoniorum Reges, gemini fratres fuerunt. at hi nec totidẽ annos uixerunt: anno enim Procli uita breuior fuit, multumq; is fratri rerum gestarum gloria præstitit. at ego id ipsum, quod uir optimus Diogenes Chaldæis quasi quadam præuariatione concedit, nego posse intelligi. etenim cum, ut ipsi dicunt, ortus nascẽtiũ luna moderetur, eaq; animaduertant, & notet sidera natalitia Chaldæi, quæcũq; lunæ iũcta uideãtur: oculorum fallacissimo sensu iudicant ea, quæ ratione atq; animo uidere debebant: docet. n. ratio mathematicorum, quã istis notã esse oportebat, quãta humilitate

R

DE DIVINATIONE

luna feratur terram penè contingens, quantum absit à proxima Mercurij stella, multo autè longius à Veneris, deinde alio intervallo distet à sole, cuius lumine collustrari putatur. reliqua uero tria intervalla infinita, & immensa, à sole ad Martis, inde ad Iouis, ab eo ad Saturni stellam, inde ad cælum ipsum, quod extremū atq; ultimū mundi est. quæ potest igitur contagio ex infinito penè intervallo pertinere ad lunā, uel potius ad terram? quid? cum dicunt id, quod ijs dicere necesse est, omnes omnium ortus, quicunq; gignantur in omni terra, quæ incolatur, eosdem esse, eademq; omnibus, qui eodem statu cæli, & stellarum nati sunt, accidere necesse esse, non ne eiusmodi sunt, ut ne cæli quidem naturam interpretes istos cæli nosse appareat? cum enim illi orbes, qui cælum quasi medium diuidunt, et aspectum nostrum definiūt, qui à Græcis ὀρίζοντες nominantur, à nobis finitæ res rectissime nominari possunt, uarietatem maximam habeāt, aliq; in alijs locis sint: necesse est, ortus, occasusq; siderum nō fieri eodem tempore apud omnes. q̄ si eorum uī cælum modo hoc, modo illo modo tēperatur: qui potest eadem uis esse nascentium, cum cæli tanta sit dissimilitudo? in his locis, quæ nos incolimus, post solstitiū canicula exoritur, & quidē aliquot diebus; apud Troglodytas, ut scribitur, ante solstitiū: ut, si iā concedamus aliquid uim cœlestē ad eos, qui in terra gignuntur, pertinere, confitēdum sit illis, eos, qui nascūtur eodē tempore, posse in dissimiles includere naturas propter cæli dissimilitudinē. quod minime illis placet: uolunt enim illi, omnes eodē tēpore ortos, qui ubique sint nati, eadem cōditione nasci.

sed quæ tanta dementia est, ut in maximis motibus, mutationibusq; cœli nihil intersit qui uetus, qui imber, quæ tēpestas ubiq; sit? quarū rerum in proximis locis tantæ dissimilitudines sæpe sunt, ut alia Tusculi, alia Romæ eueniat sæpe tēpestas. quod, qui nauigant, maxime animaduertunt, cum in flectendis promontorijs uentorum mutationes maximas sæpe sentiant. hæc igitur cum sit tum serenitas, tum perturbatio cœli: est ne sanorum hominum, hoc ad nascentium ortus pertinere nō dicere? quod nō certe pertinet. illud nescio quid tenue, quod sentiri nullo modo, intelligi autem uix potest, quæ à luna cæterisq; sideribus cœli temperatio fiat, dicere ad puerorum ortus pertinere. quid, q̄ nō intelligunt seminum uim, quæ ad gignendum, procreandumq; plurimum ualeat, funditus tolli, mediocris erroris est? quis enim non uidet & formas, & mores, & plerosq; status, ac motus effingere à parentibus liberos? quod non contingeret, si hoc non uis, & natura gignentium efficeret, sed temperatio lunæ, cœliq; moderatio. quid, quod uno eodemq; temporis puncto nati dissimiles & naturas, & uitas, & casus habent, parum ne declarant nihil ad agendam uitam nascendi tempus pertinere? nisi forte putamus neminem eodem tēpore ipso & conceptum, & natum, quo Africanū. nunquis igitur talis fuit? quid? illud ne dubium est, quin multi, cum ita nati essent, ut quædam contra naturam deprauata haberent, restituerentur, & corrigerentur ab natura, cū se ipsa reuocasset, aut arte, aut medicina? aut quorū linguæ sic inhæreret, ut loqui nō possent, ea scalpello resectæ liberarentur? multi etiam

R ij

DE DIVINATIONE

naturæ uitiū meditatione, atq; exercitatione sustulerūt, ut Demosthenem scribit Phalereus, cum rho dicere nequiret, exercitatione fecisse, ut planissime diceret. q̄ si hæc astro ingenerata & tradita essent, nulla res ea mutare posset. quid? dissimilitudo locorū nō ne dissimiles hominū procreationes habet? quas quidem percurrere oratione facile est: quid inter Indos et Persas, Aethiopas & Syros differat corporibus, animis: ut incredibilis uarietas dissimilitudoq; sit. ex quo intelligitur, plus terrarū situs, quā lunæ tractus ad nascendū ualere. Nam quod aiunt quadringēta et septuaginta millia annorū in periclitādis, experiūdisq; pueris, quicūq; essent nati, Babylonios posuisse, fallunt. si. n. esset factitatū, nō esset desitū. neminē autem habemus auctorem, qui aut fieri dicat, aut factū sciat. uides ne me nō ea dicere, quæ Carneades, sed ea, quæ princeps Stoicorum Panætius dixerit? ego autem etiā hoc requiro, omnesne, qui Cannēsi pugna ceciderūt, uno astro fuerint. exitus quidem omnium unus & idem fuit. quid? qui ingenio atq; animo singulares, num astro quoque uno? quod. n. tēpus, quo nō innumerabiles nascantur? at certe nemo similis Homeri. & si ad rem pertinet, quo modo cœlo affecto, compositisq; sideribus quodq; animal oriatur: ualeat id necesse est etiā in rebus inanimis. quo quid dici potest absurdius? L. quidem Tarnatius Firmanus, familiaris noster, in primis Chaldeis rationibus eruditus, urbis etiā nostræ natalem diem repebat ab ijs Parilibus, quibus eam à Romulo conditam accepimus, Romāq; cū esset in iugo luna, natā esse dicebat, nec eius fata cernere dubitabat. ò uim maximā

erroris. etiam ne urbis natalis dies ad ultm stellarū & lunæ pertinebat? fac in puero referre, ex qua affectio-
ne cœli primum spiritum duxerit: num hoc in latere,
aut in cemento, ex quibus urbs effecta est, potuit ua-
lere? sed quid plura? quotidie refelluntur. quàm mul-
ta ego Pōpeio, quàm multa Crasso, quàm multa huic
ipsi Cæsari à Chaldaeis dicta memini, neminem eorum
nisi senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moritu-
rum: ut mihi permirum uideatur, quenquam extare,
qui etiam nūc credat ijs, quorum prædicta quotidie ui-
deat re, & euentis refelli. Restant duo diuinandi ge-
nera; quæ habere dicimur à natura, non ab arte; uati-
cinandi, & somniandi, de quibus Quinte inquā, si pla-
cet, differamus. Mihi uero, inquit, placet: his. n. quæ
adhuc disputaſti, prorsus assentior: & uere ut loquar,
quanquam tua me oratio confirmauit, tamē etiā mea
spōte nimis superstitiosam de diuinatione Stoicorū sen-
tentiam iudicabam: ac me Peripateticorum ratio ma-
gis mouebat, & ueteris Dicæarchi, & eius, qui nunc
floreſcit, Cratippi: qui censent esse in mentibus hominū
tanquam oraculum aliquod, ex quo futura præsen-
tiant. si aut furore diuino incitatus animus, aut somno
relaxatus solute moueatur ac libere. his de generibus
quid sentias, & quibus ea rationibus infirmes, audi-
re sanè uelim. Quæ cum ille dixisset, tum ego rur-
sus quasi ab alio principio sum exorsus dicere. Non
ignoro Quinte, te semper ita sensisse, ut de cæteris diui-
nandi generibus dubitares, ista duo furoris & somnij,
quæ à libera mente fluere uiderentur, probares. dicam
igitur, de istis ipsis duobus generibus mihi quid uidear

DE DIVINATIONE

tur, si prius, Stoicorum rationis conclusio, & Cratippi nostri quid ualeat, uidero. Dixisti & Chrysippum, & Diogenem, & Antipatrum concludere hoc modo. si sunt dii, neque ante declarant hominibus, quæ futura sint: aut non diligunt homines: aut, quid euenturum sit, ignorant: aut existimant nihil interesse hominum scire, quid sit futurum: aut non censent esse suæ maiestatis præsignificare hominibus, quæ sint futura: aut ea ne ipsi quidem dii significare possunt. at neque non diligunt nos; sunt enim benefici, generique hominum amici: neque ignorant ea, quæ ab ipsis constituta, & designata sunt: neque nostra nihil interest scire ea, quæ futura sunt; erimus enim cautiore, si scierimus: neque hoc alienum ducunt maiestate sua, nihil est enim beneficentia præstātius: neque non possunt futura prænoscere: non igitur dii sunt, nec significant nobis futura: sunt autem dii, significant ergo. & non, si significant futura nullas dant nobis uias ad significationum scientiam; frustra enim significarent: neque, si dant uias, non est diuinitio: est igitur diuinitio. o acutos homines: quam paucis uerbis negotium cōfectum putant. ea sumunt ad cōcludendum, quorum ipsis nihil conceditur. conclusio autem rationis ea probanda est, in qua ex rebus non dubiis id quod dubitatur, efficitur. uides ne Epicurum, quem hebetem, et rudem dicere solent Stoici, quemadmodum, quod in natura rerum omne esse dicimus, id infinitum esse cōcluserit? quod finitum est, inquit, habet extremum. quis hoc non dederit? quod habet extremum, id cernitur ex alio extrinsecus. hoc quoque est concedendum. at quod omne est, id non cernitur ex alio extrinsecus. ne hoc quidem

negari potest. nihil igitur cum habeat extremum, infinitum sit necesse est. uides ne ut ad rem dubiam concessis rebus peruenerit? hoc uos dialectici non facitis: nec solum ea non sumitis ad concludendum, quæ ab omnibus concedantur; sed ea sumitis, quibus concessis, nihilo magis efficiatis quod uelitis. primum enim hoc sumitis. si sunt dii, benefici in homines sunt. quis hoc uobis dabit? Epicurus ne, qui negat quidquam deos nec alieni curare, nec sui; an noster Ennius, qui magno plausu loquitur. assentiente populo?

Ego deum genus esse semper dixi, & dicam cœlitum:

- » Sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus.
- » et quidem, cur sic opinetur, rationem subiicit. sed nihil est necesse dicere quæ sequuntur. tantum sat est intelligi, id sumere istos pro certo, quod dubium controuersumque sit. sequitur porro, nihil deos ignorare, quod omnia sint ab ijs constituta. hic uero quanta pugna est doctissimorum hominum, negatum esse hæc a dijs immortalibus constituta? at nostra interest scire quæ euentura sint. magnus Dicaarchi liber est, nescire ea melius esse, quam scire. * negant enim id esse alienum maiestatis deorum, scilicet causas omnium introspicere, ut uideant quid cuique conducatur. neque non possunt futura prænoscere. negant posse ijs, quibus non placet esse certum, quid futurum sit. uides ne igitur, quæ dubia sunt, ea sumere ipsos pro certis, atque concessis? deinde contorquent, & ita concludunt. non igitur & sunt dii, nec significant futura: id enim iam perfectum arbitrantur. deinde assumunt: sunt autem dii: quod ipsum non ab omnibus conceditur significat er=

R. iiij

DE DIVINATIONE

go. ne id quidem sequitur: possunt enim non significare, & tamen esse dii, nec, si significant, non dare vias aliquas ad scientiā significationis. at id quoque potest, ut non dent homini, sed ipsi habeant. cur enim Tuscis potius, quàm Romanis darent? nec, si dant vias, nulla est diuination. fac dare deos: quod absurdum est: quid refert, si accipere non possumus? extremum, est igitur diuination. sit extremum: effectum tamen non est: ex falsis enim, ut ab ipsis didicimus, uerum effici non potest: iacet igitur tota conclusio. Veniamus nūc ad optimum uirum familiarem nostrum Cratippū. Si sine oculis, inquit, non potest extare officiū & munus oculorum, possunt autē aliquando oculi non fungi suo munere: qui uel semel ita est usus oculis, ut uero cerneret, is habet sensum oculorum uera cernentiū. item igitur, si sine diuinatione non potest officium, et munus diuinationis extare, potest autē, cū quis diuinationem habeat, errare aliquando, nec uera cernere: satis est ad confirmandā diuinationem, semel aliquid ita esse diuinatum, nihil ut fortuito cecidisse uideatur. sunt autē eius generis innumerabilia. esse igitur diuinationē confitendum est. festine, & breuiter: sed cum bis sumpsit quod uoluit, etiam si faciles nos ad cōcedendum habuerit, id tamen, quod assumit, concedi nullo modo potest. Si, inquit, aliquando oculi peccent, tamen, quia recte aliquando uiderint, inest in ijs uis uidendi. item, si qui semel aliquid in diuinatione dixerit, is etiam cū peccet, tamen existimandus sit habere uim diuinandi. uide quaeso Cratippe noster, quàm sint ista similia: nā mihi quidem non uidētur: oculi enim uera cernentes,

utuntur natura, atq; sensu; animi si quando uel uati-
cinando, uel somniando uera uiderunt, uel sunt fortu-
na, atq; casu. nisi forte cōcessuros tibi existimas eos,
qui somnia pro somnijs habent, si quando aliquod so-
mnum uerum euaserit, non id fortuito accidisse. sed
demus tibi istas duas sumptiones, ea, quæ ἀήματα ap-
pellāt dialectici; sed nos latine loqui malumus: præsū-
ptio tamen, quam πρὸ ἀληθείας idem uocant, nō dabitur.
assumit autem Cratippus hoc modo. sunt autem innu-
merabiles præsensiones non fortuitæ. at ego dico nula-
lam. uide, quanta sit controuersia. iam, assumptione
non concessa, nulla conclusio est. at impudentes sumus,
qui, quod tam perspicuum sit, non concedamus. quid
est perspicuū? multa uera inquit euadere. quid, quod
multo plura falsa? non ne ipsa uarietas, quæ est pros-
pria fortunæ, fortunam esse causam, non naturam do-
cet? deinde, si tua ista conclusio Cratippe uera est, (te a-
cum enim mihi res est) non ne intelligis eadē uti posse
et aruspices, et fulguratores, et interpretes ostento-
rum, et augures, et sortilegos, et Chaldaeos? quo-
rum generum nullū est, ex quo non aliquid, sicut præs-
dictū sit, euaserit. ergo aut ea quoq; genera diuinādi
sunt, quæ tu rectissime improbas: aut, si ea non sunt,
non intelligo, cur hæc duo sint, quæ relinquis. qua er-
go ratione hæc inducis, eadem illa possunt esse, quæ tol-
lis. Quid uero habet auctoritatis furor iste, quē diui-
num uocatis, ut, quæ sapiens non uideat, ea uideat in-
sanus, et is, qui humanos sensus amisit, diuinos asse-
cutus sit? Sibyllæ uersus obseruamus, quos furens fu-
disse dicitur. quorum interpretes nuper falsa quadā ho-

DE DIVINATIONE

minum fama dicturus in senatu putabatur, eū, quē
re uera Regem habebamus, appellandū quoq; esse Re-
gem, si salui esse uellemus. hoc si est in libris, in quem
hominem, & in quod tempus est? callide enim, qui illa
composuit, perfecit, ut, quodcunque accidisset, prædictū
uideretur, hominū & temporum diffinitione sublata.
adhibuit etiā latebrā obscuritatis, ut ijdem uersus alias
in aliam rem posse accommodari uiderentur. nō esse au-
tem illud carmen furētis, cum ipsum poema declarat,
(est enim magis artis, & diligentia, quā incitatio-
nis, et motus) tū uero ea, quæ ἀνεοσιγῆς dicitur, cū dein-
ceps ex primis uersus literis aliquid connectitur, ut in
quibusdā Ennianis, quæ Ennius fecit. id certe magis est
attēti animi, quā furētis. atq; in Sybillinis ex primo
uersu cuiusque sententiæ primis literis illius sententiæ
carmen omne prætextitur. hoc scriptoris est, nō furētis;
adhibentis diligentia, nō insani. quāobrem Sibyllā qui-
dem sepositā, & conditā habeamus, ut id quod proditū
est à maioribus, iniussu senatus ne legantur quidē li-
bri, ualeātq; ad deponēdas potius, quā ad suscipiēdas
religiones: cū antistibus agamus; ut quiduis potius ex
illis libris, quā Regem proferat: quem Romæ posthac
nec dij, nec homines esse patientur. at multi sæpe uera
uaticinati, ut Cassandra:

» Iamq; mari magno . =

eademq; paulo post:

» Eheu uidete. =

num igitur me cogis etiam fabulis credere? quæ dele-
tationis habeant, quantum uoles; uerbis, sententijs,
numeris, cantibus adiuentur: auctoritatem quidem

nullam debemus, nec fidem commentitijs rebus adiungere. Eodēq; modo nec ego Publicio nescio cui, nec Martijs uatibus, nec Apollinis opertis credendū existimo; quorū partim ficta aperte, partim effutita temere, nunquā ne mediocri quidē eniquam, non modo prudenti, probata sunt. Quid, inquires, remex ille de classe Coponij, non ne ea prædixit, quæ facta sunt? ille uero et ea quidem, quæ omnes eo tempore, ne acciderent, timebamus: castra enim in Thessalia in castris collata audiebamus: uidebaturq; nobis exercitus Cæsaris et audaciæ plus habere, quippe qui patriæ bellum intulisset; et roboris, propter uetustatem. casum aut prælii, nemo nostrum erat, quin timeret, sed ita, ut constantibus hominibus par erat, non aperte. ille autem Græcus quid mirum si magnitudine timoris, ut plerunque fit, à constantia, atque à mente, atque à se ipse discessit? qua perturbatione animi, quæ, sanus cum esset, timebat ne euenirent, ea demens euētura esse dicebat. utrum tandē per deos atque homines magis uerisimile est, uesantum remigem, an aliquem nostrum, qui ibi tum eramus, M. Catonem, Varronem, Coponium ipsum cōsilia deorum immortalium perspicere potuisse? Sed iam ad te uenio.

» O sancte Apollo, qui umbilicū terrarū certū obsides, Vnde superstitiosa primum seuæ euasit uox fera. tuis enim oraculis Chrysippus totum uolumen impleuit partim falsis, ut ego opinor; partim casu ueris, ut fit in omni oratione sæpissime; partim flexiloquis et obscuris, ut interpretes egeat interprete, et fors ipsa referenda sit ad sortes; partim ambiguus, et quæ ad dialecti

DE DIVINATIONE

cum referenda sint. nam cum fors illa edita est opulentiſſimo regi Aſiæ,

» Cræſus Halym penetrās magnā peruertet opum uim, hoſtium uim ſeſe peruerſurū putauit, peruertit autē ſuam. utrum igitur eorum accidiſſet, uerum oraculū fuiſſet. cur autem hoc credā unquam editum Cræſo? aut Herodotum cur ueraciorem ducā Ennio? nū minus ille potuit de Cræſo, quā de Pyrrho fingere Ennius? quis enim eſt, qui credat Apollinis ex oraculo Pyrrho eſſe reſponſum,

» Aio te Aeacida Romanos uincere poſſe? primum latine Apollo nunquā locutus eſt: deinde iſta fors inaudita Græcis eſt: præterea Pyrrhi temporibus iā Apollo uerſus facere deſierat: poſtremo, quanquā ſemper fuit, ut apud Ennium eſt,

» =Stolidum genus Aeacidarum;

» Bellipotentes ſunt magi, quā ſapientipotentes: tamen hāc amphibologiā uerſus intelligere potuiſſet, uincere te Romanos, nihilo magis in ſe, quā in Romanos ualere. nam illa amphibologia, quæ Cræſum decepit, uel Chryſippū potuiſſet fallere: hæc uero ne Epicurum quidem. ſed, quod caput eſt, cur iſto modo iam oracula Delphis non eduntur, non modo noſtra ætate, ſed iandiu, iam ut nihil poſſit eſſe contemptius? hoc loco cum urgentur, euaniſſe aiunt uetuſtate uim loci eius, unde anhelitus ille terræ fieret, quo Pythia mente incitata oracula ederet. de uino aut ſalsamento putes loqui, quæ euaneſcūt uetuſtate. de ui loci agitur, neq; ſolum naturali, ſed etiam diuina: quæ quo tādē modo euaniuit? uetuſtate, inquires. quæ uetuſtas eſt, quæ uim diuinam conficere poſſit? quid tam diuinū, quā

afflatus ex terra mētem ita mouens, ut eam providā rerum futurarum efficiat, ut ea nō modo cernat multo ante, sed etiam numero uersuq; pronunciet? quādo autē ista uis euauit? an postquā homines minus creduli esse coeperunt? Demosthenes quidem, qui abhinc annos propē CCC fuit, iam tum φιλιππιζεν Pythiam dicebat, id est quasi cum Philippo facere. hoc autem eō spectabat, ut eam à Philippo corruptam diceret. quo licet existimare, in alijs quoq; oraculis Delphicis aliquid non sinceri fuisse. sed nescio quo modo isti philosophi superstitiosi, & penē fanatici quiduis malle uidentur, quā se non ineptos. euauisse mauultis, & extinētum esse id, quod si unquam fuisset, certe aeternū esset, quā ea, quæ non sunt credenda, non credere. Similis est error in somnijs: quorum quidem defensio repetita quā longē est? diuinos animos censent esse nostros, eosq; esse tractos extrinsecus, animorumq; cōsistentiū multitudine cōpletum esse mundū: hac igitur mentis & ipsius diuinitate, & coniunēctione cum externis mentibus cerni quæ sint futura. contrahi autem animum Zeno, & quasi labi putat, atq; concidere, & ipsum esse dormire. iam Pythagoras & Plato, locupletissimi auctores, quo in somnijs certiora uideamus, preparatos quodā cultu atq; uictu proficisci ad dormiendum iubent: faba quidem Pythagorei utiq; abstinere: quasi uero eo cibo mens, non uenter inflectur. sed nescio quo modo nihil tā absurde dici potest, quod non dicatur ab aliquo philosophorū. utrū igitur censemus dormientium animos per semet ipsos in somniando moueri, an, ut Democritus censet, externa, &

DE DIVINATIONE

aduentitia uisione pulsari? siue. n. sic est, siue illo modo, uideri possunt permulta somniatibus falsa pro ueris. nam & nauigantibus moueri uidentur ea, quæ stant, & quodā obtutu oculorum duo pro uno lucernæ lumina. quid dicam, insanis, quid, ebrijs quā multa falsa uideantur? q̄ si eiusmodi uisis credendum non est; cur somnijs credatur, nescio. nam tam licet de his erroribus, si uelis, quā de somnijs disputare: ut ea, quæ stant, si moueri uideantur, terræ motum significare dicas, aut repentinam aliquam fugam: gemino autē lucernæ lumine declarari dissensionē, ac seditio- nem moueri. iam ex insanorum aut ebriorū uisis in- numerabilia cōiectura trahi possunt, quæ futura uideātur. quis est. n. qui totum diem iaculans nō aliquādo collimet? totas noctes somniamus; neq; ulla ferē est, qua non dormiamus: & miramur, aliquādo id, quod somniauimus, euadere? quid est tā incertū, quā talorum iactūs? tamen nemo est, quin saepe iactans, uenereum aliquando iaciat, nonnunquam etiam iterum, ac tertium. num igitur, ut inepti, Veneris id fieri impulsu malumus, quā casu, dicere? q̄ si cæteris temporibus falsis uisis credendum non est: non uideo, quid præcipui somnus habeat, in quo ualeant falsa pro ueris. q̄ si ita natura paratū esset, ut ea dormientes agerent, quæ somniarent: alligandi essent omnes, qui cubitum irent: maiores enim, quā ulli insani, efficerent motus somniātes. quod si insanorum uisis fides nō est habenda, quod falsa sunt: cur credatur somniantium uisis, quæ multo etiā perturbatiora sunt, nō intelligo. an quod insani sua uisa conie & tori nō narrant, nar

rant qui somniauerunt? quæro etiã, si uelim scribere quid, aut legere, aut canere uoce, uel fidibus, aut geometricum quiddam, aut physicum, aut dialecticũ explicare, somnium ne expectandum sit, an ars adhibenda, sine qua nihil earum rerum nec fieri, nec expediri potest? atqui, ne si nauigare quidem uelim, ita gubernarem ut somniauerim præsens. n. poena sit. quid igitur conuenit ægros à coniectore somniorũ potius, quã à medico petere medicinam? an Aesculapius, an Serapis potest nobis præscribere per somniũ curationẽ ualitudinis, Neptunus gubernatibus nõ potest? & si sine medico medicinã dabit Minerva, musæ scribendi legẽdi, ceterarumq; artiũ scientiam somniantibus nõ dabunt? at si curatio daretur ualitudinis, hæc quoque, quæ dixi, darentur. quæ quoniam non dantur, medicina nõ datur. quæ sublata, tollitur omnis auctoritas somniorum. sed hæc quoq; in promptu. nunc interiora uideamus. aut enim diuina uis quædã cõsulens nobis somniorum significationes facit: aut cõiectores ex quadam conueniẽtia, & coniunẽtione nature, quam uocant *συμπάθεια*, quid cuiq; rei conueniat, ex somnijs, & quid quanq; rem sequatur, intelligunt: aut eorum neutrum est, sed quædam observatio constat, atq; diuturna est, cum quid uisum secundum quietẽ sit, quid euenire, aut quid sequi soleat. primum igitur intelligendum est, nullam uim esse diuinam effeẽtricẽ somniorum. atq; illud quidem perspicuum est, nulla uisa somniorum proficisci à numine deorum. nostra enim causa dij id facerent, ut providere futura possemus. quotus igitur est quisq; qui somnijs pareat? qui

DE DIVINATIONE

Intelligat? qui meminerit? quàm multi uero, qui con-
temnant, eamq; superstitionem imbecilli animi, atque
anilis putent? quid est igitur, cur his hominibus consu-
lens deus, somnijs moneat eos, qui illa non modo cu-
ra, sed ne memoria quidem digna ducant? nec enim
ignorare deus potest, qua mente quisque sit: nec, fru-
stra, ac sine causa quid facere, dignum deo est: quod
abhorret etiã ab hominis cōstantia. ita si pleraq; som-
nia aut ignorantur, aut negliguntur: aut nescit hoc
deus, aut frustra somniorũ significatione utitur. sed ho-
rum neutrum in deũ cadit: nihil igitur à deo somnijs
significari fatēdum est. illud etiã requiro, cur, si deus
istā uisā nobis prouidendi causa dat, nō uigilantibus
potius det, quàm dormientibus. siue enim externus, &
aduentitijs pulsus animos dormientiũ commouet, siue
per se ipsi animi mouentur, siue quæ causa alia est, cur
secundum quietē aliquid uidere, audire, agere uideamur:
eadem causa uigilantibus esse poterat; idq; si no-
stra causa secundum quietē dii facerent, uigilantibus
idem facerent, præsertim cum Chrysippus Academicos
refellens permulto clariora & certiora esse dicat, quæ
uigilantibus uideantur, quàm quæ somniantibus. fuit
igitur diuina beneficentia dignius, cum consuleret no-
bis, clariora uisa dare uigilantibus, quàm obscuriora
per somnium. quod quoniam nō fit, somnia diuina pu-
tanda nō sunt. iam uero quid opus est circuitione, &
anfractu, ut sit utendum interpretibus somniorum po-
tius, quàm directo? deus si quidē nobis consulebat, hoc
facito, hoc ne feceris, diceret, idq; uisum uigilanti po-
tius, quàm dormiēti daret? iā uero quis dicere audeat,
uera

uera omnia esse somnia? aliquot somnia uera, inquit Ennius: sed omnia non est necesse. quæ est tandē ista distinctio? quæ uera, quæ falsa habet? & si uera à deo mittuntur, falsa unde nascuntur? nam si ea quoq; diuina, quid inconstantius deo? quid inscitius autem est, quàm mentes mortaliū falsis, & mendacibus uisis concitare? si uera uisa diuina sunt, falsa autem, & inania humana: quæ est ista designandi licētia, ut hoc deus, hoc natura fecerit potius. quā aut omnia deus, quod negatis, aut omnia natura? quod quoniā illud negatis, hoc necessario cōfitendum est. naturam autē eam dico, qua nunquā animus insislēs agitatione, et motu esse uacuuus potest. is cum lāguore corporis nec membris uti, nec sensibus potest, incidit in uisa uaria, et incerta ex reliquijs, ut ait Aristoteles, inherētibus earū rerū, quas uigilans gesserit, aut cogitarit. quarum perturbatione mirabiles interdum existunt species somniorū. quæ si alia uera, alia falsa: qua nota internoscantur, scire sanē uelim. si nulla est, quid istos interpretes audiamus? si quæpiam est, aueo audire quæ sit. sed hærebunt. uenit enim iam in contentionē, utrum sit probabilius, deos ne immortales rerū omniū præstantia excellentes cōcursare omnium mortaliū, qui ubique sunt nō modo lectos, uerū etiam grabatos, & cū stertentes aliquos uiderint, obijcere his uisa quædā tortuosa, & obscura, quæ illi exterriti somnio ad coniectorē manē deferant; an natura fieri, ut mobiliter animus agitur, quod uigilans uiderit, dormiens uidere uideatur. utrū philosophia dignius, sagarū suppositione ista interpretari, an explicatione naturæ? ut si iam fieri possit

DE DIVINATIONE

coniectura uera somniorum, tamen isti, qui profitentur, eam facere non possunt: ex leuissimo enim, & in doctissimo genere constant. Stoici autem tui negant quenquā nisi sapientē diuinum esse posse. Chrysippus quidē diuinationē diffinit his uerbis, uim cognoscentē, & uidentem, & explicantem signa, quæ à dijs hominibus portendātur: officium autem eius esse, prænoscere, dei erga homines mente qua sint, quidq; significet, quemadmodumq; ea procurentur, atque expientur. idemq; somniorū coniectionē diffinit hoc modo, esse uim cernentem, & explanantem quæ à dijs hominibus significetur in somnijs. quid ergo, ad hæc mediocri opus est prudētia, an & ingenio præstanti, et eruditione perfectā? talem autē cognouimus neminē. uide igitur, ne, etiam si diuinationē tibi esse concessero, quod nunquam faciam; neminem tamen diuinum repertre possimus. qualis autem ista mens est deorū, si neq; ea nobis significāt in somnijs, quæ ipsi per nos intelligamus; neq; ea, quorū interpretes habere possimus? similes. n. sunt dij, si ea nobis obijciunt, quorum neq; scientiam, neq; explanationem habeamus, tanquam si Pœni, aut Hispani in senatu nostro sine interprete loquerētur. iā uero quò pertinent obscuritates, & ænigmata somniorum? intelligi. n. à nobis dij uelle debebāt ea, quæ nostra causa nos monebant. quid? poeta nemo, nemo physicus obscurus? ille uero nimis etiam obscurus Euphorion: at non Homerus: uter igitur mellor? ualde Heraclitus obscurus, minime Democritus: num igitur conferendi? mea causa me mones, quod non intelligam. quid me igitur mones? ut si quis medicus

agroto imperet, ut sumat

» Terrigenam, herbigradā, domiportā, sanguine cassam,
potius quā hominum more, cocleam, dicere. nam Pa-
cuianus Amphion,

» Quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera,

» Capite breui, ceruice anguina, aspectu truci,

» Eviscerata, inanima cum animali sono,

cum dixisset obscurius, tum Attici respondent: nō intel-
ligimus, nisi aperte dixeris. at ille uno uerbo, testudo. nō
potueras hoc igitur à principio cytharista dicere? defert
ad coniectorem quidā somniasse se, ouum pendere ex
fascia lecti sui cubicularis. est hoc in Chrysippi libro so-
mnium. respondit coniector, thesaurum defossum esse
sub lecto. fodit: inuenit auri aliquantum, idq; circun-
datum argento: misit coniectori quantulum uisum est
de argento. tum ille, nihil ne de uitello? id enim ex ouo
uidebatur aurū declarasse, reliquū argentū. nemo ne
igitur unquam alius ouum somniauit? cur ergo hic ne-
scio quis thesaurum solus inuenit? quā multi inopes,
digni præsidio deorum, nullo somnio ad thesaurū repe-
riendum admonentur? quam autem ob causam tā est
obscure admonitus, ut ex ouo nasceretur thesauri simi-
litudo, potius, quā aperte thesaurū quærere iubere-
tur, sicut aperte Simonides uetitus est nauigare? ergo
obscura somnia minime cōsentanea sunt maiestati deo-
rū. ad aperta et clara ueniamus, quale est de illo inter-
fecto à caupone Megaris, quale de Simonide, qui ab
eo, quē humauerat, uetitus est nauigare; quale etiā de
Alexandro: quod à te præteritū esse miror: qui, cū Pro-
lemæus familiaris eius in prælio telo uenenato iectus

S ij

DE DIVINATIONE

esset, eoq; uulnere summo cū dolore moreretur, Alexander assidens somno est consopitus. tum secundum quietē uisus ei dicitur draco is, quē mater Olympias alebat, radiculā ore ferre, et simul dicere quo illa loci nasceretur: (neq; islōge aberat ab eo loco) eius autē esse uim tantam, ut Ptolemæum facile sanaret: cum Alexander experrectus narrasset amicis somniū, emisisset q illā radiculā quærerēt. qua inuēta, et Ptolemæus sanatus dicitur, & multi milites, qui erant eodē genere teli uulnerati. multa etiā sunt à te ex historijs prolata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris Dionysij, Pœni Amilcaris, Annibalis, P. Decij, peruulgatum iam illud de præsultore, Gracchi etiā, & recēs Cæcilie Balearici filie somnium. sed hæc externa, ob eamq; causam ignota nobis sunt: non nulla etiā ficta fortasse: quis enim auctor istorū? de nostris somnijs quid habemus dicere? tu de merso me, & equo ad ripam? ego de Mario cū fascibus laureatis me in suū deduci iubente monumentū? omniū somniorū Quinte una ratio est. quæ, per deos immortales, uideamus ne nostra superstitione, & deprauatione superetur. quē enim tu Mariū uisum à me putas? speciē credo eius, & imaginē, ut Democrito uidetur, unde profectā imaginē: à corporibus enim solidis, & à certis figuris uult fluere imagines. quod igitur Marij corpus erat ex eo, inq; quod fuerat, plena sunt imaginū omnia ista. igitur me imago Marij in cāpū Atinatem per sequebatur: nulla enim species cogitari potest, nisi pulsū imaginū. quid ergo? istæ imagines ita nobis dicto audientes sunt, ut, simul atq; uelimus, accurrant? etiā

ne earum rerum, quæ nullæ sunt? quæ est enim forma
tam inusitata, tã nulla, quã nõ sibi ipse animus possit
effingere? ut, quæ nunquam uidimus, ea tamen for-
mata habeamus, oppidorum situs, hominum figuras.
num igitur, cum aut moros Babylonis, aut Homeri fa-
ciem cogito, imago illorum me aliqua pellit? omnia igi-
tur, quæ uolumus, nota nobis esse possunt: nihil est. n.
de quo cogitare nequeamus. nullæ ergo imagines obre-
pūt in animos dormientiũ extrinsecus, nec om nino flu-
unt illæ: nec cognoui quenkum, qui maiore auctõrita-
te nihil diceret. animorũ est ea uis, atq; natura, ut ui-
geant uigilantes, nullo aduertiũ pulsu, sed suo motu, in-
credibili quadam celeritate. hi cum susinẽtur mẽbris,
& corpore, & sensibus, omnia certiora cernunt, cogi-
tant, sentiunt. cum autem hæc subtrahẽta sunt, deser-
tusq; animus languore corporis, tum agitur ipse per
se: itaq; in eo & formæ uersantur, & actiones, &
multa audiri, multa dici uidentur. hæc scilicet imbecil-
lo remissoq; animo multa omnibus modis cõfusa et ua-
riata uersantur: maximeq; reliquæ earum rerũ mo-
uentur in animis, et agitantur, de quibus uigilantes aut
cogitauimus, aut egimus: ut mihi temporibus illis mul-
tum in animo Marius uersabatur recordãti, quã ille
grauem suum casum magno animo, quã cõstãti tu-
lisset. hæc credo causam de illo somniãdi fuisse. tibi au-
tem de me cũ solitudine cogitanti subito sum uisus
emersus ex flumine: inerant enim in utriusq; nostrũ
animis uigilantium cogitationum uestigia. At quãdã
adiuncta sunt: ut mihi de monumẽto Marij: tibi, &
equus, in quo ego uehebar, mecũ unã demersus rursus

DE DIVINATIONE

apparuit. an tu censes ullam anum tam delirā futurā
fuisse, ut somnijs crederet, nisi ista casu non nunquam
forte, temere concurrerent? Alexandro loqui draco ui-
sus est. potest omnino hoc esse falsum, potest uerū: sed
utrum sit, non est mirabile: nō enim audiuit ille dra-
conem loquentem, sed est uisus audire: & quidē, quo
maius sit, cum radicem ore teneret, locutus est. sed ni-
hil est magnū somnianti. quæro æutem, cur Alexādro
tam illustre somnium, tam certū, nec huic eidem aliā,
nec multa ceteris. mihi quidem, præter hoc Marianū
nihil sanē, quod meminerim. frustra igitur cōsumpta,
tot noctes tam longa in atate. nunc quidē propter in-
termissionem forensis operæ & locubrationes detraxi,
& meridiationes addidi, quibus uti antea non solebā:
nec tam multū dormiens ullo somnio sum admonitus,
tantis præferim de rebus: nec mihi magis usquam ui-
deor, quā cū aut in foro magistratus, aut in curia se-
natum uideo, somniare. Etenim ex diuisione hoc secū-
dum est, quæ est cōtinuatio, coniunctioq; naturæ: quā,
ut dixi, uocant συμπαθείαν eiusmodi, ut thesaurus ex
ouo intelligi debeat. nam medici ex quibusdā rebus
& aduenientes & crescentes morbos intelligunt: non
nullæ etiam ualerudinis significationes, ut, hoc ipsum
pleni, eneēt' ue simus, ex quodam genere somniorum
intelligi posse dicuntur. thesaurus uero, & hereditas,
& honos, & uictoria, & multa generis eiusdem qua
cum somnijs naturali cognatione iunguntur? dicitur
quidam, cum in somnijs complexu Venerio iungere-
tur, calculos eiecisse. uideo sympathiā: uisum est enim
tale obiectū dormienti, ut id, quod euenit, naturæ uis,

non opinio erroris effecerit. quæ igitur natura obtulit
illam speciẽ Simonidi, à qua uetaretur nauigare? aut
quid naturæ copulatum habuit Alcibiadis quod scribi-
tur somnium? qui paulo ante interitum uisus est in
somnia amicæ esse amictus amiculo. is cum esset proie-
ctus inhumatus, ab omnibusq; desertus iaceret; amica
corpus eius texit suo pallio. ergo hoc inerat in rebus fu-
turis, et causas naturales habebat, an, & ut uideretur,
& ut eueniret, casus effecit? quid ipsorum interpretũ
coniecturæ, non ne magis ingenia declarant eorum,
quàm uim consensumq; naturæ? cursor ad Olympia
proficisci cogitans, uisus est in somnijs curru quadriga-
rum uehi. mane ad coniectorem. at ille, uinces, inquit:
id enim celeritas significat, & uis equorum. post idem
ad Antiphontem. is autem, uincare, inquit. necesse est.
an non intelligis quatuor ante te cucurrisse? Ecce alius
cursor. atq; horum somniorum, & talium plenus est
Chrysippi liber, plenus Antipatri. sed ad cursorem re-
deo. ad interpretem detulit, aquilam se in somnijs ui-
sum esse factum. at ille, uicisti: ista enim auis uolat
nulla uehementius. huic equidem Antipho, tu uero, in-
quit, te uictum esse non uides? ista enim auis insectans
alias & agitans, semper ista postrema est. parere quæ-
dam matrona cupiens, dubitans esset ne prægnans, uisa
est in quiete obsignatam habere naturã: retulit. nega-
uit eam, quoniã obsignata fuisset, concipere potuisse.
at alter prægnantem esse dixit: nam inane obsignari ni-
hil solere. quæ ista est ars cõiectoris, eludentis ingenio?
an ea, quæ dixi, & innumerabilia, quæ collecta habet
Stolci, quidquam significant, nisi acumen hominũ ex

s ilij

DE DIVINATIONE

similitudine aliqua coniecturā modo huc, modo illuc
ducentium? medici signa quædam habent ex uenis, et
ex spiritu ægroti, multisq; ex alijs futura præsentunt.
gubernatores cū exultantes Loligines uiderint, aut Del
phinos se in portum conijcientes, tempestatē signifi
cari putant. hæc ratione explicari, & ad naturam faci
le reuocari possunt: ea uero, quæ paulo ante dixi, nullo
modo. At enim obseruatio diuturna (hæc enim pars
una restat) notandis rebus fecit artem. an tandem so
mnia obseruari possunt? quonam modo? sunt enim in
numerabiles uarietates. nihil tam præpostere, tã incō
dite, tam monstruose cogitari potest, quod nō possimus
somnia. quo modo igitur hæc infinita, & semper no
ua aut memoria complecti, aut obseruādo notare pos
sumus? astrologi motus errantium stellarū notauerūt:
inuentus est enim ordo in ijs stellis, qui nō putabatur.
cedò tandem, qui sit ordo, aut quæ concursatio somnio
rum? quo modo autem distinguere possunt uera somnia
à falsis, cū eadem et alijs aliter euadāt, & ijsdem non
semper eodem modo? ut mihi mirū uideatur, cū men
daci homini, ne uerū quidem dicēti credere soleamus,
quo modo isti, si somniū uerum euasit aliquod, nō ex
multis potius uni fidē derogāt, quàm ex uno innume
rabilia cōfirmant. si igitur neq; deus est effector som
niorū, neque naturæ societas ulla cū somnijs, neque ob
seruatione inueniri potuit scientia: effectū est, ut nihil
prorsus somnijs tribuendū sit; præsertim cū illi ipsi, qui
ea uident, nihil diuinent; ij, qui interpretātur, cōiectu
ram adhibeant, nō naturam; casus autem innumerabi
libus penè seculis in omnibus plura mirabilia, quā in

somniorū uis effecerit, neq; cōiectura, quæ in uarias partes duci possit, non nunquam etiam in cōtrarias, quidquam sit incertius. explodatur hæc quoq; somniorum diuinitas pariter cum cæteris: nā, ut uere loquamur, superstitio fusa per gentes, oppressit omnium ferè animos, atq; hominū imbecillitatē occupauit. quod et in ijs libris dictum est, qui sunt de natura deorum: & hac disputatione id maxime egimus: multum. n. & nobismet ipsis, & nostris profuturi uidebamur, si eam funditus sustulissēmus. nec uero (id enim diligenter intelligi uolo) superstitione tollenda religio tollitur. nam et, maiorū instituta tueri sacris, ceremonijsq; retinendis, sapientis est, et esse præstantem aliquā æternamq; naturam, & eam suscipiendam admirandāq; hominum generi, pulchritudo mūdi, ordoq; rerum celestium cogit confiteri. quamobrem ut religio propaganda etiam est, quæ est iuncta cum cognitione nature: sic superstitionis stirpes omnes eijciendæ sunt: instat. n. et urget, & quocunq; te uerteris, persequitur, siue tu uatem, siue tu omen audieris, siue immolaris, siue auē aspexeris, si Chaldæum, si aruspicem uideris, si fulserit, si tonuerit, si tactum aliquid erit de coelo, si ostentum simile natum, factum uel quippiam: quorum necesse est plerunq; aliquid eueniat: ut nunquam liceat quieta mente consistere. perfugium uidetur omnium laborum & solitudinum esse somnus. at ex eo ipso plurimæ curæ, metusq; nascuntur. qui quidem ipsi per se minus ualerēt, & magis contemnerentur, nisi somniorum patrocinium philosophi suscepissent, nec ij quidem contemptissimi, sed in primis acuti, et consequen-

DE DIVINATIONE

tia & repugnantia uidentes : qui propè iā absoluti ,
et perfecti putantur. quorum licentiæ nisi Carneades
restitisset, haud scio an soli iā philosophi iudicarentur.
cū quibus omnis ferè nobis disceptatio, contentioq; est:
non quod eos maxime cōtemnamus: sed quòd uiden-
tur acutissime sentētiās suas, prudētissimeq; defendere
cū autem propriū sit Academiæ, iudicium suū nullum
interponere; ea probare : quæ simillima ueri uidean-
tur; conferre causas, et, quid in quaque sententiā dici
possit, expromere; nulla adhibita sua auctoritate, iudi-
ciū audientiū relinquere integrū, ac liberū: tenebimus
hanc consuetudinem à Socrate traditā, eaq; inter nos,
si tibi Quinte frater placebit, quam sapissime utemur,
Mihi uero, inquit ille, nihil potest esse incundius. Quæ
cum essent dicta, surreximus.

D E F A T O L I B E R .

Via pertinet ad mores, quos
 ἠθικὴ Græci vocāt, nos eā partem
 philosophiæ de moribus appella-
 re solemus. sed decet augētē
 linguā latinā nominare mo-
 ralem. explicandāq; vis est, ra-
 tioq; enūciationū: quæ Græci
 ἀξιωματικὰ vocāt: quæ de re futura cum aliquid dicūt,
 deq; eo, quod possit fieri, aut non possit, quā vim habe-
 ant, obscura quæstio est: quam περὶ Διωκτῶν appellāt:
 totaq; est logica: quā rationē differendi uoco. quod au-
 tem in alijs libris feci, qui sunt de natura deorum,
 itemq; in ijs, quos de diuinatione edidi, ut in utranq;
 partem perpetua explicaretur oratio, quo facilius id à
 quoque probaretur, quod cuiq; maxime probabile ui-
 deretur; in hac disputatione de fato casus quidā, ne
 facerē, impediuit. nā cū essem in Puteolano, Hirciusq;
 noster Cōsul designatus ijsdē in locis, uir nobis amicis-
 simus, et ijs studijs, in quibus nos à pueritia uiximus, de-
 ditus; multū unā eramus, maxime nos quidē exquirē-
 tes ea cōsilia, quæ ad pacem, & ad concordiā ciuium
 pertinerent. cū enim omnes post interitum Cæsaris no-
 uarū perturbationū causæ queri uiderētur, hisq; esse
 occurrendū putaremus: omnis ferè nostra in his deli-
 berationibus cōsumebatur oratio: idq; & sæpe aliàs, et
 quodā liberi ore, quàm solebat, & magis uacuo ab in-

DE FATO

teruētoribus die, cū ille ad me uenisset, primo illa, quæ erant quotidiana, & quasi legitima nobis, de pace, & de otio dicta sunt. quibus acceptis, quid ergo, inquit ille, quoniā oratorias exercitationes nō tu quidē, ut spero, reliquisti, sed certe philosophiā illis anteposuisti, possum ne aliquid audire? Tu uere, inquā, uel audire, uel dicere: nec enim, quod recte existimas, oratoria illa studia deserui; quibus etiam te incendi, quāquā flagrantissimum acceperam: nec ea, quæ nunc tracto, minuunt, sed augent potius illā facultatem: nā cum hoc genere philosophiæ, quod nos sequimur, magnā habet orator societatem: subtilitatem enim ab Academia mutuatur, & ei uicissim reddit ubertatem orationis, et ornamenta dicendi. quamobrem, inquam, quoniam utriusque studiū nostra possessio est, hodie utro frui malis, optio sit tua. Tum Hircius, gratissimum inquit, et tuorum omnium simile: nihil enim unquā abnuit uoluntas tua meo studio. sed quoniam mihi rhetorica uestra sat nota, teq; in his & audiuius sæpe, & audiemus, atque hanc Academicorum contra propositū disputandi cōsuetudinem indicāt te suscepisse Tusculanæ disputationes: ponere aliquid, ad quod audiā, si tibi non est molestum, uolo. An mihi, inquam, potest quidquam esse molestum, quod tibi gratū futurū sit? sed ita audies, ut Romanum hominē, ut timide ingredientē ad hoc genus disputandi, ut lōgo intervallo hæc studia repetenti. Ita, inquit, audiam te disputantē, ut ea lego, quæ scripsisti. proinde ordire.

Multa defunt.

Consideramus hic, quorum in alijs, ut in Antipatro poeta, ut in brumali die natis, ut in simul agrotantibus fratribus, ut in urina, ut in unguibus, ut in reliquis eiusmodi naturæ contagio ualeret: quā ego non tollo: uis est nulla fatalis. in alijs autem fortuita quaedā esse possunt, ut in illo naufrago, ut in Icadio, ut in Daphita. quaedā etiā Posidonius, pace magistri dixerim, comminisci uidetur. sunt in quā quidem absurda. quid enim? si Daphitæ fatum fuit de equo cadere; atque ita perire; ex hoc ne equo, qui cum equus nō esset, nomē habebat alienū? aut Philippus hasce in capulo quadrigulas uitare monebatur? quasi uero capulo sit occisus. quid autē magnum, & naufragum illum sine nomine in riuo esse lapsum? quāquā huic quidem hic scribit prædictū, in aqua esse pereundum. ne Hercule Icadij quidem prædonis uideo fatū ullum: nihil enim scribit ei prædictum. quid mirum igitur, ex spelunca saxum in crura eius incidisse? puto enim, etiā si Icadius tum in spelunca non fuisset, saxum tamen illud casurum fuisse. nam aut nihil est omnino fortuitum, aut hoc ipsum potuit euenire fortuna. quæro igitur, atque hoc late patebit, si fati omnino nullum nomen, nulla natura, nulla uis esset, & forte, temere, casu aut pleaque fierent, aut omnia: num aliter, ac nunc eueniunt, euenirent? quid ergo attinet inculcare fatum, cū sine fato ratio omnium rerum ad naturam, fortu-

DE FATO

nam'ue referatur? sed Posidonium, sicut æquum est, cū bona gratia dimittamus: ad Chrysippi laqueos reuertamur. cui primum quidem de ipsa rerum cōtagione respondeamus: reliqua postea persequemur. inter locorū naturas quantū intersit, uideamus: alios esse salubres, alios pestilentes, in alijs esse pituitosos, & quasi redundantes, in alijs exsiccatos, atque aridos: multaq; sunt alia, quæ inter locum & locum plurimum differunt. Athenis tenue cœlum, ex quo acutiores etiam putantur Attici: crassum Thebis, itaque pingues Thebani, & ualentes. tamen neque illud tenue cœlū efficiet, ut aut Zenonem quis, aut Arcesilam, aut Theophrastū audiat: neque crassum, ut Nemea potius, quā Isthmo uictoriam petat. disiunge longius. quid enim loci natura afferre potest, ut in porticu Pompeij potius, quā in campo ambulemus? tecum, quā cum alio? idibus potius, quā Calendis? ut igitur ad quasdam res natura loci pertinet, & operatur aliquid, ad quasdam autem nihil: sic affectio astrorum ualeat, si uis, ad quasdam res, ad omnes certe non ualebit. at. n. quoniam in naturis hominū dissimilitudines sunt, ut alios dulcia, alios sub amara delectet, alij libidinosi, alij iracundi, aut crudeles, aut superbi sint, alij talibus uitij abhorreant: quoniam igitur, inquit, tantum natura à natura distat; quid mirum est, has dissimilitudines ex differentibus causis esse factas? hæc differens, qua de re agatur, et in quo causa cōsistat, non uidet. non. n. si alij ad alia propensiores sint propter causas naturales, & antecedentes, iccirco etiam nostrarū uolūtātū, atque appetitionū sunt causæ naturales, & antecedentes: nā nihil esset in nostra

potestate, si res ita se haberet: nunc uero fatemur, acuti, hebetes ne, ualentes, imbecilli ne simus, nō esse id in nobis. qui autem ex eo cogi putat, ne ut sedeamus quidem, aut ambulemus uoluntatis esse, is nō uidet quæ quanq; res consequatur. ut enim & ingeniosi, & tardi ita nascantur antecedētib; causis, itemq; ualētes, & imbecilli: non sequitur tamen, ut etiam sedere, & ambulare, & rem agere aliquam. principalibus causis definitum, & constitutum sit. Stylphonem Megaricū philosophum, acutum sanē hominem, & probatū tēporibus illis accepimus. hunc scribūt ipsius familiares & ebriosum, & mulierosum fuisse: neq; hoc scribūt uituperantes, sed potius ad laudem: uitiosam. n. naturam ab eo sic edomitam, & cōpressam esse doctrina, ut nemo unquā uinolentū illum, nemo in eo libidinis uestigium uiderit. quid? Socratem nō ne legimus quēadmodū notarit Zopirus physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasq; ex corpore, oculis, uultu, fronte pernoscere? stupidum esse Socratē dixit, & bardum, quōd iugula concua nō haberet: obstruēt as eas partes, & obturatas esse dicebat: addidit etiā, mulierosum: in quo Alcibiades caehinnū dicitur sustulisse. sed hæc ex naturalibus causis uitia nasci possunt: extirpari autē, & funditus tolli, ut is ipse, qui ad ea propensus fuerit, à tantis uitij; auocetur, nō est id positum in naturalibus causis, sed in uoluntate, studio, disciplina. quæ tolluntur omnia, si uis et natura fati ex diuinationis ratiōe firmabitur. etenim si est diuinatio, qualibet natura à præceptis artis proficiscitur: præcepta appello, quæ dicuntur græce δεικνύματα. non enim

DE FATO

credo nullo præcepto aut ceteros artifices uersari in suo munere, aut eos, qui diuinatione utantur, futura prædicere. sunt igitur astrologorum præcepta huiusmodi. si quis, uerbi causa, oriente canicula natus est, is in mari nõ morietur. uigila Chrysippe, ne tuam causam, in qua tibi cū Diodoro ualente dialectico magna luctatio est, deferas. si enim uerū est, quod ita connectitur; si quis oriente canicula natus est, in mari nõ morietur: illud quoque uerū est; si Fabius oriente canicula natus est, Fabius in mari non morietur. pugnant ergo hæc inter se, oriente canicula natum esse, & in mari Fabium moriturum: & quoniā certum in Fabio ponitur, ortum esse eū canicula oriēte, hæc quoq; pugnat, & esse Fabium, & in mari moriturum. ergo hæc quoq; coniunctio est ex repugnantibus, & est Fabius, & in mari Fabius morietur. quod ut propositum est, ne fieri quidē potest. ergo illud, morietur in mari Fabius, ex eo genere est, quod fieri non potest. omne igitur, quod falsum dicitur in futuro, id fieri nõ potest. at hoc Chrysippe minime uis: maximeq; tibi de hoc ipso cum Diodoro certamen est: ille enim id solū fieri posse dicit, q̄ aut sit uerū, aut futurū sit uerum: & quicquid futurum sit, id dicit fieri necesse esse; & quicquid nõ sit futurum, id negat fieri posse. tu, & quæ non sint futura, posse fieri dicis; ut frangi hanc gemmam, etiam si id nunquam futurū sit: neque necesse fuisse Cypselum regnare Corinthi, quanquā id millesimo ante anno Apollinis oraculo editum esset. at si ista cōprobabis diuina prædicta: & quæ falsa in futuris dicentur, in his habemus, ut ea fieri non possint: ut si dicatur Africanum

canum Carthagine potiturum, et si uere dicatur de futuro, idq; ita futurum sit, dicas esse necessarium. quæ est tota Diodori uobis inimica sententia. etenim si illud uere connectitur; si oriente canicula natus es, in mari non morieris; primumq; , quod in connexo, natus es oriente canicula, necessarium est; omnia enim uera in præteritis necessaria sunt, ut Chrysippo placet dissentienti à magistro Cleanthe, quia sunt immutabilia, nec in falsum è uero præterita possunt cõueri si igitur quod primum in connexo est, necessarium est, fit etiam quod consequitur necessarium. quanquam hoc Chrysippo nõ uidetur ualere in omnibus. sed tamen, si naturalis est causa cur in mari Fabius nõ moriatur, in mari Fabius mori non potest. hoc loco Chrysippus æstuans falli sperat Chaldaeos, ceterosq; diuinos, neque eos uisuros esse cõiunctionibus, ut ita sua præcepta pronuncient, si quis natus est oriente canicula, is in mari non morietur, sed potius ita dicant, nõ & natus est quis oriente canicula, & is in mari morietur. ò licentiã iocularem: ne ipse incidat in Diodorũ, docet Chaldaeos, quo pacto eos exponere præcepta oporteat. quæro enim, si Chaldaei ita loquantur, ut negationes infinitarũ cõiunctionũ potius, quã infinita cõnexa ponãt: cur idẽ medici, cur geometra, cur reliqui facere nõ possint? medicus in primis, qd erit ei perspectũ in arte, nõ ita proponet; si cui uenæ sic mouentur, is habet febrẽ: sed potius illo modo: nõ & huic uenæ sic mouẽtur, et febrẽ is nõ habet. itemq; geometres nõ ita dicet; si in sphaera maximi orbes sunt, medij inter se diuidũtur. sed potius illo modo; nõ et sunt in sphaera maximi orbes, et hi nõ medij inter se diuidũtur.

T

quid est, quod non possit isto modo ex cōnexo trāsferri ad coniunctionū negationē? & quidē alijs modis easdem res efferre possumus, modo dixi, si in sphaera maximi orbes sunt, medijs inter se diuidūtur: possum dicere, si in sphaera maximi orbes erūt: possum dicere, quia in sphaera maximi orbes erunt. multa genera sunt enunciandi, nec ullum distortius, quā hoc, quo Chrysippus sperat Chaldaeos contentos Stoicorum causa fore. illorū tamen nemo ita loquitur: maius est enim has contortiones orationis, quā signorū ortus obitusq; perdiscere. Sed ad illam Diodori contentionem, quam περὶ Δωδεκάτην appellant, reuertamur. in qua quid ualeat id, quod fieri possit, inquiri. placet igitur Diodoro id solum fieri posse, quod aut uerum sit, aut uerū futurum sit. qui locus attingit hāc quæstionem; nihil fieri, quod nō necesse fuerit; & quidquid fieri possit, id aut esse iam, aut futurū esse; nec magis cōmutari ex ueris in falsa ea posse, quæ futura sunt, quā ea, quæ facta sunt; sed in factis immutabilitatē apparere; in futuris quibusdam quia nō apparent, ne necesse quidem uideri: ut in eo, qui mortifero morbo urgetur, uerū sit, hic morietur hoc morbo: at hoc idē si uere dicatur in eo, in quo uis morbi tanta non appareat, nihilo minus futurum sit. ita fit, ut commutatio ex uero in falsum ne in futuro quidem ulla fieri possit. nam, morietur Scipio, talem uim habet, ut, quanquā de futuro dicatur tamen id non possit cōverti in falsum: de homine enim dicitur, cui necesse est mori. sic si diceretur, morietur noctu in cubiculo suo Scipio uī oppressus, uere diceretur. id. n. fore diceretur, quod esset futurū: futurū

autem fuisse, ex eo, quia factū est, intelligi debet: nec
magis erat uerum, morietur Scipio, quā, norietur illo
modo: nec minus necesse est mori Scipioni, quā illo mo
do mori: nec magis immutabile ex uero in falsum, nec a
tus est Scipio, quā, necabitur Scipio: nec, cū hęc ita sint,
est causa cur Epicurus fatum extimescat, & ab atomis
petat præsidium, easq; de uia deducat, & uno tempore
suscipiat res duas inenodabiles; unam, ut sine causa fiat
aliquid, ex quo existet, ut de nihilo quippiam fiat, quod
nec ipsi, nec cuiquam physico placet; alteram, ut, cum
duo indiuidua per inanitatem ferantur, alterum è re=
glione moueatur, alterum declinet: licet enim Epicuro,
concedenti omne enūciatum aut uerū, aut falsum esse,
non uereri, ne omnia fato fieri sit necesse: nō enim æ=
ternis causis naturæ necessitate manātib; uerū est, id
quod ita enunciat. descendit in Academiam Carnea
des: nec tamen sine causis: sed interest inter causas
fortuito antegressas, & inter causas cohibentes in se ef
ficientiā naturalem. ita & semper uerū fuit, morietur
Epicurus, cū duo & septuaginta annos uixerit, Archō=
te Pitarrato: neque tamen erant causæ fatales, cur ita
accideret: sed quod ita cecidisset, certe casurū, sicut ce=
cidit, fuit. nec ij, qui dicūt immutabilia esse, quæ futura
sint, nec posse uerū futurū conuerti in falsum, fati ne=
cessitatem cōfirmāt, sed uerborū uim interpretantur.
at qui introducūt causarum seriem sempiternā, ij men=
tem hominis uolūtate libera spoliata, necessitate fati
deuinciunt. sed hęc hactenus. alia uideamus. cōcludit
enim Chrysippus hoc modo: si est motus sine causa, nō
omnis enunciatio, quod ἀέτιμα dialectici appellāt, aut

DE FATO

uera, aut falsa erit: causas enim efficientes quod non habebit, id nec uerū, nec falsum erit: omnis autē enun-
ciatio aut uera, aut falsa est: motus ergo sine causa nullus est. quod si ita est, omnia, quæ fiunt, causis fiunt antegressis: id si ita est, omnia fato fiūt: efficiūt igitur fato fieri quæcūque fiāt. hic primū si mihi libeat assen-
tiri Epicuro, & negare omnem enūciationem aut uerā esse, aut falsam, eam plagam potius accipiam, quā fa-
to omnia fieri cōprobem: illa enim sententia aliquid habet disputationis, hæc uero non est tolerabilis: itaq;
contendit oēs neruos Chrysippus, ut persuadeat omne αἰώμα aut uerū esse, aut falsum. ut enim Epicurus ue-
retur, ne, si hoc cōcesserit, cōcedendū sit, fato fieri quæ-
cunque fiant; si enim alterutrū ex æternitate uerum sit, esse id etiam certū; & si certū, etiam necessarium;
ita & necessitatē, & fatū confirmari putat: sic Chry-
sippus metuit, ne, si nō obtinuerit, omne, quod enuncie-
tur, aut uerū esse, aut falsum, omnia fato fieri possint,
& ex causis æternis rerū futurarum. sed Epicurus de-
clinatione atomi uitari fati necessitatē putat. itaq; ter-
tius quidam motus oritur extra pondus, & plagā, cū
declinat atomus interuallo minimo. id appellat ἐλάχι-
στον. quam declinationem sine causa fieri, si minus uer-
bis, re cogitur confiteri: nō enim atomus ab atomo pul-
sa declinat: nā qui potest pelli alia ab alia, si gravita-
te ferūtur ad perpendiculū corpora indiuidua, rectis li-
neis, ut Epicuro placet? sequitur enim, ut, si alia ab alia
nūquā depellatur, ne cōtingat quidem alia aliā. ex
quo efficitur, ut iā si sit atomus, eaq; declinet, declinare
sine causa. hāc rationem Epicurus induxit ob eā rem

quòd ueritus est, ne, si semper atomus gravitate ferretur naturali, ac necessaria, nihil liberum nobis esset, cum ita moueretur animus, ut atomorum motu cogeretur. id Democritus auctor atomorum accipere maluit, necessitate omnia fieri, quam à corporibus indiuiduis naturales motus auellere. acutius Carneades, qui docebat Epicureos suam causam sine hac cōmētitia declinatione defendere. nam cū doceret esse posse quendam animi motum uoluntarium, id fuit defendi melius, quam introducere declinationem, cuius praesertim causam reperire non possunt, quo defenso, facile Chrysippo possent resistere. cū enim concessissent motum nullum esse sine causa, nō cōcederent, omnia, quae fierent, fieri causis antecedentibus: uoluntatis enim nostrae non esse causas externas, & antecedentes. cōmuni igitur cōsuetudine sermonis abutimur, cū ita dicimus, uelle aliquid quēpiā, aut nolle sine causa. ita enim dicimus sine causa, ut dicamus sine externa & antecedente causa, nō sine aliqua. ut cū uas inane dicimus, nō ita loquimur ut physici, quibus inane esse nihil placet; sed ita, ut, uerbi causa, sine aqua, sine uino, sine oleo uas esse dicamus: sic, cū sine causa animū moueri dicimus, sine antecedente & externa causa moueri, nō omnino sine causa, dicimus. de ipsa atomo dici potest, cū per inane moueatur gravitate, & pōdere, sine causa moueri, quia nulla causa accedat extrinsecus. rursus autem, ne omnes à physici irrideamur, si dicamus quidquā fieri sine causa, distinguendū est, & ita dicendū, ipsius indiuidui hāc esse naturā, ut pōdere & grauitate moueatur, eāq; ipsam esse causam cur ita feratur. similiter ad animorum

motus uoluntarios, nō est requirēda externa causa. motus enim uoluntarius eā naturam in se ipso cōtinet, ut sit in nostra potestate, nobisq; parcat : nec id sine causa: eius. n. rei causa, ipsa natura est. quod cum ita sit, quid est, cur nō omnis pronūciatio aut uera, aut falsa sit? nisi cōcesserimus fato fieri quæcunq; fiāt. quia futura, inquit, uera nō possunt esse ea, quæ causas, cur futura sint, nō habent. habeāt igitur causas necesse est, ut ea, quæ uera sunt, ita cū euenerint, fato euenerint. confectum negotium, si quidem tibi concedendum est, aut fato omnia fieri, aut quidquā posse fieri sine causa. an aliter hæc enunciatio uera esse nō potest, capiet Numantiam Scipio, nisi ex æternitate causa causam ferens hoc erit effectura? an hoc falsum potuisset esse, si esset sexcentis seculis ante dictū? et si tū nō esset uera hæc enunciatio, capiet Numantia Scipio; ne illa quidem uera est hæc enunciatio, capiet Numantia Scipio. potest igitur quidquam factum esse, quod non uerum fuerit futurū esse. nam ut præterita ea uera dicimus, quorū superiore tempore uera fuerint instantia : sic futura, quorum consequenti tempore uera erunt instantia, ea uera dicimus. nec si omne enunciatū aut uerū aut falsum est, sequitur ilico esse causas immutabiles, easq; æternas, quæ prohibeant quidquā secus cadere, atq; casurū sit. fortuitæ sunt causæ, quæ efficiāt, ut uere dicātur, quæ ita dicētur, ueniet Cato in senatū; non inclusæ in rerum natura, atq; mundo. Et tamen tā est immutabile uenturum, cum est uerum; quā uenisse; nec ob eam causam fatū, aut necessitas extimescenda est. etenim erit cōfiteri necesse, si hæc enunciatio, ueniet in Tusculanū

Hortensius, uerū non est: sequitur, ut falsum sit. quorum isti neutrum uolūt: quod fieri non potest. nec nos impedit illa ignaua ratio, quæ dicitur: appellatur .n. quidā à philosophis ἀγὼς λόγος: cui si pareamus, nihil est omnino, quod agamus in uita. sic enim interrogāt: si fatum tibi est ex hoc morbo cōualescere; siue medicū adhibueris, siue non, conualesces. item, si fatum tibi est ex hoc morbo non conualescere; siue tu medicum adhibueris, siue non, non conualesces. & alterutrū fatū est: medicum ergo adhibere nihil attinet. recte genus hoc interrogationis ignauum, atq; iners nominatum est, q̄ eadē ratione omnis è uita tolletur actio. licet etiam immutare, ut fati nomen ne adiungas, & eandem tamē teneas sententiā, hoc modo. si ex æternitate uerum hoc fuit, ex isto morbo conualesces; siue adhibueris medicū, siue nō, cōualesces. itemq; si ex æternitate hoc falsum fuit, ex isto morbo nō cōualesces; siue adhibueris medicum, siue nō adhibueris, nō cōualesces: deinde cætera. hæc ratio à Chrysippo reprehēditur. quædā enim sunt, inquit, in rebus simplicia, quædā copulata. simplex est, morietur eo die Socrates. huic, siue quid fecerit, siue nō fecerit, finitus est moriendi dies. at si ita fatū sit, nascetur Oedipus Laio, nō poterit dici, siue fuerit Laius cum muliere, siue nō fuerit: copulata enim res est, & cōfatalis: sic enim appellat: quia ita fatū sit, & cōcubiturum cū uxore Laium, & ex ea Oedipum procreaturum. ut si esset dictum, luctabitur Olympijs Milo; et referret aliquis, ergo, siue habuerit aduersarium, siue non habuerit, luctabitur: erraret: est enim copulatum, luctabitur, quia sine aduersario nulla luctatio est. omnes

T iiij

igitur istius generis captiones eodem modo refelluntur. siue tu adhibueris medicū, siue non adhibueris, conualesces: captiosum: tā enim est fatale medicū adhibere, quā cōualescere. hæc, ut dixi, confatalia ille appellat. Carneades hoc totū genus non probabat, & nimis incōsiderate cōcludi hāc rationē putabat: itaque premebat alio modo, nec ullam adhibebat calumniam: cuius erat hæc cōclusio. si omnia antecedētibz causis fiūt, omnia naturali colligatione cōserte, contexteq; fiunt, quod ita est, omnia necessitas efficit. id si uerū est, nihil est in nostra potestate. est autē aliquid in nostra potestate. ac si omnia fato fiunt, omnia causis antecedētibz fiūt. nō igitur fato fiūt, quæcunq; fiūt. hæc arētius astringi ratio nō potest. nā si quis uelit idem referre, atque ita dicere; si omne futurū ex æternitate uerū est, ut ita certe eueniat, quæadmodum sit futurum, omnia necesse est colligatione naturali cōserte, cōtexteq; fieri: nihil dicat: multū enim differt, utrum causa naturalis ex æternitate futura uera efficiat, an etiā sine æternitate naturali, futura quæ sint, ea uera esse possint intelligi. itaq; dicebat Carneades, ne Apollinē quidē futura posse dicere, nisi ea, quorū causas natura ita cōtineret, ut ea fieri necesse esset. quid .n. spectās deus ipse diceret, Marcellū eum, qui ter Consul fuit, in mari esse periturum? erat quidem hoc uerū ex æternitate, sed causas id efficientes non habebat. ita ne præterita quidem ea, quorū nulla signa tanquā uestigia extarēt, Apollini nota esse censebat: quo minus futura: causis enim efficientibus quāq; rem cognitis, posse deniq; sciri quid futurū esset: ergo nec de Oedipo potuisse Apolli-

nem prædicere, nullis in rerū natura causis propositis, cur ab eo patrem interfici necesse esset: nec quidquam eiusmodi. quo circa si Stoici, qui omnia fato fieri dicunt, cōsentaneū est huiusmodi oracula, ceteraq; quæ ad diuinationem pertinent, cōprobare; ijs autem, qui quæ futura sunt, ea uera esse ex æternitate dicunt, non idem dicendum est: uide, ne non eadem sit illorum causa, & Stoicorum: hi enim urgentur angustiis, illorum ratio soluta, ac libera est, quod si cōcedatur nihil posse euenire nisi causa antecedente: quid proficiatur, si ea causa nō ex æternis causis apta ducatur? causa autē ea est, quæ id efficit, cuius est causa, ut uulnus mortis, cruditas morbi, ignis ardoris. itaque nō sic causa intelligi debet, ut, quod cuiq; antecedit, id ei causa sit, sed quod cuiq; efficienter antecedit: nec, quod in capū descenderim, id fuisse causæ, cur pila luderem: nec Hecubā causam interitus fuisse Troianis, quod Alexādrū genuerit: nec Tyndareum Agamemnoni, quod Clytemnestram: hoc enim modo uiator quoq; bene uestitus causa crassatori fuisse diceretur, cur ab eo spoliaretur. ex hoc genere illud est Ennij,

- » Utinam ne in nemore Pelio securibus
- » Cæsa cecidisset abiegnā ad terram trabes.
- licuit uel altius, utinā ne in Pelic nata ulla unquā esset arbor, etiā supra, utinā ne esset mōs ullus Pelius: si militērq; superiora repetentem regredi infinite licet.
- » Ne ue inde nauis inchoandæ exordium
- » Cepisset.
- quorsum hæc præterita? quia sequitur illud,
- » Nam nunquam hera errans mea, domo efferret pedē

D E F A T O

Medea animo aegro, amore saevo saucia,
 non ut ea res causam afferrent amoris. interesse autē
 aiunt, utrum eiusmodi quid sit, sine quo aliquid effici
 nō possit; aut eiusmodi, cum quo aliquid effici necesse
 sit. nulla igitur earum causa est, quoniā nullā rem sua
 ui efficit, cuius dicitur causa: nec id, sine quo quippiam
 nō fit, causa est; sed id, quod cum accessit, id, cuius cau
 sa est, efficit necessario: nō dum enim ulcerato serpēis
 morfu Philoēteta, quæ causa in rerum natura cōtineba
 tur, fore, ut is in insula Lēno linqueretur? post autem
 causa fuit propior, & cum exitu iunctior. ratio igitur
 euentus aperit causam: sed ex æternitate uera fuit hæc
 enuntiatio, relinquetur in insula Lemno Philoētetes:
 nec hoc ex uero in falsum poterat conuerti: necesse est
 enim in rebus cōtrarijs duabus (cōtraria autem hoc lo
 co ea dico, quorū alterū ait quid, alterum negat) ex his
 igitur necesse est inuito Epicuro alterum uerū esse, alte
 rum falsum: ut, sauciabitur Philoētetes, omnibus ante
 seculis uerum fuit; non sauciabitur, falsum. nisi forte
 uolumus Epicureorum opinionē sequi, qui tales enūcia
 tiones nec ueras, nec falsas esse dicunt: aut, cū id pudet,
 illud tamen dicunt, quod est impudentius, ueras esse ex
 cōtrarijs disiunctiones; sed quæ in his enunciata essent,
 eorum neutrum esse uerum. o admirabilem licentiam,
 & miserabilem inscitiam differendi. si enim aliquid in
 eloquendo nec uerum, nec falsum est, certe id uerum
 non est. quod autē uerum non est, qui potest non fal
 sum esse? aut quod falsum non est, qui potest non ue
 rum esse? tenebitur id, quod à Chrysippo defenditur. o
 mnē enunciationē aut uerā, aut falsam esse, ratio ipsa

coget, & ex aeternitate quaedam uera esse, et ea nō esse nexa causis aeternis, & d' fati necessitate esse libera. ac mihi quidem uidetur, cū duæ sententiæ fuissent ueterū philosophorum, una eorum, qui censerēt omnia ita fato fieri, ut id fatum uim necessitatis afferret, in qua sententiā Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit; altera eorum, quibus uideretur sine ullo fato esse animorū motus uoluntarij; Chrysippus tāquā arbiter honorarius mediū se ferre uoluisse; sed applicat se ad eos potius, qui necessitate motus animos liberatos uolunt. dū autē uerbis utitur suis delabatur in eas difficultates, ut necessitatē fati confirmet inuitus. atque hoc, si placeat, quale sit uideamus, in assensionibus, quas prima oratione tractauī: eas enim ueteres illi, quibus omnia fato fieri uidebantur, uī effici & necessitate dicebant: qui autē ab his disseniebāt, fato assensiones liberabāt, negabantq; fato assensionibus adhibito, necessitatē ab his posse remoueri, uīq; ita disserebāt. si omnia fato fiūt, omnia autē antecedēte causa: & si appetitus, illa etiā quæ appetitū sequuntur, ergo etiā assensiones. at si causa appetitus nō est sita in nobis, ne ipse quidē appetitus est in nostra potestate. quod si ita est, ne illa quidē, quæ appetitū efficiūtur, sita in nobis sunt: non sunt igitur neque assensiones, neq; actiones in nostra potestate: ex quo efficitur, ut neque laudationes iustæ sint, nec uituperationes; nec honores, nec supplicia. quod cū uitiosum sit, probabiliter cōcludi putāt, nō omnia fato fieri, quæ cūq; fiāt. Chrysippus autē cū & necessitatē improbare, & nihil uellet sine præpositis causis euenire, causarū genera distinguit, ut & necessitatē effugiat, & retineat

DE FATO

fatū. causerū enim, inquit, aliæ sunt perfectæ, et principales, aliæ adiuuantes, & proximæ. quamobrem cum dicimus omnia fato fieri causis antecedentibus, nō hoc intelligi uolumus, causis perfectis & principalibus, sed causis antecedentibus adiuuantibus, & proximis: itaque illi rationi, quā paulo ante conclusi, sic occurrit; si omnia fato fiat, sequi illud quidē, ut omnia causis fiat antepositis, uerū nō principalibus causis, & perfectis, sed adiuuantibus, et proximis. quæ si ipsæ non sint in nostra potestate, nō sequitur, ut ne appetitus quidē sit in nostra potestate: at hoc sequeretur, si omnia perfectis & principalibus causis fieri diceremus, ut cū hæc causæ nō essent in nostra potestate, ne ille quidē esset in nostra potestate. quāobrem qui ita fatū introducūt, ut necessitate adiungūt, in eos ualebit illa cōclusio: qui autē causas antecedentes nō dicēt perfectas, neque principales, in eos nihil ualebit: quod enim dicātur assensiones fieri causis antepositis, id quale sit, facile à se explicari putāt. nam quāquā assensio nō possit fieri nisi cōmota uiso: tamen cū id uisum proximā causam habeat, nō principalem, hāc habet rationē, ut Chrysippus uult, quā dudū diximus, nō ut illa quidem fieri possit nulla uī extrinsecus excitata, (necesse est enim assensionē uiso cōmoueri) sed reuertitur ad Cylindrū, & turbinē suum, quæ moueri incipere, nisi pulsa, nō possunt: id autē cū accidit, suapte natura, quod superest, & Cylindrū uolui, & uersari turbinē putat. ut igitur, inquit, qui protrusit Cylindrū, dedit ei principiū motionis, uolubilitatē autē nō dedit: sic uisum obiectū imprimet illud quidē, & quasi signabit in animo suā speciē, sed assensio nostra erit in

potestate, eaq; , quēadmodū in Cylindro dictū est , ex-
trinsecus pulsa, quod reliquū est, suapte ui , & natura
mouebitur. quōd si aliqua res efficeretur sine causa an-
tecedente, falsum esset omnia fato fieri . sin omnibus ,
quæcunq; fiūt, uerisimile est causam antecedere : quid
afferri poterit, cur nō omnia fato fieri fatēdū sit? modo
intelligatur quæ sit causarū distinctio, ac dissimilitudo.
hæc cū ita sint à Chrysippo explicata; si illi, qui negāt
assensiones fato fieri, fateantur tamen eas nō sine uiso
antecedente fieri, alia ratio est : sed si cōcedunt anteire
uisa, nec tamē fato fieri assensiones, quōd proxima illa,
& cōtinens causa nō moueat assensionē; uide, ne idem
dicāt: neque enim Chrysippus cōcedens assensionis pro-
ximā & continētem causam esse in uiso positā, neque
eā causam ad assentiendū necessariā esse, cōcedet, ut, si
omnia fato fiāt, omnia fiāt causis antecedētibus, & ne-
cessarijs: itemq; illi, qui ab hoc dissentiūt, cōfidentes nō
fieri assensiones sine præcursione uisorū, dicēt, si omnia
fato fierēt eiusmodi, ut nihil fieret nisi progressionē cau-
sæ, cōfitendū esse fato fieri omnia. ex quo facile intelle-
ctu est, cū utriq; patefacta, atq; explicata sentētia sua,
ad eūdē exitū ueniāt, uerbis eos, nō re dissidere. omni-
noq; cū hæc sit distinctio, ut quibusdā in rebus uere di-
ci possit, cū hæ causæ antegressæ sint, non esse in nostra
potestate, quin illa eueniāt, quorū causæ fuerint, qbusdā
autē in rebus, causis antegressis, in nostra tamē esse po-
testate, ut illud aliter eueniat: hæc distinctiōne utriq; ap-
probāt: sed alteri cēsant, quibus in rebus cū causæ ante-
cesserint ita, ut non sit in nostra potestate, ut aliter illa
eueniāt, illas fato fieri; quæ autem in nostra potestate

DE FATO

sint, ab his fatū abesse. hoc modo hāc causam discepta-
ri oportet, nō ab atomis errātibus, & de uia declinātib.
præfidiū petere. declinat, inquit, atomus. primū cur?
aliā enim quādā uim motus habebunt à Democrito im-
pulsionis, quā plagā ille appellat; à te Epicure gruita-
tis et pōderis. quæ ergo noua causa in natura est, quæ
declinet atomū? aut nūc sortiūtur inter se, quæ declinet,
quæ nō? aut cur minimo declinet interuallo, maiore
nō? aut cur declinet uno minimo, nō declinet d uobus,
aut tribus? oportere hoc quidē est, nō disputare, nā neq;
extrinsecus impulsam atomū loco moueri, & declinare
dicis: neque in illo inani, per quod feratur atomus,
quidquā fuisse causæ, cur ea nō è regione ferretur: nec
in ipsa atomo mutationis aliquid factū est, quāobrē na-
turalē sui pōderis motū nō teneret. ita cū attulisset nul-
lā causam, quæ istā declinationem efficeret; tamē ali-
quid sibi dicere uidetur; cū id dicat, quod omniū men-
tes aspernentur, ac respuant nec uero quisquā magis
confirmare mihi uidetur non modo fatū, uerum etiam
necessitatem, & uim omnium rerū, sustulisseq; motus
animi uolūtarios, quā hic, qui aliter obsistere fato fate-
tur se nō potuisse, nisi ad has cōmētittas declinationes
cōfugisset. nā, ut essent atomi, quas quidē esse mihi pro-
bari nullo modo potest: tamē declinationes istæ nūquā
explicarētur. nā si atomis, ut grauitate ferantur, tribu-
tū est necessitate naturæ, q omne pondus nulla re impe-
diente moueatur & feratur necesse est: illud quoque
necesse est, declinare quibusdam atomis, uel, si uolunt,
omnibus naturaliter.

Multa defunt.

M. T. CICERONIS DE LEGIBVS
LIBER PRIMVS.

A T T I C V S.

Vetus quidem ille, & hæc Arpi
natū quercus agnoscitur, sæpe
à me lectus in Mario. si manet
illa quercus, hæc est profecto:
etenim est sanè uetus. QVIN
T V S. Manet uero Attice no-
ster, & semper manebit: sata

est. n. ingenio: nullius autem agricolæ cultu stirps tam
diuturna, quàm poetæ uersu seminari potest. Att. Quo
tandem modo Quinte? aut quale est istuc, quod poetæ
serūt? mihi enim uideris fratrem laudādo suffragari
tibi. Q. Sit ita sanè. ueruntamen, dū latinæ loquentur
literæ, quercus huic loco non deerit, quæ Mariana dica-
tur, eaq; ut ait Scæuola, de fratris mei Mario Cane-
scet seclis innumerabilibus. nisi forte Athenæ tuæ sem-
piternā in arce oleā tenere potuerūt: aut, quòd Homeri-
cus Vlyxes Deli se procerā & teneram palmā uidisse
dixit, hodie monstrāt eādem: multaq; alia multis locis
diutius cōmemoratione manent, quàm natura stare po-
tuerunt. quare glandifera illa quercus, ex qua olim
euolauit.

Nuncia fulua Iouis, miranda uisa figura,
nunc sit hæc: sed cum eā tempestas uetustas ue cōsum-
pserit, tamen erit his in locis, quam Marianā quercum
uocent. Att. Nō dubito id quidem: sed hoc iam nō ex

DE LEGIBVS

te Quinte quæro, uerū ex ipso poeta, tui ne uersus hāc quercū seuerint, an ita factum de Mario, ut scribis, acceperit. MARCVS. Respondebo tibi equidē, sed non ante, quā tu ipse mihi responderis Attice, certe nō longe à tuis adibus inambulans post excessum suū Romulus Proculo Iulio dixerit, se deū esse, & Quirinum uocari, templumq; sibi dedicari in eo loco iusserit; & Athenis nō longe item à tua illa antiqua domo Orythiæ Aquilo sustulerit: sic enim est traditū. Att. Quorsum tādē, aut cur ista quæris? M. Nihil sanē, nisi ne nimis diligenter inquiras in ea, quæ isto modo memorie sint prodita. Att. Atqui multa quærentur in Mario ficta ne, an uera sint, & à nō nullis, quod & in recenti memoria, & in Arpinati homine: sed ueritas à te postulatur. M. Et mehercule ego me cupio nō mendacem putari: sed tamen isti Tite faciunt imperite, qui in isto opusculo nō ut à poeta, sed ut à teste ueritatē exigāt: nec dubito, quin ijdem, & cum Egeria collocutum Numam, & ab aquila Tarquinio apicem impositum putent. Q. Intelligo te frater alias in historia leges obseruandas putare, alias in poemate. M. Quippe cum in illa ad ueritatem Quinte referantur, in hac ad delectationem pleraque. quanquam & apud Herodotū patrem historię, et apud Theopompum sunt innumerabiles fabulæ. Att. Teneo quam optabam occasionem, neque omittam. M. Quam tandem Tite? Att. Postulatur à te iandiu, uel flagitatur potius historia. sic enim putant, te illā tractante effici posse, ut in hoc etiam genere Græciæ nihil cedamus. atq; ut audias quid ego ipse sentiā, nō solū mihi uideris eorum studijs, qui tuis literis

teris delectantur, sed etiam patriæ debere hoc munus,
ut ea, quæ salua per te est, per te eundem sit ornata:
abest enim historia literis nostris, ut & ipse intelligo, et
ex te persæpe audio: potes autem tu profecto satisfacere
in ea, quippe cum sit opus, ut tibi quidem uideri so-
let, unum hoc oratorium maxime. quamobrem aggre-
dere quæsumus, & sume ad hanc rem tempus, quæ est
à nostris hominibus adhuc aut ignorata, aut relicta.
nam post annales Pōtificum maximorum, quibus nihil
potest esse incundius; si aut ad Fabium, aut ad eum,
qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem,
aut ad Fannium, aut ad Vennonium uenias; quanquā
ex his alius alio plus habet uirium, tamē quid tam exi-
le, quā isti omnes? Fannij autem ætate cōiunētus An-
tipater paulo inflauit uehementius, habuitq; uires agre-
stes ille quidem, atque horridas, sine nitore, ac palæ-
stra, sed tamen admonere reliquos potuit, ut accurati-
us scriberent. ecce autem successere huic bello Clodius,
Asilo, nihil ad Celiū, sed potius ad antiquorum lan-
guorem, atque inscitiam. nam quid Accium memorem?
cuius loquacitas habet aliquid argutiorum, nec id tamē
ex illa erudita Græcorum copia, sed ex librariolis lati-
nis: in orationibus autem multus & ineptus, ad sum-
mam impudentiam. Sisenna eius amicus omnes adhuc
nostros scriptores, nisi qui forte non dum ediderunt, de
quibus existimare nō possumus, facile superauit is ta-
men neq; orator in numero uestro unquā est habitus,
& in historia puerile quiddam consētur: ut unum
Clitarchum, neque præterea quenquā, de Græcis legis-
se uideatur, eum tamē uelle duntaxat imitari: quem si

DE FINIBVS

assequi posset, aliquantū ab optimo tamen abesset. quare tuū est munus, hoc à te expectatur: nisi quid Quinto uidetur secus. Q. Mihi uero nihil: & sæpe de isto collocuti sumus: sed est quædam inter nos parua dissensio. Att. Quæ tandem? Q. A' quibus temporibus scribendi capiatur exordium: ego enim ab ultimis censeo, quoniā illa sic scripta sunt, ut ne legātur quidem: ipse autem æqualem ætatis suæ memoriā deposcit, ut ea cōplectatur, quibus ipse interfuit. Att. Ego uero huic potius assentior: sunt enim maximæ res in hac memoria, atq; ætate nostra: tum autem hominis amicissimi Cn. Pompeij laudes illustrabit: incurret etiam in illum memorabilem annū suum: quem ab isto malo prædicari, quā, ut aiunt, de Remo, et Romulo. M. Intelligo equidem à me istum laborem iandiu postulari Attice: quē non recusarem, si mihi ullum tribueretur uacuum tempus & liberum: neque enim occupata opera, neque impedito animo, res tanta suscipi potest: utrūque opus est, & cura uacare, & negotio. Att. Quid? ad cetera, quæ scripsisti plura, quā quisquam è nostris, quod tibi tandem tempus uacuum fuit concessum? M. Subsiciua quædam tempora incurrunt: quæ ego perire non patior: ut si qui dies ad rusticandum dari sint, ad eorum numerum accommodentur, quæ scribimus. historia uero nec institui potest, nisi præparato otio; nec exiguo tempore absolui: & ego animi pendere soleo, cum semel qui orsus traducor aliò: neque tam facile interrupta contexto, quā absoluo instituta. Att. Legationem aliquam nimirum oratio ista postulat, aut eiusmodi quampiam cessationem liberā,

atque otiosam. M. Ego uero ætatis potius uacationi confidebam, cum præsertim non recusarem, quo minus more patrio sedens in solio consulentibus responderem, senectutisq; nõ inertis grato atq; honesto fungerer munere: sic enim mihi liceret & isti rei, quam desideras, et multis uberioribus atq; maioribus operæ, quàm tum uellem, dare. Att. Atqui uereor, ne istam causam nemo noscat: tibiq; semper dicendum sit, & eo magis, quòd te ipse mutasti, et aliud dicendi genus instituisti: ut quemadmodũ Roscius familiaris tuus in senectute numeros in cantu ceciderat, ipsasq; tardiores fecerat tibi, sic tu à contentionibus, quibus summis uti solebas, quotidie relaxes aliquid, ut iam oratio tua non multum à philosophorum lenitate absit. quod sustinere cum uel summa senectus posse uideatur, nullam tibi à causis uacationem uideo dari. Q. At mehercule ego arbitrabar posse id populo nostro probari, si te ad ius respondendum dedisses. quam obrem, cum placebit, tibi experiendum censeo. M. Id, si quidem Quinte nullum esset in experiendo periculum: sed uereor, ne, dum minuere uelim laborem, augeam, atque ad illam causarum operam, ad quam ego nunquam nisi paratus, & meditatus accedo, adiungatur hæc iuris interpretatio, quæ non tam mihi molesta sit propter laborem, quàm quòd dicendi cogitationem auferat, si ne qua ad nullã maiorem unquam causam sum ausus accedere. Att. Quin igitur ista ipsa explicas nobis his subsiciuis, ut ais, temporibus, & conscribis de iure civili subtilius, quàm ceteri. nam à primo tempore ætatis iuri studere te memini, cum ipse etiam ad Scauolam

DE LEGIBVS

uentitarem: neque unquā mihi uisus es ita te ad dicen-
dum dedisse, ut ius ciuile contemneres. M. In longum
sermonem me uocas Attice: quem tamen, nisi Quin-
tus aliud quid nos agere mauult, suscipiam: et, quoniā
uacui sumus, dicam. Q. Ego uero libenter audierim:
quid enim agam potius? aut in quo melius hunc cōsu-
mam diem? M. Quin igitur ad illa spatia nostra, se-
desq; pergitur? ubi, cum satis erit deambulatum, re-
quiescemus: nec profecto nobis delectatio deerit, aliud
ex alio quærentibus. Att. Nos uero, & hac quidē, adi-
re si placet per ripam et umbram. sed iam ordire expli-
care quæso, de iure ciuili quid sentias. M. Ego memini
summos fuisse in ciuitate nostra uiros, qui id interpreta-
ri populo, & respoñsitare soliti sint; sed eos magna pro-
fessos, in paruis esse uersatos. quid enim est tātum, quan-
tum ius ciuitatis? quid autem tam exiguum, quā est
munus hoc eorum, qui consuluntur? quā est popu-
lo necessarium? nec uero eos, qui ei muneri præfue-
runt, uniuersi iuris expertes fuisse existimo, sed hoc, ci-
uile quod uocant, eatenus exercuerunt, quoad populo
præstare uoluerunt. id autem incognitum est, minusq;
in usu necessariū. quāobrem quo me uocas? aut quid
hortaris, ut libellos conficiam de stillicidiorum, ac de pa-
rietum iure? aut ut stipulationum, & iudiciorū for-
mulas componam? quæ & conscripta sunt à multis di-
ligenter, & sunt humiliora, quā illa, quæ à uobis
expectari puto. Att. Atqui, si quæres ego quid expe-
ctem; quoniam scriptum est à te de optimo Reip. sta-
tu consequens esse uidetur, ut scribas tu idem de le-
gibus sic enim fecisse uideo Platonem illum tuū, quem

tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. M. Vis ne igitur, ut ille Crete cum Clinia, & cū Lacedæmonio Megillo, æstiuo, quemadmodum describit, die, in cupressetis Gnosiorum, & spatijs siluestribus, crebro insistsens, interdum acquiescens, de institutis rerum publicarum, ac de optimis legibus disputat; sic nos inter has procerissimas populos, in uiridi opacāq; ripa inambulantes, tum autem residentes, quæramus ijsdem de rebus aliquid uberius, quàm forensis usus desiderat? Att. Ego uero ista audire cupio. M. Quid ait Quintus? Q. Nulla de re magis. M. Et recte quidem: nam sic habetote, nullo in genere disputandi magis honesta patefieri, quid sit homini natura tributum, quā tam uim rerum optimarum mens humana contineat, cuius muneris colendi, efficiendiq; causa nati, & in lucem editi sumus, quæ sit coniunctio hominum, quæ naturalis societas inter ipsos: his enim explicatis, fons legum, & iuris inueniri potest. Att. Non ergo à prætoris edicto, ut plerique nunc, neque à XII tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam putas. M. Non enim id quærimus hoc sermone Pomponi, quemadmodū caueamus in iure, aut quid de quaq; consultatione respōdeamus sit ista res magna, sicut est: quæ quondam à multis claris uiris, nunc ab uno summa auctoritate. et scientia sustinetur. sed noris ista. complectenda in hac disputatione tota causa uniuersi iuris est, ac legum, ut hoc, ciuile quod dicimus, in paruum quendā, & angustum locum concludatur naturæ: natura enim iuris nobis explicanda est, eaq; ab hominis repetenda natura:

DE LEGIBVS

consideranda leges, quibus ciuitates regi debeant: tum
hæc tractanda, quæ composita sunt, & descripta, iu-
ra, & iussa populorum, in quibus ne nostri quidem po-
puli latebunt, quæ uocantur iura ciuilia. Q. Alie ue-
ro, & ut oportet, à capite frater repetis quod quæri-
mus: & qui aliter ius ciuile tradunt, nō tam iustitia,
quàm litigandi tradunt uias. M. Non est ita Quinte:
ac potius ignoratio iuris litigiosa est, quàm scientia. sed
hæc posterius. nunc iuris principia uideamus. Igitur do-
ctissimis uiris proficisci placuit à lege: haud scio an re-
cte, si modo, ut iidem definiūt, lex est ratio summa insi-
ta in natura, quæ iubet ea, quæ facienda sunt, prohi-
betq; contraria. eadem ratio cum est in hominis mente
cōfirmata, & confecta, lex est. itaque arbitrantur pru-
dentiam esse legem, cuius ea uis sit, ut recte facere lu-
beat, uetet delinquere: eamq; rem illi græco putant no-
mine à suum cuique tribuendo appellatā, ego nostro à
legendo: nam ut illi æquitatis, sic nos delectus uim in
lege ponimus; & proprium tamen utrunque legis est.
quod si ita recte dicitur, ut mihi quidem plerunque ui-
deri solet: à lege ducendum est iuris exordium: ea est
enim naturæ uis, ea mēs ratioq; prudētis, ea iuris atque
iniuriæ regula. sed quoniam in populari ratione omnis
nostra uersatur oratio, populariter interdum loqui ne-
cesse erit, & appellare eam legem, quæ scripto sancit
quod uult, aut iubendo, aut uetando, ut uulgus ap-
pellat. constituendi uero iuris ab illa summa lege capia-
mus exordium, quæ seculis cōpluribus ante nata est,
quàm scripta lex ulla, aut quàm omnino ciuitas consti-
tuta. Q. Commodius uero, & ad rationem instituti

sermonis sapientius. M. Vis ne ergo, ipsius iuris ortum à fonte repetamus? quo inuento, non erit dubiū, quò sint hæc referenda, quæ quærimus. Q. Ego uero ita faciendum esse censeo. Att. Me quoque adscribito fratris sententiæ. M. Quoniam igitur eius Reip. quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenēdus est nobis, & seruandus status, omnesq; leges accommo-
dandæ ad illud ciuitatis genus, ferendi etiā mores, nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem iuris à natura; qua duce est nobis omnis disputatio explicanda. Att. Rectissime: & quidem ista duce errari nullo pacto potest. M. Das ne igitur hoc nobis Pomponi, (nā Quinti noui sententiam) deorum immortalium natura, ratione, potestate, mente, numine, siue quod est aliud uerbū, quo planius significem quod uolo, naturā omnē regi? nam si hoc non probas, à deo nobis causa ordiēda est potissimum. Att. Do sanē, si postulas: etenim propter hunc concentum auium, strepitumq; fluminum, non uereor, condiscipulorum ne quis exaudiat. M. Atqui cauendum est: solent enim, id quod uiro-
rum bonorum est, admodum irasci: nec uero ferent, si audierint te primum caput libri optimi prodidisse: in quo scripsit nihil curare deum nec suū, nec alienū. Att. Perge quæso: nam id, quod tibi concessi, quorū sum pertineat expecto. M. Non faciam longius: huc enim pertinet: Animal hoc prouidum, sagax, multiplex, acutū, memor, plenū rationis, & consilij, quem uocamus hominem, præclara quadā conditione generatū esse à supremo deo: solum est enim ex tot animantium generibus, atque naturis particeps rationis et cogitatio

DE FINIBVS

nis, cum cætera sint omnia expertia. quid est autē non dicam in homine, sed in omni cœlo, atq; terra, ratione diuinius? quæ cum adoleuit, atq; perfectæ est, nominatur rite sapientia. est igitur, quoniam nihil est ratione melius, eaq; & in homine & in deo, prima homini cum deo rationis societas inter quos autem ratio, inter eosdem etiam recta ratio cōmunis est. quæ cum sit lex, lege quoq; consociati homines cū dijs putandi sumus. inter quos porro est communio legis, inter eos communio iuris est. quibus autem hæc sunt inter eos communia, & ciuitatis eiusdem habendi sunt. si uero iisdē imperijs & potestatibus parent, multo etiam magis parēt huic cœlesti descriptioni, menti q; diuinæ, & præpotēti deo: unde etiam uniuersus hic mundus una ciuitas cōmunis deorum atq; hominū existimanda: & quod in ciuitatibus ratione quadam, de qua dicitur idoneo loco, agnationibus familiarū distinguuntur status, id in rerum natura tanto est magnificentius, tantoq; præclarus, ut homines deorum agnatione & gente teneantur. nā cum de natura omni quæritur, disputari solent nimirū ista; perpetuis cursibus, conuersionibus cœlestibus extitisse quandam materiam serēdi generis humani, quod sparsum in terras, atq; satum, diuino auctum sit animorum munere. nam quod aliquibus coherent homines, è mortali genere sumpserunt quæ fragilia essent & caduca: animū esse ingeneratum à deo; ex quo uere uel agnatio nobis cum cœlestibus, uel genus, uel stirps appellari potest: itaq; ex tot generibus nullū est animal præter hominē, quod habeat notitiā aliquam dei: de ipsis quidem hominibus nulla gens est neq; tam

immanſucta, neq; tam fera, quæ non, etiam ſi ignoret
qualem habere deum deceat, tamen habendum ſciat. ex
quo efficitur illud, ut is agnoſcat deũ, qui, unde ortus
ſit, quaſi recordetur ac noſcat. iam uero uirtus eadem
in homine ac deo eſt, neq; ullo alio ingenio præterea,
eſt autẽ uirtus nihil aliud, quàm in ſe perfectã, & ad
ſummum perducta natura. eſt igitur homini cum deo
ſimilitudo. quod cum ita ſit, quæ tandem poteſt eſſe
propior certior ue cognatio? itaq; ad hominũ cõmodi-
tates, & uſus tantam rerum ubertatem natura largi-
ta eſt, ut ea, quæ gignuntur, donata conſulto nobis, nõ
fortuito nata uideantur; nec ſolum ea, quæ frugibus
atque bacis terræ foetu profundũtur; ſed etiam pecu-
des, quod perſpicuum ſit, partim eſſe ad uſum homi-
num, partim ad fructum, partim ad ueſcendum pro-
creatas. artes uero innumerabiles repertæ ſunt docente
natura. quam imitata ratio, res ad uitã neceſſarias ſo-
lenter conſecuta eſt. ipſum autem hominem eadem na-
tura non ſolum celeritate mētis ornauit, ſed etiam ſen-
ſus tanquam ſatellites attribuit ac nũcios; & rerum
plurimarum obſcuras & neceſſarias intelligentias enu-
dauit, quaſi fundamenta quædam ſcientiæ; figuramq;
corporis habilem, et aptam ingenio humano dedit: nam
cum cæteras animantes abieciſſet ad paſtum, ſolum ho-
minem erexit, ad cœliq; quaſi cognationis domiciliũq;
priſtini conſpectum excitauit: tum ſpeciem ita forma-
uit oris, ut in ea penitus reconditos mores effingeret. nã
et oculi nimis arguti, quemadmodum animo affectũ ſe-
mus, loquuntur. & is, qui appellatur uultus, qui nullo
in animãte eſſe præter hominem poteſt, indicat mores:

DE LEGIBVS

cuius vim Græci norunt, nomen omnino nō habent. omitto opportunitates, habilitatesq; reliqui corporis, moderationem uocis, orationis vim, quæ cōciliatrix est humane maxime societatis. neq; enim omnia sunt huius disputationis, ac temporis: & hūc locū satis, ut mihi uideatur, in ijs libris, quos legistis, expressit Scipio. nūc, quoniam hominem, quod principium reliquarum rerū esse uoluit, generauit & ornauit deus, perspicuū sit illud, ne omnia differantur, ipsam per se naturā longius progredi; quæ etiam nullo docente profecta ab ijs, quorū ex prima et inchoata intelligentia genera cognouit, cōfirmat ipsa per se rationem & perficit. Att. Dī immortales, quam tu longe iuris principia repetis, atque ita, ut ego non modo ad illa non properem, quæ expectabā à te de iure ciuili, sed facile patiar te hūc diem uel totum in isto sermone cōsumere: sunt enim hæc maiora, quæ aliorum causa fortasse complecteris, quàm ipsa illa quorum hæc causa præparantur. M. Sunt hæc quidem magna, quæ nūc breuiter attinguntur: sed omnium, quæ in hominum doctōrū disputatione uersantur, nihil est profecto præstabilius, quàm planè intelligi nos ad iustitiam esse natos, neque opinione, sed natura cōstitutum esse ius. id iam patebit, si hominum inter ipsos societatem, coniunctionemq; perspexeris. nihil est enim unum uni tam simile, tam par, quàm omnes inter nosmet ipsos sumus. quòd si deprauatio consuetudinum, si opinionum uanitas nō imbecillitatem animorū torqueret, & fleteret quocūque cœpisset: sui nemo ipse tam similis esset, q̄ omnes sunt omnium. itaq; quæcūq; est hominis definitio, una in omnes ualet. quod argumēti satis

est, nullam dissimilitudinē esse in genere. quæ si esset, non una omnes diffinitio conlineret. etenim ratio, quæ una præstamus beluis, per quam coniectura ualemus, argumētamur, refellimus, differimus, conficimus aliqd, concludimus, certe est communis, doctrina differens, dē scendi quidem facultate par. nam & sensibus eadē omnia comprehenduntur: & ea, quæ mouent sensus, itēdem mouent omnium: quæq; in animis imprimūtur, de quibus ante dixi, inchoatæ intelligentiæ, similiter in omnibus imprimūtur: interpretq; est mentis oratio, uerbis discrepans, sententijs congruens. nec est quisquam gentis ullius, qui ducem naturam nactus ad uirtutem peruenire non possit. nec solum in reētis, sed etiam in prauis actibus insignis est humani generis similitudo. nā & uoluptate capiūtur omnes: quæ etsi est illecebra turpitudinis, tamen habet quiddā naturalis boni: lenitatis est enim, & suauitatis: id enim, ut suauitate deletans, sic ab errore mentis tanquam salutare aliquid asciscitur. similiq; inscitia mors fugitur, quasi dissolutio naturæ: ulta expetitur, quia nos in quo nati sumus continet: dolor in maximis malis ducitur, cū sua asperitate, tum q̄ naturæ interitus uidetur sequi. propter quam honestatis, et gloriæ similitudinem beati, qui honorati sunt, uidentur; miseri autem, qui inglorij. molestiæ, latitiæ, cupiditates, timores similiter omnium mētes peruagantur: nec, si opiniones aliæ sunt apud alios, ideo, qui canem & felem ut deos colunt, non eadem superstitione, quæ ceteræ gentes, conflētantur. quæ autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum, & beneficij memorem diligit? quæ

DE LEGIBVS

superbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quæ ingratos nō
aspernatur, non odit? quibus ex rebus cū omne genus
hominum sociatum inter se esse intelligatur, illud ex-
tremum est, q̄ recte uiuendi ratio meliores efficit. quæ
si approbatis, pergā ad reliqua: sin quid requiritis, id
explicemus prius. Att. Nos uero nihil; ut pro utroque
respondeam. M. Sequitur igitur, ad participandum
alium alio, cōmunicandumq; inter omnes, iustos natu-
ra esse factos: (atq; hoc in omni disputatione sic intelli-
gi uolo, quod dicam naturam esse) tantam autem esse
corruptelā malæ consuetudinis, ut ab ea tanquā igni-
culi extinguātur à natura dati, exorianturq; et confir-
mētur uitia contraria. quòd si, quo modo est natura, sic
iudicio homines humani, ut ait poeta, nihil à se alienū
putarent, coleretur ius æque ab omnibus: quibus enim
ratio natura data est, iisdem etiā recta ratio data est:
ergo & lex, quæ est recta ratio in iubendo, & uetan-
do: si lex, ius quoq; at omnibus ratio: ius igitur datum
est omnibus: recteq; Socrates execrari eum solebat, qui
primus utilitatē à natura seiunxisset: id enim quere-
batur caput esse exitiorum omniū: unde enim illa Py-
thagorea uox, τὰ τῶν φίλων κοινὴ, καὶ φίλων ἰσότης. ex
quo perspicitur, cum hanc beneuolentiam tam late
longeq; diffusam uir sapiens in aliquem pari uirtute
prædium contulerit, tum illud effici, quod quibusdā
incredibile uideatur, sit autem necessarium, ut nihilo
se se plus, quā alterum diligat. quid enim est, quod af-
ferat, cum sint cuncta paria? quòd si interesse quippiā
tantulum modo potuerit, iam amicitie nomen occide-
rit: cuius est ea uis, ut, simul atque sibi aliquid, quā

alteri maluerit, nulla sit. quæ præmuniuntur omnia re
liquo sermoni, disputationisq; nostræ, quo facilius, ius
in natura esse positum, intelligi possit. de quo cum per
pauca dixerō, tum ad ius ciuile ueniam, ex quo hæc om
nis nata est oratio. Q. Tu uero iā per pauca scilicet:
ex ijs enim, quæ dixisti, Attice * uidetur, mihi qui
dem certe, ex natura ortū esse ius. Att. An mihi aliter
uideri possit, cum hæc iam perfectæ sint? primum quasi
muneribus decorum nos esse instructos, & ornatos: se
cundo autē loco, unam esse hominum inter ipsos uiuē
di parem, communemq; rationem: deinde omnes inter
se naturali quadam indulgentia, et beneuolentia, tum
etiam societate iuris contineri. quæ cū uera esse recte,
ut arbitror, concesserimus, qui iam licet nobis à natu
ra leges & iura seiungere? M. Recte dicis: et res sic se
habet. uerum philosophorum more, non ueterum qui
dem illorum, sed eorum, qui quasi officinas instruxe
runt sapientiæ, quæ fuscæ olim disputabantur, ac libere,
ea nunc articulatim distincteq; dicuntur: nec enim satis
fieri consent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi se
paratim hoc ipsum, naturæ esse ius, disputarint. Att.
Et scilicet tua libertas differendi amissa est; aut tu is es,
qui in disputando non tuum iudicium sequare, sed au
thoritati aliorum pareas. M. Non semper Tite: sed,
iter huius sermonis quod sit, uides: ad Reip. firman
das, & stabiliendas uitres, sanandos populos omnis no
stra pergit oratio. quocirca uereor committere, ut non
bene prouisa, & diligenter explorata principia po
nantur, nec tamen ut omnibus probentur, (nā id fie
ri non potest) sed ut ijs, qui omnia recta, atque ho

DE LEGIBVS

nesta per se expetenda duxerunt, et aut nihil omnino in bonis numerandum, nisi quod per se ipsum laudabile esset, aut certe nullum habendum magnum bonum, nisi quod uere laudari sua sponte posset. his omnibus, siue in Academia uetere cum Speusippo, Xenocrate, Polemone manserunt, siue Aristotelem, & Theophrastum, cum illis re congruentes, genere docendi paulum differentes, secuti sunt, siue, ut Zenoni uisum est, rebus non commutatis immutauerunt uocabula, siue etiam Aristonis difficilem, atque arduam, sed iam tamen fractam, & conuictam sectam secuti sunt, ut uirtutibus exceptis, atque uitijis, cetera in summa æqualitate ponerent, his omnibus hæc, quæ dixi, probantur. sibi autem indulgentes, & corpori deseruientes, atque omnia, quæ sequantur in uita, quæq; fugiant, uoluptatibus, & doloribus ponderantes, etiā si uera dicunt, nihil. n. opus est hoc loco litibus, in hortulis suis iubeamus dicere, atque etiam ab omni societate Reip. cuius partem nec norunt ullam, nec unquam nosse uoluerunt, paulisper faceffant rogemus. perturbatricem autem harum omnium rerum Academiam hanc ab Arcesila, & Carneade recentem exoremus, ut sileat. nam si inuaserit in hæc, quæ satis scite nobis instructa & composita uidentur, nimias edet ruinas. quam quidem ego placare cupio, submouere non audeo. * nam & in ijs sine illius suffimentis expiati sumus. at uero scelerum in homines, atq; impietatum nulla expiatio est. itaque poenas luunt non tam iudicij, quæ quondam nusquam erant, hodie multifariam nulla sunt, ut sint tamen, persæpe falsa sunt; ut eos agitent, insectenturq; furia, non ar-

dentibus tædis, sicut in fabulis, sed angore consciëntiæ, fraudisq; cruciatu. quòd si homines ab iniuria pœna, non natura arcere deberet, quæ nã sollicitudo uexaret impios, sublato suppliciorum metu? quorum tamen nemo tam audax unquã fuit, quin aut abnuerit à se commissum esse facinus, aut iusti sui doloris causam aliquã fingeret, defensionemq; facinoris à natura iure aliquo quæreret. quæ si appellare audent impij, quotandẽ studio colentur à bonis? q̃ si pœna, si metus supplicij, nō ipsa turpitudine, deterret ab iniuriosa, facinorosaq; uita: nemo est iniustus, at incauti potius habendi sunt improbi. tum autẽ qui nō ipso honesto mouemur, ut boni uiri simus, sed utilitate aliqua atque fructu, callidi sumus, nō boni. nã quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testem, uel iudicem? quid in deserto loco, naetus quem multo auro spoliare possit imbecillum, atq; solum? noster quidem hic natura iustus uir ac bonus etiam colloquetur, iuuabit, in uiam deducet. is uero, qui nihil alterius causa facit, & metitur suis cõmodis omnia, uidetis credo quid sit aeturus. q̃ si negabit se illi uitam erepturum, & aurũ ablaturum, nũquã ob eam causam negabit, quòd id natura turpe iudicet, sed quòd metuat ne emanet, id est ne malum habeat, ò rem dignam, in qua non modo docti, uerum etiam agrestes erubescãt. iã uero stultissimũ illud, existimare omnia iusta esse, quæ scita sint in populorũ institutis, aut legibus. etiã ne, si quæ sint tyrãnorũ leges? si triginta illi Athenis leges imponere uoluissent, aut si omnes Atheniẽsis delectarẽtur tyrãnicis legibus, nũ ico circo hæ leges iustæ haberẽtur? nihilo credo magis illa,

DE LEGIBVS

quam interrex noster tulit, ut Dictator, quem uellet ci-
 ulum, indiēta causa impune posset occidere: est enim
 unum ius, quo deuincta est hominum societas, et quod
 lex constituit una. quæ lex est recta ratio imperandi,
 atque prohibendi: quā qui ignorat, is est iniustus, siue
 est illa scripta uspiam, siue nusquam: quod si iustitia est
 obtemperatio scriptis legibus, institutisq; populorum; et
 si, ut ijdem dicunt, utilitate omnia metienda sunt; ne-
 gliget leges, easq; perrumpet, si poterit, is, qui sibi eam
 rem fructuosam putabit fore. ita fit, ut nulla sit omni-
 no iustitia, si neque natura est, & ea, quæ propter uti-
 litatem constituitur, utilitate illa cōuellitur. atqui si na-
 tura confirmatū ius non erit, uirtutes omnes tollantur.
 ubi enim liberalitas, ubi patriæ charitas, ubi pietas, ubi
 aut bene merendi de altero, aut referendæ gratiæ uo-
 luntas poterit existere? nam hæc nascuntur ex eo, quod
 natura propensi sumus ad diligēdos homines, quod fun-
 damentum iuris est: neque solum in homines obsequia,
 sed etiam in deos cærimoniæ, religionesq; tollūtur: quas
 non metu, sed ea coniunctione, quæ est hominī cū deo,
 conseruandas puto. quod si populorum iussis, si prin-
 cipum decretis, si sententijs iudicum, iura constitue-
 rentur; ius esset latrocinari, ius adulterare, ius testa-
 menta falsa supponere, si hæc suffragijs, aut scitis mul-
 titudinis probarentur. quæ si tanta potentia est stulto-
 rum sententijs, atque iussis, ut eorum suffragijs rerum
 natura uertatur: cur non sanciant, ut, quæ mala, per-
 niciofaq; sunt, habeantur pro bonis, ac salutaribus? aut
 cur, cum ius ex iniuria lex facere possit, bonum eadem
 facere nō possit ex malo? atqui nos legem bonam à ma-
 la nulla

la nulla alia nisi naturali norma diuidere possumus .
nec solum ius, à natura dijudicatur, sed omnino omnia
honestà ac turpia. nam & cōmunis intelligentia nobis
notas res efficit, easq; in animis nostris inchoauit, ut ho-
nesta in uirtute ponantur, in uitijis turpia. hæc autem
in opinione existimare, non in natura ponere, dementis
est. nam nec arboris, nec equi uirtus quæ dicitur, in quo
abutimur nomine, in opinione sita est, sed in natura .
quod si ita est, honesta quoque et turpia natura dijudi-
canda sunt . nam si opinione uniuersa uirtus , eadem
eius etiam partes probarentur, quis igitur prudentem,
& , ut ita dicam, catum non ex ipsius habitu, sed ex
aliqua re externa iudicet? est enim uirtus perfecta ra-
tio. quod certe in natura est. igitur omnis honestas eo-
dem modo. nam ut uera, & falsa, ut consequentia , &
contraria, sua sponte, non aliena iudicantur : sic con-
stans, & perpetua ratio uitæ, quæ est uirtus, itemq; in-
constantia, quod est uitium, sua natura probatur . nos
ingenia iuuenum nō ratione ab ingenita naturæ uirtu-
te, sed uitia, quæ existunt ab ingenijs , iudicamus . an
ea non aliter, quàm honesta & turpia, non ad naturā
referri necesse erit? quod laudabile bonum est, in se ha-
beat quod laudetur necesse est: ipsum enim bonum nō
est in opinionibus, sed in natura: nam nī ita esset bea-
ti quoque opinione essent: quo quid dici potest stultius?
quare cum & bonum & malum natura iudicetur, &
ea sint principia naturæ: certe honesta quoque & tur-
pia simili ratione dijudicanda , & ad naturam refe-
renda sunt . Sed perturbat nos opinionum uarietas,
hmoinumq; dissensio : & quia non idem contingit in

DE LEGIBVS

sensibus, hos natura certos putamus, illa, quæ alijs sic, alijs secus, nec ijsdem semper uno modo uidentur, fictas esse dicimus. quod est longe aliter. nam sensus nostros, non parens, non nutrix, non magister, non poeta, non scena deprauata, non multitudinis consensus abducit à uero. animis omnes tenduntur insidiæ, uel ab ijs, quos modo enumeraui, qui teneros, & rudes cum acceperunt, inficiunt, & flectunt, ut uolunt; uel ab ea, quæ penitus in omni sensu implicata insidet imitatrix boni uoluptas, malorum autem mater omnium; cuius bladiijs corrupti, quæ natura bona sunt, quia dulcedine hac et scabie carent, non cernimus satis. Sequitur, ut cōclusa mihi iam hæc sit omnis ratio, id quod ante oculos ex ijs est, quæ dicta sunt, & ius, & omne honestum sua sponte esse expetendum. etenim omnes uiri boni ipsam æquitatem & ius ipsum amant: nec est uiri boni errare, & diligere, quod per se non sit diligendum. per se igitur ius est expetendum & colendum. quod si ius: etiā iustitia: sic reliquæ quoque uirtutes per se colendæ sunt. quid liberalitas? gratuita ne est, an mercenaria? si sine præmio benigna est, gratuita: si cum mercede, conducta: nec est dubium, quin is, qui liberalis, benignus uel dicitur, officium, non fructum sequatur. ergo item iustitia nihil expetit præmij, nihil pretij: per se igitur expetitur. eademq; omniū uirtutum causa, atque sententia est. atque etiam si emolumentis, non suapte natura uirtus expetitur, una erit uirtus, quæ malitia reētissime dicitur. ut enim quisque maxime ad suum commodum refert quæcunque agit, ita minime est uir bonus, ut, qui uirtutem præmio metiuntur, nullam

uirtutem nisi malitiam putet. ubi enim beneficus, si nemo alterius causa benigne facit? ubi gratus, si non eum ipsum, cui referunt gratiam, ipsi cernunt grati? ubi illa sancta amicitia, si non ipse amicus per se amatur toto pectore, ut dicitur? qui etiam deserendus et abijciendus est, desperatis emolumentis, et fructibus. quo quid potest dici immanius? quod si amicitia per se colenda est, societas quoque hominum, et aequalitas, et iustitia per se expetenda. quod si ita est, omnino iustitia nulla est: id enim iniustissimum ipsum est, iustitiae mercedem quaerere. quid uero de modestia, quid de temperantia, quid de continentia, quid de uerecundia, pudore, pudicitiaque dicemus? infamiae ne metu non esse petulantes, an legum, et iudiciorum? innocentes ergo et uerecundi sunt, ut bene audiant; et ut rumorem bonum colligant, erubescunt, et pudet impudica loqui. ac me nimirum istorum philosophorum pudet, qui nullum uitium uitare, nisi iudicio ipso multatum, putant. quid enim? possumus eos, qui stupro arcetur infamiae metu, pudicos dicere, cum ipsa ineamia propter rei turpitudinem consequatur? nam quid aut laudari rite, aut uituperari potest, si ab eius natura recesseris, quod aut laudandum, aut uituperandum putes? an corporis prauitates, si erunt perinsignes, habebunt aliquid offensionis, animi deformitas non habebit? cuius turpitudine ex ipsis uitijs facillime perspicitur. quid enim foedius auaritia, quid immanius libidine, quid contemptius timiditate, quid abiecius tarditate et stultitia dici potest? quid ergo eos, qui singulis uitijs excellunt, aut etiam pluribus propter damna, aut detrimenta, aut cruciatus aliquo

DE LEGIBVS

miseros dicimus, an propter uim turpitudinemq; uitio-
rum? quod item ad contrariā laudem in uirtute dici
potest. nam si propter alias res uirtus expetitur, melius
esse aliquid, quā uirtutem, necesse est. pecuniam ne
igitur? an honores? an formam? an ualetudinem?
quæ & cum adsunt, perparua sunt; & quā diu af-
futura sint, certum sciri nullo modo potest. an, id quod
turpissimum dictu est, uoluptatem? at in ea quidem
spernenda & repudianda uirtus uel maxime cernitur.
Videtis ne, quanta series rerum, sententiarumq; sit?
atque ut ex alio alia ne cōtātur? quin labebar lōgius, nisi
me retinuissem. Q. Quò tādē? libenter enim fra-
ter cum ista oratione tecum prolaberer. M. Ad finem
bonorum, quò referuntur, & cuius causa sunt facien-
da omnia: controuersam rem, & plenam dissensionis
inter doctissimos, sed aliquādo tamen iudicandam. A.
Qui istuc fieri potest L. Gellio mortuo? M. Quid
tandem id ad rem? Att. Quia me Athenis audire ex
Phædro meo memini, Gellium, familiarem tuum, cum
Proconsul ex Prætura in Græciā uenisset, Athenis phi-
losophos, qui tum erant, in locum unum conuocasse,
ipsisq; magnopere auctorem fuisse, ut aliquando con-
trouersiarum aliquem facerent modum: quòd si essent
eo animo, ut nollent atatem in litibus conterere, posse
rem conuenire; & simul operam suam illis esse polli-
citur, si posset inter eos aliquid conuenire. M. Iocu-
lare istud quidem Pomponi, & à multis saepe derisum:
sed ego planè uellem me arbitrum inter antiquā Aca-
demiā & Zenonem datum. Att. Quo tandem istuc
modo? M. Quia de re una solum dissident, de cæte-

ris mirifice congruunt. Att. Ain tandem, una de re est solum dissensio? M. Quæ quidem ad rem pertineat, una quippe cum antiqui omnes, quod secundum naturam esset, quo iuuaremur in uita, bonum esse decreuerint, hic, nisi quod honestum esset, putauerit bonum.

Att. Perparuam uero controuersiam dicis, ac non eam, quæ dirimat omnia. M. Probe quidem sentis: si res, ac non uerbis dissiderent. Att. Ergo assentiris Antiocho familiari meo magistro enim non audeo dicere; quocum uixi, & qui me ex nostris penè cōuellit hortulis, deduxitq; in Academiā perpauculis passibus. M. Vir iste fuit ille quidem prudens, & acutus, & in suo genere perfectus, mihiq; ut scis, familiaris: cui tamen ego assentiar in omnibus, nec ne, mox uidero: hoc dico, controuersiam totam istam posse sedari. Att.

Qui istuc tandem uides? M. Quia, si, ut Chius Aristoteles dixit, solum bonum esse diceret, quod honestum esset; malumq; quod turpe; cæteras res omnes planè pares, ac ne minimum quidem, utrum adessent, an abessent, interesse: ualde à Xenocrate, & Aristotele, & ab illa Platonis familia discreparet, essetq; inter eos de re maxima, & de omni uiuendi ratione dissensio. nunc uero cum decus, quod antiqui summum bonum esse dixerunt, hic solum bonum dicat; item dedecus, quod illi summum malum, hic solum; diuitias, ualetudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas; paupertatem, debilitatem, dolorem, incommodas, non malas: sentit idem, quod Xenocrates, quod Aristoteles; loquitur alio modo. ex hac autem non rerum, sed uerborum discordia controuersia nata est de finibus: in

qua quoniam am usucapionem XII tabulæ inter quinque pedes esse uoluerunt, depasci ueterem possessionem Academicæ ab hoc acuto homine non sinemus: nec Manilia lege singuli, sed ex his tres arbitri fines regemus.

Q. Quamnam igitur sententiam dicimus? M. Requirit placere terminos, quos Socrates pepigerit; ipsique parere. Q. Præclare frater iam nunc à te uerba usurpantur ciuilis iuris et legum: quo de genere expecto disputationem tuam: nam ista quidem magna diiudicatio est, ut ex te ipso sæpe cognoui. M. Sed certe res ita se habent, ut ex natura uiuere summum bonum sit, id est uita modica, et apta uirtute perfrui, aut naturam sequi, et eius quasi lege uiuere, id est nihil, quantum in ipso sit, prætermittere, quo minus ea, quæ natura postulet, consequatur, quod inter hæc uelit uirtute tanquam lege uiuere. quapropter hoc diiudicari, nescio an unquam, sed hoc sermone certe non potest, si quidem id, quod suscepimus, perfecturi simus. Att. At ego huc declinabam non inuitus. Q. Licebit alias: nunc id agamus, quod coepimus, cum præsertim ad id nihil pertineat hæc de summo malo, bonoque dissensio. M. Prudentissime Quinte dicis: nam quæ à me adhuc dicta sunt, *

Q. nec Licurgi leges, nec Solonis, neque Charodæ, neque Zeleuci, nec nostras XII tabulas, nec plebiscita desidero: sed te existimo cum populis, tum etiam singulis hominibus sermone legem uiuendi, et disciplinam daturum. M. Est huius uere disputationis Quinte proprium id, quod expectas: atque utinam esset etiam facultatis meæ. sed profecto ita se res habet, ut quoniam uitiorum emendatricem legem esse oportet, commendatri-

cemq; uirtutum, ab ea uiuendi doctrina ducatur. ita fit, ut mater omnium bonarum artium sapientia sit: à cuius amore græco uerbo philosophia nomen inuenit: qua nihil à dijs immortalibus uberius, nihil florentius, nihil præstabilius hominum uitæ datum est. hæc enim una nos cum ceteras res omnes, tum, quod est difficillimum, docuit, ut nosmet ipsos nosceremus: cuius præcepti tanta uis, tanta sententia est, ut ea non homini cuiuspiam, sed Delphico deo tribueretur. nam qui se ipse norit, primum aliquid sentiet se habere diuinum, ingeniumq; in se suum, sicut simulacrum aliquod, dedicatum putabit; tantoq; munere deorum semper dignum aliquid & faciet, & sentiet; & cum se ipse perspexerit, totumq; tentarit, intelliget quemadmodum à natura subornatus in uitam uenerit, quantaq; instrumenta habeat ad obtinendam, adipiscendamq; sapientiam, quoniam principio rerum omnium quasi adumbratas intelligentias animo ac mente conceperit, quibus illustratus sapientia duce bonum uirum, & ob eam ipsam causam cernat se beatum fore. nam cum animus, cognitis perceptisq; uirtutibus, à corporis obsequio, indulgentiaq; discesserit; uoluptatemq; sicut labem aliquam de decoris oppresserit; omnemq; mortis doloriq; timorem effugerit; societatemq; carnis eiecerit; tum suis, omnibusq; natura cōiunctos, suos duxerit; cultūq; deorum, & puram religionem susceperit; & excuerit illam, ut oculorum, sic ingenij aciem ad bona deligenda, & reijcienda cōtraria, que uirtus ex prouidendo est appellata prudentia: quid eo dici, aut excogitari poterit beatius? idemq; cum coelum, terras maria omniumq;

rerum naturam perspexerit, eaq; unde generata, quò
 recurrant, quando, quo modo obitura, quid in ijs mor-
 tale, & caducum, quid diuinum, æternumq; sit, uide-
 rit, ipsumq; ea moderantem & regentem penè prehen-
 derit, seseq; non unis circumdatum mœnibus populare
 alicuius loci, sed ciuem totius mundi, quasi unius urbis,
 agnouerit: in hac ille magnificētia rerum, atque in hoc
 conspectu & cognitione naturæ, dii immortales, quàm
 ipse se noscet, quod Apollo præcepit Pythius; quàm cō-
 tēnet, quàm despiciet, quàm pro nihilo putabit ea, quæ
 uulgo ducuntur amplissima. atq; hæc omnia, quasi septi-
 mento aliquo, uallabit differēdi ratione, ueri, et falsi, iu-
 dicio, scientia, & arte quadam intelligendi quid quāq;
 rem sequatur, & quid sit cuique contrarium. cumq; se
 ad civilem societatem natum senserit, non solum illa
 subtili disputatione sibi utendum putabit, sed etiam fu-
 sa latius perpetua oratione, qua regat populos, qua sta-
 biliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos,
 qua laudet claros uiros, qua præcepta salutis, et laudis
 apte ad persuadendū edat suis ciuibus, qua hortari ad
 decus, reuocare à flagitio, consolari possit affliētos, fa-
 ctaq; & consulta fortium et sapientum cum improbo-
 rum ignominia sempiternis monumentis prodere. quæ
 cum tot res tātæq; sint, quæ inesse in homine perspicia-
 tur ab ijs, qui se ipsi uelint noscere; earum parens est
 educatrixq; sapientia. Att. Laudata quidem à te gra-
 uiter, & uere: sed quorsus hæc pertinent? M. Primum
 ad ea Pomponi, de quibus acturi iam sumus: quæ tāta
 esse uolumus: non enim erunt, nisi ea fuerint, unde illa
 manant, amplissima. deinde factio & libenter, & , ut

spero, recte, quod eam, cuius studio teneor, quæq; me, quicumque sum, effecit, non possum silentio præterire. Att. Re uera facis & merito, & ipse: fuitq; id, ut discis, in hoc sermone faciendum.

M. T. CICERONIS DE LEGIBVS
LIBER SECVNDVS.

A T T I C V S.

S Ed uis ne, quoniam & satis iam deambulatum est, & tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus, et in insula, quæ est in Fibreno, (nam opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam sedentes? M. Sanè quidē: nam illo loco libentissime soleo uti, siue quid mecum ipse cogito, siue aliquid scribo, aut lego. Att. Equidem, qui nunc primum huc uenerim, satiari non queo, magnificasq; uillas, & pavimenta marmorea, et laqueata tecta contemno. ductus uero aquarum, quos isti tubos et curi pos uocant, quis nō, cum hæc uideat, irriserit? itaque, ut tu paulo ante de lege & iure differens ad naturam referebas omnia, sic in his ipsis rebus, quæ ad quietem animi, delectationemq; quæruntur, natura dominatur. quare antea mirabar (nihil enim his in locis nisi saxa, et montes cogitabam: idq; ut facerem, & orationibus inducebar tuis, & uersibus) sed mirabar, ut dixi, te tam ualde hoc loco delectari: nunc contra miror, te, cum Roma ab sis, usquā potius esse. M. Ego uero, cum licet plures dies

D E L E G I B V S

abesse, præsertim hoc tempore anni, & amœnitatē, & salubritatem hanc sequor. raro autem licet. sed nimirum me alia quoque causa delectat, quæ te nō attingit ita. Att. Quæ tandem ista causa est? M. Quia, si uerum dicimus, hæc est mea, & huius fratris mei germana patria: hic enim orti stirpe antiquissima sumus: hic sacra, hic genus, hic maiorum multa uestigia. quid plura? hanc uides uillam, ut nūc quidem est, lautius ædificatam patris nostri studio: qui cum esset infirma ualitudine hic ferè ætatem egit in literis: sed hoc ipso in loco cum auus uiueret, & antiquo more parua esset uilla, ut illa Curiana in Sabinis, me selto esse natum. quare id est nescio quid, & latet in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus fortasse delectet: siquidem etiā ille sapientissimus uir, Itachā ut uideret, immortalitatem scribitur repudiasse. Att. Ego uero tibi istā iustā causam puto, cur huc libentius uenias, atque huc locū diligas. quin ipse, uere dicam, sum ipsi uillæ amictor factus, atque huic omni solo, in quo tu ortus, & procreatus es: mouemur enim nescio quo pacto loci ipsius, in quibus eorū, quos diligimus, aut admiramur, adsunt uestigia. me quidem ipsæ illæ nostræ Athenæ nō tā operibus magnificis, exquisitis antiquorū artibus delectant, quā recordatione summorū uirorū, ubi quisq; habitare, ubi sedere, ubi disputare sit solitus; studiosq; eorum etiam sepulchra contemplor. quare istum, ubi tu es natus, plus amabo posthac locum. M. Gaudeo igitur me incunabula penè mea tibi ostendisse. Att. Et quidem me cognosce admodum gaudeo. sed illud tamen quale est, quod paulo ante dixisti? hunc locū, idem ego te ac-

ciplo dicere Arpinum, germanam patriam esse uestrā. nūquid uos duas habetis patrias, an est illa una patria cōmunis? nisi forte sapienti illi Catoni fuit patria non Roma, sed Tusculum. M. Ego mehercule & illi, & omnibus municipibus duas esse censeo patrias, unā naturā, alteram ciuitatis: ut ille Cato, cum esset Tusculi natus, in populi R. ciuitatem susceptus est: itaque, cum ortu Tusculanus esset, ciuitate Romanus, habuit alteram loci patriam, alteram iuris: ut uestri Attici, priusquam Theseus eos demigrare ex agris, & in astu, quod appellatur, omnes se conferre iussit. & symphradas ex Atticis: sicinos & eam patriam dicimus, ubi nati, & illam, qua excepti sumus: sed necesse est charitate eā præstare, qua Reip. nomen uniuersæ ciuitatis est: pro qua mori, & cui nos totos dedere, & in qua nostra omnia ponere, & quasi cōsecrare debemus. dulcis autē nō multo secus est ea, quæ genuit, quā illa, quæ excepit: itaque ego esse hāc meā patriam prorsus nūquam negabo, dum illa sit maior, & hæc in ea contineatur. Att. Recte igitur Magnus ille noster me audiente posuit in iudicio, cum pro ambio tecum simul diceret, Remp. nostram iustissimas huic municipio gratias agere posse, quod ex eo duo sui cōseruatores extitissent: ut iam uidear adduci, hanc quoque, quæ te procreauit, esse patriam tuam. Sed uentum in insulam est. hac uero nihil est amœnius. ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & diuisus aequaliter in duas partes latera hæc alluit, rapideq; dilapsus cito in unum confluit, & tantum complectitur quod satis sit modicæ palæstræ loci. quo effecto, tanquam id habuerit open

DE LEGIBVS

ris, ac muneris, ut hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim præcipitat in Lirem, & quasi in familiam patriam uenerit, amittit nomen obscurius, Liremque multo gelidiorum facit: nec enim ullum hoc frigidius flumen attingi, cum ad multa accesserim, ut uix pede tectare id possim: quod in Phædro Platonis facit Socrates. M. Est uero ita: sed tamen huic amœnitati, quam ex Quinto sæpe audio, Thebanus Epirotes tuus ille nihil opinor cōcesserit. Q. Est ita, ut dicis: caue enim putes Artici nostri Emathio, platanisque illis quidquam esse præclarius. sed, si uidetur, considamus hic in umbra, atque ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur. M. Præclare exigis Quinte. at ego effugisse arbitrabar & tibi nihil horum deberi potest. Q. Ordire igitur: nam hunc tibi totum dicamus diem, maiore musarum primordio, sicut in Arati carmine orsi sumus. M. Quorsum istuc? Q. Quia nunc itidem ab eodem, & ceteris dijs immortalibus sunt nobis agendi capienda primordia. M. Optime uero frater: & fieri sic decet. Videamus igitur rursus, priusquam aggrediamur ad leges singulas, uim naturamque legis, ne, cum referenda sint ad eam nobis omnia, labamur interdum errore sermonis, ignoremusque uim sermonis eius, quo iura nobis diffinienda sint. Q. Sanè quidem Hercule: & est ista recta docendi uia. M. Hanc igitur uideo sapientissimorum fuisse sententiam, legem neque hominum ingenijs excogitatam, neque scitum aliquod esse populorum, sed æternum quiddam, quod uniuersum mundum regeret imperandi, prohibendi; sapientia. ita principem legem illam, & ultimam, mentem esse

dicebāt omnia ratione aut cogentis, aut uet. itis dei: ex qua illa lex, quam dii humano generi dederunt, recte est laudata: est enim ratio, mensq; sapientis ad iubendum, & ad deterrendum idonea. Q. Aliquoties iam iste locus à te tactus est: sed antequam ad populares leges uenias, uim istius coelestis legis explana, si placet; ne aëstus nos consuetudinis absorbeat, & ad sermonis more usitati trahat. M. A. paruis enim Quin te didicimus, si in ius uocat, atque eat, eiusmodi leges alias nominare. sed uero intelligi sic oportet, & hæc, & alia iussa, ac uetita populorum uim habere ad recte facta uocandi, & à peccatis auocandi: quæ uis non modo senior est, quàm ætas populorum, & ciuitatum, sed æqualis illius cælum atque terras tuentis & regentis dei: neque enim esse mens diuina sine ratione potest, nec ratio diuina nõ hãc uim in rectis prauisq; sanciendo habere: nec, quia nusquam erat scriptum, ut contra omnes hostium copias in ponte unus assisteret, à tergoq; pontē interscindi iuberet, iccirco minus Coclitem illum rem gessisse tantam fortitudinis lege, atque imperio putabimus: nec, si regnante Tarquinio nulla erat Romæ scripta lex de stupris, iccirco non contra illam legem sempiternam Sex. Tarquinius uim Lucretiæ Tricipitini filiæ attulit: erat enim ratio profecta à rerum natura, & ad recte faciendum impellens, & à delicto auocans: quæ non tum denique incipit lex esse, cum scripta est, sed tum, cum orta est; orta autem simul est cum mente diuina: quamobrem lex uera, atque princeps, apta ad iubendum, & ad uetandum, ratio est recta summi Iouis. Q. Assentior

DE LEGIBVS

frater, quod est rectum, uerum quoque sit, neque cum literis, quibus scita scribuntur, aut oriatur, aut occidat. M. Ergo ut illa diuina mēs summa lex est, item, cum in homine est perfecta, est in mente sapientis. quæ sunt autem uariæ, & ad tempus scriptæ, populi fauore magis, quàm re, legum nomen tenent: omnem enim legem, quæ quidem recte lex appellari possit, esse laudabilem quibusdam talibus argumentis docent. constat profecto, ad salutem ciuium, ciuitatumq; incolumitatem, uitamq; omnium quietam, & beatam conditas esse leges; eosq; qui primū eiusmodi scita sanxerunt, populis ostendisse, ea se scripturos, atque laturos, quibus illi ascriptis, susceptisq; honeste beateq; uiuerent: quæq; ita composita, sanctaq; essent, eas leges uidelicet nominarunt. ex quo intelligi par est, eos, qui pernicio-
sa, & iniusta populis iussa descripserint, cum contra fecerint, quàm polliciti, professiq; sint, quiduis potius tulisse, quàm leges: ut perspicuum esse possit, in ipso nomine legis interpretando inesse uim, et sententiā iusti, & iuris colendi. quæro igitur à te Quinte, sicut illi solent: quò si ciuitas careat, ob eam ipsam causam, quòd eo careat, pro nihilo habenda sit, id est ne numeradum in bonis? Q. Ac maximis quidem. M. Lege autem carens ciuitas an ne ob ipsum habenda nullo loco? Q. Dici aliter non potest. M. necesse est igitur legem haberi in rebus optimis. Q. Prorsus assentior. M. Quid, quòd multa perniciofa, multa pestifera sciscuntur in populis? quæ non magis legis nomen attingunt, quàm si latores aliquas concessu suo sanxerint. nam neque medicorum præcepta dici uere possent, si quæ inscij imperitiq; pro

salutaribus mortifera conscripserint: neque in populo
lex, cui cuiusmodi fuerit, illa, etiā si perniciosum aliquid
populus acceperit. ergo est lex iustorum, iniustorumq;
distinctio, ad illam antiquissimam, & rerum omnium
principem expressa naturam, ad quam leges hominum
diriguntur, quæ supplicio improbos afficiunt, & defen-
dunt, & tuentur bonos. Q. Præclare intelligo: nec ue-
ro iam aliam esse ullam legem puto non modo habēdā,
sed ne appellādā quidem. M. Igitur tu Scias & Apu-
leias leges nullas putas? Q. Ego uero ne Ltuias quidē.
M. Et recte, quæ præsertim uno uersiculo senatus pun-
cto temporis sublata sint lex autem illa, cuius uim ex-
plicauī, neq; tolli, neque abrogari potest. Q. Eas tu igi-
tur leges rogabis uidelicet, quæ nunquam abrogentur.
M. Certe, si modo acceptæ à uobis duobus erunt. sed,
ut uir doctissimus fecit Plato, atque idem grauissi-
mus, omniumq; princeps, de Rep. cum scripsit, idemq;
separatim de legibus eius, id mihi credo esse faciendū,
ut, priusquam ipsam legem recitem, de eius legis laude
dicam. quod idem & Zeleucum, & Charondam fecis-
se uideo, cum quidem illi non studiū, & delectationis,
sed Reip. causa leges ciuitatibus suis scripserūt: quos
imitatus Plato uidelicet hoc quoq; legis putauit esse, p-
suadere aliquid, nō omnia uī ac minis cogere. Q. Quid,
quod Zeleucum istum negat ullū fuisse Timæus? M.
At Theophrastus auctor, haud deterior mea quidē sen-
tentia, meliorem multū nominant: commemorant uero
ipsius ciues, nostri clientes, Locri. sed siue fuit, siue non
fuit, nihil ad rem. loquimur, quod traditum est. sit igi-
tur hoc iā à principio persuasum ciuibz, dominos esse

DE LEGIBVS

omnium rerū, ac moderatores deos, eaq; , quæ gerātur, eorum geri iudicio, ac numine, eosdēq; optime de genere hominū mereri, et, qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate religiones colat, intueri, piorumq; & impiorum habere rationem : his enim rebus imbutæ mentes, haud sanè abhorrebūt ab utili, et à uera sentētia: quid est enim uerius, quàm neminem esse oportere tā stulte arrogantem, ut in se mētem et rationem putet inesse, in cœlo mundoq; non putet? aut ea, quæ uix summa ingenij ratione cōprehendat, nulla ratione moueri putet? quem uero astrorum ordines, quem dierum, noctiumq; uicissitudines, quem mensium temperatio, quemq; ea, quæ gignuntur nobis ad fruendum, non gratum esse cogant, hunc hominē omnino numerare qui decet? cumq; omnia, quæ rationem habent, præstent ijs, quæ sint rationis expertia. ne fasq; sit dicere ullam rem præstare naturæ omnium rerum: rationem inesse in ea confitendum est. utiles esse autem opiniones has quis neget, cum intelligat, quàm multa firmentur iureiurando, quātā salutis sint fœdera religionis, quàm multos diuini supplicij metus à scelere reuocarit, quamq; sancta sit societas ciuium, inter ipsos dijs immortalibus interpositis tum iudicibus, tū testibus? Habes legis proœmiū: sic enim hoc appellat Plato. Q. Habeo uero frater: & in hoc admodum delector, quod in alijs rebus, alijsq; sententijs uersaris, atque ille: nihil enim tam dissimile est, quàm uel ea, quæ ante dixisti, uel hoc ipsum legis exordium. unum illud mihi uideris imitari orationis genu. M. Vellem fortasse: quis enim id potest, aut unquam poterit imitari? nā sententias

sententias interpretari perfacile est. quod quidem ego facerem, nisi plane esse uellem meus: quid enim negotij est, eadem propè uerbis iisdem conuersa dicere? Q. Prorsus assentior. uerum, ut modo tute dixisti, te esse malo tuum. sed iam exprome, si placet, istas leges de religione. M. expromam equidem, ut potero: & quoniam & locus, & sermo familiaris est, legum uocem proponam. Q. Quidnam id est? M. Sunt certa legum uerba Quinte, neque ita prisca, ut in ueteribus his, sacratissq; legibus, & tamē, quo plus auctoritatis habeant, paulo antiquiora, quàm hic sermo est. eum morē igitur cum breuitate, si potero, consequar. leges autem à me edentur nō perfectæ, nam esset infinitum, sed ipse summæ rerū, ac sententiæ. Q. Ita uero necesse est:

» quare audiamus uerba legis. M. Ad diuos adeunto ca-

» ste: pietatem adhibento: opes amouento: qui secus fa-

» xit, deus ipse uindex erit. Separatim nemo habessit

» deos, ne ue nouos: sed ne aduenas, nisi publice adscitos,

» priuatim colūto. cōstructa à patribus delubra habento:

» lucos in agris habento, & larum sedes: ritus familiæ,

» patrumq; seruant. diuos, & eos, qui cælestes semper

» habiti, colunto, & ollos, quos in cælum merita uoca-

» uerint, Herculem, Liberum, Aesculapium, Castorem,

» Pollucem, Quirinum. ast olla, propter quæ datur ho-

» mini ascensus in cælum, Mentem, Virtutem, Pietatē,

» Fidem, earumq; laudum delubra sunt. nec ulla uitio-

» rum sacra solertia obeunto. feriis iurgia amouento,

» easq; in famulis operibus patratis habento. itaque, ut

» ita cadat in annuis anfractibus, descriptum est: cere-

» tasq; fruges, certasq; bacas sacerdotes publice libanto:

DE LEGIBVS

» hoc certis sacrificijs ac diebus.itemq; alios addes.uber=
 » tatem lactis,foeturaq; seruanto. idq; ne committi pos=
 » sit,ad eā rem,et rationem cursus annuos sacerdotes fi=
 » niunt. quæq; cuique diuo decoræ gratæq; sint hostiæ,
 » prouidento: diuisq; alijs alij sacerdotes, omnibus pōtifi=
 » ces, singulis flamines sunt. uirgines Vestales in urbe
 » custodiunt ignem foci publici sempiternum: quoq; et
 » priuatim, et publice modo, rituq; fiat, discuto ignari à
 » publicis sacerdotibus. eorū autē duo genera sunt, unū
 » quod præsint ceremonijs, et sacris, alterū quod interpre=
 » tetur fatidicorum et uatum effata incognita, cū sena=
 » tus populusq; asciuerit. interpretes autem Iouis optimi
 » maximi publici augures signis, et auspicijs postea uidē=
 » to disciplinam tenēto. sacerdotes uineta, uirgetaq; et
 » salutem populi augurāto: quiq; agent rem duelli, quiq;
 » populare auspiciū præmonento: olliq; obtemperāto,
 » diuorumq; iras prouidēto, ijsq; parento, cœliq; fulgura
 » regionibus ratis temperāto, urbemq; et agros, et tē=
 » pla liberata, et effata habento: quæq; augur iniusta,
 » nefasta, uitiosa, dira defixerit, irrita, infectaq; sunt:
 » quiq; non paruerit, capitale esto. fœderum, pacis, belli,
 » induciarū oratores, faciales, iudices sunt: bella, disce=
 » ptatio, prodigia portenta ad Etruscos et aruspices, si se=
 » natus iusserit, deferunt: Etruriæq; principes disciplinā
 » docento: quibus diuis creuerint, procuranto: idemq;
 » fulgura atq; obstita pianto. nocturna mulierū sacrifi=
 » cia ne sunt, præter olla, quæ pro populo rite fiēt. ne ue=
 » nitiant, nisi ut assolet Cereri Græco sacro. sacrum cō=
 » missum, quod neque expiari poterit, impie cōmissum
 » est: quod expiari poterit, publici sacerdotes expianto.

» Ludis publicis, quod sine curriculo & sine certatione
 » corporum fiat, popularem lætitiā in cantu, & fidi-
 » bus, & tibijs moderanto, eamq; cū diuum honore iun-
 » gunto. Ex patrijs ritibus optima colunto. præter Idæ
 » matris famulos, eosq; iustis diebus, ne quī stipē cogito.
 » Sacrum sacrōue cōmendatum qui clepserit, rapseritq;
 » parricida esto. Periurij pœna diuina, exitium; huma-
 » na, dedecus. Incestum pontifices supremo supplicio san-
 » ciunto. Impius ne audeto placare donis iram deorum.
 » sancte uota reddunto. Pœna uiolati iuris esto. ne quis
 » agrum consecrato: auri, argenti, eboris sacrandi mo-
 » dus esto. sacra priuata perpetua manento. Deorum
 » maniū iura sancta sunt. Hos leto dato diuos habeto.
 » sumptum in ollos luētumq; minuunto. Att. Conclusa
 est quidem apte tam magna lex, sanequam breuis: et,
 ut mihi quidem uidetur, non multum discrepat ista cō-
 stitutio religionū à legibus Numæ, nostrisq; moribus,
 M. An censes, cum in illis de Rep. libris persuadere ui-
 deatur Africanus omnium rerū publicarum nostram
 ueterem illam fuisse optimam, nō necesse esse optimæ
 Reip. leges dare consentaneas? Att. Immo prorsus ita
 censeo. M. Ergo adeo expectate leges, quæ genus illud
 optimū Reip. contineant, et si quæ forte à me hodie ro-
 gabuntur, quæ non sint in nostra Rep. nec fuerint, ta-
 men erant ferè in more maiorum, qui tum ut lex uale-
 bat. Att. Suade igitur, si placet, istam ipsam legem, ut
 ego, ut & tu rogas, possim edicere. M. Ain tandem At-
 tice, non es edicturus aliter? Att. Prorsus maiorem qui-
 dem rem nullam sciscam aliter: in minoribus, si uoles,
 remittā hoc tibi. M. Atque mea quidem sententia est.

Y ij

D E L E G I B V S

at ne longum fiat, uidete. Att. Vtinam quidem: quid enim agere malumus? M. Caste iubet lex adire ad deos, animo uidelicet, in quo sunt omnia: nec tollit castimoniā corporis: sed hoc oportet intelligi, cum multū animus corpori præstet, obserueturq; ut casto corpore adeatur, multo esse in animis id seruādum magis: nam illud uel aspersione aquæ, uel dierum numero tollitur; animi labes nec diuturnitate uanescere, nec manibus ullis elui potest. Quod autem pietatem adhiberi, opes amoueri iubet, significat probitatem gratam esse deo, sumptum esse remouendum: quid est enim, cū paupertatē diuitiis etiam inter homines esse æqualē uelimus, cur eam sumptu ad sacra adhibito deorū aditu arceamus? præsertim cū ipsi deo nihil minus gratum futurum sit, quā non omnibus patere ad se placandū, & colendum uiam. Quod autem non iudex, sed deus ipse uindex cōstituitur, præsentī pœnæ metu religio cōfirmari uidetur. Suosq; deos, aut nouos, aut alienigenas coli, cōfusionem habet religionū, & ignotas ceremonias etiā sacerdotibus. nam à patribus acceptos deos ita placet coli, si huic legi paruerūt ipsi. Patrū delubra esse in urbibus censeo: nec sequor magos Persarum: quibus auctoribus Xerxes inflāmasse tēpla Græciæ dicitur, quòd parietibus includerent deos, qbus omnia deberēt esse patentia, ac libera, quorumq; hic mūdus omnis tēplum esset, & domus. melius Græci, atque nostri: qui, ut augerent pietatē in deos, easdē illos, quas nos, urbes incolere uoluerūt: affert enim hæc opinio religionem utilem ciuitatibus: siquidem & illud bene dictū est à Pythagora doctissimo uiro, tum maxime & pietatem

Et religionem uersari in animis, cum rebus diuinis ope-
 ram daremus: Et quod Tales, qui sapientissimus inter
 septē fuit, homines existimare oportere deos omnia cer-
 nere, deorū omnia esse plena: fore enim omnes castio-
 * res, ueluti quo infans esset maxime religiosus: est enim
 quadam opintione species deorum in oculis, non solum
 in mētibus. Eādemq; rationem luci habent in agris.
 neque ea, quæ à maioribus prodita est cum dominis, tū
 famulis, posita in fundi, uillæq; conspectu religio patrū
 repudianda est. Iam ritus familiæ patrumq; seruā-
 ri, id est, quoniā antiquitas proxime accedit ad deos, à
 dijs quasi traditā religionem tueri. Quod autem ex
 hominum genere consecratos, sicut Herculem, Et cæ-
 teros, colit lex iubet, indicat omnium quidem animos im-
 mortales esse, sed fortium, bonorumq; diuinos. Be-
 ne uero, quòd Mens, Pietas, Virtus, Fides consecratur
 manu: quarum omnium Romæ dedicata publice tem-
 pla sunt, ut illa qui habeant, (habent autem omnes
 boni) deos ipsos in animis suis collocatos putent. nam
 illud uitiosum Athenis, quòd, Cylonio scelere expiato,
 Epimenide Crete suadente fecerunt Contumeliæ fanū,
 Et Impudentiæ: uirtutes enim, non uitia consecrare de-
 cet. ara q; uetus stat in Palatio Febris, Et altera Exqui-
 lijs malæ Fortunæ, detestata q;: quæ omnia eiusmodi re-
 pudanda sunt: quòd si fingenda nomina uice poetæ,
 * Et potius ulncendi, atq; portundi, stataffandi q; cogno-
 mina, statoris, Et inuicti Iouis, rerumq; expetendarum
 nomina, salutis, honoris, opis, uictoriæ, quoniā qui-
 dem expectatione rerum bonarū erigitur animus. Re-
 cte etiam à Colatino spes consecrata est: fortuna q; sit

- * uel huius dici. nā ualet in omnes dies uel respiciens ad opem ferendam, uel forum, in quo incerti casus significatur magis, uel primigeniam à gignendo: cum est
- * feriarum festorumq; dierum ratio in liberis requietem habet litium, & iurgiorum, in seruis operū, & laborum: quas compositio anni conferre debet & perfectionem operum rusticorum. quod tempus, ut sacrificiorum libamenta seruentur, foetusq; pecorū, quæ dicta in lege sunt, diligenter habenda ratio intercalandi est. quod institutum perire à Numa, posteriorū Pontificū negligentia dissolutū est. iam illud ex institutis Pontificum & aruspiciū non mutandum est, quibus hostijs immolandū cuiq; deo, cui maioribus, cui lactentibus, cui maribus, cui foeminis. Plures autem deorū omnium, singuli singulorum sacerdotes, & respondendi iuris, & confitendarum religionum facultatem asserunt. cumq; Vesta quasi focus urbis, ut græco nomine est appellata, quod nos propè idem græcū interpretatum nomen tenemus, conspecta sit, ei colendæ uirgines præsent, ut aduigiletur facillius ad custodiam ignis, & sentiant mulieres in natura foeminarum omnem castitatem pati. Quod sequitur uero, non solum ad religionem pertinet, sed etiam ad ciuitatis statum, ut sine ijs, qui sacris publice præsent, religioni priuata satisfacere non possint: continet enim Reip. consilio & auctoritate optimatū semper populum indigere: descriptioq; sacerdotum nullum iustæ religionis genus prætermittit. nā sunt ad placandos deos alij constituti, qui sacris præsent solennibus; ad interpretanda alij prædicta uatū, neq; multorū, ne esset infinitum, neque ut ea

ipsa, quæ suscepta publice essent, quisquam extra collegium nossent. Maximum autem, & præstantissimū in Rep. ius est augurū, cum est auctoritati coniunctū. neq; uero hoc, quia sum ipse augur, ita sentio, sed quia sic existimare nos est necesse. quid enim maius est, si de iure quærimus, quā posse à summis imperijs, & summis potestatibus comitia tollere? concilia uel instituta dimittere, uel habita rescindere? quid grauius, quā rē susceptā dirimi, si unus augur aliter dixerit? quid magnificentius, quā posse decernere, ut magistratu se abdicent consules? quid religiosius, quā cum populo, cum plebe agendi ius aut dare, aut non dare? quid, legem, si non iure rogata est, tollere? ut etiam decreto collegij, ut Liuias consilio Philippi, consules, & augures. nihil domi, nihil foris per magistratus gestum, sine eorum auctoritate posse cuiquam probari? Attr. Age iam ista uideo, fateorq; esse magna: sed est in collegio uestro inier Marcellum, & Appium optimos augures magna dissensio: nam eorum ego in libros incidi: cum alteri placeat auspicia ista ad utilitatē esse Reip. composita, alteri disciplina uestra quasi diuinari uideatur prorsus posse. hac tu de re quæro quid sentias M. Ego ne? diuinationem, quam Græci μαυτικὴν appellant, esse censeo, & huius hanc ipsam partem, quæ est in ausibus cæterisq; signis disciplina nostra, quod, cum summos deos esse concedamus, eorumq; mente mundum regi, & eorundem benignitatem hominū consulere generi, & posse nobis signa rerum futurarum ostendere, non uid eo cur diuinationem esse negem. sunt autē ea, quæ posui, ex quibus id, quod uolumus, efficitur, et co-

DE LEGIBVS

gitur. iam uero permultorum exemplorum & nostra plena est Resp. & omnia regna, omnesq; populi, cunctaq; gentes, augurum praeclis multa incredibiliter uera cecidisse: neque enim Poletis, neque Melampodis, neque Mopsi, neque Amphiarai, neque Calchantis, neque Heleni tantum nomē fuisset, neque tot nationes id ad hoc tēpus retinuissent, Arabū, Phrygū, Lycaonū, Cilicū, maximeq; Pisidarū, nisi uetustas ea certa esse docuisset: nec uero Romulus noster auspicato urbē cōditū diffet, neq; Attij Nauij nomē memoria floreret tā diu, nisi hi omnes multa ad ueritatē admirabilia dixissent. sed dubiū nō est, quin hac disciplina & ars augurum euauerit iā & uetustate & negligentia. itaque neq; illi assentior, qui hanc scientiam negat unquam in nostro collegio fuisse: neque illi, qui esse etiā nunc putat. quā mihi uidetur apud maiores fuisse dupliciter, ut ad Reip. tempus nō nunquam, ad agendi consilium sepiissime pertineret. Att. Credo Hercle ita esse, isti q; rationi potissimum assentior. sed redde cetera. M. Reddam uero, et, si potero, breui. Sequitur enim de iure belli: in quo & suscipiendo, & gerendo, & deponendo ius ut plurimum ualeat, & fides: horumq; ut publici interpretes essent, lege sancimus. Iam de aruspicum religione, de expiationibus, & procurationibus satis superq; in ipsa lege dictum puto. Att. Assentior, quoniā omnis hac in religione uersatur oratio. M. At uero, quod sequitur, quo modo aut tu assentire, aut ego reprehendam, sane quæro Tite. Att. Quid tandem id est? M. De nocturnis sacrificijs mulierum. Att. Ego uero assentior, excepto praesertim in

ipsa lege solenni sacrificio ac publico. M. Quid ergo
aget Iacchus, Eumolpidaeq; nostri, & augusta illa mys-
teria, si quidem sacra nocturna tollimus? nō enim po-
pulo R. sed omnibus bonis firmisq; populis leges damus.
Att. Excipis credo illa, quibus ipsi initiati sumus. M.
Ego uero excipiam. nam mihi cum multa eximia diu-
naq; uidetur Athenæ tuæ peperisse, atq; in uita homi-
nū attulisse, tum nihil melius illis mysterijs, quibus ex
agresti immaniq; uita exculsi ad humanitatē, & miti-
gati sumus: initiaq; ut appellantur, ita re uera princ-
pia uitæ cognouimus: neque solū cū lætitia uiuendi ra-
tionē accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi.
quid autē mihi displiceat, innocentes poetæ indicāt co-
mic. qua licentia Romæ data, quidnam egisset ille, qui
in sacrificium cogitatam libidinem intulit, quod ne im-
prudētiā quidem oculorum adijci fas fuit? Att.
Tu uero istam Romæ legem rogato, nobis nostras ne
ademeris. M. Ad nostra igitur reuertor: quibus pro-
fecto diligentissime sanciendum est, ut mulierum fas-
mam multorum oculis lux clara custodiat, initienturq;
eo ritu Cereri, quo Romæ initiantur. quo in genere se-
ueritatem maiorum senatus uetus auctoritas de Bac-
chanalibus, & Cōsulū, exercitu adhibito, quæstio, anti-
maduersioq; declarat. atque omnia nocturna, ne nos
duriores forte uideamur, in media Græcia Diagon-
das Thebanus lege perpetua sustulit. nouos uero deos, et in
his colendis nocturnas peruigilationes sic Aristophanes
facetissimus poeta ueteris comœdiæ uexat, ut apud eū
Sabazius, et quidā alij dij, peregrini iudicati, e ciuitate
eijciātur. Publicus autē sacerdos imprudētiā cōsilio

DE LEGIBVS

expiatā metu liberet, audaciam in admittendis religio-
nibus ꝑcedis dānet, atq; inopiam iudicet. Iam ludi
publici, cum sint cauea, circoq; diuisi, sint corporū cer-
tationes, cursu, & pugillatione, luctatione, curriculisq;
equorum usque ad certam uictoriam circo constitutis;
cauea, cantu, uoce, ac fidibus, & tibijs; dum modo ea
moderata sint, ut lege præscribitur: assentior enim Pla-
toni, nihil tā facile in animos teneros, atque molles in-
fluere, quā uarios canendi sonos. quorū dici uix potest
quāta sit uis in utrāq; partem. nāque & incitat lan-
guentes, & lāguesfacit excitatos, & tum remittit ani-
mos, tum contrahit: ciuitatumq; hoc multarū in Græ-
cia interfuit, antiquum uocum seruare modū: quarū
mores lapsi ad mollietatem, pariter sunt immutati cum
canibus, aut hac dulcedine corruptelaq; deprauati, ut
quidam putāt; aut cum seueritas eorum ob alia uitia
cecidisset, tū fuit in auribus animisq; mutatis etiā huic
mutationi locus. quāobrem ille quidem sapientissimus
Græciæ uir, longe q; doctissimus, ualde hanc labē uere-
tur: negat enim mutari posse musicas leges sine muta-
tione legum publicarum. ego nec tam ualde id timen-
dum, nec planē contemnendū puto. illa quidem, quæ so-
lebant quōdam completi seueritate incūda Linianis,
& Nauianis modis, nūc ut eadē exultent, ceruices ocu-
losq; pariter cum odorū flexionibus torqueant. graui-
ter olim ista uindicabat uetus illa Græcia, lōge prou-
dens, quā sensim perniciēs illapsa ciuiū animos ma-
lis studijs, malisq; doctrinis repente totas ciuitates euer-
teret: siquidē illa seuera Lacedæmō neruos iussit, quōd
plures quā septem haberet, in Timothei fidibus inde

demī. Deinceps in lege est, ut de ritibus patrijs constantur optimi: de quo cum consulerent Athenienses Apollinem Pythiū, quas potissimū religiones tenerent; oraculum editum est, eas, quæ essent in more maiorū. quò cum iterū uenissent, maiorūq; morē dixissent sæpe esse mutatum, quæsiuissentq; quem morem potissimū sequerentur è uarijs, respondit optimum. Et profecto ita est, ut id habendum sit antiquissimum, et deo proximum, quod sit optimum. Stipem sustulimus, nisi eam, quam ad paucos dies propriam Ideæ matris excepimus: implet enim superstitione animos, et exhaurit domos. Sacrilego pœna est, neq; ei soli, qui sacrum abstulerit; sed etiam ei, qui sacro cōmendatum. quod et nunc multis fit in fanis. Alexāder in Cilicia deposuisse apud Solem in delubro pecuniam dicitur, et Atheniensis Clisthenes Iunoni Samiæ ciuis egregius, cū rebus timeret suis, faltarū dotes credidit. Sed iam de periuris: de incestis nihil sanè hoc quidem loco disputandum est. Donis impij ne placare audeant deos, Platonē audiant, qui uetat dubitare qua sit mente futurus deus, cum uir nemo bonus ab improbo se donari uelit.

Diligentia uotorū satis in lege dicta est, ac uoti spōsio, qua obligamur deo. Pœna uero uiolatæ religionis iustam recusationem nō habet. quid ego hic scelera torum utar exemplis? quorum plenæ tragædiæ. quæ ante oculos sunt, ea potius attingantur. etsi hæc commemoratio uereor ne supra hominis fortunam esse uideatur: tamen, quoniam mihi sermo est apud deos, nihil reticebo: uelimq; hoc, quod loquar, dijs immortalibus gratū potius uideri, quàm graue. omnia autem tū

perditorum ciuium scelere discessu meo religionū iura
 polluta sunt: uexati nostri lares familiares: in eorum se-
 dibus exædificatū templum Licentiæ: pulsus à delubris
 is, qui illa seruauat. circūspicit hæc celeriter animus (ni-
 hil enim attinet quenquā nominari) qui sint rerū exi-
 tus consecuti. nos, qui illam custodem urbis, omnibus
 ereptis nostris rebus, ac perditis, uiolari ab impijs passi
 nō sumus, eamq; ex nostra domo in ipsius patris domū
 detulimus, iudicia senatus, Italiæ, gentium denique o-
 mnium, conseruata patriæ consecuti sumus. quo quid
 * accidere potuit homini præclarius? quo scelere religio-
 nes prostratæ, afflictæq; sunt: partim ex illis distractæ
 ac dissipatæ iacent. qui uero ex his et omnium scelerū
 principes fuerunt, & præter ceteros in omni religione
 impij, non solum uita cruciati, atque dedecore, uerum
 etiam sepultura, ac iustis exequijs caruerūt. Q. equi-
 dem ista agnosco frater, & meritas dijs gratias ago:
 sed nimis sæpe secus aliquāto uidemus euadere. M. Nō
 enim Quinte recte existimamus, quæ pœna diuina sit:
 & opinionibus uulgi rapimur in errorē, nec uera cer-
 nimus: morte, aut dolore corporis, aut luētū animi,
 aut offensione iudicij, hominū miseras ponderamus:
 quæ fateor humana esse, et multis bonis uiris accidisse:
 sceleris autem pœna tristis, & prætereos euentus, qui
 sequuntur, per se ipsa maxima est. uidimus eos, qui ni-
 si odissent patriam, nunquam inimici nobis fuissent, ar-
 dentes tum cupiditate, tum metu, tum cōscientia, quid
 agerent modo timentes, uicissim cōtēnentes religiones,
 iudicia perrupta, ab iisdem corrupta hominum, nō deo-
 rum. reprimam iam, & non insequar longius, eoq; mi

nus, quo plus poenarum habui, quàm petiui: tantū poe-
 nam merui, duplicem poenam esse diuinam, quòd con-
 * staret & ex uexandis uiuorum animis, & ea fama
 mortuorū, ut eorū exitium iudicio uiuorū, & gau-
 dio comprobetur. Agri autem ne cōsecrentur, Pla-
 toni prorsus assentior: qui, si modo interpretari potue-
 » ro, his fere uerbis utitur. Terra igitur, ut focus, domi-
 » ciliū sacrum omnium deorū est. quocirca ne quis ite-
 » rum idem consecrato. aurum autem, & argentum in
 » urbibus & priuatim, & in fanis inuidiosa res est. tum
 » ebur ex inani corpore extractum, haud satis castum do-
 » num deo. iam æs, atque ferrum duelli instrumenta, nō
 » fani. ligneū autem, quodq; uoluerit uno è ligno, dedi-
 » cato, itemq; lapideum. in delubris communibus textile:
 » nec operosius, quàm mulieris opus menstruum. color
 » autē albus præcipue decorus deo est tum in cæteris, tū
 » maxime in textili. tinēta uero absint, nisi à bellicis in-
 » signibus. dignissima autem dona aues, & formæ ab
 » uno pictore uno absolutæ, diæ. itemq; cætera huius exē-
 » pli dona sunt. Hæc illi placent. sed ego cætera nō tā
 restrictè præsinio, uel hominum uitijs, uel subsidijs tem-
 porum uictus. terræ cultum segniorem suspicor fore,
 si ad eam tuendam, ferroq; subiiciendam superstitio-
 nis aliquid accesserit. Att. Habeo ista. nunc de sacris
 perpetuis, & de manium iure restat. M. O' miram
 memoriam Pomponi tuam. at mihi ista exciderant.
 Att. Ita credo: sed tamen hoc magis eas res & memi-
 ni, & expecto, quòd & ad pontificium ius, & ad ci-
 uile pertinent. M. Vera, & apertissima sunt istis
 de rebus & responsa, & scripta multa: & ego in

hoc omni sermone nostro, quod ad cunque legis genus me disputatio nostra deduxerit, tractabo, quoad poterit, eius ipsius generis ius civile nostrum, sed ita, locus ipse ut notus sit, ex quo ducatur quæque res, & ars iuris, ut non difficile sit, quæcunque noua causa consultatio ue acciderit, eius tenere ius, cum scias à quo sit capite repetendum. Sed iureconsulti siue erroris obijciendi causa, quo plura & difficiliora scire uideantur; siue, quod similis ueri est, ignoratione docendi; (nā non solum scire aliquid, artis est, sed quædā ars etiam docendi) sæpe, quod positum est in una cognitione, id in infinita dispersiuntur: uelut in hoc ipso genere, quā magnum illud Scauolæ faciunt, Pōtiffices ambo, & iūdem iuris peritissimi? at, inquit Publij filius, ex patre audiui, Pōtifficem neminem bonum esse, nisi qui ius civile cognosset. totum'ne? quid ita? quid enim ad Pontificem de iure parietum, aut aquarū, aut ullo omnino? si ergo quod cū religione coniunctum est: (id autem quantum est? de sacris credo, de uotis, de ferijs, de sepulcris, & si quid eiusmodi est) cur igitur hæc tanta facimus, cum cætera perparua sint? de sacris autem, qui locus patet latius, hæc sit una sententia, ut cōseruentur semper, & deinceps familijs prodantur, & ut in lege
 * posui, perpetua sint. sacra hic posita. hæc iura Pontificum auctoritatem consecuta sunt, ut ne morte patris familias sacrorū memoria occidere, & ijs esset ea adiuncta, ad quos eiusdem morte pecunia uenerit. hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinæ satis, innumerabilia nascuntur, quibus implentur iurisconsulorum libri. quærantur enim, qui astringantur sacris.

hæredum causa iustissima est . nulla est enim persona, quæ ad uicem eius, qui è uita emigrauerit, propius accedat. deinde qui morte, testamentòue eius tantundem capiat, quantum omnes hæredes: id quoque ordine: est enim ad id, quod propositum est, accommodatum . Tertio loco, si nemo sit hæres, is, qui de bonis, quæ eius fuerint, cum moriturus, acceperit plurimum possidendo. Quarto, si nemo sit, qui ullam rem ceperit, de creditoribus eius qui plurimum seruet . extrema illa persona est, ut is, qui mortuus sit, pecuniam debuerit, neminiquæ eam soluerit, perinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit . Hæc nos à Scæuolæ didicimus, non ita descripta ab antiquis . nam illi quidem his uerbis docebant, tribus modis sacris astringi hæreditatem, aut si maiorem partem pecuniæ capiat, aut si maior pars pecuniæ legata est, aut si inde quippiam ceperit . sed Pontificem sequamur . uidetis igitur omnia pendere ex uno illo, quod Pontificum pecuniam sacro coniungi uolūt. iisdemquæ ferias & cerimonias ascribendas putant. atque etiam dant hoc Scæuolæ, quod est partitio ; ut, si in testamento deducta, scripta non sint, ipsiquæ minus ceperint, quàm omnibus hæredibus relinquatur, sacris ne alligentur . in donatione hoc iisdem secus interpretantur : & quod paterfamilias in eius donatione, qui in ipsius potestate esset, approbavit, ratum est : quod eo infcio factum est, si id is non approbat, ratum non est . his propositis, quæstiunculæ multæ nascuntur : quas qui intelligat, non, si ad caput referat, per se ipse facile perspiciat : ueluti, si minus quis cepisset, nec sacris alligaretur, post de eius hæredibus aliquis exegisset

DE LEGIBVS

pro sua parte id, quod ab eo, cuius ipse hæres esset, præ-
 termissum fuisset: eaq; pecunia non minor esset facta
 cū superiore exactione, quàm hæredibus omnibus esset
 relicta: qui eam pecuniam exegisset, solum, nisi cohæ-
 redibus, sacris alligari. quin etiam cauent, ut cui plus
 legatum sit, quàm sine religione capere liceat, is per æs,
 et libram hæredem testamenti soluat; propterea quod
 eo loco res est ita soluta hæreditate, quasi ea pecunia
 legata non esset. hoc ego loco, multisq; alijs quæro à vo-
 bis Scæuolæ Pontifices maximi, & homines meo quidē
 iudicio acutissimi, quid sit, quod ad ius pontificium ci-
 uile appetatis? ciuile enim iuris scientia pōtificiū quo-
 dam modo tollitis: nam sacra cum pecunia, Pontificū
 auctoritate nulla lege coniuncta sunt: itaque si uos
 tantum modo Pōtices essetis, pontificalis maneret au-
 ctoritas. sed quod idē iuris ciuile est is, peritissimis, hac
 scientia illa eluditis. placuit P. Scæuolæ, & Coruncan-
 no Pontificibus maximis, idemq; cæteris, qui tantūdem
 caperet, quantum omnes hæredes, sacris alligari. hæ-
 beo ius pontificiū. quid huc accessit ex iure ciuili? par-
 titiois caput, scriptum caute, ut centum nūmi dedu-
 cerentur. inuenta est ratio, cur pecunia sacrorum mo-
 lestia liberaretur. quid si hoc, qui testamentum facie-
 bat, cauere uoluisset? admonet iurisconsultus hic qui-
 dem ipse Mutius, Pontifex idē, ut minus capiat, quàm
 omnibus hæredibus relinquatur. super dicebant, quid-
 quid cepisset, astringi. rursus sacris liberantur. hoc ue-
 ro nihil ad pontificium ius, & e medio est iure ciuili,
 ut per æs, & libram hæredem testamenti soluāt, & eo
 dem loco res sit, quasi ea pecunia legata nō esset, si is,
 cui

cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est, ut ea pecunia ex stipulatione debeat, sitq; ea
* non doctum hominem sanè: cuius fuit Accius per familiaris: sed menssem credo extremum anni, ut ueteres februario, sic hic decembrem sequebatur. Hostia autem maxima parentare, pietatis esse adiunctum putabat. Iam tanta religio est sepulcrorum, ut extra sacra, et gentem inferri fas negent esse: idq; apud maiores nostros Torquatus in gente Popilia iudicauit. nec uero tam denicales, quæ à nece appellatæ sunt, quia residunt mortui, quàm cæterorum cœlestium quieti dies feræ nominarentur, nisi maiores eos, qui ex hac uita migrassent, in deorum numero esse uoluissent: eas in eos dies conferre ius, ut neq; ipsius, neq; publicæ feræ sint. totaque huius iuris compositio pôtificalis magnam religionē ceremoniamq; declarat. neque necesse est edisseri à nobis, quæ finis funestæ familiæ, quod genus sacrificij lare ueruecibus fiat, quemadmodum os relectum terræ obtegatur, quæq; in porca confraëta iura sint, quo tempore incipiat sepulcrum esse, et religione teneatur. mihi quidē antiquissimū sepulturæ genus illud fuisse uidetur, quo apud Xenophontē Cyrus utitur: redditur enim terræ corpus, et ita locatum, ac situm, quasi operi mēto matris obducitur. eodēq; ritu in eo sepulcro, quod procul ad fontis aras, Regem nostrum Numam conditum accepimus: gentemq; Corneliam usq; ad memoriam nostram hac sepultura scimus esse humatā. C. Marij sitas reliquias apud Anienē dissipari iussit Sylla uictor, acerbiorē odio incitatus, quàm si tam sapiens fuisset, quàm fuit uehemens. quod haud scio. an timēs suo

corpore posse accidere, primus è patritijs Cornelijs igni-
uoluit cremari: declarat enim Ennius de Africano,

» Hic est ille situs.

uere: nam siti dicuntur ij, qui conditi sunt: nec tamen
eorum ante sepulcrum est, quàm iusta facta, et corpus
incensum est. & quod nunc cōmuniter in omnibus se-
pultis penitus, humati dicantur; id erat proprium tum
in ijs, quos humus iniecta cōtegeret: cumq; morem ius
Pontificale confirmat. nam priusquàm in os iniecta gle-
ba est, locus ille, ubi crematū est corpus, nihil habet reli-
gionis. iniecta gleba tumulis, & humatus est, & gleba
uocatur: ac tum denique multa religiosa iura cōplecti-
tur. itaque in eo, qui in naui necatus, deinde in mare
proiectus esset, decreuit P. Mutius familiā purā quot os

* supra terram nō extare, porcam hæredi esset. C. Cotta
censet habēdas triduum ferias, et porco fœmina piacu-
lum dare: si in mari mortuus esset, eadem præter piacu-
lum & ferias. Att. Video, quæ sint in Pontificio iure.
sed quæro, quidnā sit in legibus. M. Pauca sanè Tite,
et, uti arbitror, non ignota uobis. sed ea non tam ad re-
ligionem spectant, quàm ad ius sepulcrorum. homi-
nem mortuum, inquit lex in duodecim, in urbe ne
sepelito, ne ue urito. credo, uel propter ignis periculū.
quod autē addit, ne ue urito, indicat, non qui uratur se-
peliri, sed qui humetur. Att. Quid, qui post duodecim
in urbe sepulti sunt? M. Claros uiros credo Tite fuisse,
aut eos, quibus hoc ante hanc legem uirtutis causa tri-
butum est, ut Publicolæ, ut Tuberto, quod eorū posteri
iure tenuerunt, aut eos, si qui hoc, ut C. Fabricius, uir-
tutis causa soluti legibus cōsecuti sunt. sed in urbe sepe

liri lex uetat . sic decretum à Pontificum collegio, non
 esse ius in loco publico fieri sepulcrum. nostris extra por-
 tam Collinam ædem Honoris: & aram in eo loco fuisse,
 memoriæ proditum est. ad eam cum lamina esset in-
 uenta, et in ea scriptum, domina honoris: ea causa fuit
 ædis huius dedicandæ. sed cū multa in eo loco sepulcra
 fuissent, exarata sunt: statuit enim collegium, locū pu-
 blicum non potuisse priuata religione obligari. Iam cæ-
 tera in duodecim, minuendi sunt sumptus, lamentatio-
 nesq; funeris, translata de Solonis ferè legibus: hoc
 plus, inquit, ne facito. rogum ascia ne polito. nostis
 quæ sequuntur: discebamus enim pueri duodecim ut
 carmen necessarium: quas iam nemo discit. extenuato
 igitur sumptu tribus ricinijs, & uinculis purpureæ, &
 decem tibicinibus, tollit etiam lamentationem. mulier
 genas ne carpito, ne ue lessum funeris ergo habeto.
 hoc ueteres interpretes, Sex. Aelius, L. Acilius nō satis se
 intelligere dixerunt, sed suspicari uestimenti aliquod
 genus funebris: Lælius lessum quasi lugubrem ciulatio-
 nem, ut uox ipsa significat. quod eo magis iudico ue-
 rum esse, quia lex Soloni, id ipsum uetat. hæc laudabi-
 lia, & locupletibus ferè cum plebe communia. quod
 quidem maxime è natura est, tolli fortunæ discrimen
 morte. cætera item funebra, quibus luctus auge-
 tur, duodecim sustulerunt. homini, inquit, mortuo ne
 ossa legito, quo post funus faciat. excipit bellicam pere-
 grinamq; mortem. hæc præterea sunt in legibus de un-
 ctura: quæ seruilis unctura tollitur, omnisq; circūpo-
 ratio. quæ & recte tolluntur, neq; tollerentur, nisi fuis-
 sent, ne sumptuosa aspersio, ne lōgæ coronæ, nec acerræ

DE LEGIBVS

prætereantur. illa iam significatio est, laudis ornamenta ad mortuos pertinere, quod coronam uirtute paratam, & ei, qui peperisse, & eius parenti sine fraude esse lex impositam iubet; credoq; quod erat factitatum, ut uni plura fierent, lectiq; plures sterneretur, id quoq; ne fieret, lege sancitum est. qua in lege cum esset, ne ue aurum addito, quam humane excipiat. Altera lex præcipit, altera lex uetat, ut cui auro dentes iuncti essent, astim cum illo sepeliretur: & ne se fraudi esto: & simul illud uidetote, aliud habitum esse sepeliretur ære. Duæ sunt præterea leges de sepulcris. quarum altera puinatorum ædificijs, altera ipsis sepulcris cauet. nam quod rogi bustum ue nouum uetat propius sexaginta pedes adijci ædes alienas inuito domino, incendiū uereretur acerbum. Quod autem forum, id est uestibulum sepulcri bustum ue usu capi uetat, tuetur ius sepulcrorum. hæc habemus in duodecim sanè secundum naturam: quæ norma legis est. reliqua sunt in more. funus ut indicatur, si quid ludorum, domusq; funeris utatur accenso, atq; licetoribus: honoratorum uirorum laudes in concione memorantur, easq; etiam ad catus ad tibicinem prosequuntur: cui nomen Næniæ: quo uocabulo etiam Græci cantus lugubres nominant. Q. Gaudeo nostra iura ad naturam accommodari: maiorumq; sapientia admodum delector. M. Sed credo Quinte, ut cæteros sumptus, sic etiam sepulcrorum modum recte requiri: quos enim ad sumptus progressa iam ista res sit, in C. Figuli sepulcro uides, sed credo minimam olim istius rei fuisse cupiditatem. alioquin multa extaret exempla maiorum. nostræ quidem legis interpretes, quo capite iubentur sumptus, et luctum

remouere a deorū manium iure, hoc intelligunt, in pri-
mis sepulcrorum magnificentiam esse minuendam. nec
hæc à sapientissimis legum scriptoribus neglecta sunt.
nam & Athenis tam ille mos à Cecrope, ut aiūt, permā-
sit, corpus terra humandi: quam cū proximi fecerant,
obductaq; terra erat, frugibus obserebatur, ut sinus &
gremiū quasi matris mortuo tribueretur, solum autē
frugibus expiatū ut uiuis redderetur. sequebātur epu-
læ, quas inibāt parentes coronati: apud quas de mortui
laude, cum ni quid ueri erat prædicatum: nam mētiri
nefas habebatur: ad iusta coniecta erant. posteaquam,
ut scribit Phalereus, sumptuosa fieri funera, et lamēta-
bilia cœpissent, Solonis lege sublata sunt. quā legē eif-
dem propē uerbis nostri uiri in decimam tabulam cōie-
cerunt. nam de tribus ricinijs, & pleraq; illa Solonis
sunt. de lamentis uero expressa uerbis sunt. mulier ge-
nas ne carpito, ne' ue lessum funeris ergo habeto. de se-
pulcris autem nihil est apud Solonē amplius, quā ne
quis ea deleat, ne' ue alienū inferat: poenāq; est, si quis
bustum (nam id puto appellari tymbon) aut monu-
mentum, inquit, aut columnam uiolarit, deiecerit, frege-
rit. sed post aliquanto propter has amplitudines sepul-
crorum, quas in Ceramico uidemus, lege sanctum est, ne
quis sepulcrum faceret operosius, quā quod decē ho-
mines effecerint triduo. neque id opere tectorio exorna-
ri, nec Hermas quos uocāt licebat imponi, nec de mor-
tui laude nisi in publicis sepulturis, nec ab alio, nisi qui
publice ad eā rē constitutus esset, dici licebat. sublata
etiam erat celebritas uirorum & mulierum, quo lamē-
tatio minueretur: habet enim luctum concursus homi-

D E L E G I B V S

num. quocirca Pittacus omnino accedere quenquā ue-
rat in funus aliorum. sed ait rursus idem Demetrius in-
crebuisse eam funerum, sepulcrorumq; magnificentiā,
quæ nunc ferè Romæ est. quam cōsuetudinem lege mi-
nuit ipse: fuit enim hic uir, ut scitis, non solum erudi-
tissimus, sed etiam ciuis Reip. maxime tuēdæq; ciuitatis
peritissimus. iste igitur sumptus minuit non solum pœ-
na, sed etiam tempore: ante lucem enim iussit efferri.
sepulcris autem nouis finiuit modum: nam super ter-
ræ tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus
cubitis non altiore: aut mensam, aut labellum: &
huic procurationi certum magistratum præfecerat.
Hæc igitur Athenienses tui. sed uideamus Platonem, qui
iusta funerum reijcit ad interpretes religionum. quem
nos morem tenemus. de sepulcris autem dicit hæc. Ve-
rat ex agro culto, eo'ue, qui coli possit, ullam partem su-
mi sepulcro; sed quæ natura agri tantummodo efficere
possit, ut mortuorum corpora sine detrimento uiuorū
recipiat, ea potissimum ut compleatur; quæ autem ter-
ra fruges ferre, & ut mater cibos suppeditare possit,
eā ne quis nobis minuat ne'ue uiuus, ne'ue mortuus.
extrui autē uerat sepulcrū altius, quàm quod quinque
diebus absoluerint, nec è lapide extrari plus, nec imponi,
quàm quod capiat laudē mortui incisam quatuor he-
roicis uersibus: quos longos appellat Ennius. Habemus
igitur huius quoq; auctoritatem summi uiri de sepul-
cris: à quo iterum funerum sumptus præfinitur ex cē-
sibus à minis quinque usque ad minā. deinceps dicit ea-
dem illa de immortalitate animorum, & reliqua post
mortem tranquillitate bonorum, pœnis impiorum. Hæc

betis igitur explicatum omnē, ut arbitror, religionis locum. *Q.* Nos uero frater, & copiose quidem: sed perge ad cetera. *M.* Pergam equidem: & quoniam libitū est uobis me ad hęc impellere, hodierno sermone conficiam spero, hoc præsertim die: uideo enim Platonē iidē fecisse, omnemq; orationē eius de legibus peroratā esse uno æstiuo die. sic igitur faciā, & dicam de magistratibus: id est enim profecto, quod constituta religione Rēp. cōtineat maxime. *Att.* Tu uero dic, & istam rationem, quam cœpisti, tene.

M. T. CICERONIS DE LEGIBVS

LIBER TERTIVS.

M A R C V S.

Equar igitur, ut institui, diuinū illum uirū: quem quadam admiratione cōmotus sæpius fortasse laudo, quā necesse est. *Att.* Platonē uidelicet dicis. *M.*

Istum ipsum Attice. *Att.* Tu uero eū nec nimis ualde unquā, nec nimis sæpe laudaueris: nā hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem nisi suū laudari uolūt, cōcedunt, ut eum arbitrati meo diligam. *M.* Bene Hercle faciūt: quid enim est elegātia tua dignius? cuius & uita & oratio cōsecuta mihi uidetur difficillimā illā societate grauitatis cū humanitate. *Att.* Sanē gaudeo quòd te interpellauī, quādoquidem tam præclarum mihi dedisti iudiciij tui testimoniū. sed perge, ut cœperas. *M.* Laudemus igitur prius legem ipsam

Z iiij

DE LEGIBVS

ueris, & proprijs generis sui laudibus. Att. Sanē quidem, sicut de religionum lege fecisti. M. Videtis igitur, magistratus hanc esse uim, ut præsint, præscribatq; recta, & utilia, & cōiuncta cum legibus. ut enim magistratibus leges, ita populo præsunt magistratus: ut req; dici potest magistratum legem esse loquentem, legem autem mutū magistratum. nihil porro tam aptū est ad ius, conditionemq; naturæ: quod cum dico legē, à me dici nihil aliud intelligi uolo, quā imperiū, sine quo nec domus ulla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum uniuersum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest: nam et hic deo paret, et huic obediūt maria, terræq; et hominū uita iussis supremæ legis obtemperat. atque ut ad citiora ueniam & notiora nobis: omnes antiquæ gentes Regibus quondā paruerūt. quod genus imperij primū ad homines iustissimos, & sapientissimos deferabatur: idq; in Rep. nostra maxime ualuit, quod ei regalis potestas præsuit. deinde etiā deinceps posteris prodebat: quod & in his etiam, qui nunc regnant, manet. quibus autē regia potestas non placuit, non ij nemini, sed non semper uni parere uoluerūt. nos autem, quoniam leges damus liberis populis; quæq; de optima Rep. sentiremus, in sex libris ante diximus; accommodabimus hoc tempore leges ad illū, quē probamus, ciuitatis statum. magistratibus igitur opus est: sine quorum prudentia ac diligentia esse ciuitas non potest: quorum descriptione omnis Reip. moderatio cōtinetur. neque solū ijs præscribendus est imperandi, sed etiā ciuib; obtemperandi modus. nam & qui bene imperat, paruerit aliquando necesse est: & qui modeste paret, uidetur,

qui aliquādo imperet, dignus esse. itaque oportet et eū,
 qui paret, sperare se aliquo tempore imperaturum; &
 illum, qui imperat, cogitare breui tēpore sibi esse paren-
 dum. nec uero solum ut obtemperent, obediāq; ma-
 gistratibus, sed etiam ut eos colant, diligantq;, præscri-
 bimus, ut Charondas in suis facit legibus. noster uero
 Plato Titanum è genere statuit eos, qui, ut illi coelesti-
 bus, sic hi aduersentur magistratibus. quæ cum ita
 sint ad ipsas iam leges ueniamus, si placet. Att. Mihi,
 » uero & istud, & ordo iste rerum placet. M. Iusta
 » imperia sunt, iisq; ciues modeste, ac sine recusatione
 » parento. magistratus nec obedientem, & noxium ci-
 » uem mulcta, uinculis, uerberibusq; coercento, ni par,
 » maior ue potestas, populusq; probibessit, ad quos prouo-
 » catio esto. cum magistratus iudicassit, interrogassit ue,
 » per populum mulctæ poenæ certatio esto. militiæ ab eo,
 » qui imperabit, prouocatio ne esto. quodq; is, qui bel-
 » lum gerat, imperassit, ius ratumq; esto. minores ma-
 » gistratus periti iuris plures in prælia sunt. militiæ *
 » quibus iussi erunt imperanto. eorum qui Tribuni sun-
 » to, domi pecuniam publicam custodiunto: uincula
 » fontium seruanto: capitalia uindicanto: æs, argen-
 » tum, aurum ue publice signanto: lites contractas iu-
 » dicanto: quodcūque senatus creuerit, agunto. suntq;
 » Aediles curatores urbis, annonæ, ludorumq; solēnium:
 » ollisq; ad honoris amplioris gradum is primus ascensus
 » esto. Censores, populi æuitates, soboles, familias, pecu-
 » niasq; censento: urbis templa, uias, aquas, ærarium, ue-
 » stigalia tuento: populiq; partes in tribus describunto:
 » ex in pecunias, æuitates, ordines partiūto: equitum, pedi-

DE LEGIBVS

» tumq; prolem describunto:coelibes esse prohibento: mo=
 » res populi regunto: probum in senatu ne reliquunto :
 » bini sunt: magistratum quinquēnium habento: reli=
 » qui magistratas annui sunt:eaq; potestas semper esto.
 » iuris disceptator,qui priuata iudicet,iudicari ne iubeat,
 » prator esto: is iuris ciuilis custos esto: huic potestati pa=
 » rento.quotcūq; senatus creuerit ,populus ne iusserit ,
 » tot sunt. regio imperio duo sunt:ijq; praeundo,iudi=
 » cando,consulendo,pratores,iudices,cōsules appellantor:
 » militiæ summum ius habento: nemini parento: salus
 * populi supra lex esto . eundem magistratū , ni inter=
 » fuerint X anni, nequis capito.æuitatē annali lege ser=
 » uato.ast quādo duellum grauius, discordiæ ciuiū,estun
 » to ne amplius sex menses,si senatus creuerit: idē iuris,
 » quod duo Cōsules,tenūto: isq; aue sinistra dictus , po=
 * puli magister esto.æquitatem quicumque regat habeto
 » pari iure cum eo,quicumque erit iuris disceptator . ast
 » quādo Consulis est,magister'ue populi, reliqui magi=
 » stratus ne sunt , auspicia patrum sunt: olliq; ex se
 » prodūto,qui comitijs creare Consules rite possint . impe=
 » ria,potestates,legationes,cum senatus creuerit,populus
 » ne iusserit,ex urbe exeunto: duella iusta iuste gerūto:
 » socijs parcunto:se, & seruos continento, populi sui glo=
 » riam augento: domum cum laude redeunto: rei suæ
 » ergo ne quis legatus esto.Plebes quos pro se contra uim
 » auxiliij ergo decem creassit, Tribuni eius sunt: quodq;
 » ij prohibessint,quodq; plebem rogassint,ratū esto: san=
 » Etīq; sunt: ne ue plebem orbam Tribunis relinquūto.
 » omnes magistratus auspiciū,iudiciūmq; habēto:ē quois
 » senatus esto:cuius decreta rata sunt.ast ni potestas par ,

» maior ue prohibeſſit, S. C. præſcripta ſervanto. is ordo
» uitio uocato : cæteris ſpecimē eſto. creatio magiſtratuū,
» iudicia populi , iuſſa , uetita, cum ſciſcentur , ſuffra-
» gia optimatibus nota , plebi libera ſunto . at ſi quid
» erit, quod extra magiſtratus coærario æſuſſit , qui coær-
» ret, populus creato, eiq; ius coærendi dato , cum popu-
» lo, patribuſq; agendi ius eſto conſuli, prætori , magiſtro
» populi, equitumq; , eiq; , quem produnt patres conſu-
» lum rogandorum ergo : Tribuniſq; , quos ſibi plebes ro-
» gaſſit, ius eſto cū patribus agendi: itē ad plebem , quod
» cenſus erit, ferunto. quæ cum populo , quæ cum patri-
» bus agentur, modica ſunto. ſenatori, qui nec aderit, aut
» cauſa, aut culpa eſto. loco & modo oratio. cauſas populo
» teneto. uis in populo abeſto. par, maior' ue poteſtas plus
» ualeto. aſt quid turbafſitur in agēdo, fraus aëtoris eſto .
» Interceſſor rei malæ ſalutaris ciuis eſto. qui agēt, auſpi-
» cia ſerueto: auguri publico parento: promulgata, propo-
» ſita in ærario, cognita agūto: nec plus quā de ſingulis re-
» bus cōſulunto: rē populum docēto : doceri à magiſtra-
» tibus priuatiſq; patiūtor. priuilegia ne irrogāto: de capi-
» te ciuis, niſi per maximū comitiatū, olloſq; , quos cēſores
» in partibus populi locaſſint, ne ferūto: uim ne facito: do-
» nū ne capiunto, ne' ue danto, ne' ue petenda, ne' ue gerē-
» da, ne' ue geſta poteſtate . quod quis earū rerū migraſ-
» ſit, noxiæ pœna par eſto. Cenſores fide legem cuſtodiun-
» to , priuati ad eos aëta referūto : nec eo magis lege li-
» beri ſunto . Lex recitata eſt. diſce rē, & tabellam iu-
» bebo dari. Q. Quām breuī frater in conſpectu poſita
eſt à te omnium magiſtratuum deſcriptio, ſed ea penē
noſtræ ciuitatis: eſi à te paululum allatum eſt noui.

DE LEGIBVS

M. Rectissime Quinte animaduertis: hæc est. n. quam Scipio laudat in libris, & quam maxime probat tēperationem Reip. quæ effici non potuisset: nisi tali descriptione magistratuum. nam sic habetote, magistratibus, ijsq; qui præsunt, contineri Remp. & ex eorum cōpositione, quod cuiusque in Rep. genus sit, intelligi. quæ res cum sapientissime, moderatissimeq; constituta esset à maioribus nostris, nihil habui sanè, non modo multū, quod putarem nouādum in legibus. Att. Reddes igitur nobis, ut in religionis lege fecisti admonitu, & rogatu meo. sic de magistratibus, ut disputes, quibus de causis maxime placeat ista descriptio. M. Faciam Attice, ut uis; & locum istum totum, ut à doctissimis Græciæ quæsitum, & disputatum est, explicabo; & ut institui, nostra iura attingam. Att. Istud maxime expecto differēdi genus. M. Atqui pleraque sunt dicta in illis libris: quod faciūndum fuit, cum de optima Rep. quæreretur. sed huius loci de magistratibus sunt propria quædam, à Theophrasto primū, deinde à Dione Stoico quæsitā subtilius. Att. Ain tandē, etiam à Stoicis ista tractata sunt? M. Non sanè, nisi ab eo, quem modo nominavi, & postea à magno homine, & in primis erudito, Pannatio. nam ueteres uerbo tenuis, acute illi quidem, sed non ad hunc usum popularem, atque civilem, de Rep. differebant. ab hac familia magis ista manarunt Platone principe: post Aristotel. illustrauit omnem hunc civilem in disputando locum, Heraclidesq; Pōticus profectus ab eodē Plane. Theophrastus uero institutus ab Aristotele habitauit, ut scitis, in eo genere rerum: ab eodemq; Aristotele doctus Dicaearchus huic rationi stu-

dioq; non defuit. post à Theophrasto Phalerensille De-
 metrius, de quo feci supra mentionē, mirabiliter doctri-
 nam ex umbraculis eruditorum, otioq; non modo in so-
 lem, atq; puluerem, sed in ipsum discriminē, aciemq; per-
 duxit. nā et mediocriter doctos magnos in Rep. uiros,
 & doctissimos homines nō nimis in Rep. uersatos mul-
 tos cōmemorare possumus. qui uero utraque re excel-
 leret, ut & doctrinæ studijs, et regēda ciuitate princeps
 esset, quis facile prater hunc inueniri potest? Att. Puto
 posse, & quidem aliquem de tribus nobis. sed perge, ut
 cōperas. M. Quæsitum igitur ab illis est, placeret ne
 unū in ciuitate esse magistratum, cui reliqui parerent:
 quod exactis Regibus intelligo placuisse nostris maiori-
 bus. sed quoniam regale ciuitatis genus probatū quon-
 dam, postea non tam regni, quàm Regis uitijs repudia-
 tum est, nomen tantum uidebitur Regis repudiatū, res
 manebit, si unus omnibus reliquis magistratibus impe-
 rabit. quare nec Ephori Lacedæmone sine causa à Theo-
 pōpo oppositi Regibus, nec apud nos cōsulibus Tribuni.
 nam illud quidem ipsum, quod in iure positū est, habet
 Consul, ut ei reliqui magistratus omnes pareāt, excepto
 Tribuno, qui post extitit, ne id, quod fuerat, esset: hoc e-
 nim primum minuit cōsulare ius, quod extitit ipse, qui
 eo non teneretur; deinde quod attulit auxilium reli-
 quis non modo magistratibus, sed etiam priuatis, Con-
 suli non parentibus. Q. Magnum dicis malum: nam,
 ista potestate nata, grauitas optimatum cecidit, conua-
 luitq; ius multitudinis. M. Non est ita Quinte: non
 enim ius illud solum superbius populo, sed uolentius
 uideri necesse erat: quo posteaquā modica & sapiens

DE LEGIBVS
temperatio accessit, conuersa lex in omnes est.

Multa desunt.

» domum cum laude redeunto. nihil enim præter laudē bonis, atque innocentibus, neque ex hostibus, neque à socijs reportandū. iam illud apertū profecto est, nihil esse turpius, quàm quenquā legari nisi Reip. causa. omitto, quēadmodū isti se gerant, atque gesserint, qui legatione hereditates, aut syngraphas suas persequuntur. in hominibus est hoc fortasse uitium. sed quæro, quid reapse sit turpius, quàm sine procuratione senator, legatus sine mandatis, sine ullo Reip. munere? quid quidē genus legationis ego Consul, quanquam ad cōmodum senatus pertinere uideatur, tamen approbante senatu frequentissimo, nisi mihi leuissimus Tribunus pl. intercessisset, sustulissēm: tamē minui tēpus, et, quod erat infinitū, annuum feci. ita turpitudine manet, diuturnitate sublata. sed iam, si placet, de provincijs decedatur, in urbēq; redeatur. A. Nobis uero placet: sed ijs, qui in provincijs sunt minime placet. M. At uero Tite, si pareant his legibus, nihil his urbe, nihil domo sua dulcius, nec laboriosius, molestiusq; provincia. Sed sequitur lex, quæ sancit eam Tribunorum pl. potestatem, quæ in Rep. no-

stra: de qua differti nihil necesse est. Q. At mehercule ego frater quæro, de ista potestate quid sentias: nam mihi quidem pestifera uidetur, quippe quæ in seditione, et ad seditionem nata sit: cuius primum ortum, si recordari uolumus, inter arma ciuium & occupatis, et obsessis
* urbis locis procreatū uidemus. deinde cum esset cito legatus tanquam ex XII tabulis, insignis ad deformitatem puer breui tempore nescio quo pacto creatus, multoque tetrrior, & foedior natus est. quem enim ille non edidit, qui primum, ut impio dignum fuit, patribus omnem honorem eripuit, omnia infima summa paria fecit, turbauit, miscuit; cum afflixisset principum grauitatem, nunquam tamen coquieuit? atque ut Cn. Flaminium, atque ea, quæ prisca sunt, relinquam: quid iuris bonis uiris T. Gracchi Tribunatus reliquit? etsi quinquennio ante D. Brutum, & P. Scipionem Consules, quos, & quantos uiros, homo omnium infimus, & sordidissimus Tribunus pl. C. Curatius in uincula coiecit: quod ante factum non eeat. C. uero Gracchus ruinis, &
* emissicijs, quas ipse se proiecisse in forum dixit, quibus digladiarentur inter se ciues, non ne omnem Reip. statum permutauit? quid iam de Saturnini supplicio, reliquisque dicam? quos ne depellere quidem à se sine ferro potuit Resp. cur autem aut uetera, aut aliena proferamus potius, quam & nostra, & recentia? quis unquam tam audax, tam inimicus nobis fuisse, ut cogitaret unquam de statu nostro labefactando, nisi mucronem aliquem tribunitium exacuisset in nos? quem cum homines scelerati, ac perdit non modo ulla in domo, sed nulla in gente reperirēt, gētes sibi in tenebris Reip.

• perturbandas putauerunt. quod uobis quidem egregiū,
 & ad immortalitatem memoriæ gloriosum, neminē in
 nos mercede ulla Tribunū potuisse reperiri, nisi cui nec
 esse quidē licuisset Tribuno. sed ille quas strages edidit?
 eas uidelicet, quas sine ratione, ac sine ulla spe bona fu-
 ror edere potuit impurae beluae multorū inflāmatuſ fu-
 roribus. quamobrem in ista quidem re uehemēter Syl-
 lam probo, qui Tribunis pl. sua lege iniuriæ faciendæ
 potestatem ademerit, auxilium ferendi reliquerit: Pom-
 peiumq; nostrum cæteris rebus omnibus semper amplif-
 simis summisq; offero laudibus: de tribunitia potestate
 taceo: nec. n. reprehendere libet, nec laudare possum.
 M. Vitia quidē Tribunatus præclare Quinte perspicis.
 sed est iniqua in omni re accusanda prætermiſſis bonis
 malorum enumeratio, uitiorumq; selectio. nam isto qui-
 dem modo uel Consulatus uituperabilis est, si consulū,
 quos enumerare nolo, peccata collegeris. ego. n. fateor
 in ipsa ista potestate inesse quiddā mali. sed bonū, quod
 est quæsitū in ea, sine isto malo non haberemus. nimia
 potestas est Tribunorum pl. quis negat? sed uis populi
 multo sæuior, multoq; uehementior: quæ ducem quod
 habet, interdum lenior est, quàm si nullum haberet:
 dux enim suo periculo progredi cogitat. populi impe-
 tus periculi rationem sui non habet. at aliquando in-
 cenditur. & quidem sæpe sedatur: quod enim est tam
 desperatum collegium, in quo nemo è decem sana men-
 te sit? quin per ipsum Ti. Gracchū nō solum uetitus,
 sed etiam sublatuſ intercessor fuerat. quid enim illum
 aliud perculit, nisi quod potestatem intercedendi colle-
 • gæ abrogauit? sed tu sapientia maiore nihilo uid: con-
 cessa

cessa plebi à patribus ista potestate arma ceciderunt :
restringēta seditio est: inuentum est temperamētum, quo
tenuiores cum principibus æquari se putarint: in quo
uno fuit ciuitatis salus. at duo Gracchi fuerunt. &
præter eos quamuis enumeres multos licet, cum deni
crearentur: nullos in omni memoria reperies pernicio
sos Tribunos, leues, & non bonos fortasse plures. inui
dia quidem summus ordo caret: plebs de suo iure peri
culosas contentiones nullas facit. quamobrem aut exi
gendi Reges non fuerunt, aut plebi re, non uerbo
danda libertas: quæ tamen sic data est, ut multis præ
clarissimis addiceretur, ut auctoritati principum cede
ret. Nostra autem causa, quæ optime & dulcissime
frater incidit in tribunitiam potestatem, nihil habuit
contentionis cum Tribunatu. non enim plebs incita
ta nostris rebus inuidit: sed uincula soluta sunt, &
seruitia incitata, adiuncto terrore etiam militari.
neque nobiscum illa tum peste certamen fuit, sed
cum grauissimo Reip. tempore: cui si non cessissem,
non diuturnum beneficij mei patria fructum tulis
set. atque hoc rei exitus indicauit. quis enim non
modo liber, sed etiam seruus libertate dignus fuit, cui
nostra salus chara non esset? quod si is casus fuisset
rerum, quas pro salute Reip. gessimus, ut non om
nibus gratus esset; & si nos multitudinis uis furen
tis inflammata inuidia pepulisset tribunitia, quæ sic
in me populū, sicut Gracchus in Lenatem, Saturninus
in Metellum, incitasset: ferremus o' Quinte frater:
consolarenturq; nos non tam philosophi, qui Athe
nis fuerunt, qui hoc facere debent, quàm clarissimi

A A

DE LEGIBVS

uiri, qui illa urbe pulsi carere ingrata ciuitate, quàm manere in improba maluerūt. Pompelum uero quòd una ista in re nō ita ualde probas, uix satis mihi illud uideris attendere, nō solum ei, quid esset optimum, uidendum fuisse, sed etiam quid necessariū: sensit enim deberi nō posse huic ciuitati illam potestatem: quippe quam tātopere populus noster ignotam experisset, qui posset carere cognita? sapientis autem ciuis fuit, causam nec perniciosam, & ita popularem, ut non posset obsesti, perniciose populari ciui non relinquere. Scis solere frater in huiusmodi sermone, ut trāsiri aliò possit, admodum dici. Att. Prorsus ita est. Q. haud equidē assentior: tu tamē ad reliqua pergas uelim. M. Perseueras tu quidem, & in tua uetere sentētia permanes. Q. Non mehercule. Att. Ego sanē à Quinto nostro dissensio. sed ea, quæ restant, audiamus. M. Deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia, & iudicia dantur: iudicia, ut esset populi potestas, ad quam prouocaretur: auspicia, ut multos inuitiles comitatus probabiles impedirent moræ: sepe enim populi impetum iniustum, auspicijs dī immortales represserunt: ex ijs autem, qui magistratum ceperunt, quod senatus consulto efficitur, popularem sanē neminem in summum locū nisi per populum uenire sublata cooptatione cōsoria. sed præsto est huius uitij temperatio, quòd senatus » lege nostra cōfirmatur auctoritas. sequitur enim, eius » decreta rata sunt. nam ita se res habet, ut, si senatus dominus sit publici cōsiliij, quodq; is creuerit, defendāt omnes, et si ordines reliqui principis ordinis cōsilio rēp. gubernari uelint, possit ex temperatione iuris, cū po-

testas in populo, auctoritas in senatu sit, teneri ille moderatus, & cōcors ciuitatis status, praesertim si proxima
 » legi parebitur. nā proximū est. is ordo uitio careto, ca-
 » teris specimen esto. Q. Praeclara uero frater ista lex:
 sed & altera, ut & uitio careat ordo, & ut Censorem
 querat interpretem. Att. Ille uero, etsi tuus totus est or-
 do, gratissimāq; memoriam retinet Consularis tui;
 pace tua dixerim, non modo Cēsores, sed etiam iudices
 omnes potest defatigare. M. Omitte ista Attice: non
 enim de hoc senatu, nec his de hominibus, qui nunc
 sunt, sed de futuris, si qui forte his legibus parere uo-
 luerint, hac habetur oratio. nā cū omni uitio carere
 lex iubeat, ne ueniet quidē in cū ordinē quisquā uitij
 particeps. id autem difficile factū est, nisi educatione
 quadā, & disciplina: de qua dicemus aliquid fortasse,
 si quid fuerit loci, aut temporis. Att. Locus certe non
 deerit, quoniam tenes ordinem legum; tēpus uero lar-
 gitur longitudo diei. ego autem, etiā si praeterieris, re-
 petam à te istum de educatione, et de disciplina locū.
 » M. Tu uero & istum Attice, & si quē aliū. Cateris spe-
 * cimen esto: quod sic tenemus omnia. ut enim cupidita-
 tibus principum, & uitij infici solet tota ciuitas: sic
 emendari et corrigi continentia. uir magnus, et nobis
 omnibus amicus, L. Lucullus ferebatur quācōmodissi-
 me respondisse, cum esset obiecta magnificentia uillae
 Tusculanae, duos se habere uicinos, superiorem equitē
 R. inferiorem libertinum: quorum cū essent magnifi-
 cae uillae, concedi sibi oportere, quod ijs, qui tenuioris
 ordinis essent, liceret. nō ne uides Luculle à te id ipsū
 natum, ut illi cuperent? quibus id, si tu nō faceres, non

DE LEGIBVS

liceret. quis enim ferret istos, cū uideret eorum uillas
signis, et tabulis refertas partim publicis, partim etiā
sacris, et religiosis? quis nō frangeret eorum libidines,
nisi illi ipsi, qui eas frangere deberēt, cupiditatis eius-
dem teneretur? nec enim tantum mali est peccare prin-
cipes, (quāquā est hoc magnum per se ipsum malum)
quantum illud, q̄ permulti imitatores principum exi-
stunt. nam licet uidere, si uelis replicare memoriā tem-
porum, qualescunq; summi ciuitatis uiri fuerunt, ta-
lem ciuitatem fuisse: quacūq; mutatio morū in princi-
pibus extiterit, eandem in populo secutam. idq; haud
paulo est uerius, quā quod Platoni nostro placet, qui
musicorum cantibus ait mutatis, mutari ciuitatum
status. ego autem, nobilium uita, uictuq; mutato, mo-
res mutari ciuitatū puto. quo perniciosius de Rep. me-
rentur uitiosi principes, q̄ non solum uitia concipiunt
ipsi, sed ea infundunt in ciuitatem; neq; solū obsunt,
q̄ ipsi corrumpuntur, sed etiam quōd corrumpunt,
plusq; exemplo, quā peccato nocent. atq; hęc lex di-
latata in ordinem cunctum coangustari etiā potest:
pauci. n. atq; admodū pauci, honore & gloria amplifi-
cati, uel corrumpere mores ciuitatis, uel corrigere pos-
sunt. sed hęc & nunc satis, & in illis libris tractata
sunt diligentius. quare ad reliqua ueniamus. Proxi-
mus autem est de suffragiis: quæ iubeo nota esse opti-
matibus, populo libera. Att. ita mehercule attendi, nec
satis intellexi, quid sibi lex, aut quid uerba ista uellēt.
M. Dicam Attice, et uersabor in re difficili, ac multum
et sæpe quæsitā; suffragia in magistratu mādādo, aut
reō iudicando, aut lege, aut rogatione clam, an pa-

lam ferre, melius esset. Q. An etiam id dubium est ?
uereor, ne à te rursus dissentiam. M. Nō facies Quin-
te: nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper
scio, nihil ut fuerit in suffragijs uoce melius: sed, obti-
neri an possit, uidendum est. Q. Bona tua uenia dixe-
rim, ista sententia maxime & fallit imperitos, & ob-
est sepiissime Reip. cum aliquid uerum, & rectum esse
dicitur, sed obtineri, id est obsisti posse populo, nega-
tur. primum enim obsistitur, cum agitur seuerē: dein-
de uī opprimi in bona causa, est melius, quā male ce-
dere. qui autem nō sentit auctoritatem omnem opti-
matium tabellariam legem abstulisse? quam populus
liber nunquā desiderauit, idē oppressus dominatu, ac
potentia principum flagitauit. itaq; grauiora iudicia
de potentiissimis hominibus extant uocis, quā tabellæ.
quamobrem suffragandi nimia libido in nō bonis cau-
sis eripienda fuit potentibus, nō latebra dāda populo,
in qua, bonis ignorātibus quid quisq; sentiret, tabella
uitiosum occultaret suffragium. itaq; isti rationi neq;
lator quisquā est inuentus, neq; auctor unquā bonus.
sunt. n. quatuor leges tabellariæ: quarum prima de
magistratibus mandādis: ea est Gabinia, lata ab homi-
ne ignoto, & sordido. secuta biennio post Cassia est de
populi iudicio: ea à nobili homine lata est L. Cassio, sed,
pace familiæ dixerim, dissidente à bonis, atq; omnes
rumusculos populari ratione aucupante. Carbonis est
tertia de iubendis legibus, ac uetādīs, seditiosi atq; im-
probi ciuis: cui ne reditus quidem ad bonos salutem à
bonis potuit auferre. uno in genere relinq̄ uidebatur
uocis suffragiū, quod ipse Cassius exceperat, perduellio

DE LEGIBVS

nis. dedit huic quoq; iudicio Caelius tabellam, doluitq;
 quoad uixit. sed ut opprimeret Caelius populū, nocuit
 et Reip. et auus quidē noster singulari uirtute in hoc
 municipio, quoad uixit, resistit M. Gratidio, cuius in
 matrimonio sororē auiam nostrā habebat, ferenti legē
 tabellariā: excitabat. n. fluctus in simpulo, ut dicitur,
 Gratidius, quos post filius eius in Aegæo excitauit ma-
 * ri. ac nostro quidē, qui cū res esset ad se delata, Scaurus
 Consul, utinam, inquit, M. Cicerō isto animo, atq; uir-
 tute in summa Rep. nobiscum uersari, quā in municipi-
 pali maluisses. Quamobrem, quoniam non recognosci-
 mus nunc leges populi R. sed aut repetimus ereptas,
 aut nouas scribimus, non quid ab hoc populo obtineri
 possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto. nam
 Cassiæ legis culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore
 lata esse dicitur. tu, si tabellariam tuleris, ipse præsta-
 bis: nec. n. mihi placet, nec Attico nostro, quantum e-
 uultu eius intelligo. Att. Mihi uero nihil unquam po-
 pulare placuit: eamq; optimam Remp. esse duco, quā
 hic Consul cōstituerat, quæ sit in potestate optimorū.
 M. Vos demum, ut uideo, legem antiquastis sine tabel-
 la. sed ego, etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio, ta-
 men libertatem istam largior populo, ut & auctorita-
 te ualeant, & utantur bonis: sic enim à me lex est re-
 » citata de suffragiis. optimaribus nota, plebi libera sun-
 » to. quæ lex hanc sententiam continet, ut omnes leges
 tollat, quæ postea latæ sunt, quæ tegunt omni ratione
 suffragium, ne quis inspiciat tabellam, ne roget, ne ap-
 peller. pontes etiam lex Maritima fecit angustos. quæ
 si opposita sunt ambiosis, ut sunt fere, non repre-

hendo. sin ualuerint tamen leges, ut ne sint ambitus :
 habeat sanè populus tabellā , quasi uindicē libertatis,
 dūmodo hac optimo cuiq; , & grauissimo ciui ostenda
 tur, ultroq; offeratur, uti sit ipsa libertas, in qua popu
 lo potestas honeste bonis gratificādi datur. eoq; nūc fit
 illud, quod à te modo Quinte dictū est, ut minus mul
 tos tabella cōdēnet, quā solebat uox, quia populo li
 cere satis est. hoc retento, reliqua uoluntas auctorita
 ti, aut gratia traditur. Itaque, ut omittam largitione
 corrupta suffragia : non uides, si quando ambitus se
 leat, quari in suffragijs, quid optimi uiri sentiant? quā
 obrem lege nostra libertatis species datur, bonorum
 auctoritas retinetur, contentionis causa tollitur.

» Deinde sequitur, quibus ius sit cum populo agēdi, aut
 » cum senatu. gravis, et ut arbitror, praeclara lex . quae
 » cum patribus agentur, modica fuit : id est modesta,
 atq; sedata: aētor enim moderatus effingit non modo
 mentem, ac uoluntates, sed penè uultus eorum , apud
 quos agit. quod in senatu nō difficile est: est enim ipse
 senator is, cuius non ad aētorē referatur animus, sed
 qui per se ipse spectari uelit. huic iussa tria sunt : ut
 adsit ; nā granitatē res habet, cū frequens ordo est: ut
 loco dicat, id est rogatus: ut modo; ne sit infinitus: nam
 breuitas nō modo senatoris, sed etiam oratoris magna
 laus est in sententia . nec est unquam longa oratione
 utendū, nisi aut spectante senatu, quod sit ambitione
 sapissime, cū, nullo magistratu adiuvante, tolli diem
 utile est; aut cū tāta causa est, ut opus sit oratoris co
 pia uel ad horiādū, uel ad docendū . quorum generis
 in utroque magnus noster Cato est . Quodq; addis,

A A iij

D E L E G I B V S

- » causas populi teneto, est senatori necessariū nosse rēp. idq; late patet, quid habeat militum, quid ualeat ærario, quos socios Resp. habeat, quos amicos, quos stipēdarios, qua quisq; sit lege, conditione, fœdere: tenere consuetudinē decernendi, nosse exēpla maiorum. uideris iā, genus hoc omne scientiæ diligentia memoriā esse, sine quo paratus esse senator nullo pacto potest. Deinceps sunt cum populo actiones: in quibus primū & maximū, uis abesto. nihil est. n. exitiosius ciuitatibus,
- » nihil tā contrariū iuri, & legibus, nihil minus civile, & humanum, quā, cōposita, & constituta Rep. quidquam agi per uim. parere iubet intercessori: quo nihil præstantius: impediri. n. bonā rem melius, quam concedi malā. Quod uero aētoris iubeo abesse fraudē, id totū dixi ex Crassi sapientissimi hominis sententia: quā senatus est secutus, cum decreuisset, C. Claudio Consule de C. Carbonis seditione referente, eo inuito, qui cū populo ageret, seditionem non posse fieri, quippe cui liceat consilium, simul atq; intercessum, turbariq; cōceptum sit, dimittere. quod qui permouet cum agi nihil potest, uim quærit. cuius impunitatē amittit hac lege.
- » sequitur illud. intercessor rei malæ salutaris ciuis esto. quis nō studiose Reip. subuenerit, hac tam præclara legis uoce laudatus? Sunt deinde posita deinceps, quæ
- » habemus etiā in publicis institutis, ac legibus: auspicia
- » seruant: auguri parento. est autem boni auguris meminisse, maximis Reip. temporibus præsto esse debere, Ioui q; optimo maximo se consiliariū, atq; administrū datum, ut sibi eos, quos in auspicio esse iusserit, cœliq;
- * partes sibi definitas esse traditas, è quibus sæpe opē re.

ferre possit. deinde de promulgatiōe, de singulis rebus
agendis, de priuatis, magistratibusue audiendis. tū le-
ges praeclarissimae de XII. tabulis translatae duae: qua-
rū altera priuilegia tollit, altera de capite ciuis rogat,
nisi maximo comitiatu, uetat, nōdū initis seditiosi Tri-
* bunis plebis negotia is quidē admirandū tantū maio-
res in posterū prouidisse: in priuatos homines leges fer-
ri noluerunt: id est. n. priuilegiū: quo quid est iniustius?
cum legis haec uis sit, scitum est iussum in omnes, ferri
* de singulis nisi cēturiatis comitijs uoluerūt: descriptus
enim populus, cēsus, ordinibus, aetatibus, plus adhibet
ad suffragiū auxiliij, q̄ fuisse in tribus conuocatus. quo
uerius in nostra causa uir magni ingenij, summaq;
prudētia L. Cotta dicebat, nihil omnino actū esse de
nobis: prater. n. quā quod comitia illa essent armis ge-
sta seruilibus, praterea neq; tributa capitis comitia ra-
ta esse possent, neq; ulla priuilegij: quo circa nihil no-
bis opus esse lege, de q̄bus nihil omnino actū esset legi-
bus: sed uisū est et nobis, et clarissimis uiris melius, de
quo serui, et latrones sciuisse se aliqd dicerēt, de hoc eo-
dē cūctā Italiā, qd sētiret, ostēdere. Sequūtur de captis
pecunijs, de ambitu leges. quae cū magis iudicijs, q̄ uer-
» bis sancienda sint: adiūgitur, noxiae poena par esto, ut in
suo uitio quisq; plectatur, uis capite, auaritia multa,
honoris cupiditas ignominia sanciat. Extrema leges
sunt nobis nō usitatae, Reip. necessariae. legū custodiā
nullā habemus: itaq; haec leges sunt, quas apparitores
nostri uolūt: à librarijs petimus: publicis literis cōsigna-
tā memoriā publicā nullā habemus. Graeci hoc diligē-
tius, apud quos νομοφύλακες creatur: nec hi solū literas

DE LEGIBVS

(nā id quidē etiā apud maiores nostros erat) sed etiā
facta hominū observabant, ad legesq; reuocabāt. Hæc
detur cura Censoribus: quandoquidem eos in Rep. sem-
per uolumus esse: apud eosdem, qui magistratu abie-
rint, edant, & exponāt quid in magistratu gesserint:
deq; ijs Censores præiudicēt. hoc in Græcia fit, publice
cōstitutis accusatoribus, qui quidē graues esse non pos-
sunt, nisi sint uoluntarij. quocirca melius est ratioe re-
ferri, causamq; exponi Censoribus, integrā tamē legem
accusatori, iudicioq; seruari. Sed satis iā disputatū de
magistratibus, nisi forte quid desideratis. Att. Quid? si
nos tacemus, locus tamē ipse nō admonet, quid tibi sit
deinde dicendū? M. Mihi ne? de iudicijs arbitror Pōpo-
ni: id est enim iunctum magistratibus. Att. Quid? de
iure populī R. quemadmodum instituisi, dicēdū nihil
putas? M. Quid tandem hoc loco est, quod requiras?
Att. Ego ne? quod ignorari ab ijs, qui in Rep. uersan-
tur, turpissimum puto. nam, ut modo à te dictū est, le-
ges à librarijs lego. sic animaduerto, quosq; in magi-
stratibus ignoratione iuris sui tantum sapere, quantū
apparitores uelint. quāobrem, si de sacrorū alienatione
dicendū putasti, cū de religione leges proposueras, faci-
endū tibi est, ut, magistratibus lege cōstitutis, de pote-
state, tum de iure disputes. M. Faciā breuiter, si conse-
qui potuero: nā pluribus uerbis scripsit ad patrē suū
M. Iunius sodalis, per te meo quidē iudicio, & diligen-
ter, at de iure naturæ cogitari per nos, et quæ dicere
debemus de iure populī R. quæ relicta sunt, et tradita.
Att. Sic profecto cēseo: et id ipsū, quod dicis, expecto.
Multa desunt.

M. TVLLII CICERONIS
EX TIMAEO PLATONIS
DE VNIVERSITATE
LIBER.

M Vltima sunt à nobis & in Academicis
conscripta contra physicos; et saepe cū
P. Nigidio, Carneado more & modo
disputata: fuit enim uir ille cū cate-
ris artibus, quæ quidem dignæ libero
essent, ornatus omnibus, tum acer inuestigatur & dili-
gens earum rerum, quæ à natura inuolutæ uidentur.
denique sic iudico, post illos nobiles Pythagoreos, quo-
rum disciplina extincta est quodam modo, cum ali-
quot secula in Italia, Siciliaq; uiguisset, hunc extitisse,
qui illam renouaret. qui cum me in Ciliciam profici-
tiscentem Ephesi expectauisset, Romam ex legatione
ipse decedens; uenissetq; eodem Mytilenis mei salua-
tandi, & uisendi causa, Cratippus Peripateticorum
omnium, quos quidem ego audiuerim, meo iudicio fa-
cile princeps: perlibenter & Nigidium uidi, & Cra-
tippum cognoui. ac primum quidem tempus saluta-
tionibus, reliquum percunetatione consumpsimus.

Desunt multa.

DE VNIVERSITATE

quid est, quod semper sit, neq; ullum habet ortum, & quod gignatur, nec unquam sit. quorum alterum intelligentia, & ratione cōprehenditur, quod unum semper, atq; idem est: alterum, quod affert opinionem per sensus, rationis expers, quod totum opinabile est, id gignitur, & interit, nec unquam esse uere potest. omne autē, quod gignitur, ex aliqua causa gigni necesse est: nullius. n. rei causa remota, reperiri origo potest. quo circa si is, qui aliquod munus efficere molitur, eam speciem, quæ semper est eadem, intuebitur, atq; eam sibi proponet exēplar, præclarum opus efficiat necesse est. sin autem illam, quæ gignitur: nunquam illā, quam expetet, pulchritudinem consequetur. omne igitur cœlum, siue mundus, siue quo alio uocabulo gaudet, hoc à nobis nuncupatus sit. de quo id primū cōsideremus, quod principio est in omni quæstione cōsiderādū, semper ne fuerit nullo generatus ortu, an ortus sit, an ab aliquo tēporis principatu ortus est, quādoquidem cernitur, & tangitur, & est undique corporatus. omnia autē talia sensum mouēt: sensusq; mouētia quæ sunt, eadem in opinatione confidunt: quæ ortum habere, gigni q; diximus, nihil autem gigni posse sine causis. atq; illum quidem quasi parentē huius uniuerſitatis inuenire difficile: & cū iam inueneris, indicare in uulgus nefas. rursus igitur uidendum, ille fabricator tāti operis utrum sit imitatus exēplar, id ne quod semper unū et idē, & sui simile, an id quod generatū ortumq; dicimus. Atqui si pulcher est hic mundus, si probus eius artifex: profecto speciem æternitatis imitari maluit. sin secus, quod ne dictū quidē fas est, generatū exem-

plum est pro æterno secutus. non igitur dubium, quin æternitatem maluerit exequi, quandoquidē neq; mundo quidquā pulchrius, neq; eius ædificatore præstantius. si ergo generatus, ad id effectus, quod ratione sapientiāq; cōprehenditur, atq; immutabili æternitate continetur. ex quo efficitur, ut sit necesse hūc, quē cernimus, mūdum, simulacrum æternū esse alicuius æterni. difficillimū autem est in omni conquisitione rationis exordium. de ijs igitur, quæ diximus, hæc sit prima distinctio. in omni oratione cū ijs rebus, de quibus explicādum uidetur, esse cognitio. itaq; cum de re stabili et immutabili disputatur, oratio talis sit, qualis sit illa, quæ neq; redargui, neq; conuinci potest. cum autē ingressa est imitata, et effecta simulacra, bene agi putat, si similitudinē uerī consequatur. quantū. n. ad id, quod ortum est, æternitas ualet: tātum ad fidem ueritas. quocirca si forte de deorum natura, ortuq; mundi differentes, minus id, quod habemus animo, consequimur, ut tota dilucide, et planē exornata oratio sibi cōstet, et ex omni parte secū ipsa cōsentiat: haud sanē erit mirū: contentiq; esse debebitis, si probabilia dicentur: æquum est. n. meminisse, et me, qui differam, hominē esse, et uos, qui iudicatis: ut, si probabilia dicentur, nil ultra requiratis. Quæramus igitur causam, quæ eū impulerit, qui hæc machinatus sit, ut originē rerū, et molitionē nouā quæreret. probitate uidelicet præstabat: probus autem in uidet nemini: itaq; omnia sui similia generauit. hæc nimirū gignendi mundi causa iustissima. nam cū constituisset deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere, quoad natura patere

DE VNIVERSITATE

tur: quidquid erat quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumpsit, non tranquillum, & quietum, sed immoderate agitatū, & fluctuās: idq; ex inordinato in ordinem adduxit: hoc enim iudicabat esse prastātius. fas autē nec est, nec unquā fuit, quidquā nisi pulcherrimum facere eum, qui esset optimus. cum rationem igitur habuisset, reperiēbat nihil esse eorum, quæ natura cernerentur, nō intelligens intelligente in toto genere prastātius. quocirca intelligentiam in animo, animū conclusit in corpore. sic ratus est opus illud effectū esse pulcherrimum. quam ob causam non est cunctandum profiteri, si modo inuestigari aliquid cōiectura potest, hunc mundum animal esse, idq; intelligens, & diuina providentia constitutū. hoc posito, quod sequitur uidendum est, cuiusnam animantium deus in fingendo mundo similitudinem secutus sit. nullius profecto, eorū quidem, quæ sunt nobis nota animātia: sunt enim omnia in quædam genera partita, aut inchoata, nulla ex parte perfectā: imperfecto autem nec absoluto simile, pulchrum esse nihil potest. cuius ergo omne animal quasi particula quædā est, siue in singulis, siue in diuerso genere cernatur, etus similitudinem mūdū esse dicamus. omnes igitur, qui animo cernuntur, et ratione intelliguntur animātes, cōplexu rationis et intelligentiæ, sicut homines, hoc mūdō, & pecudes, & omnia quæ sub aspectum cadūt, comprehenduntur: quod enim pulcherrimum in rerū natura intelligi potest, & quod ex omni parte absolutissimū est; cum deus similem mūdū efficere uellet, animal unū, aspectabile, in quo omnia animalia contineantur; effecit. recte ne igitur unum mundum dixerim

mus, an sint plures, an innumerabiles, dictu uerius & melius. unus profecto, si quidē factus est ad exemplū. quod enim omnes animātes eos, qui ratione intelliguntur, complectitur, id nō potest esse cum altero. rursus enim alius animās, qui cū contineat, sit necesse est, cuius partes sint animātes superiores, cœlumq; hoc simul lacrum illius ultimi sit, nō proximi. quorum ne quid accideret, atq; ut hic mundus esset animanti absoluto simillimus, hoc ipso, quod solus atq; unus esset, idcirco singularem deus hunc mūdum, atq; unigenā procreauit. Corporeum autē & aspectabile, itemq; tractabile omne necesse est esse, quod natum est. nihil porro igni uacū uideri potest: nec uero tāgi, quod careat solido: solidum autem nihil, quod terræ sit expers. quamobrem mundum efficere moliens deus, terrā primum, ignemq; iungebat. omnia autem duo ad coherēdum tertium aliquid acquirunt, et quasi nodū, uinculūq; desiderāt. sed uinculorū id est aptissimum atque pulcherrimum, quod ex se, atq; de his, quæ astringit, quā maxime unū efficit. Id optime asequitur quæ græce ἀνελογία, latine (audendum est enim, quoniam hoc primum à nobis nouātur) cōparatio, proportio uel dici potest. quādo enim trium uel numerorum, uel figurarū, uel quorumcunq; generum contingit, ut quod mediū sit, uti primū proportionē, ita id postremo cōparetur, uicissimq; ut extremum cū medio sic mediū cum primo cōferatur: id, quod medium est, tum primum sit, tum postremum; postrema uero & prima media fiūt. ita necessitas cogit, ut eadē sint ea, quæ delūcta fuerūt. eadē autē cū facta sint, efficitur, ut omnia sint unū.

DE VNIVERSITATE

quòd si uniuersitatis corpus planū & æquabile expli-
caretur, neq; in eo quidquā esset requisitum: unū in-
teriectum medium & se ipsum, et ea, quibus esset in-
terpositū, colligaret. sed cū soliditas mundo quære-
tur, solida autē omnia uno medio nunquam, duobus
semper copulenter, ita contigit ut inter ignem, et ter-
ram aquam deus, animamq; poneret, eaq; inter se cō-
pararet, & proportionē coniungeret, ut, quemadmo-
dū ignis animæ, sic anima aquæ, quodq; anima aquæ,
id aqua terræ proportionē redderet. qua ex coniūctio-
ne cœlum ita aptum est, ut sub aspectum, & tactum
cadat. itaq; & ob eam causam, et ab ijs rebus numero
quatuor mundi est corpus effectum, ea constructum
proportionē, qua dixi: ex quo ipse se concordī quadā
amicitiā, & charitate complectitur; atq; ita apte col-
let, ut dissolui nullo modo queat; nisi ab eodē, à quo
est colligatus. earum autem quatuor rerū, quas supra
dixi, sic in omni mundo omnes partes collocatæ sunt,
ut nulla pars huiusce generis excederet extra, atq; in
hoc uniuerso inessent genera illa uniuersa. id ob eas
causas, primū ut mūdus animās possit ex perfectis par-
tibus esse perfectus, deinde ut unus esset, nulla parte,
unde alter gigneretur, relicta, postremo ne q̄s morbus
eū possit, aut senectus affligere: omnis. n. coagmētatio
corporis uel calore, uel frigore, uel aliqua impulsione
uehementi labefactatur, & frangitur, & ad morbos
senectutemq; compellitur. hanc igitur habuit ratio-
nem effector mundi, molitorq; deus, ut unum opus to-
tum, atque perfectum ex omnibus totis, atq; perfectis
absolueretur, quod omni morbo senio ue careret. for-
mam

nam autem & maxime sibi cognatam, & decoram
dedit. à quo enim animante omnes reliquos contineri
uellet animantes, hūc ea forma figurauit, qua una o=
mnes reliquæ formæ cōcludūtur: & globosus est fabri=
catus: quod σφαῖρος δὲς Græci uocant: cuius omnis ex=
tremitas paribus à medio radijs attingitur: idq; ita tor=
nauit, ut nihil effici possit rotundius, nihil ut asperita=
tis haberet, nihil offensionis, nihil inclusum angulis, ni=
hil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum, om=
nesq; partes simillimæ omniū, quoad eius præstabat iu=
dicio dissimilitudini similitudo. Omni autē totā figu=
rā mūdi leuitate circūdedit: nec. n. oculis egebat, quia
nihil extra, quod cerni posset, relictum erat; nec auri=
bus. quia ne quod audiretur quidē: neq; erant anima
circūfusa extrema mundi. ut respirationē requireret:
nec uero desiderabat aut alimēta corporis, aut detra=
ctionē confecti, & consumpti cibi: neq; n. ulla decessio
fieri poterat, neq; accessio. neq; uero erat unde: ita se
ipse cōsumptione & senio alebat sui, cū ipse per se, &
à se & pateretur, et faceret omnia. sic. n. ratus est ille,
qui ista iunxit, & condidit, ipsum se contentum esse
mundum, neq; egere altero. itaq; nec ei manus affixit,
quia nec capiendum quidquam erat, nec repellendū;
nec pedes, nec alia mēbra, quibus ingressus corpore su=
stineret: motū enim dedit cœlo eū, qui figuræ eius sit
aptissimus, qui unus ex septem motibus mentem atq;
intelligentiam cohiberet maxime. itaq; una conuersio
ne, atq; eadem ipse circum se torquetur, & uertitur.
sex autē reliquos motus ab eo separauit: itaque eum
ab omni erratione liberauit. ad hāc igitur conuersio=

DE VNIVERSITATE

nem, quæ pedibus et gradu nõ egeret, ingrediendi mēbra nõ dedit. hæc deus is, qui erat, de aliquādo deo futuro cogitās, leuem eum effecit, & undique æquabilem, & à medio ad summum parem, & perfectum, atque absolutum ex absolutis, atque perfectis. animū autem ut in eius medio collocauit, ita per totū tetendit: deinde eū circumdedit corpore, & uestiuit extrinsecus: coeloq; soliuago, & uolubili, & in orbē incitato cōplexus est, quod secum ipsum propter uirtutem facile esse posset, nec desideraret alterū, satis sibi ipse notus, & familiaris. sic deus ille æternus hunc perfecte beatum deum procreauit. sed animū haud ita, ut modo locuti sumus, tum denique cū corpus ei effecisset, inchoauit: neque enim esset rectū minori parere maiorem, sed nos multa incōsiderate ac temere dicimus. deus autē & ortu, & uirtute antiquiorē genuit animū, eumq; ut dominū atque imperatē obedienti præfecit corpori: idq; molitus tali quodā est modo. ex materia, quæ indiuidua est, & quæ semper uniusmodi, suiq; similis, & ex ea, quæ corporibus diuidua gignitur, tertium materiæ genus ex duobus in medium admiscuit, quod esset eiusdē naturæ, et quod alterius: idq; interiecit inter diuiduū, atque id, quod diuiduū esset in corpore. ea cū tria sumpsisset, unā in speciē tēperauit: naturāq; illā, quā alterius diximus, uel cū eadem coniunxit fugientē, et eius copulationis alienā permiscens cū materia, cū ex tribus effecisset unū, id ipsum in ea quæ decuit mēbra partitus est. iam partes singulas ex eodē, et ex altero, et ex materia tēperauit. fuit autem talis illa partitio. unā principio partē detraxit

ex toto: secundam autem primæ partis duplā: deinde
tertiam, quæ esset secundæ sesquialtera, primæ tripla,
deinde quartam, quæ secundæ dupla esset: quintā in=
de, quæ tertiæ tripla: tum sextam octuplam primæ: po=
stremo septimam, quæ septem, & uiginti partibus an=
tecederet primæ. deinde instituit dupla et tripla inter=
ualla explere, partes rursus ex toto de secans. quas in=
teruallis ita locabat, ut in singulis essent bina media:
uix enim audeo dicere medietates, quas Græci μεσότη=
τας appellāt: sed quasi ita dixerim, intelligatur: erit
enim planius. earū alterā, eadem parte præstantē ex=
tremis, eademq; superatā, alterā pari numero præstā=
tē extremis, pariq; numero superatā. sesquialteris au=
tem interuallis, et sesquiterijs, & sesquioctauis sum=
ptis ex his colligationibus in primis interuallis, sesqui=
octauo interuallo, sesquitertia omnia explebat, cum
articulā singulorū relinqueret. eius autē particulae
interuallo relicto, habebat numerus ad numerū ean=
dem proportionē, cōparationemq; in extremis, quā ha=
bent CCLVI cū CCXLIII. atque ita permi=
stū illud, ex quo hæc secuit, iā omne cōsumpserat. hæc
igitur omnē coniunctionē, duplicem in longitudinē
diffidit: mediāq; accōmodans mediam, quasi decus=
savit: deinde in orbē torsit, ut & ipsæ secum, & in=
ter se, ex cōmissura, quæ è regione esset, iungerentur:
eoq; motu, cuius orbis semper in eodem erat, eodemq;
modo ciebatur, undique est eas circūplexus. atque ita
cum alterum esset exteriorē amplexus orbem, illum
eiusdem naturæ, hunc alterius nominauit: eāq; quæ
erat eiusdē, detorsit à latere in dextram partem: hanc

DE VNIVERSITATE

autem citimā à media linea direxit ad læuā: sed principatum dedit superiori, quam solam indiuiduam reliquit. interiorem autem cum in sex partes diuisisset, septem orbes dispares duplo, et triplo interuallo moueri iussit, contrarijs inter se cursibus. eorū autem trium fecit pares celeritates, sed quatuor et inter se dispares, et dissimiles trium reliquorū. animū igitur cum ille procreator mūdi deus ex sua mente & diuinitate genuisset, tū deniq; omne, quod erat concretū, atq; corporeū, substernebat animo, interiusq; faciebat: atque ita medio medium accommodans copulabat. sic animus à medio profectus, extremitatē cœli à suprema regione rotūdo ambitu circūtecit, seseq; ipse uersans, diuinæ, sempiternæ, sapientisq; uitæ induxit exordium. et corpus quidem cœli spectabile effectum est. animus autē oculorum effugit obtutum. est autē unus ex omnibus, rationis, contentionisq; (ἀγνοία græce) sempiternarū rerum & sub intelligentiam cadentium compos et particeps: quo nihil ab optimo & præstātissimo genitore melius procreatū: quippe qui ex eadem uinctus, alteraq; natura, adiuncta materia tēperatione triū partium proportionē cōpacta, se ipse cōuersans, cū materiā mutabilem arripuisset, & cū rursus indiuiduā, atque simplicem, per quā omnis mouetur, discernitq; quid sit eiusdem generis, & quid alterius: & cetera dijudicat, quid cuiq; rei sit maxime aptū, quid quoque loco, aut modo, aut tempore cōtingat: quæq; distinctio sit inter ea, quæ gignantur, et ea quæ sint semper eadē. ratio autē utraq; quæ uersatur in ijs, quæ sunt semper eadē, & in ijs, quæ mutantur, cū in eodem, et in altero moue

tur ipsa per sese sine uoce, et sine ullo sono, cum eandē
pariē attingit, qua sensus cieri potest: orbis illius gene-
ris alterius immutatus et reētus omnia animo mētiq;
denunciat: tū opiniones, ad sensionesq; firmæ ueræq; gi-
gnuntur. cū autē in illis rebus uertitur, quæ manētes
semper eadem, non sensu, sed intelligentia cōtinētur,

Desunt multa.

ita uim suam natura cōuertit, ut terrā Lunæ cursus
proxime ambiret, eiq; supra terrā proxima Solis circū
uectio esset. Lucifer deinde ☿ sancta Mercurij stella
cursum habēt Solis celeritati parē, sed uim quādā con-
trariā: eaq; conuersione, quā inter se habent Lucifer,
Mercurius, Sol, aliij alios uincūt, uicissimq; uincuntur.
Reliquorū siderū quæ causa collocādi fuerit. quæq; eo-
rum sit collocatio, in sermonē alium differendū est, ne
in eo, quod attingēdū fuit, q̄ in eo, cuius causa id attē-
gimus, lōgior ponatur oratio. quādo igitur unūquodq;
eorum siderum cursum decorum est adeptum, ē qbus
erat motus tēporis cōsignandus; colligatisq; corporibus
uinculis animalibus, uē animātia orta sunt, eaq; impio

BB iiij

DE VNIVERSITATE

parere didicerūt, tūc ex alterius naturæ motione trās-
 uersa, in eiusdem naturæ motum incurrentia, in eoq;
 hærentia, atq; impedita, cum alia maiorem lustrarēt
 orbem, alia minorem, tardiusq; maiorem, celeriusq;
 minorem, motu uero unius eiusdemq; naturæ, quæ ue-
 locissime mouebātur, ea celeritate uinci à tardioribus,
 et, cum superabant, superari uidebantur: omnis. n. or-
 bis eorū quasi facilitatis inflexione uertebatur: quā bi-
 fariam cōtrarie simul procedentia efficiebāt, ut, quod
 esset tardissimum, id proximum fieret celerrimo. atq;
 ut esset mensura quædā euident, quæ in istis oçto cur-
 sibus celeritates, tarditatesq; declararet; deus ipse solē,
 quasi lumen, accendit ad secundum supra terrā ambi-
 tum, ut quammaxime cœlum omnibus colluceret, ani-
 mantesq;, quibus ius esset doceri, ab eiusdē motu, &
 ab eo, quod simile esset, numerorum naturam, uimq;
 cognoscerent. nox igitur et dies ad hunc modū, & ob
 has generata causas, unū circuitū orbis efficit sapiētis-
 simum, atq; optimū: mensis autem, quando Luna lu-
 strato suo cursu Solem cōsecuta est: annus, ubi Sol suū
 totū confecit, & peragrauit orbem. cæterorum autem
 siderum ambitus ignorantes homines, præter admodū
 paucos, neq; nomen appellāt, neq; inter se numero cō-
 metiuntur: itaque nesciunt hos siderum errores id ip-
 sum esse, quod rite dicitur tēpus, multitudine infinita,
 uarietate admirabili præditos. attamen illud perspi-
 ci, et intelligi potest, absoluto, perfectōq; numero tēpo-
 ris, absolutū, perfectumq; annū, tunc cōpleri denique,
 cū se oçto ambitus confectis suis cursibus ad idem ce-
 put retulerunt, cumq; eos permensus est idem, & sem-

per sui similis orbis. has igitur ob causas nata astra
sunt, quæ per coelum penetrantia solstitiali se & bru
mali reuocatione conuerterent, ut hoc omne animal,
quod uidemus, esset illi animali, quod sentimus, ad æ=
ternitatis imitationē simillimū. & cætera quidē usq;
ad temporis ortū impressa ab illis, quæ imitabatur, ef=
finxerat. sed quia nondū omne animal in mundo in=
tus incluserat, ex ea parte deficiebat ad propositū exē
plar imaginis similitudo. quot igitur, & quales ani=
malium formas mens, in speciem rerum intuens, pote
rat cernere, totidem, & tales in hoc mundo secum co=
gitauit effingere. erant autem animantium genera
quatuor, quorū unum diuinum, atq; coeleste, alterum
pennigerum & aerium, tertium * terrestre quar=
tum diuinæ animationis maxime speciē faciebat ex
igne, ita ut splendidissimus esset, & aspectu pulcher
rimus. cumq; similē uniuersitatis naturæ efficere uel
let, ad uolubilitatem rotundauit, comiteq; eū sapiētia
quamoptimæ mentis effecit, circumq; cælum aquali=
ter distribuit, ut hunc uarietate distinctū bene Græci
νόσμος, nos lucentē mūdum nominaremus. dedit autē
diuinis duo genera motus: unū, quod semper esset in
eodem æque, & idem in omnibus, atq; uno modo ce=
leraret: alterū, quod in anticā partem à conuersione
eiusdem, & similis, pelleretur. quinq; autem reliquis
motibus orbem eum esse uoluit expertem, immobilē,
et statē. ex quo genere ea sunt sidera, quæ infixæ cælo
nō mouentur loco: quæ sunt animātia, eaq; diuina, ob
eamq; causam suis sedibus inhaerent, & perpetuo ma
nent. quæ autem uaga & mutabili ratione labūtur,

DE VNIVERSITATE

ita generata sunt, ut supra diximus. iā uero terrā altri
cē nostrā, quæ traiecto axe sustinetur, dici noctisq; ef
fectricē, eandemq; custodē, antiquissimā deorum uo=
luit esse eorum, qui intra cælum gignerentur, flexio=
nes autē deorū, et inter ipsos deos concursiones, quæq;
in orbibus eorum cōuersiones, antecessionesq; eueniāt,
cumq; inter se penē contingant, eos, qui propē copulē
tur contraria regione, & ponē quos, aut ante labūtur,
quibusq; tēporibus à nostro aspectu oblitescāt, rursumq;
emersi errorē incutiant rationis expertibus, si uerbis
explicare conemur, nullo posito sub oculis simulacro,
earum rerum frustra suscipiatur labor. Sed hæc satis
sunt dicta nobis. quæ de deorum, quī cernūtur, quīq;
orti sunt, natura præfati sumus, habeāt hūc terminū.
reliquorum autē, quos Græci δαίμονες appellāt, nostri
opinor lares, si modo hoc recte cōuersum uideri potest,
& nosse, & nunciare ortū eorum maius est, quā ut
profiteri scribere nos audeamus. credendum nimirum
est ueteribus et priscis, ut aiunt, uiris, qui se progeniē
deorū esse dicebāt. itaque eorum uocabula nobis pro=
diderunt. nosse autem generatores suos optime pote=
rant: ac difficile factū est, à dijs ortis fidem non habe
re: quanquam nec argumentis, nec rationibus certis
eorum oratio confirmatur: sed quia de suis rebus notis
uidentur loqui, ueteri legi, moriq; parendū est. sic igit
tur, ut ab his est traditum, horum deorū ortus habea=
tur, atque dicatur, ut Oceanū Salaciamq; cœli satū
terræq; conceptu generatos, editosq; memoremus: ex
his Phorcyn, Saturnū, et Opem: deinceps Iouem, atque
Iunonē, reliquos, quos fratres inter se, agnatosq; usur=

pare, atque appellare uideamus, et eorū, ut utamur uerbi uerbo, profapiam. quādo igitur omnes, et qui mouentur palamq; ostenduntur, et qui eatenus nobis declarantur, quo ipsi uolunt, creati sunt: tum ad eos is deus, qui omnia genuit, fatur. Hæc uos, qui deorum satū orti estis, attendite: quorum operum ego parens effectorq; sum, quæ per me facta, non sunt dissoluta me inuito: quanquā omne colligatum solui potest: sed haudquaquā boni est, ratione uinctum uelle dissolvere. sed quoniam orti estis, immortales uos quidē esse, & indissolubiles non potestis: neutriquā tamen dissoluemini, nec uos ulla mortis fata perimēt, nec fraus ualentior, quā consilium meū: quod maius est uinculū ad perpetuitatē uestrā, quā illa, quibus estis tum, cū gignebamini, colligati. quid sentiā igitur, cognoscite. tria nobis genera reliqua sunt, eaq; mortalia: quibus prætermiſsis, cœli absolutio perfectā nō erit: omnia n. genera animalium cōplexu nō tenebit: teneat autem oportebit, ut ex eodē ne quid absit, quæ à me ipso effecta sint, quod deorū uitā possit adæquare. ut igitur mortali generetur conditione, uos suscipite, ut illa gignatis, imiteminiq; uim meam, qua in uestro ortu me usum esse meministis: in quibus qui tales creatur, ut deorum immortalū quasi gentiles esse debeāt, diuini generis appellētur, teneātq; omniū animantiū principatū, uobisq; iure et lege uolentes pareāt: quorū uobis iniuriū, statusq; traditur à me: uos autē ad id, quod erit immortale, partē attexitote mortālē. ita orientur animantes, quos et uiuos alatis, et cōsumptos sinu recipiatis. Hæc ille dixit. deinde ad temperationē superiorem

DE VNIVERSITATE

reuerſit: in qua omnem animū uniuersæ naturæ tem-
perans permiscebat, superisq; permixtionis reliquias
fundens æquabat, eodē modo fermē, nisi q non ita in-
corrupta, ut ea quæ semper idem, sed à dijs secundum
sumebat, atq; tertium. toto igitur omnino constituto,
sideribus parem numerum distribuit animorū, et sin-
gulos adiunxit ad singula, atq; ita quasi in currū uni-
uersitatis imposuit, cōmonstrauitq; leges fatales, ac ne-
cessarias, & ostendit primum ortum unum fore omni-
bus, eumq; moderatum, atq; constantem, nec ab ullo
imminutum: satis autem, & quasi sparsis animis, fo-
re uti certis tēporū interuallis oriretur animal, quod
esset ad cultum deorum aptissimum. sed cum duplex
esset natura generis humani, sic se res habebāt, ut præ-
stantius genus esset eorum, qui essent futuri uiri. cum
autem animis corpora cū necessitate inseuisset, cumq;
ad corpora necessitate tū accessio fieret, tū abcessio, ne-
cesse erat sensum existere unum, cōmunemq; omniū
uehementiore motu excitato, coniunctoq; naturæ, de-
inde uoluptate & molestia mixtum amorem, post irā
& metum, & reliquos motus animi, comites superio-
rum, & his etiam contrarios dissidentes: quos qui ra-
tione rexerit, iuste uixerit: qui autem his se dederit,
iniuste. atq; ille, qui recte & honeste curriculum ui-
uendi à natura datum confecerit, ad illud astrū, quo
cum aptus fuerit, reuertetur: qui autem immoderate
& intemperate uixerit, eum secundus ortus in figu-
ram muliebrem transferet; & si ne tū quidem finem
uitiorum faciet, grauius etiam iactabitur, & in suis
moribus simillimas figuras pecudum, & ferarum

transferetur, neq; malorum terminum prius aspiciet
quàm illam sequi cœperit conuersionem, quā habeat
in se ipse eiusdē, & unius simul innatā et insitā: quod
tum eueniet, cum illa, quæ ex igne, aere, aqua, atque
terra turbulenta, et rationis expertia insederint, de-
niq; ratione depulerit, & ad primā atq; optimam af-
fectionem animi peruenerint. Quæ cum ita designa-
set, seseq; si quid postea fraudis, aut uitij euenisset, ex-
tra omnem culpam, causamq; posuisset, alios in terra,
alios in luna, alios in reliquas mūdi partes, quæ sunt
ad spatiorum tēporis significationē notæ constitutæ,
spargens quasi serebat. post autē sationē eā dijs, ut ita
dicam, iunioribus permisit, ut corpora mortalia effin-
gerent, quantumq; esset reliquū ex humano animo,
quod deberet accedere, id omne, et quæ cōsequētia es-
sent, perpolirent, & absoluerent: deinde ut huic ani-
māti principē se ducemq; præberet, uitamq; eius pul-
cherrime regeret, & gubernaret, nisi quatenus ipse be-
neficijs sua culpa sibi aliquid miseriæ quæreretur. atq; is
quidem, qui cuncta cōposuit, constanter in suo mane-
bat statu. qui autem erant ab eo creati, cum parentis
ordinem cognouissent, hunc sequebātur. itaq; cum ac-
cepissent immortale principium mortalis animantis,
imitantes genitorem & effectorē sui, particulas ignis,
& terræ, & aquæ, & aeris à mundo, quas rursus red-
derent, mutuabantur, easq; inter se copulabant, haud
iisdem uinculis, quibus ipsi erant colligati, sed talibus,
quæ cerni nō possent propter paruitatē: crebris quasi
cuneolis iniectis unum efficiebāt ex omnibus corpus:
itemq; in eo influente atq; effluēte animo diuino am

DE VNIVERSITATE

bitus illigabant. itaq; illi in flumen immersi neque tenebant, neq; tenebantur, sed ui magna tum ferebant, tū ferebātur. ita totū animal mouebatur illud quidē, sed immoderate & fortuitu, ut sex moribus ueheretur: nam & ante, & pone, ad læuam, & ad dextram, & sursum, & deorsum, modo huc, modo illuc.

Desunt nonnulla.

sed si in splendore cōfedit, tū uel eadem species, uel interdum immutata redditur, cum ignis oculorum cū eo igne, qui est ob os offusus, se confudit, & contulit. dextra autem uidentur, quæ læua sunt; quia cōtrarijs partibus oculorum, contrarias partes attingunt. respondent autem dextra dextris, læua læuis conuersione luminum, cum ea inter se nō cohærescunt. id fit, cū speculorū leuitas hinc, illincq; altitudinem assumpsit, et ita dextra detrusit in læuā partem oculorū, læuaq; in dextram. supina etiā ora cernuntur depulsione luminū: quæ cōuertens inferiora reddit quæ sunt superiora: at qui hæc omnia ex eo genere sunt, quæ rerum adiuuāt causas quibus utitur ministerijs deus, cum optimi speciem, quoad fieri potest, efficit. sed æstimant plerique nō hæc adiuuātia causarū, sed has ipsas esse omnium causas, quæ uim habeāt refrigerandi, calfaciendi, con-
crescendi, liquēdi: careāt autē omni intelligentia, atq;

ratione, quæ, nisi in animo, nulla alia in natura reperiatur. animus autem sensum omnem effugit oculorum. at ignis, & aqua, & terra, & aer corpora sunt, eaque cernuntur. illum autem, qui intelligentiæ sapientiæque se amatorem profitetur, necesse est intelligentis sapientisque naturæ primas causas conquirere, deinde secundas causas rerum earum, quæ necessario mouent alias, cum ipsæ ab alijs mouentur. quocirca nobis sic cerno esse faciendum, ut de utroque nos quidem dicamus genere causarum, separatim autem de ijs, quæ cum intelligentia sunt efficientes pulcherrimarum rerum, atque optimarum, de ijs, quæ uacantes prudentia, inconstantia, perturbataque efficiunt. Ac de oculorum quidem causis, ut haberent eam uim, quam nunc habent, satis ferme esse dictum puto. maxima autem eorum utilitas donata humano generi deorum munere deinceps explicetur rerum. n. optimarum cognitiones nobis oculi attulerunt. nam hæc, quæ est habita de uniuersitate, oratio à nobis haud unquam esset inuenta, si neque sidera, neque Sol, neque cælum sub oculorum aspectum cadere potuissent. nunc uero dies noctesque oculis cognitæ, tum mensium, annorumque conversiones ad numerum machinatae sunt, & spatium temporis dimensæ, & ad questionem totius naturæ impulerunt. quibus ex rebus philosophiam adepti sumus: quo bono nullum optabilius, nullum praestantius neque datum est mortalium generi deorum concessu, atque munere, neque dabitur.

Multa desiderantur.

Q. CICERO DE PETITIONE CON-
SVLATVS AD M. TVLLIVM
FRATREM LIBER.

E T si tibi omnia suppetūt, quæ cōsequi
 ingenio, aut usu homines, aut dilige-
 tia possunt: tamē amore nostro non
 sum arbitratus alienū, ad te perscri-
 bere ea, quæ mihi ueniebāt in mētē,
 dies ac noctes de petitione tua cogitāti: nō ut aliquid
 ex ijs noui adijcerē; sed ut ea, quæ in re dispersa, atq;
 infinita uiderentur esse, ratione, & distributione sub
 uno aspectu ponerētur. Quāquā plurimū natura ua-
 let, tamē uidetur in paucorū mensū negotio posse si-
 mulatio naturā uincere. ciuitas quæ sit, cogita, quid
 petas, qui sis. propē quotidie ad forū tibi descendenti
 meditandū hoc sit, nouus sum, Consulātū peto, Roma
 est. nominis nouitatē dicendi gloria maxime subleua-
 bis. semper ea res plurimū dignitatis habuit. non po-
 test, qui dignus habetur patronus cōsulariū, indignus
 Consulatu putari. quāobrē, quoniā ab hac laude profi-
 cisceris, et, quidquid es, ex hoc es: ita paratus ad dicen-
 dū uenito, quasi in singulis causis iudiciū de omni in-
 genio futurū sit. eius facultatis adiumenta, quæ tibi
 scio esse seposita, ut parata ac prōpta sint, cura; et sæ-
 pe, quæ de Demosthenis studio et exercitatione scripsit
 Demetrius, recordare. deinde et amicorū multitudo et
 genera appareāt: habes. n. ea, quæ noui habuerunt, oēs
 publicanos, totū ferē equestre ordinē, multa præterea

DE PETITIONE CONSULATVS

municipia, multos abs te defensos cuiusq; ordinis, aliquot collegia, præterea studio dicendi conciliatos plurimos adolescentulos, quotidianam amicorum assiduitatem & frequentiam. hæc cura & ut teneas commendando, & rogando, & omni ratione efficiendo, ut intelligant qui debent tua causa, referendæ gratiæ, & qui uolunt, obligandi tui tempus sibi aliud nullū fore. etiam hoc multum uidetur adiuuare posse nouū hominem, hominum nobilitum uoluntas, et maxime consularium. prodest, quorum in locum ac numerum peruenire uelis, ab his ipsis illo loco, ac numero dignū putari. hi rogandi omnes sunt diligēter, & ad eos allegandum: persuadendumq; est ijs, nos semper cū optimatibus de Rep sensisse, minime populares fuisse; si quid locuti populariter, id nos eo consilio fecisse, ut nobis Cn. Pompeium adiungeremus, ut eum, qui plurimum posset, aut amicū in nostra petitione haberemus, aut certe nō aduersarium. præterea adolescentes nobiles elabora ut habeas, uel ut teneas studiosos quos habes. multum dignitatis afferent. plurimos habes: perfice ut sciant, quantum in ijs putes esse. si adduxeris, ut ij, qui nolunt, cupiant, plurimum quidem proderunt. ac multum etiā nouitatem tuā adiuuat, quod eiusmodi nobiles tecum petunt, ut nemo sit qui audeat dicere, plus illis nobilitatē, quā tibi uirtutem prodesse oportere. iam P. Galbam, & L. Cassium summo loco natos, quis est, qui petere Cōsulatū putet? uides igitur amplissimis ex familijs homines, qui sine neruis sint, tibi pares esse nō posse. at Antonius et Catilina molesti sunt. immo homini nouo, industrio, innocenti, diserto, gratioso
apud

apud eos, qui res iudicant, optandi competitores, ambo
 sicarij, ambo libidinosi, ambo egentes. eorum alterius
 bona proscripta uidimus, uocē deniq; audiuius iu-
 rātis se Romæ iudicio æquo cū homine Græco certare
 nō posse: & ex senatu eiectū scimus. optima uero Cen-
 sorum existimatione in Pratura competitorem habui-
 mus, amico Sabidio, & Panthera, q, ad tabulam quos
 poneret, non habebat. quo tamen in magistratu ami-
 cam, quam palām domi haberet, de machinis emit. In
 petitione autem Consulatus caupones omnes hic cōpi-
 lare per turpissimam legationem maluit, quā adese-
 se, & populo R. supplicare. Alter uero, dij boni, quo
 splendore est? primum nobilitate eadem, qua Catilina.
 num maiore? non, sed uirtute. quam obrē qui inanius
 umbram suam metuit, hunc negliges quidem, natum
 in patris egestate, educatum in sororis stupris, corrobo-
 ratum in cæde ciuium, cuius primus ad Remp. aditus
 in equitibus R. occidendis fuit. nam illis, quos memini-
 mus, Gallis, qui cū Titiniorum, ac Vanniorum, ac Ta-
 nusiorum capita demebant, Sylla unum Catilinā præ-
 fecerat; in quibus ille hominem optimum Q. Cæciliū
 sororis suæ uirum, equitem R. nullarum partium, cū
 semper natura, tum etiam ætate iam quietum, suis
 manibus occidit. quid ego nunc dicam petere eum te-
 cum Consulatum, qui hominem charissimum populo
 R. M. Marium inspectante populo R. uirgis per to-
 tam urbem ceciderit, ad bustum egerit, ibi omni
 cruciatu lacerarit, uiuo stanti collum gladio sua
 dextera secuerit, cum sinistra capillum eius à uerti-
 ce teneret, caput sua manu tulerit, cum inter digi-

DE PETITIONE CONSVLATVS

gitos eius riuī sanguinis fluere? qui postea cum histri-
nibus & cum gladiatoribus ita uixit, ut alteros libidi-
nis, alteros facinoris adiutores haberet: qui nullum in-
locum tam sanctū et tam religiosum accessit, in quo
non, etsi in alijs culpa non esset, tamen ex sua nequi-
tia dedecoris suspicionem relinqueret: qui ex curia Cu-
rios, & Annios, ab atrijs Sapalas, & Caruilios, ex eque-
stri ordine Pompilios, & Cneos sibi amicissimos cōpa-
rarit: qui tantum habet audaciæ, tantum nequitie,
tantum deniq; in libidine artis, & efficacitatis, ut pa-
rentum propè in gremijs prætextatos liberos cōstupra-
rit. Quid ego nunc tibi de Africa, quid de testium di-
ctis scribam? nota sunt: & ea tu sæpius legito. sed ta-
men hoc mihi nō prætermittendum uidetur, q̄ primū
tam egens ex eo iudicio discessit, quā quidam iudi-
ces eius ante illud iudicium fuerunt: deinde tam inui-
diosus, ut aliud in eum iudicium quotidie flagitetur.
hic se sic habet, ut magis timeat, etiā si quieuerit; quā
ut contemnat, si quid commouerit. Quanto melior ti-
bi fortuna petitionis data est, quā nuper homini no-
uo C. Celio? ille cum duobus hominibus ita nobilissimis
petebat, ut tamen in ijs omnia pluris essent, quā ipsa
nobilitas: summa ingenia, summus pudor, plurima be-
neficia, summa ratio, ac diligentia petendi. tamen eo-
rum alterum, cum deesset alter, Celius, etiam cū mul-
to esset inferior genere, superior nulla re penè, supe-
rauit. quare si facies ea, quæ tibi natura, & studia,
quihus usus es semper, largiuntur, quæ temporis
tui ratio desiderat, quæ potes, quæ debes: non erit
difficile certamen cum ijs competitoribus, qui nequa-

quam sunt tam genere insignes, quàm uitijs nobiles. quis enim reperiri tam improbus ciuis potest, qui uelit uno suffragio duas in remp. sicas distringere? Quoniã igitur, quæ subsidia nouitatis haberes, & habere posses, exposui: nunc de magnitudine petitionis dicendū uidetur. Consulatum petis. quo honore, nemo est, qui te non dignum arbitretur: sed multi, qui inuideant. petis enim homo ex equestri loco summum locū ciuitatis, atq; ita summum, ut forti homini, diserto, innocenti multo ille idem honos plus amplitudinis, quàm cæteris afferat. noli putare eos, qui sunt eo honore usi, non uidere, tu cum idem sis adeptus, quid dignitatis habiturus sis. eos uero, qui consularibus familijs nati locum maiorum consecuti non sunt, suspicor tibi, nisi qui admodum te amant, inuidere. etiam nouos homines prætorios existimo, nisi qui tuo beneficio iuncti sunt, nolle abs te se honore superari. iam in populo quàm multi inuidi sunt, quàm multi consuetudine horum annorum ab honoribus nouis alienati, uenire tibi in mentem certo scio. esse etiam nonnullos tibi iratos ex ijs causis, quas egisti, necesse est. iam illud tute circumspecto, quòd ad Cn. Pompeij gloriam augendam tanto studio te dedisti, num quos tibi putes ob eā causam esse amicos? quamobrem cum & summum locū ciuitatis petas; & uideas esse studia, quæ tibi aduersentur: adhibeas necesse est omnē rationē, & curam, & laborem, & diligentiam. Et petitio magistratuum diuisa est in duarum rationum diligentiam: quarum altera in amicorum studijs, altera in populari uoluntate ponenda est. Amicorum studia beneficijs, &

DE PETITIONE CONSVLATVS

officijs, & uetustate, facilitate, ac iucunditate natura
 parta esse oportet. sed hoc nomen amicorum in peti-
 tione latius patet, quàm in cætera uita. quisquib; est. n.
 qui ostendat aliquid in te uoluntatis, qui colat, qui do-
 mum uentitet, is in amicorum numero est habendus.
 sed tamen, qui sunt amici ex causa honestiore, cognati-
 tionis, aut affinitatis, aut sodalitatis, aut alicuius ne-
 cessitudinis, hic charũ et iucundũ esse maxime prodest.
 deinde ut quisq; optimus, ac maxime domesticus, ut is
 amet, quisq; fidelissimum esse te cupiat, ualde elabo-
 randum puto: tum ut tribules, ut uicini, ut clientes, ut
 deniq; liberti, postremo etiam seruitus: nam fere om-
 nis sermo ad forensem famam à domesticis emanat au-
 ctoribus. deinde instituendi sunt cuiuscunq; generis
 amici ad spectũ hominis illustris honore ac nomine: qui
 etiam si suffragandi studia nõ nauant, tamen afferũt
 petitori aliquid dignitatis ad iustitiam obtinẽdã. Ma-
 gistratus, ex quibus maxime Cõsules, deinde Tribunos
 pl. ad cõficiendum cõturias homines excellenti gratia,
 qui tribuent centuriã, ut aliquod ex te beneficiũ aut
 habeãt, aut ut habeãt sperent, eos prorsus magnopere
 cõpara, & cõfirma. nam per hos annos homines ambi-
 tiosi uehemẽter omni studio, atq; opere laborarunt, ut
 possent à tribulibus suis ea, quæ peterent, impetrare.
 hos tu homines, quibuscunq; rationibus poteris, ut ex
 animo, atque ut ex illa summa uoluntate tui studiosi
 sint, laborato. q̃ si satis grati homines essent, hæc om-
 nia parata esse debebant, sicut parata esse concerno:
 nam hoc biennio quatuor sodalitates ciuium ad ambi-
 tionem gratiosissimorum tibi obligasti, M. Fundani,

Q. Gallij, Cn. Cornelij, L. Coruini: & horum in causis ad te deferendis quidnam eorū sodales receperint & confirmarint, scio: nam interfui. quare hoc tibi faciendum est, ut idem ab ijs, quod debent, exigas, saepe commonendo, rogando, confirmando, curando ut intelligant nullum tempus aliud se unquam habituros referendæ gratiæ. profecto homines & spe reliquorum tuorum officiorum, etiam recentibus beneficijs ad studium seruadum excitabuntur. & omnino quoniā eo genere amicitiarum petitio tua maxime initiata est, quod causarum defensionibus adeptus es: fac ut planè ijs hominibus, quos deuinctos tenes, descriptū, ac dispositum suum cuiq; munus sit. & quēadmodum memini, qd nulla in re illis unquam molestus fuisti, sic cura ut intelligant omnia te, quæ ab illis tibi deberi putaris, ad hoc tempus reseruasse. Sed quoniam tribus rebus homines maxime ad beneuolentiam, atq; hæc suffragandi studia ducuntur, beneficio, spe, adiunctione animi, uel uoluntate: animaduertendum est, quemadmodum cuiq; horū generi sit inserviendum. Minimis beneficijs homines adducuntur, ut satis causæ putent se ad studiū suffragationis dedisse, ne dū ijs, quibus saluti fuisti, quos tu habes plurimos. & intelligāt, si hoc tuo tempore non satisfecerint, se probatos nemini unquam fore. quod cum ita sit, tamen rogandi sunt, atque etiam in hanc opinionem adducēdi, ut, qui nobis adhuc obligati fuerint, ijs uicissim nos obligari adhuc posse uideamur. qui autem spe tenentur, quod genus hominum multo est diligentius, atq; officiosius; ijs fac ut propositū, ac paratū auxiliū tuū esse uideatur; deniq;

DE PETITIONE CONSVLATVS

ut spectatorem te suorum officiorum esse intelligant diligenter; ut uidere te plane, atque animaduertere, quantum ab unoquoque proficiatur, appareat. Tertium illud genus est studiorum uoluntarium: quod agendis gratiis, accommodandis sermonibus ad eas rationes, propter quas quisque studiosus tui esse uidebitur, significanda erga illos pari uoluntate, adducenda amicitia in spem familiaritatis, et consuetudinis confirmari oportebit. atque in ijs omnibus generibus iudicato et perpendito quantum quisque possit, ut scias et quemadmodum cuique inseruias, et quid a quoque expectes, et postules. sunt enim quidam homines in suis ciuitatibus, et municipijs gratiosi: sunt diligentes, et copiosi: qui etiam si antea non studuerunt huic gratiae, tamen ex tempore elaborare eius causa, cui debet, aut uolunt, facile possunt. his hominum generibus sic inseruiendum est, ut ipsi intelligant te uidere quid a quoque expectes, sentire quid accipias, meminisse quid acceperis. Sunt autem alij, qui aut nihil possunt, aut etiam odio sunt tribulibus suis, nec habent tantum animi, aut facultatis, ut enitentur ex tempore. hos internosce: et uideto, ne, spe in aliquo maiore posita, praesidij parum comparetur. et quanquam partis et fundatis amicitijs fretum ac munitum esse oportet: tamen in ipsa petitione amicitiae permultae, ac per utiles comparantur. nam in ceteris molestiis habet hoc tamen petitio commodi, ut possis honeste, quod in cetera uita non queas, quoscumque uelis, adiungere ad amicitiam: quibuscum si alio tempore agas, ut te utatur, absurde facere uideare: in petitione autem nisi id agas et cum multis, et diligenter, nullus petitor esse ui-

deare. Ego autem tibi hoc confirmo, esse neminem, nisi si aliqua necessitudine competitorum alicui tuorum sit adiunctus, à quo non facile, si contenderis, impetrare possis, ut suo beneficio promereatur, se ut ames, & sibi ut debeas, modo intelligat te magni aestimare, ex animo agere, bene se ponere, fore ex eo non breuem et suffragatoriā, sed firmam & perpetuam amicitia. nemo erit, mihi crede, in quo modo aliquid uirtutis sit, qui hoc tempus sibi oblatum amicitiae tecum constituenda praetermittat, praesertim cum id tibi casus afferat, uti tecum petant, quorum amicitia aut continenda, aut fugienda sit, & qui hoc, quod ego te hortor, non modo non assequi, sed ne incipere quidem possint. nam quid incipiat Antonius homines adiungere, atque inuitare ad amicitia, quos per se suo nomine appellare non possit? mihi quidem stultius nihil uidetur, quam existimare eum studiosum tui, quem non noris. eximiam quandam gloriam, & dignitatem, ac rerum gestarum magnitudinem esse oportet in eo, quem homines ignoti, nullis suffragantibus meritis honore afficiant. namque ut homo iners, sine officio, sine ingenio, cum infamia, nullis amicis septus, hominum plurimorum studio, atque omnium bona existimatione munitum praecurrat, sine magna culpa negligentiae fieri non potest. quamobrem omnes centurias multi & uariis amicitijs, cura, ut confirmatas habeas: & primum id, quod ante oculos est, senatores, equitesque romanos, ceterorum hominum gnauos homines et gratiosos complectere. multi homines urbani & industrii, multi libertini gratiosi: in foro namque uersantur: quos per te, quos

DE PETITIONE CONSVLATVS

per cōmunes amicos poteris sumere. cura ut tui cupi-
di sint, elaborato, appetito, allegato, summo beneficio
te afficere ostendito. deinde habe oratores urbis totius,
collegium omnium pagorum, uicinitatum. ex ijs prin-
cipes ad amicitiam tuā si adiunxeris, per eos reliquā
multitudinem facile tenebis. postea totam Italiam fac
ut in animo, ac memoria tibi distributam, comprehen-
samq; habeas: ne quod municipium, coloniam, præfe-
cturam, locum deniq; Italiae ne quem esse patiari, in
quo nō habeas firmamēti quod satis esse possit. perqui-
ras etiā & inuestiges homines ex omni regione, eosq;
cognoscas, appetas, confirmes, cures ut in suis ciuitati-
bus tibi aliquos petant, & tua causa quasi candidati
sint. uolent te amicū, si suam à te amicitia expeti ui-
debunt. id ut intelligant, oratione, quæ ad rationem
pertinet, cōsequere. homines municipales, ac rusticani,
si nomine tātū noti sunt, in amicitia se esse arbitran-
tur. si uero etiā præsidij se aliquid sibi constituere pu-
tāt, nō amittunt occasionē promerendi. hos ceteri, &
maxime tui cōpetitores ne norunt quidē, tu et nosti,
& facile cognosces: sine quæis amicitia esse non potest.
neq; id tamen satis est, tametsi magnum est; sed ut cō-
sequatur spes utilitatis, atq; amicitia, ne nomenclator
solum, sed amicus etiam bonus esse uideare. ita cum
& hos ipsos propter suam ambitionem, qui apud tri-
bules suos plurimum gratia possint, studiosos in cen-
turijs habebis; & ceteros, qui apud aliquam partē tri-
bulium propter municipij, aut ciuitatis, aut collegij ra-
tionem ualent, cupidos tui constitueris; in optima
spe esse debebis. iam equitum centuriæ multo facilius

mihi diligentia posse teneri uidentur. primum cogno-
 scendi sunt equites, deinde adipiscendi: multo. n. faci-
 lius illa adolescentulorum ad amicitiam ætas adiungi-
 tur. deinde habebis tecum ex iuuentute optimum quæq;
 & studiosissimum humanitatis. tum equester ordo se-
 quetur illius auctoritatem ordinis, si abs te adhibetur
 ea diligentia, ut non ordinis illius auctoritatem solū
 uoluntate, sed etiam singulorum amicitijs eas centu-
 rias confirmatas habeas. iam studia adolescentulorum
 in suffragando, in obeundo, in nunciando, in asse-
 ctando mirifice & magna & honesta sunt. Et quoniam
 asse-ctationis mentio facta est, id quoq; curandum est,
 ut quotidiana cuiusque generis, & ordinis, & ætatis
 utare: nam ex ea ipsa copia coniectura fieri poterit,
 quantum sis in ipso campo uirium, ac facultatis habi-
 turus. huius autem rei tres partes sunt; una salutato-
 rum, cum domum ueniunt; altera deductorum; tertia
 asse-ctatorum. In saluatoribus, qui magis uulgares
 sunt, & ad hanc consuetudinem, quæ nunc est, plures
 ueniunt, hoc efficiendum est, ut hoc ipsum minimum
 officium eorum tibi gratissimum esse uideatur. Qui
 domum tuam ueniunt, ijs significato te animaduer-
 tere; & eorum amicis, qui illis renuncient, ostendito;
 sæpe ipsis dicito. sic homines sæpe, cum obeunt plu-
 res competitores, & uident unum esse aliquem, qui
 hæc officia maxime animaduertat, ei se dedunt, dese-
 runt cæteros, minutatim ex communibus proprii, ex
 fucosis firmi suffragatores euadunt. iam illud te-
 neto diligenter, si eum, qui tibi promiserit, fucum,
 ut dicitur, facere uelle senseris, ut te id audisse, aut

DE PETITIONE CONSVLATVS

scire dissimules; si quis tibi se purgare uolet, q̄ suspe-
ctum esse arbitretur, affirmes te de illius uoluntate
nunquā dubitasse, nec debere dubitare: is. n. qui se nō
putat satisfacere, amicus esse nullo modo potest. scire
autem oportet, quo quisq; animo sit, ut & quātum
cuique confidas, constituere possis. iam deductorum
officium, quod maius est quā saluatorum, hoc gra-
tius tibi esse significato, atq; ostendito, & quoad eius
fieri poterit, certis temporibus descendito. magnam af-
fert opinionem, magnam dignitatē quotidiana in de-
ducendo frequentia. Tertia est ex hoc genere assidua
affectatorū copia. in ea quos uoluntarios habebis, cura
ut intelligant te sibi in perpetuū summo beneficio ob-
ligari. qui autem tibi debent, ab ijs planē hoc munus
exige; qui per atatem, ac negotium potuerunt, ipsi te-
cū ut assidui sint. qui si ipsi sectari non potuerunt, ne-
cessarios suos in hoc munere constituent. ualde ego te
uolo, & ad rē pertinere arbitror, semper cū multitu-
dine esse. præterea magnā affert laudē, & summā di-
gnitatē, si iij tecū erunt, qui à te defensi, & qui per te
seruati, ac iudicijs liberati sunt. hæc tu planē ab ijs po-
stulato, ut, quoniam nulla impensa per te alij rē hone-
stam, alij salutem, ac fortunas omnes obtinuerunt, nec
aliud ullum tempus futurum sit, ubi tibi referre gra-
tiam possint, hoc te officio remunerent. Et quoniā in
amicorum studijs hæc omnis oratio uersatur: qui lo-
cus in hoc genere cauendus sit, prætermittendum non
uidetur. fraudis, atque insidiarum, & perfidiæ ple-
na sunt omnia. non est huius temporis perpetua illa
de hoc genere disputatio, quibus rebus beneuolus, &

simulator dijudicari possit. tantum est huius temporis
admonere. summa tua utrus eosdē homines et simu-
lare tibi esse amicos, & invidere coget. quamobrem
Επιχαρμῆου illud teneto, nervos atq; artus esse sapien-
tiæ non temere credere. & cum tuorum amicorū stu-
dia constitueris, tum etiam obrectatorum, atq; aduer-
siorum rationes, et genera cognoscito. hæc tria sunt:
unum ex ijs, quos lassisti: alterum, qui sine causa non
amant: tertium, qui competitorum valde amici sunt.
Quos lassisti cum cōtra eos pro amico diceres, his te pur-
gato planè: necessitudines commemorato: in spem ad-
ducito: te in eorum rebus, si se in amicitia cōtulerint,
pari studio, atque officio futurum spondeto. Qui sine
causa non amant, eos aut beneficio, aut spe, aut signifi-
cando tua erga illos studia futura, delinies, dans ope-
ram, ut de illa animi prauitate deducas. Quorum uo-
luntas erit abs te propter cōpetitorū amicitias alienior,
his quoq; eadē inserui oratione, qua superioribus: et si
probare poteris, te in eos ipsos cōpetitores tuos beneuo-
lo esse animo ostendito. Quoniam de amicitijs consti-
tuēdis satis dictū est, dicendū est de illa altera parte pe-
titionis, quæ in populari ratione versatur. Ea desiderat
nomenclationem, blanditiam, assiduitatē, benignita-
tem, rurem, spem in Rep. Primum id, quod facis, ut
homines noris, significa, ut appareat; & auge, ut quo-
tidie melius fiat. nihil mihi tam popolare, neque tam
gratum uidetur. Deinde id, quod natura non habes,
induc in animū ita simulādū esse, ut natura facere ui-
deare. nō cōmittas tibi necesse est, ea, quæ bono ac sua-
ui homine digna sūt. sed opus est magnopere blāditia:

DE PETITIONE CONSVLATVS

quæ etiã si uitiosa est, et turpis in cætera uita, tamẽ in petitione necessaria. tibi. n. cum deteriore aliquẽ as sentando facit, improba est: cũ amiciorẽ, non tã uitupe rãda. petitori uero necessaria est, cuius & frõs, et uul tus, & sermo ad eorũ, quoscunq; conuenerit, sensum, & uoluntatem cõmutandus est. iã assiduitatis nullum est præceptum: uerbumq; ipsum docet, quæ res sit. pro dest quidem uehementer nusquã deesse: sed tamen hic fructus est assiduitatis, nõ solum esse Romæ, atque in foro, sed assidue petere, sæpe eosdem appellare, non cõ mittere ut quisquam possit dicere, quod eius sit conse qui possis, si abs te non sit rogatum, & ualde ac dilige ter rogatum. Benignitas autem late patet, & est in re familiari. quæ quanquã ad multitudinem peruenire non potest, tamen ab amicis laudatur, & multitudini grata est: est in conuiuijs, quæ facete abs te, & amicis tuis concelebrentur & passim, & tributim: est etiam in opera, quam peruulga, & cõmunica: cura, ut adi tus ad te diurni atque nocturni pateant, neque foris bus solum ædium tuarum, sed etiam uultu, et fronte, quæ est animi ianua. quæ si significant uoluntatem ab ditam esse ac retrusam, parui refert patere ostium: ho mines enim non modo promitti sibi, præsertim quæ à candidato petant, sed etiam large ac honorifice pro mittere uolunt. quare hoc quidem facile præceptum est, ut, quod acturus sis, id significes te studiose, ac libenter esse facturum. illud difficilius, et magis ad tempus, quàm ad naturam accõmodatum tuam; quod facere non possis, ut id iucunde neges. quorum alterũ est bo ni uiri, alterum boni petitoris. nã cũ id petitur, quod

honeste, aut sine detrimento nostro promittere non possumus, quo modo si quis roget, ut contra amicum aliquam causam recipiamus: belle negandum est, ut ostendas necessitudinem, demonstrates quam moleste feras, alijs te id rebus exacturum esse persuadeas. audiui hoc dicere quendam de quibusdam oratoribus, ad quos causam suam detulisset; graviori sibi fuisse orationem eius, qui negasset, quam illius, qui recepisset. sic homines fronte, et oratione magis, quam ipso beneficio, reguntur; capiuntur. uerum hoc probabile est. illud alterum subdum tibi homini plane perito suadere: sed tamen tempori tuo consulam. quibus .n. te propter aliquod officium necessitudinis affuturum negaris, tamen ij possunt abs te placari æquique discedere. quibus autem idcirco negaris, quod te impeditum esse dixeris aut amicorum negotijs, aut grauioribus causis, aut ante susceptis; inimici discedunt, omnesque hoc animo sunt, ut sibi te mentiri malint, quam negare. C. Cotta in ambitione artifex dicere solebat, se operam suam, quod non contra officium rogaretur, polliceri solere omnibus, impatire ijs, apud quos optime poni arbitraretur; ideoque se negare nemini, quod sæpe accideret causa, cur is, qui pollicitus esset, non uteretur; sæpe, ut ipse magis esset uacuuus, quam putasset; neque posse domum eius compleri, qui tantum modo reciperet, quantum uideret se obire posse; casu fieri, ut agatur ea, quæ non putaris, illa, quæ credideris in manibus esse, ut aliqua de causa non agantur: deinde esse extremum, ut irascatur is, cui mendacium dixeris. id si promittas, et incertum est, et in diem, et in paucioribus. sin autem id neget, statim abalienat se, et inimicatur: plures .n. multo sunt qui rogant, ut uti liceat opera alterius, quam qui utantur. quare satius est, ex ijs aliquos aliquando

DE PETITIONE CONSVLATVS

tibi in foro irasci, quàm omnes continuo domi, præser-
tim cum multo magis irascantur ijs, qui negent, quã
* ijs, quem uideant ea causa impeditum, ut facere, quod
promisit, cupiat, si ullo modo possit. Ac ne uidear aber-
rasse à distributione mea, qui hæc in hac populari par-
te petitionis disputem; hoc sequor, hæc omnia non tam
ad amicorum studia, quàm ad popularem famã perti-
nere. etsi inest aliquod dictum ex illo genere, benigne
respondere, studiose inservire negotijs amicorum, ac pe-
riculis: tamen hoc loco ea dico, quibus multitudinẽ ca-
pere possis, ut de nocte domus compleatur, ut multi spe-
tui præsidij teneantur, ut amiciores abs te discedant quã
accesserint, ut quamplurimorum aures optimo sermo-
ne cõpleant. Sequitur. n. ut de rumore dicendum sit.
cui maxime seruiendum est. sed quæ dicta sunt omni
superiori oratione, eadẽ ad celebrandum rumorẽ ua-
lent, dicendi laus, studia publicanorum, et equestris or-
dinis, hominum nobilium uoluntas, adolescentulorum
frequentia, eorum, qui abs te defensi sunt, assiduitas,
ex municipijs multitudo eorũ, quos tua causa uenisse
appareat, bene homines nosse, comiter appellare, assis-
due ac diligenter petere, benignũ, ac liberale esse, bene
loqui existimare, domus ut multa nocte compleatur,
omnium generum frequentia adsit, satisfiat oratione
omnibus, re, operaq; multis proficiatur, id quod fieri
potest labore, & arte, & diligentia, non ut ad popu-
lum ab ijs omnibus fama perueniat, sed ut in ijs studijs
populus ipse uersetur. Iam urbanam illam multitudi-
nem & eorum studia, qui conciones tenent, quæ ade-
ptus es in Pompeio ornando, in Manilij causa recipiẽ-
da, Cornelio defendendo, excitanda nobis sunt: quæ ad

huc habuit nemo, quin idem splendor omnium, uoluntatesq; haberet. Efficiendū etiā illud est, ut sciant omnes, Cn. Pompeij summam erga te esse uoluntatem, & uehemēter ad illius rationes, te id assequi, quod petis, pertinere. Postremo tota petitio cura ut pompæ plena sit, ut illustris, ut splēdida, ut popularis, ut habeat summam speciem, ac dignitatem, ut, etiam si qui possit, ne competitoribus tuis existat aut sceleris, aut libidinis, aut largitionis accommodata ad eorum mores infamia. Atque etiam in hac petitione maxime uidendum est, ut spes Reip. bona de te sit, & honesta opinio. nec tamen in petendo Resp. capeſſenda est, neq; in senatu, neque in concione. sed hæc sunt tibi retinenda, ut senatus te existimet ex eo, q̄ ita uixeris, defensorem auctoritatis suæ foræ; equites R. boni, & locupletes ex uita acta te studiosum otij ac rerū tranquillarū; multitudo, ex eo duntaxat quòd oratione in cōcionibus, ac iudicio popularis fuisti, te à suis cōmodis alienum nō futurum. Hæc mihi ueniebant in mentem de duabus illis cōmotionibus matutinis, quo tibi quotidie ad forū descendenti meditandum esse dixeramus; nouus sum: Consulatum peto: tertium restat, Roma est, ciuitas ex nationum cōuentu constituta; in qua multæ insidiæ, multa fallacia, multa in omni genere uitia uersantur; multorū arrogantia, multorū contumacia, multorū maleuolentia, multorū superbia, multorum odia ac molestia perferenda est. uideo esse magni consilij, atq; artis, in tot hominum cuiusq; modi uitij, tantisq; uersantem uitare offensionem, uitare fabulam, uitare insidias, esse unum hominem accommodatum ad tantam morum, ac sermonum, ac uoluntatum uarietate. qua

DE PETITIONE CONSVLATVS

re etiam atq; etiam perge tenere istam uiam, quā in-
stituiſti: excelle dicendo: hoc & tenentur Romæ homi-
nes, & alliciuntur, & ab impediendo, ac lædēdo repel-
luntur. & quoniā in hoc uel maxime uitioſa eſt ciui-
tas, q̃ largitione interpoſita, uirtutis, ac dignitatis obli-
uiſci ſolet, in hoc fac ut te bene noris, id eſt, ut intelli-
gas eū eſſe te, qui iudicij ac periculi metū maximū cō-
petitoribus afferre poſſis. fac itaq; ut ſe abs te cuſtodi-
ri, atq; obſeruari ſciant. tum diligentiam tuam, tū au-
toritatē uimq; dicendi, tū proſeçto equeſtris ordinis
erga te ſtudium pertimeſcent. atq; hæc ita te uolo illis
proponere, ut uideare occaſionem nō meditari, ſed ut
hoc terrore facilius hoc ipſum, quod agis, cōſequare. et
planē ſic cōtēde omnibus neruis, ac facultatibus, ut adi-
piſcamur quod petimus. uideo eſſe nulla comitia tam
inquinata largitione, quibus nō gratis aliqua cēturiæ
renuncient ſuos maxime neceſſarios. quare ſi aduigila-
mus pro rei dignitate, & ſi noſtros ad ſummū ſtudiū
beneuolos excitamus, & ſi hominibus ſtudioſis gratio-
ſisq; noſtri ſuum cuiq; munus deſcribimus, et ſi cōpeti-
toribus iudicia proponimus, ſi ex equeſtribus metum
iniçimus, diuiſores ratione aliqua coercemus: perfici
poſteſt, ut largitio nulla fiat, aut nihil ualeat. Hæc ſūt
quæ putauī nō melius ſcire me quā te, ſed facilius his
tuis occupationibus colligere unū in locum poſſe, &
ad te perſcripta mittere. quæ tamē eſi ita ſcripta ſūt,
ut nō ad omnes, qui honores petant, ſed ad te proprie,
& ad hāc tuā petitionē ualeant: tamen tu, ſi quid mu-
tandū eſſe uidebitur, aut omnino tollendū, aut ſi qd
erit præteritum, uelim hoc mihi dicas: uolo. n. hoc com-
mentariolū petitionis haberi omni ratione perfectū.

SCHOLIA PAVLI MANVTII IN
SECVNDAM CICERONIS PHI-
LOSOPHIAE PARTEM.

Pagina 2.

CAVSAM, id est principium, philosophiæ esse scientiam. Nisi enim scientiæ nobis amor à natura esset insitus, nō erat causa cur philosopharemur. scientiam autem philosophiæ causam, & originem esse, inde cognoscitur, q̄ de natura deorum non modo uariæ sunt doctissimorū hominū opiniones, uerū etiā discrepantes. cuius rei causa est scientiæ cupiditas. Cur autē nōnulli hanc lectionē adeo nō probauerint, ut corruptum exemplar sequi maluerint, nō intelligo: nisi si ea, quæ in suo libro manuscripto nō uident, ex ingenio, & coniectura esse omnia in animum induxerunt.

2.

QVID est enim temeritate fortius? Aut hic fortius in malā partem est accipiendū, quasi uolētius; qua significatione hanc uocem alibi nō memini me legisse: aut pro fortius corrigendū, fœdius; quod affirmare sine uetustis exemplaribus non audeo.

2.

QVOD uero maxime etc. Receptam lectionē nō improbo: neq; enim est cur debeā. sed ut medici nō eos solum, qui ægrotant, sed eos etiam, qui satis cōmode habent, quandoque curant, ut ad naturæ beneficium addito artis adiumento, quam optimam ualitudinem, & speciem consequantur: sic nos non ea mo-

DD

SCHOLIA IN PARTEM II.

do, quæ errorum tenebris inuoluta, minus perspicua sunt, sed siquid etiã eiusmodi est, quod lectorem omnino non lateat, quanto magis possumus correctione illustramus ut hoc in loco, dixi me receptam lectionem non improbare; neque, cur improbem, causa est: tamẽ ad uenustatem, & ornatum quiddam addetur, si ita legas. Quod uero maxime rẽ, causamq; continet, utrũ nihil agant, nihil moliantur, ab omni curatione et administratione rerum uacent; an contra ab his & à principio omnia facta & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur, atque moueantur; in primis magna quæstio est.

6.

PHYSIOLOGIAM] Post hanc uocem sequebatur, id est naturæ rationem: quod induximus, uidentes glossam esse ab aliquo adiectam, qui physiologiam interpretaretur.

8.

A' MAGISTRO Platone uno dissentiens] Primum non ab uno, sed à multis dissentiebat; nam philosophi de dijs uarie sentiebant: deinde ab alijs potius, quàm à Platone; cuius eandem ferè de dijs fuisse sententiam paulo ante ostendit: quam eius discipuli, Aristoteles, & Ponticus Heraclides, sunt secuti: itaque uidendum, num ita legi possit: A' magistro Platone non dissentiens.

9.

ET tamen modo mundum, tum mentem diuinã esse putat] Corrigo, Et tum mundum, tum mentem Deum esse putat: itaq; planè est in Maffei libro, nisi q

habet, Et cum mundum.

6.

THEOGONIAM, id est originem deorum] Hic quoq; glossa fuit: nam illud, id est, originem deorum, quis non uidet adscriptum fuisse, ut Theogonia significatio ostenderetur? qua ratione adducti deleuimus, eo libentius, quod quibusdam in antiquis libris expositio illa non est.

6.

VSITATAS perceptasq; cognitiones] Retius opinor, insitas perceptasq; cognitiones: nam & in Maffei libro ita scriptum legitur: & pagina etiā 10: Insitas, dixit deorum cognitiones habemus. Et alibi nō semel. atq; etiam Lucretius hac locutione usus est: Vnde (inquit libro V.) insita notities est utilitatis.

11.

NON modo uiderat animo, sed etiā sic tractat, ut manu, doceat] Huius loci correctionem sensus ipse uidetur ostendere: tollet enim omne mendum, si quis ita legat, Non modo uiderat animo, sed etiam sic tractarat ut manu, docet.

11:

EXISTAT, & ad deos affluat] Legendum puto, A deo affluat, sententia ita postulante: de quo dubitandum eo minus est, quod pagina 24. Cum inquit, ex ipso imagines semper affluāt. et Lucretius nostram coniecturam libro 4. planē confirmat.

15:

QVOD & non prädicanti tam facile quidem credam, sicut] Tam, & sicut particula non sunt sibi

DD ij

SCHOLIA IN PARTEM II.

inuicem respondentes: itaq; & locutione magis usitata, & sensu aliquando aptiore legetur: Quod et nō prædicanti, tamen facile quidem crederem, sicut mali ædificij, &c. quam lectionem habet Maffei liber manuscriptus.

17.

HVIC pulchrior deo?] Concinnior erit sententia, si legatur; Hui, pulchrior Deo?

18.

IPSVM sibi displicere] Sic libri manuscripti: à quibus non dissentio: uidendum tamen est, num rectius ita possit, ipsum tibi displicere.

18.

SIGILLA numerantes] Sensus, ut opinor, meliore, clariore quidem certe legetur, Sigilla uenerātes,

19.

QVÆ funditus gens uestra non nouit] Puto legendum esse, Quem: ut subaudiatur, morem: & deinde, argumentis sententiam, non argumenti sententiam.

19:

COR, pulmones, iecur cæteraq; , detracta utilitate, quid habent uenustatis?] Corrigo, Cor, pulmones, iecur, cætera; quæ, detracta utilitate, quid habent uenustatis? ut à præcedentibus tenui distinctionis nota se ingantur, & ad uerbum, habebit, referantur.

22.

SVPERIOR aer] Antiqui libri & superius aer, & supremum aer, habent. ego rectius legi putarem, superiorem aer; ut subaudiatur, locum teneat:

uel, superior aeri: ut in sequens membrum spectet.

24.

HOMINES non colant] Hominibus non consulat, magis probarē. erat. n. hęc Epicuri sententia, deos hominibus non consulere. quod Cotta refellit cū hoc loco, tū in fine libri, cū inquit; dii nulla re egentes, & inter se diligūt, et hominibus consulunt. Itē libro 11. pag. 59. Si, inquit, omnibus hominibus deos cōsulere cēsemus. Et huius disputationis libro 3. pagina 72: Primum deorum ne providentia mundus regatur: deinde consulant ne dii rebus humanis. & alibi in eandem sententiam sapissime: quæ quia tam manifesta in re minus videntur esse necessaria, prætermittam.

24:

PRODICVS Chius] Alij videntur legisse in antiquo libro, Prodicus Cius. nos hic habemus, cum ex pagina 9: auctorem huius sententiæ fuisse Perseū appareat. nisi si uelis legere, Perseus Citieus, nō Prodicus Cius, literis haud ita dissimilibus, ut correctio temeraria uideri possit. Perseū autē, Zenonis auditorē, fuisse Citieum, Suidas, & Laertius in Zenone testatur.

29.

DISTINCTIONEM, ueritatem, pulchritudinem, ordinem] Ex ijs, quæ sequuntur, manifestū est, uarietatem potius hic esse legendum, quàm, ut antea, utilitatem: ut illa ratio omittatur, quòd de utilitate, qua homines adducti deos agnoscunt, non in quarta causa, sed in secunda mentionem facit.

35:

BIS bina quid essent] Bina numerum significat,

DD iij

SCHOLIA IN PARTEM II.

non qualitatem: itaq; sic opinor rectius, Bis bina quot
essent, una litera immutata, siquidem quit pro quid
veteres scribebant: quæ deinde multorum errorū cau-
sa fuit, describentibus libros hominibus imperitis.

39.

IS RAPVIT Proserpinam] Hærebat antea
lector hoc in loco depravatione verborū implicatus.
nunc ex Maffei libro correctione adhibita nemo tam
tardus est, qui, uel cursim legens, sensum nō percipiat.

43:

SONITV, & spiritu] Qui pro spiritu, legere
malunt, streptu; non animadvertunt ex sua lectione
uersum claudicare. hunc autem uersum, & alios con-
sequentes recitat Priscianus in libro de comicis metris.

44.

SICVT inciti, atq; alacres rostris perfremūt]
Metire uersum pedibus: uittum deprehēdes: quod mu-
tatione parua tolletur, si pro, sicut inciti, leges, Si-
cuti citi.

51.

VOMITIONE canis purgare aluos ibes Ae-
gyptiæ curant] Varie legitur in libris manuscriptis:
nam pro purgare, & purgante, & purgantes, & pur-
gant, reperitur, & pro canis, canes: ut fortasse ita cor-
rigendum sit: Vomitione canes purgantur: aluo se ibes
Aegyptiæ curant. Cuius rei historiam ex Plinio, et Plu-
tarcho licet cognoscere.

53.

MOLLITVR cibus] Satis aptus elicitur sen-
sus: mihi tamen magis placeret, Molitur; à uerbo mo=

lo molis, unde molares dentes. atq; etiam in hoc uerbo
Maffei liber l consonantem non geminat.

55:

APERTE tangendi] In libro Maffei lectio pro
babilior, Pariter tangendi: culus sententiam, quia pa-
tet, ostendere superuacaneum uidetur.

60.

SI mehercule, inquit, Vellei] Aut in his uerbis
mendum est, aut quidpiam desideratur. q si ita corri-
gas, sanè hercule, inquit, Vellei; non erit, quo lector of-
fendatur. subaudietur enim, paratus uenio : & opti-
me cum sequentibus sententia conueniet.

64:

SENSVM, & rationem, & orationem, hæc ea-
dem & caniculam non habere] Antiqui libri alij ha-
bent, sensum, & rationem, hæc eadem & caniculam
non habere: alij, sensum, & rationem, & orationem,
hæc eadem orionem, & caniculam non habere. emen-
do, sensum, & rationem, orionem hæc eadem, & cani-
culam non habere.

67:

IDAEIS indigenis] Idæis digitis, alij: utrunque
deprauatum. sequor Constantij Fanensis, eruditi sanè
hominis & admodum diligentis, sententiã, qui legit,
Idæis Daëtylis, ex Strabonis libro X. qui scribit, unum
ex Idæis Daëtylis Herculem fuisse nominatum. & ex
Diodori sexto, cuius hæc sunt uerba: Primi in Creta cir-
ca Idam habitauerunt Idæi Daëtyli appellati. & infra,
Scribunt unum ex eis appellatũ Herculem. Sic etiam
legitur in Maffei libro. Digitis autem, ut idem Cōstan

DD iiij

SCHOLIA IN PARTEM II.

iūs recte coniicit, glossa fuit, uerbo Daētylis superimpositas: unde & indigitis, & indigenis errore aucto factum est.

71.

CVIVS Abazea sunt instituta] Maffei liber, Cuius Sabazea: lego, Cui Sabazea: pro, in honorem cuius. Sabazius autem Dionysij cognomen fuit: unde Sabazia sacra. cuius nominis etymologiam Suidas exponit in uerbo Σαβάζιου, & Aristophanis interpres in Auibus, & Vespis. ut fortasse apud Macrobiū libro 1. Saturn. pagina 141. Legendum sit, Sabazium, non, Sebadium.

72.

IN Palatio, & ædem Larū] Lares inter res perniciosas annumerari mirabar, cum in Maffei uetusto exemplari scriptū animaduerti, in Palatio, & Orbonæ ad ædem Larum. quæ mihi lectio admodum sanè placuit; quòd Febris, Orbona, Mala Fortuna, recte & uideri, & dici res perniciosæ possunt. quod si quis hoc argumento contentus nō est, et, præter antiqui libri auctoritatem, amplius præterea desiderat, Pliniū audiat, cuius hæc sunt uerba libro 2. cap. VII. nat. hist. Febrifanum in Palatio dicatum est, Orbonæ ad ædem Larium ara, & Malæ Fortunæ Exquilijs.

73.

POSTQVAM pater, &c.] Septenariū hunc uersum oportet esse, quemadmodum & insequentibus reliqui sunt. ut autem legitur, pedibus recte distinguī nō potest neq; secus habent antiqui libri. sed animaduerti, uersum, nulla mutatione, restitui posse, si ita

scribatur, ut incipiat à uerbo, Appropinquat, & duæ præcedentes dictiones, tanquam superioris uersus extremae, seiungantur.

78.

QUINAM Tantalidarum, &c.] Senarij tres iambici sunt: quos nemo hætenus agnouit. mihi cum semper ipsa uerba poetæ quiddam olere uisa sunt, tum multo magis, posteaquam in Maffei libro scriptum legi, satias supplicij, non, satiæ supplicij. quod cum animaduertissem, confugi statim ad mensuram; eaq; usus, deprehendi uitium, quod propter continuatum uerborum ordinem latebat. senarios inquam iambicos ex uetere poeta, esse comperi: qui sunt ita distinguendi: Quinam Tantalidarum internecioni modus Paretur? aut quænam unquam ob mortem Myrtili Pœnis luendis dabitur satias supplicij? Satiæ autem pro satiæ quandoq; ueteres dicebant: unde Lucretius libro I. fessus satiæ uidendi. & libro V. iuuabant cum satiæ cibi.

83:

IN secundo Consulatu] Puto corrigendum, in secundo de Consulatu: ut subaudiatur, libro.

86:

AETHEIUM] Plutarchus in Crasso Ateium appellat: quo modo hic etiam legendum puto: quando cum Dion historiæ libro XXXIX. C. Ateium Capitonem nominat: Capito autem cognomen Ateiorum, non Aetheiorum fuit.

89.

MINVS mirum est] Hæc tota scemni inter-

SCOLIA IN PARTEM II.

pretatio constet e' septenarijs: itaq; non intelligo quid spectauerint ij, qui ueterem lectione mutarunt, et pro, Minus mirum est, legere maluerunt, minus mirandum est.

99.

POLYBVM Corinthium] Polidum Corinthium, Maffei liber, minus corrupte, sed ut mundum tamen penitus non tollat: nam est scribendum, Polyidum Corinthium, ex Homeri loco, quem Cicero significat, qui est Iliadis libro XIII. his uerbis:

Ἦν δ' ἑ τις ἐν ψήνωρ πολυίδου μάντιος υἱὸς
ἀφνειὸς τ' ἀγαθὸς τε, χορινθοὶ οἰκίαν αἰών,
ὅς ῥ' ὅτ' εἰδὼς κῆρ' ὀλοὴν ἐπὶ νὸς ἔβαινε:
πολλάκι γὰρ οἱ ἔειπε γέρον ἀγαθὸς πολυίδης,
νόσω ὑπ' ἀργαλέῃ φθίσει οἷς ἐν μεγάροισιν,
ἢ μετ' ἀχαιῶν νησὶν ὑπὸ τρώεσσι δαμῆναι.

99:

DE principum filijs sex singulis Etruriæ populis] Valerius Maximus nō sex, sed decem fuisse tradit, qui singulis Etruriæ populis in disciplinam traderentur.

99:

VT enim Aegyptij, ut Babylonij] Ut Aegyptij, ut Babylonij, libentius legerem; uel, Etenim Aegyptij, & Babylonij.

100.

SOMNIANDI causa excubabant] videtur esse legendum, Incubabāt: quo uerbo & Virgilius, de Latino Rege loquens, in eadem sententiam libro VII. usus est, cum inquit: Pellibus incubuit stratis somnosq; petiuit. Incubabant enim, ut somnos caperent. at excubare contrarium significat.

101:

PRAEROGATIVAM etiam maiores omnes iustorum comitorum esse uoluerunt] Nō, omnes, sed omen, ueram lectionem esse puto : quo modo etiā legitur pagina 125.

102.

TIBI P. Claudius] Puto legendum, App. Claudius: qui fuit P. Clodij frater, augur peritissimus, qui etiam de augurali scientia libros edidit. q̄ si, hūc esse Appium Claudium, probabitur: constabit ex hoc loco, uel ijs, qui iuuenes admodum essent, Romæ olim fieri augures licuisse, quippe cū triennio ante Appij Aedilitatem Cicero Consul fuerit, Aedilitas autem Consulatum quinquennio præcesserit: qui ante XLIII. ætatis annum nemini, nisi extra ordinem, dabatur: eoq; anno qui Consules fiebant, suo anno Consules fieri dicebantur: quod alibi Cicero sibi contigisse dicit. sed hac de re & plenius, et distinctius in eo libro, quem de magistratibus Romanis aggressi sumus.

102:

ROMVLVS pulcher in alto Querit Auentino] Liuius aliter: non enim Romulum, sed Remum in Auentino obseruasse tradit.

106:

VERISIMILE est] Ordinem uerborum & sententiam secuti sic emendauimus; cum antea legere retur, uerisimiles.

107.

PERMISTI cum corpore animi] Nihil mū

SCHOLIA IN PARTEM II.

to, neque mutandum censeo: fuit tamen, cum dictio-
nem, animi, crederem abundare.

107:

VT enim Ceos] Particulæ, ut, non uideo quid re-
spondeat. omnino in Ciceronis scriptis nonnulla depre-
henduntur, quæ non habent quò referantur: sed utrū
id scriptoris, an librariorum uitio sit assignandum,
ignoro. hic quidem unius literæ mutatione restitui
poterit, Etenim Ceos.

116.

INDUCITIS] Duo uerba, quæ sequuntur,
Captiones, & Explicetis, facile me adducunt, ut legen-
dum putem, Induitis: qua ratione item in Verrem di-
xit, induere se in laqueos: & Lucretius libro IIII. Ac
nos in fraudem induimus frustra nimis ipsi.

129:

A VT ea ne ipsi quidem dii significare possunt]
Mihi hoc totum frustra uidetur inculcatum: quorsum
enim, cum idem significet id quod dixit, Aut, quid
euenturum sit, ignorant?

130.

NEGANT enim id esse alienū maiestatis deo-
rum, scilicet causas omnium introspicere] Apparet,
hæc præcedentibus esse attexenda, locumq; ita corrigē-
dum: Negant etiam id esse alienum maiestatis deorū,
scilicet, causas omnium introspicere. quo. n. ordine Chry-
sippus, Diogenes, & Antipater rationes, cur diuinitas
esset, attulerunt: eodem ordine eas ipsas rationes cona-
tur Cicero confutare. Negant etiā, inquit, id esse alie-
num maiestatis deorum, causas omnium introspicere:

ἀγορεύων; quasi dicat; Maxime est alienum maiestatis
deorum, casas omnium introspicere, ut uideant quid
cuiq; conducatur. & dixit casas potius, quàm domos, ut
humilitate uerbi maior esset ironia: domos enim prin-
cipes uiri habitare solent, casas non solent, quæ agre-
stium propriæ sunt. Diëtionem autem illam, scilicet,
ita accipimus, ut per ironiã posita sit, non ut, id est, si-
gnificet. Neq; Maiestate, lego, pro maiestatis; cum alie-
nus etiam generandi casu coniungatur: ut libro 1. de
Finibus § 1. Quis alienum putet eius esse dignitatis,
quã mihi quisq; tribuit? & de Vniuersitate 198. Na-
turã fugientem, & eius copulationis alienã. & Sallu-
stius in Cat. Domus D. Bruti propinqua foro, neq; alie-
na consilij propter Semproniam. & Lucretius libro V 1.
Alienãq; pacis eorum. & infra, Nec tamen hæc ita
sunt aliarum rerum aliena.

131.

QVORVM interpret¹] L. Cotta: de quo Suetonius
in Iulio Casare his uerbis. Percrebuit fama, L. Cottam
XV uirum sententiam dicturum, ut, quoniam libris
fatalibus contineretur, Parthos nisi à Rege non posse
uinci, Casar Rex appellaretur. Ex quo Ciceronis locus
illustratur, & simul intelligitur, libris sibyllinis inter-
pretandis XV uiros præfuisse.

131.

QVAE Ennius fecit] Puto hoc inducendum,
ut glossam præcedentis uerbi.

139.

STIRPES omnes eiiciendæ sunt] Elidēda, non
dubito quin corrigendum sit, ut cum uerbo, stirpes, &

SCHOLIA IN PARTEM II.

cum uerbo item, propaganda, quod in superiore membro positum est, in translatione consentiat. Sic etiam locutus est Tusculanarum quaestionum libro 3. pagina 208: Stirpes, inquit, agritudinis, trunco euerso, omnes elidendæ.

141.

QVID autem magnum, & naufragum illum sine nomine in riuo esse lapsum?] Tollenda stellula nota, nescio quo modo è regione posita. sensus est: quid mirum est, naufragū quoq; illum in riuo esse lapsum? intulit autem post uocem magnū particulam, et, propterea quòd iam exemplum de Daphita, & de Philippo confutarat: quasi diceret, præterea.

160:

DISPUTARI solent nimirū ista] Vetussum exemplar Maffei, Disputari solet nimirum ista: unde mihi orta coniectura est, nimirum ista, glossam fuisse, eamq; omnino esse inducendā: quod tamen prius non adducar ut faciam, quā id mihi per antiquos libros licere perspiciam.

162:

VNDE enim illa] Rectius ex antiquo libro, Unde est illa: nam coniunctio, enim, non ita cum præcedenti, aut cum insequenti membro coheret.

163.

ATTICE * uidetur] Tale quidpiam suspicor deesse, ut opinor: ut ita continuata oratione legatur. Attico, ut opinor, uidetur, mihi quidem certe, ex natura ortum esse ius.

167:

ESSE uoluerunt] Recte, noluerunt, legit iuriscō
sultorum princeps Alciatus in libello de quinq; pedū
præscriptione. & paulo post, Sed nos tres arbitri.

168.

SVIS, omnibusq; naturæ coniunctos] Suis con=
iunctos, non uideo quo sensu legatur. rectius uideret=
tur, sibi.

170.

EOSDEM migrare] Eos demigrare, crederem
esse corrigendum: & paulo post, Videar adduci, pro
uideam adduci.

170.

CVM pro Ambio] Quis hic Ambius fuerit, igno=
ratur: neq; pro eo Ciceronem, aut Pompeium dixisse,
comperimus: utrunque autem pro Balbo, pro quo ex=
tat luculenta Ciceronis oratio: itaque corrigo, Cum
pro Balbo, approbante Maffei libro manuscripto.

170:

QVAM ex Quinto sæpe audio] Ineptum, si ad
amœnitatem referatur: potius referendum uidetur ad
id, quod sequitur de Thebano Epirote: & pro, Quā,
legendum, Quemadmodum: quam uocem ita scimus à
librarijs nonnullis apice superimposito cōtrahi solere,
ut interdum uel Quam, uel aliud simile potius, quàm
quemadmodum, significare uideatur.

173.

NEVE novos, sed ne aduenas] Verā lectionē ef=
se puto, Néue novos, et ne aduenas; parua admodū, et
prope nulla mutatione; siquidem, set, ueteres scri=

SCHOLIA IN PARTEM II.

bebant pro, sed; & saepe hoc mendi genus deprchendi mus, cum alicuius uerbi prima litera ex ultima antecedentis sumpta, & repetita est. Maffei liber habet, Néue nouos, siue aduenas. antiquitatem magis oleret, Néue nouos, néue aduenas.

173.

TEMPLA liberata et efflata] Ex antiquorum testimonio, & auctoritate legendum est, Efflata. nam M. Varro de lingua lat. Hinc, inquit, efflata dicuntur, q̄ augures finem auspiciorū cœlestium extra urbem agris sint effati. hinc effari templa dicuntur. ab auguribus effantur, qui in his fines sunt. hinc fana nomina ta, q̄ Pontifices in sacrado fati sint finem. Et Gellius lib. xiiij. cap. xiiij. de pomœrio his uerbis. Pomœrium quid esset, Augures populi R. qui libros de auspicijs scripserunt, istiusmodi sententia definierunt. Pomœriū est locus intra agrum effatum, per totius urbis circuitū penè muros, regionibus certis determinatus: qui facit finem urbani auspicii. & in eodem cap. neq; postea D. Iulius, cum pomœrium proferret, intra effatos urbis fines incluserit. Pomœrium est circa murum locus, quē in condendis urbibus quondam Hetrusci, quā murū ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant. Vti appareat, effari, & consecrari idem esse. Præterea Liuius lib. i. Iouis Statoris ædem uotam, ut Romulus ante uouerat: sed fanum tantum, id est locus templo effatus iam sacratus fuerat.

174.

VT et tu rogas] Allusit ad tabellas, in quibus scriptum erat, uti rogas. Vide ad Atticum lib. i. & Liuium

PHILOSOPHIAE CIC.
uium libro XXXIII.

175.

MALAE Fortunæ, detestataq;] In antiquiori-
bus libris, Mala Fortunæ detestatur. ut existimem ver-
bum, detestatur, esse inducendum, ueluti glossam ab
aliquo ad scriptam ad id, quod sequitur, Quæ omnia
eiusmodi repudianda sunt: ut ostenderet Ciceronem
eiusmodi omnia detestari.

177.

EVMOLPIDAE'QUE NOSTRI] Aut
corrigendum, Eumolpidaq; uestri: aut in nominibus
personarum error est: nam Eumolpidae sacerdotes erāt
Athenis. repetam igitur quod supra est, idq; ut est in
Maffei libro, perscribam. Versatur oratio. at uero,
quod sequitur, quo modo aut tu assentire, aut ego re-
prehendam? M. sanè quæro Tite. quid tandem id est?
Att. De nocturnis sacrificijs mulierum. M. Ego uero as-
senior, excepto præsertim in ipsa lege solenni sacrifi-
cio ac publico. Att. Quid ergo ager Iacchus, Eumolpi-
daq; nostri, & augusta illa mysteria: siquidem sacra
nocturna tollimus? non enim populo R. sed omnibus
bonis, firmisq; populis leges damus, excipis, credo, illa,
quibus ipsi initiati sumus. M. Ego uero, &c. Hoc totū
uacare mendo existimamus. nam illud, sanè quæro
Tite, refertur ad memoriam. quæro inquit, quid sit
quod in lege sequitur. deinde, quasi reminisci non
posset, infert. quid tandem id est?

182:

ASTIM cum illo] Ex Maffei libro legendū est,
ne in Astico sepeliretur. Asticus autem locus erat Athe-

EE

SCHOLIA IN PARTEM II.

nis, ubi liberi homines sepeliebantur, cum alibi mercedem pro sepulcro penderent.

182:

DOMVS'QVE funeris] Dominusq; funeris, opinor emendandum: quemadmodum etiam in oratione in Vatinius dixit, Dominus epuli.

188:

PERTVRBANDAS] Tollenda asterisci nota sine causa apposita.

188:

SAPIENTIA maiore nihilo uide] Alij, Nihilo uideris, sensu mihi quidem parum probato. Maffei liber habet, sapientia inde maiorum nōne uides, quod: ut putem esse legendum: sapientiam maiorum nonne uides, quod concessa &c.

189.

QVOD si is casus. &c.] Hic locus ex Maffei libro ita uidetur esse corrigendus. Quod si is casus fuisset rerum, quas pro salute Reip. gessimus, ut non omnibus gratus esset, & si nos multitudinis uis furientis inflammata inuidia pepulisset, Tribunusq; aliquis in me populum, sicut Gracchus in Lenatem, Saturninus in Metellum, incitasset: ferremus o' Quinte frater: etc.

290:

QVI eas frangere deberent, cupiditatis eiusdem tenerentur?] Et si teneor cum genituo legitur apud Plautum: tamen & ad sententiam, & ad usum loquendi magis placeret hæc lectio: Qui eas frangere deberent, eiusdem tenerentur.

190:

QV AECVNQVE mutatio morum extiterit,
eandem in populo secuturam] Cum de prateritis ora
tio sit, apparet legendum esse, In populo secutam.

190:

IUDICANDO quin in lege] In uerbo, quin
mendum esse constat : neque uetusti libri discrepant.
forte, itemq; legendum sit.

191:

FLETVS] Fluētus, recte putat esse legendum.
Hieronymus Ferrarius uir pereruditus. est autem sen
sus: Faciebat Gratidius Arpini, quod post Romæ filius
eius Marius fecit. hoc autem translatis uerbis ele
ganter expressit.

191:

AC nostro quidem, qui cum] Si relatiuum, qui,
tollatur, mendi nihil supererit. non enim assentior ijs,
qui illud, Ac nostro quidem cum precedenti membro
connectunt: ex quo inepta planè, atque insulsa fieret
sententia. noster autem sine substantiuo quandoque
ueteres usurpabant, ut Terentius in Phorm. Noster,
quid ageret, nescire: et Cicero in epist. fam. 236: Quòd
nostra tibi gratias agit.

192:

DILIGENTIAE memoriam esse] Corrigo
ex Maffei libro & ex sensu, diligentis memoriæ esse.
nam illud, diligentia memoriā esse, frigidam habet
sententiam, & perabsurdam.

192:

OPEM referre] Opem Reip ferre, coniecturam

EE ij

SCHOLIA IN PARTEM II.

secutus emendo. erroris origo, ut opinor, ea fuit, quòd in antiquis libris cum scriptum esset, R. P. ferre, pro Reipublicæ ferre, ab imperitis immutatum est, & scriptum referre.

193.

SERVI, & latrones] In antiquis libris, Servi atque patroni, & Serui, & patroni tui, legebatur: nos, Serui & latrones, emendauimus: ut tamen, si quis melius attulerit, libenter eum secuturi simus.

193.

SEQUITUR de captis pecunijs, de ambitu legis] Adiutus à uetere scriptura emendavi: Sequuntur de captis pecunijs, de ambitu leges. duo enim capita, quorum alterum ad captas pecunias, alterum ad ambitum pertineret, leges appellat: ut paulo ante, cū dixit, Leges præclarissimæ de XII. tabulis translate duæ, quarum altera priuilegia tollit, altera de capite ciuis rogari, nisi maximo comitiatu, uetat.

196.

EXPLICANDVM uidetur, esse cognitio] Verba Platonis in Timæo hæc sunt. ὡς ἄρα τοὺς λόγους, ὧν πέρ' εἰσὶν ἐξηγῆται, τούτων αὐτῶν καὶ συγγενῆς ὄντας. ex quibus apparet legendum esse, cognitio; non, cognitio: ut fortasse ita locus restituendus sit. In omni oratione, cum ijs rebus, de quibus explicatur, uidetur esse cognitio-

196:

RECTE ne igitur, &c.] Videtur ita corrigendum. Recte ne igitur unum mundum dixerimus; an fuit, plures & innumerabiles, dictu uerius et melius?

PHILOSOPHIAE CIC.

translulit enim Platonis locum totidem uerbis: quem subijciemus, ut, si quis uelit, conferre possit. πόθεν οὖν ὁ δῶς ἓνα οὐρανὸν προσεφθέκαμεν; ἢ, πολλοῦς καὶ ἀπείρους, λέγειν ἢ ν ὁ ἑξότερον.

197.

DEIVNCTA] Ex sensu, & ex Platone corrigo, Deiuincta.

197:

ALTERA gigneretur] Alter, legendum esse, & sensus & uerba Platonis ostendunt. mirū autem, tam multis mendis hunc de uniuersitate librum ad hunc diem refertum fuisse, cum ex collatione Platonis non ille quidem ubique, sed certe plurimis in locis potuerit emendari.

198.

CONCLVDVNTVR: & globosus] Recte: neque mutatione opus est. græce tamen sic: διὸ καὶ σφαιροειδής. quod est, Quare & globosus.

198.

QVOD eius præstabat iudicio dissimilitudinī similitudo] Sensus requirit, ut legatur, Quod eius: idq; potius græca uerba significant: νομίσας μυρίω καλῶν ὁμοίων ἀνυμοίου.

198.

INGRESSVS corpore sustineret] Maffei liber, Ingressurus corpus sustineret. ueram lectionē puto, Quibus ingressus corpus sustineret. græca uerba, οὐ δ' ὅλως τῆς περὶ τὴν βᾶσιν ὑπερσείας.

198.

FIGVRAE eius] Antea, Figuratus. nos græca

EE ii

SCHOLIA IN PARTEM II.

uerba secuti, Figura eius, emendauimus, & proxime, cohiberet maxime, cum antea legeretur, cohiberet. maxima. quo loco sententiam distinctio mutabat.

198:

QVI erat] Græca lectio, ὅντι ἂν λογισμὸς θεοῦ: ut uideatur legendum, Qui semper erat.

198:

NATVRAM QVE illam, quam alterius diximus, uel cum eadem coniunxit] Vel, expungendum; & ui, reponendum. τὴν βατέρου φύσιν δύσμικτον οὐσκει εἰς ταυτὸ σωακρότον βία.

198:

PERMISCENS cū materia] Distinguendum à superioribus, et, Autem, addendum: ut sit, Permiscens autem cū materia. μίγνυς δ' ἐμετὰ τῆς οὐσίας.

199.

AT QVE ita cum alterum esset exteriorem amplexus orbem] Et sensus, et græca lectio indicat hæc duo uerba desiderari, Alterum interiorem: ut hic ordo sit, Atque ita cum alterum esset exteriorem, alterum interiorem amplexus orbem. quod etiam ex insequenti membro clarius ostenditur, cum subiiciat, illū eiusdem naturæ, hunc alterius nominauit. græca uerba Platonis hæc sunt: καὶ τὸν μὲν ἔξω, τὴν δ' ἐντὸς ἐποίησε τὸν κύκλον, τὸ μὲν οὖν ἔξω φεραν ἐπεφίμισεν εἶναι ταυτοῦ φύσεως, τὸ δ' ἐντὸς τῆς βατέρου.

199.

EAM QVE, quæ erat eiusdem, detorsit à latere in dextram partem; hanc autē citimā & à media] Ex græcis uerbis uidetur emendandū, Εὐμῆ; qui erat

eiusdem, detorsit à latere in dextrā partem; hunc autem alterius, à media etc. est enim de orbibus oratio, ut in Platone perspicitur. Et uerbum, citimam, nō est in Maffei libro, sed, item, pro eo.

199:

RATIONIS, contentionisq; etc.] Totum hunc locum opinor ita esse corrigendum: Rationis contentionisq; (ἁρμονίᾳ græce) compos et particeps: quo nihil ab optimo et præstantissimo sempiternarum rerum et sub intelligentiam cadentium genitore melius procreatum. λογισμοῦ δ' ἐμμετέχοντα καὶ ἁρμονίᾳ ψυχῇ. τῶν νοητῶν ἀλλὰ τε ὄντων ὑπὸ τοῦ ἀρίστου, ἀρίστη γενομένη τῶν γεννηθέντων.

199:

QUIPPE qui, etc.] Hic locus ex græcis uerbis ita corrigendus. Quippe qui ex eadē iunctus, alteraq; natura, adiuncta materia, temperatione trium partium, proportionē compactus, se ipse conuersans, cum materiā mutabilem arripuit, et cum rursus indiuiduam atque simplicem, in se omnis mouetur, etc.

199:

RATIO autem uera] Alij, Ratio autē utraq; non recte. ijsdem enim uerbis græca lectio respondet: λόγος δ' ἐκ ἀληθείας.

200.

SINE uoce, et sine ullo sono] Si quis græcam lectionem sequatur, intelliget addendum, reuoluta: φερόμεν δ' ἀντὶ φθόγγου καὶ ἡχῆς. Et quod sequitur, legendum, cum eam partem; non, cum eandem partē: ex græcis uerbis, ὅταν μὲν περὶ τὸ αἰσθητὸν γίνηται.

EE iij

SCHOLIA IN PARTEM II.

200.

ORBIS illius generis alterius] Ut hoc totum si ne inter spiratione cum superioribus continuetur, & omnia referantur ad illud, Tum opiniones: crederem legendum, Orbisq; illius generis alterius: ex græcis uerbis, καὶ ὁ τοῦ θαλάσσης κύκλος. quæ etiam uocem, Illius, uacare significant.

200.

ITA uim suam] Recte à superioribus intervallo distinctum: nam ad quinquaginta uersus intercepti sunt.

200.

QUANDO igitur, &c.] Hoc totum si cū græco conferas, intelliges ad hunc ferè modū esse restituendum. Quando igitur unūquodq; eorum syderum cursum decorū est adeptum, quibus erat motus tēporis cōsignatus; colligataq; corpora uinculis animalibus animantia orta sunt: tum imperio parere didicerunt.

201.

TERTIVM * terrestre quartum] Restituo, Tertiū aquatile, terrestre quartū. hæc enim græca uerba: τρίτη δὲ ἐνυδρὸν εἶδος: πέζον δὲ καὶ χερσαῖον, τέταρτον.

201.

CVM'QUE similem uniuersitatis naturæ efficere uellet] Nihil muto, tamen magis arrideret, Vniuersitatis figuræ, quàm, uniuersitatis naturæ. τῷ δ' ἐπαντιπροσείκων.

201.

COMITE'QUE cum sapientia quam optima

mentis effecit] Adscribam græca uerba, quibus latina
haud plane respondent. τίθησὶ τε εἰς πλὴν τοῦ κρατίστου
φρόνησιν, ἐκείνῳ ξυωπόμενον.

201.

H V N C uarietate distinctum.] Ex Maffei libro,
ex Platone, Hac uarietate distinctum, refertur.

201:

I A M uero terrā, &c.] Græca uerba recitemus.
ut, quo modo latina sint restituenda, uideamus. γῆν δ' ἐ
τσοφόν μιν ἡμετέραν, εἰ λυμένην δ' ἐπεὶ τὸν διὰ παν
τὸς πόλον τεταμένην, φυλάκα καὶ δημιουργόν νυκτός τε
καὶ ἡμέρας, ἐμνησάμετο πρῶτην καὶ πρεσβυτάτην σω
μάτων ὅσα ἐντὸς οὐρανοῦ γέγονε. Ex quibus apparet, la
tinam orationem ita esse corrigendam. Iam uero ter
ram, altricem nostram, quæ traiecto axe sustinetur,
diei noctisq; effectricem, eandemq; custodem, primā
& antiquissimam corporum uoluit esse eorum, quæ
intra cælum gignerentur. Maffei liber nō nihil hanc
emendationem adiuuat: nam pro, eorum qui, habet eo
rum q; cum uera lectio sit, eorum quæ.

201:

R V R S V S' Q V E emersi errorem incutiant ra
tionis expertibus] Corrigo, terrorem incutiant, uel, ut
est in Maffei libro, horrorem incutiant. καὶ πάλιν ἄνα
φκινόμενοι φόβου καὶ συμῆα τῶν μετὰ ταῦτα γενησομέ
νων τοῖς δυνάμενοις λογίζεσθαι πέμπουσι.

201:

V S V R P A R E, atque appellare uidemus] Pas
sive puto esse legendum, usurpari atque appellari ui
demus. nam in Platone, λεγομένους ἴσμεν.

NON sunt dissoluta me inuito] Alij, Hæc sunt indissoluta me inuito. Corrigendum puto, Hæc sunt indissolubilia me inuito. hoc. n. græca uerba significant; ἀ δὲ ἐμοῦ γενομένα, ἄλλα ἐμοῦ γε δέλονται. id est, quæ per me facta sunt, nō dissoluentur, si ego uoluerō. Cicero uertit illud, ἐμοῦ γε θέλονται, me inuito. quod tamen eandem habet sententiam, quam haberet, me uolente: ut, qui considerabit accuratius, intelliget.

TENEAT autem oportebit, ut eodē nequid absit, quæ à me ipso effecta sint, quod deorum uitā possit adæquare] Corruptio locus, & fortasse mutilus: quem ex græcis uerbis qui uoluerit emendabit. δὲ δὲ, εἰ μέλλει τέλει. ἵκανῶς εἶναι δὲ ἐμοῦ δὲ ταῦτα γενομένα, καὶ βίου μετὰσχοντα, θεοῖς ἰσχύοιτ' ἂν. ac fortasse non absurde, mutatione certe parua, sic corrigi possit. Teneat autem oportebit, ut ex eo nequid absit. sed quæ à me ipso effecta sint, deorū uitæ possint adæquare. nam & Maffei liber uerbum, Quod, inducit.

SVPERIS'QVE permissionis] Forte, superiorisq; permissionis. τὰ τῶν πρὸς θεὸν ὑπόλοιπα κατεχᾶτο μίσγων.

NISI quod, &c.] Plato sic. ἀκέραια δ' οὐκ ἐτι κατὰ ταῦτα ὡσαύτως, ἀλλὰ δὲ ὅτι καὶ τριτα: quæ referuntur ad uerbum ὑπόλοιπα: ut uideatur in Cicero ne legendum: Nisi quod nō ita incorruptas, ut eæ quæ semper idem, sed à dijs secundas sumebat atq; tertias.

202.

CUM autē animis corpora cum necessitate inse-
uisset, cumq; ad corpora necessitate tum abscissio fie-
ret, tum accessio, necesse erat, etc.] Tractatio cū græ-
cis uerbis non planè congruens, quòd si uerius uertere
quis uelit, ita scribet. Cum autē animos corporibus ne-
cessitate inseuisset, cumq; ad corpora tum accessio fie-
ret, tum abscissio: primo necesse fuit sensum existere
unum, communemq; omnium, uehementiore motu
excitatum, coniunctumq; naturæ. quâ lectionem &
antiqui libri quadam ex parte probant. Græca autem
uerba hæc sunt. ὁ πότε δι' σάματιν ἰμπεριούμεν ἐξ ἀ-
νάγκης, καὶ τὸ μὲν προτὶ τὸ δι' αὐτῶν τοῦ σώματος ἀν-
τι-πρὸς, πρὸς τὸν μὲν ἀδυστοῦ ἀναγκῶν, ἢ μίαν πάντα ἐκεί-
νην παρὰ μὲν ἐξ ἑμφοτον γινώσκων.

203.

ALIOS in terra, alios in luna] Terrā & Lu-
nā accusandi casu, rectius legetur. græca quidem uer-
ba significant, Solem & Lunam, non Terram & Lu-
nam. τοῖς μὲν ἐν τῇ γῇ, τοῖς δ' ἐν τῇ σελήνῃ.

203.

DEINDE ut huic animanti, &c.] Si græca
uerba sequamur, ita corrigemus, Deinde ut huic ani-
manti principes se ducesq; præberent, uitāq; eius pul-
cherrime regerent et gubernarent, nisi si ipse sua cul-
pa sibi aliquid miserie quæterer. καὶ τὰν δ' οὕτως ἀκούον
ὅτι ἐκείνοις ἀπεργασάμενοι ὄντες, καὶ κατὰ δ' αὐτοὺς ὅτι
κίχλιντες καὶ ἀπὸ τῶν οὐρανῶν ἀνέβησαν, καὶ τὸν οὐρανὸν ὅτι πάλιν
καὶ αὐτὸ ἰσχυρῶς γινώσκων.

SCHOLIA IN PARTEM II.

203:

MODO huc, modo illuc] Post hæc uerba, ubi spatium in nostris libris est, amplius LXXX uersus desiderantur.

203:

CUM ignis oculorum cum eo igne, qui est ob os offusus, se confudit, & contulit] Non nihil deest: nam in Platone sic. τοῦ περὶ τὸ πρόσωπον πυρὸς, τῷ περὶ πῖν ὄφιν πυρὶ, περὶ τὸ λεῖον καὶ λαμπρὸν ξυμπαγῆ γιννομένῳ.

203:

ADIVVANTIA causarum] Lego, Adiu-
menta causarum, & ex Maffei libro, & ex Platonis
uerbo: quod enim ille dixit, ξωχάτια; recte uertit Cice-
ro, adiumenta causarum.

F I N I S.

SERIES LITERARVM.

ABCDEFGHIJKLMNO P Q R S T
V X Y Z, AA BB CC DD EE.

Omnes quaterniones.

APVD ALDI FILIOS.

VENETIIS, M.D. LII.

5817989

